

„A NEMZETI SZALÓN Y ÉS MÁ S”

* * *

Válogatás a szőlősgyöröki
Göre Gábor Humorkonferenciák előadásai ból

„A Nemzeti szalony és Más”

* * *

Válogatás a szőlősgyőröki
Göre Gábor Humorkonferenciák előadásából

SZERKESZTETTE
Keller Péter

© Keller Péter, 2021

ISBN 978 615 01 1852 9

Tartalom

Köszöntés	7
Előszó	9
SZALAY KÁROLY	
A komikum (a szatíra, a humor, az irónia) szerkezete	11

A HUMOR ÉS GÁRDONYI

HORVÁTH JÓZSEF	
Fejzetek Gárdonyi Géza győri éveinek humorából	19
KOVÁCS ÁRPÁD	
„Tréfakedvem”. A bölcs humor Gárdonyi Géza művészetében	28
H. TÓTH ISTVÁN	
Humornézőben „Az én falum”-ban	44
KELLER PÉTER	
Gárdonyi szakrális humora	50

GÖRE GÁBOR HUMORA

KOVÁCS GÁBOR	
A Göre-szövegek világáról	57
NAGY JÁNOS ÁDÁM	
Humorelemek előfordulásának vizsgálata a Göre Gábor-kötetekben	64
MAJOR RÓBERT	
Göre Gábor archetípus a színpadon	73

A HUMOR, A KOMIKUM, AZ IRÓNIA – KITEKINTÉS NÉHÁNY ALKOTÓRA

VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA	
Csokonai humora	77
RÁKOS ANDRÁS	
Kincsek a padlásról – egy „Csittvári Krónika” kéziratos másolata???	82
FÁBIÁN GYÖRGYNÉ DR. SZENCZI IBOLYA	
Petőfi humora	84
OLÁH RÓBERT	
Nevetés és nevetetés Arany humorában, avagy a „mosolygó könyvek”	95
RÁKOS ANDRÁS	
Rákosi Jenő és a humor	103
NAGY JÁNOS ÁDÁM	
Rákosi Viktor (Sipulusz) hatása a magyar humorra és recepciójának változása az utóbbi 100 évben	106

MOLNÁR F. TAMÁS	
Katolikus komikum: oxymoron? Graham Greene esete Monsignore Quijote-vel ..	115

A HUMOR, A KOMIKUM, AZ IRÓNIA – KITEKINTÉS NÉHÁNY VIDÉKRE

GABRI RUDOLF	
Népi humor a Kelet-Felvidéken, kisgerecsi anekdotakincs	123
HEGEDŰS IMRE JÁNOS	
A székely vicc természetrajza	126
HNATIK-RISKÓ MÁRTA – SNICER-POBRÁNSZKY GABRIELLA	
Ízelítő a kárpátaljai magyar anekdotakincsből	129
HOLCZMANN ÁGNES	
Morzsák a somogyi asztalról (Válogatás a somogyi anekdotakincsből)	135

GÁRDONYI GÉZA ÖRÖKSÉGE – MŰÉRTELMEZÉSEK, MŰELEMZÉSEK

SZÉPLAKI GYÖRGY	
Az olvasás gyönyörűség – Válaszd Gárdonyit!	145
BALÁZS GÉZA	
Gárdonyi Géza nyelvi öröksége	152
ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA	
Gárdonyi regényeinek szerkezetéről: a bűvópatak-technika	159
HUBERT ILDIKÓ	
Szavakkal – a szavakon túl (Zene és a szívnek szárnyazott sejtelmei Gárdonyi Géza prózájában)	170
BUVÁRY LÍVIA	
Gárdonyi Géza, a dalköltő	187

OKTATÁSI, NEVELÉSI LEHETŐSÉGEK GÁRDONYI GÉZA MŰVEIBEN

H. TÓTH ISTVÁN	
Nemzeti mitológiánk, az <i>Egri csillagok</i> taníthatóságáról	197
SALLAI ÉVA	
Gárdonyi Géza műveinek helye, szerepe a magyar irodalom tanításában, további lehetőségek	203

ÖSSZEGZÉS

Cs. VARGA ISTVÁN	
Aranymorzsák a Gárdonyi-kultuszról – 2002–2021	215
BALÁZS GÉZA	
Az irodalmárok felelőtlensége Gárdonyi Géza és Fekete István kapcsán	229
A szerzők	233

Köszöntés

A humorról, komolyan...

Jól emlékszem arra a pillanatra, amikor Keller Péter, Gárdonyi Géza dédunokája megkért, legyek a Dédapja emlékére rendezett humorkonferencia fővédnöke. Egy pillanatra meghökkentett a kérés. Kell-e püspök egy humorkonferenciához? Emlékek toluhtak fel bennem, mikor igent mondtam.

Egyik hitoktató mesélte, megkérdezte a gyerekeket, kik a keresztények. Az egyik gyerek lelkesen jelentkezett. Mondjad! A válasz: a keresztények azok, akik vasárnapról vasárnapra komor arccal elmennek a templomba.

Felvillant gyerekkorom emléke. A padlásbesöprés időszaka volt akkor. Be kellett jelenteni, ki hány disznót vág a télben. Tíz óra felé kijött az ellenőr. Akkurátusan megszámlolta, hogy hány vese, hány tüdő, stb. volt az áztató vízben. Minden stimelt. Mikor elment az ellenőr a rokonok visszahordták a másik disznó tartozékait. Aztán töltöttek pálinkát, és kacagtak hangosan. Humornak vették az egészet, pedig Rákosi-rendszer volt. Humor nélkül nem megy az élet.

Két verset is megkerestem. Az egyik Ady Endre *Könyörgés egy kacagásért* című verse:

Arcod haragos fellegekből
Ismerős nekem, Isten,
Villámok hozták el szememig
S fürdettem gyakran könnyeimben.

Nem láttam még sugaras arcod,
Melyet, hajh, sokan látnak,
Hol vagy, hol vagy és miért kerülsz,
Szent Istene a kacagásnak?

És mintha József Attila erre a kérdésre válaszolna *Isten* című versében:

Hogyha golyóznak a gyerekek,
Az Isten köztük ott ténfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
Golyóját ő lyukba gurítja.

Sokszor Isten képe dörgés, villámlás közepette sejlik fel előttünk. Nem látjuk a kacagó, a golyózó gyerekek között ténfergő Istent, vallásosságunkhoz sokszor a komorság társul.

Szülősgyőrökön, édesanyja falujában, rövid ideig Gárdonyi Géza is élt. Innen származik Göre Gábor figurája, amely nem a paraszti világ lenézése, hanem éppen a paraszti világ éleselméjűségét bemutató helyzetkomikumokat ábrázolja. Ennek emlékére rendezte az író dédunokája hat éven keresztül az egyre nagyobb érdeklődéstől kísért humorkonferenciát. A humor lényegi tartozéka Istennek és a képmására megalkotott embernek. Hányszor segítette át az egyes embert, nemzetünket is történelme nehéz pillanatán. A humor hozzátartozik az egészséges istenhithez. Örülök, és köszönöm Keller Péternek, hogy újra meg újra megrendezte ezt a konferenciát, vette a fáradságot, hogy néhányat e konferencia előadásaiból sajtó alá rendezzen.

Nem szabad, hogy elhiggyük, nemzetünk búsongó nép. Nemzetünk tud búsongani, de tud örülni is. Szent XXIII. János pápa reggeli imájának egy sorával fejezem be e köszöntőt: „Add meg, hogy mindig megnyerő modorú legyek, és éljen bennem szikrányi humor, hiszen erre olyan nagy szükség van a szomorú világban.” Ezekkel a gondolatokkal bocsátom útra e könyvet, köszönve mindenki munkáját, legyen sokunk gazdagítására.

Pécs, 2021. Néri Szent Fülöp ünnepén

Bíró László
püspök

Előszó

Gárdonyi Géza nevét hallva a magyar emberek Egerre és az *Egri csillagokra* gondolnak. És ez így van jól.

Ugyanakkor van egy kicsi, de növekvő számú csoport, amelynek Gárdonyi Géza nevét hallva Szőlősgyőrök és Göre Gábor figurája is eszébe jut. És ez is természetes.

Eger és Szőlősgyőrök, az *Egri csillagok* és a *Göre levelek* összetartoznak.

Ha nem adta volna el Ziegler Sándorné nemes Nagy Terézia a győri házat, nem tudott volna fia Egerben letelepedni, házat és nagy kertet vásárolni, és ha nem lettek volna annyira kedveltek a *Göre levelek*, nem tudta volna Gárdonyi finanszírozni az *Egri csillagokhoz* szükséges adatgyűjtést.

Szőlősgyőrök és Eger kapcsolata közel százhusz év után ismét élővé vált azzal, hogy az egri Cs. Varga István, József Attila-díjas irodalomtörténész szellemi irányításával megszületett és hat éven keresztül dolgozott Szőlősgyőrökön egy Gárdonyi irodalmi műhely: a Göre Gábor Humorkonferencia. Hála érte a Jóistennek és köszönet Tanár Úrnak, valamint a Résztvevőknek, akik közel nyolcvan előadást tartottak. Megtörtént a csoda: a régi idők világát felidézve hat éven át sikerült Gárdonyi Géza és Göre Gábor faluját a nemzetet lélekben összetartó, keresztény alapokon álló magyar kultúra okán — ha csak néhány napra is — Kárpát-medencei kulturális központtá varázsolni, hogy ne csak az ott élők, hanem minden magyar ember mondhasa: ez „*Az én falum*”.

A lelki örömöt hirdető keresztény magyar humornak tudomásom szerint nem volt és ma sincsen más fóruma.

Azért kapta a rendezvény a Göre Gábor nevet, mert Jézus-követő Dédapámnak e humoros figurája Szőlősgyőrökről származik, és ezt a nevet maga is használta.

A konferencia összművészeti rendezvénysorozatából, a tánc, a film, a nóta nehezen vethető papírra. A szimpóziumokat, tanácskozásokat, eszmecsereket kísérő gasztronómiai remekléseket is jobb a maguk valójában élvezni, mint olvasni róluk.

A válogatás anyaga ebben a redukált formában is sokrétű. Nem kizárólag Gárdonyiról és Göre Gábor figurájáról szólnak a dolgozatok. Nagyobb földrajzi területek és más írók humora, valamint a humor elmélete is téma. Gárdonyi kapcsán az oktatás és a nevelés kérdése, sőt a matematikai statisztika irodalmi és irodalomtörténeti alkalmazása is.

Sokaknak tartozom köszönettel. Mindenkit, sajnos, nem tudok név szerint említeni. Ezért elnézést kérek. Köszönöm Feleségemnek, hogy mindvégig mellettem állt, és ma is bátorít. Szekér Miklós barátomnak, hogy javasolta, keressek egyházi fővédnököt a rendezvénynek. Bíró László püspök úrnak, hogy vállalta a fővédnökséget, Varga László püspök úrnak, Laci Atyának, a konferencia másik fővédnökének, hogy jóvoltából a kezdetben egynapos program az Öröm Lelki Napjával kiegészülve a ha-

odik alkalomra háromnapos lelki eseménnyé bővült. Vajda Gábor plébános úrnak, aki – míg Szőlősgyőrön volt – jelenlétével mindig megtisztelt bennünket és minden alkalommal szentmisét is mutatott be Dédapám emlékére. Bíró Norbert elnök úrnak, hogy a Somogy Megyei Közgyűlés nevében mindvégig támogatta a kezdeményezést, Németh Juliannának, hogy a Somogyiak Baráti Köre társrendezője volt a konferenciának. Szőlősgyőrök polgárainak, a házigazdáknak: a Képviselőtestületnek, Klotz Péter polgármester úrnak, az Értéktár Bizottság tagjainak, a Gárdonyi Géza Művelődési Ház munkatársainak, a Trunkó Pincészetnek, a Klotz családnak. Fritzné Bellosevich Emesének, aki szobrot készített Göre Gáborról, Turi Bálintnak, aki színészként varázsolta őt élénk és Major Róbertnek, aki újból filmre vitte történeteit. Sallai Évának, aki a Katolikus Rádióban rendszeresen tájékoztatást adott a konferenciákról, és aki ennek az emlékkötetnek a megjelentetését is erősen szorgalmazta. Köszönöm e kötet szerzőinek, hogy átdolgozták előadásait, és így lehetővé tették az emlékkönyv megjelenését.

Dédapám halála centenáriumát megelőző évben jelenik meg ez a kötet. Készületnek szánom. Születésnap ajándéknak. Ajánlom azoknak, akik szeretik Gárdonyit, akik szeretnék jobban megismerni művészetét, emberi alakját, humorát, Göre Gábor figuráját. És ajánlom Gyerekeimnek, Unokáimnak, Rokonaimnak, Dédapám minden leszármazottjának is, hogy ők is készüljenek, mert feladatukra születünk: megőrizni, megérteni, és továbbadni...

Keller Péter
Gárdonyi Géza dédunokája,
a humorkonferenciák szervezője

A komikum (a szatíra, a humor, az irónia) szerkezete

A komikum, vagyis a megnevettetés, a kinevettetés formája roppant bonyolult, témája viszont pofonegyszerű. Az emberi hülyeség. Ami örök. Téves nemzetközi szállóige: a legősibb emberi mesterség a kuruckodás. Holott erre semminemű dokumentumértékű adat nincs. Tehát rögvest bizonyíték az emberi hülyeségre. Aki ismeri az ősember művészetét az utolsó jégkorszak végéig, erre utalást nem talál, van viszont bőséges rajzos dokumentáció a vadászatra, a halászatra, a mézgyűjtésre és egyéb tevékenységekre már a Krisztus előtti 30. évezredtől a Krisztus előtti 15–10–8–5–3. évezredig. A szerszámkészítéstől az edénykészítésig, a ruhaszövéstől az ékszergyártásig kézzel fogható dokumentumait hagyták ránk az ősök ősei. Sőt. Egy minden bizonnyal szakrális tárgyú sokalakos szaharai sziklarajzon – főalakjában a „Nagy Istenséget” tételezhetjük föl – a hódoló figurák mellett egy nagy hasú, hanyatt fekvő, minden valószínűség szerint egy éppen szülő vagy szülni készülő nő vörös okkerrel megrajzolt alakja látható. Ami azt sugallja, hogy a termékenység, azaz a szülés, vagyis a megtermékenyüléshez vezető út is az ősember számára szakrális tevékenység lehetett, és semmiképpen sem késő kori (mai) kurtizánkodás. A sziklarajzok alapján az első női foglalkozás az anyaság.

De miért megyek én ilyen végtelen messzeségbe a Göre Gábor ürügyén rendezett komikumról szóló konferencián? Azért, mert ismereteink szerint az első komikus-szatirikus emberkarikatúra Krisztus előtt minimum nyolc–ötezer évvel a sivatagi sifári vádi sziklafalán maradt fenn, több tucat hatalmas, 3–6 méteres figura között. Mindössze egy tizenöt centis alakocska. Amelynek nemcsak művészettörténeti jelentősége fölmérhetetlen, hanem embertani, lélektani tanulsága is.

A komikum – viszonyítás következménye. A sivatagi karikatúra, mint azóta mindig, a születése pillanatában érvényben lévő értékrendhez, közösségi normához mértén hitvány, fizikailag, szellemileg gyöngé, vagyis nyilván hibát hibára halmozó hülye őskori emberi lény, vagyis ő a komikum tárgya. És az egyszerűen elképesztő, hogy ez a szaharai sziklarajz karikatúra szellemében azonos a göregáborsággal, rajzstílusában azonban nem a 19. századi, máskülönben zseniális Mühlbeck Károlyi, hanem többek közt Réber László, Kaján Tibor, Dallos Jenő – és maga az örület: a költő, szépíró, irodalomtörténész Bóka László karikatúráira emlékeztet. Vagyis a legmodernebb huszadik, huszonegyedik századi rajzos-vonalas komikus jellemábrázolás technikai kivitelére.

Amiből arra kell következtetnünk, hogy az ember ősi, divatos szóval genetikai adottsága a komikum iránti érzék és annak kifejezési módja is. Mégpedig értelmi, észbeli, összehasonlítani, disztingválni, különbséget tenni tudó, kritikai tevékenység

következménye. Ezért írhatta Kosztolányi Dezső azt Karinthy Frigyes komikus, kabarészerű paródiáiról, hogy irodalomkritikák.

Ha már Karinthy-nál tartunk, mint kályhánál. Van egy humoreszkje, amelyben egymásra fényképeznek sok néptanító alakot, és ebből alakul ki A NÉPTANÍTÓ általános érvényű figurája. Arra a kérdésre: mi a komikum? Mi a humor? Mi a szatíra? Úgy válaszolhatunk, hogy „egymásra fényképezzük” a különböző definíciókat, meghatározásokat, elméleteket, és megkapjuk a végeredményt.

1962-ben Párizsban töltöttem hosszabb időt, s kb. kilencven délutánt ültem a Nemzeti Könyvtárban. Hatszázharminc cédulával jöttem haza, mindegyiken a komikum mibenlétét meghatározó sűrítménnyel. Az itthoni körülbelül háromszáz irodalmi, képzőművészeti, filmművészeti, lélektani (!) definíciót képzeletben egymásra fényképeztem a hozott anyaggal, és logikus föltételezésem szerint megkaptam a téma általános érvényű tömör megfogalmazását. Sajnálatos módon kifejezetten zenei komikum meghatározásra nem leltem, ami minden bizonnyal az én hibám, de kár nem ér senkit, mert a közvélemény szerint komikus zeneművekre – absztrahálva – a zenei komikumra is hasonló paraméterek lehetnek érvényesek, mint a többi művészetekre.

Nem a komikum elméletének a története figyelmem célja, hanem pusztán a komikum, a szatíra és a humor összefüggései. A mintegy kilencszáz definícióból, illetve meghatározásszerű elmélkedésből ezért csak néhányat említek legföljebb. Jellemzőképpen.

Magától értetődik, hogy az általunk ismert első komikumdefiníciót már a „régii görögök” is megalkották. Platón Phileboszában Protarchosz és Szókratész beszélget a komikum mibenlétéről, amit Arisztotelész összegez, definiál: „A nevetséges ui. valamely hiba vagy rútság, mely fájdalmat és bajt nem okoz; pl. mindjárt a nevetséges álarc rút és eltorzult valami anélkül, hogy fájdalmat fejezzen ki.” (Poetika. Geréb László fordítása, 1916.)

Mondhatjuk, hogy a komikum mibenléte a görögök szerint a fájdalommentességgel rövidre zárt hibaelmélet, amit azonban a Krisztus előtti 4. század első fele óta a majd ezer definíciófaragó variált, cizellált, bővített és saját kora szempontjaival okadatolt. Mint ahogyan Platón is, de főleg Arisztotelész az ókori színházi maszk-kultuszából vezeti le teóriáját.

Az arisztotelészi komikumdefiníció csak a komikumszerkezet legszűkebbre szabott váza, de esszenciájában még ilyen szűkre szabott változatban is érvényes a Göre Gábor-i komikus művészetre.

A definíció több mint kétezer éves fejlődése során két forradalmian új elem épül be a „nevetést okozó” filozófiailag meghatározott mibenlétebe. (Cicero, Quintilianus a szónoklásra alkalmazott elméleteit nem említve, amelyek szónoklatszempontúak, de lényegében ugyancsak Arisztotelészre nyúlnak vissza.)

Az egyik forradalmian új elemet beépítő változás a komikum filozófiai, esztétikai, irodalomelméleti értelmezése mellett a lélektan figyelembevételére. Aminek közhelyeszerű, legközismertebb teóriáit Bergson és Freud alkotta meg. De mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tudunk magyarul is, nem hagyható szó nélkül Csokonai komikumdefiníciója, amely ilyenképp hangzik: „Nálam a komikumnak

kútfeje az, hogy a történetet, mely magában nevetséges, úgy adom elő, mint nagy és fontos dolgot, hogy a fontosság és az olvasónak interesszáltatása még nagyobb legyen, munkálkodó személyimnek sok gáncsot és sok akadályt szerzek céljaik elérésében, de az akadályokat utoljára egy váratlan eszköz által, sőt isteni közbenjárással háritom el, hogy az addig várakozó s kételkedésbe tétetett olvasót a csomónak föloldása egyszerre lepje és nyugtassa meg.” Miután okkal hihetem, hogy a legtöbb nyelven a legtöbb komikumelméletet ismerhetem, holmi ostoba, elfogultnak nevezett nacionalistázás vádjá nélkül kijelentem: Csokonai az egyetemes komikumelmélet történetében forradalmian újat hozott, s ő az első, aki a komikum bonyolult szerkezetét megalkotta. Ebbe a szerkezetbe beleépítve a befogadó (az olvasó, néző, hallgató) lélektani reakcióját, mint a szóban forgó komikum alkotóelemét! Kérem szépen, ez maga az örület, csak a kishitű és kimondom: szakmailag tájékozatlan, műveletlen, külföldre pislogó békalelkű magyar szakírók nem merészelték elhinni azt a főntebbi ténytet, amely majd kibökte a szemüket.

Persze Csokonai komikum-lélektani teóriája nem tévesztendő össze sem Bergson, sem Freud pszichikai, illetve pszichoanalitikus komikumelméletével. Mindkettöjüknek megvan a maguk eredeti métié szerinti karakterisztikuma. Eszerint az alkotóművész és a befogadó *közös* pszichikai és fiziológiai tevékenysége, *együttműködése által* keletkezik a komikum, ami pusztán értelmileg is fölfogható, vagyis a fizikai reakció, a nevetés nem szükségeltetik létrejöttének nyugtázásához.

A lélektani, pszichoanalitikus komikumelméletet követö másodiki forradalmi lépésöfok a komikumelmélet történetében (és a gyakorlatában is persze) a filmkomikum. Közismert fogalomként a geg volt.

A geg a filmművészetben is *komikus struktúra*. Nem vagyok a strukturalizmus híve, de nem oktalanul alakult ki ilyen esztétikai irányzat, mert igenis jogos minden művészeti alkotást szerkezeze szerint is elemezni.

A geg elméletének hatalmas az irodalma, ennek ellenére senki sem jött rá arra, hogy a geg szerkezeze *azonos* az irodalmi komikuméval. Ha valamit sikerült hozzáadnom a kérdéskör megértéséhez, akkor ez csak ennyi: fölfedeztem és értelmeztem az irodalmi komikum és a geg azonosságát.

Chaplin és Keaton után a legautentikusabb művész a filmgeg kérdésben Tati. A legnagyobb komikusművész a 20. században, akinek egyedülálló, shakespeare-i méretű komikus művészetét a modern kor műveletlen bornírtizmusa sodorta el és semmisítette meg, ezt írta: „A komikum a logika netovábbja. A geg gyakran nem egyéb, mint egy végsőkiki kiaknázott helyzet. A nevetést egy bizonyos sarkalatos képtelenség robbantja ki. Vannak dolgok, amik önmagukban egyáltalán nem mulatságosak, de azzá válnak, mihelyt kiaknázuk öket.”

Fogódkodjanak meg, de gegelméletének lényege ugyanaz, amelyet Csokonai az irodalmi komikum mibenlétében megfogalmazott. Másfelöl a karikatúrisztikus túlzás elmélete is ez. Ám amit nem gyözők eléggé hangsúlyozni: nem a *torzítás*, hanem a *túlzás*, mint eszköz a helyes módszer! A kettö között ugyanis az a különbség, hogy a túlzás a realizmus, a valóság keretein belül marad, míg a torzítás meghamisítja a valóságot. Márpedig a komikus hatás, vagyis a nevetés előfeltétele az, hogy a befo-

gadó fölismerje a valós, tényleges hibát a jelenségben, amit nem tehet meg, ha a komikus torzít, és nem túloz. És ezért nem is keletkezhet komikum.

Létezik azonban a komikumnak egy valóságismeret nélküli „önjáró fajtája” is, ilyenek Karinthy paródiái, de ilyenek a Göre Gábor-i alakok és történetek is.

Visszatérve Tati definíciójához. A geg – mint minden komikum: alakzat, szerkezet. Áll egy alaphelyzetben, amely a történés folyamán a végletekig kiéleződik, szorongásossá, feszültségkeltővé válik. A geg (és a komikus szerkezet) harmadik eleme a föloldás. (Itt lép be Freud viccelmélete.) Az alaphelyzet átfordítja, új értelmezést ad neki. Az aggasztónak, tragikusnak induló eseménysort komikussá oldja. A lélek megnyugtatóásával, megpihentetésével, a feszültség föloldásával jár, amelyet a befogadó nevetéssel nyugtáz. Ha csak a 20. századi filmgegértelmezők fontosabb nevét említem: Roger Régent, André Martin, Michel Arnaud, Maurice Henry, France Rouge, Claude-Jean Philippe, Cauliez, Marcel Pagnol. Az irodalmi és általában a komikumértelmezők sorolásába már bele sem kezdek, mert Thomas Hobbestól Kanton át, Csernisevskijen és Kölcseyen keresztül Karinthyig beláthatatlan a névsor. És ami a geg legnagyobb mestereit illeti, ők is értelmezték elméletileg művészetüket: csak Harold Lloydot és Buster Keatont említem. Definíciójuk belefényképeződött a geg mibenlétének végső formátumába.

A filmgeg azonos szerkezetű a viccel, a tréfával (trufa), az anekdotával, az epigrammával, a cirkuszi bohócjelenettel, a „bonmot”-val, az elmés mondással, a találó megjegyzéssel, az élccel, az adomával. És persze ilyen a humoreszk is, hasonlóképpen a szatíra mint rövid műforma és az aforizma. A lélektani mozzanat az időterjedelmű komikum része, alkotóeleme. A csak térben élő karikatúrarajzé, festményé, szoboré kivételesen órával nem mérhető pszichikai sűrítmény. Hasonló ehhez a szójáték, az egyetlen szóban megszülető komikum is sűrítmény, ezért a lélektani mozzanat nem értelmezhető külön elemként.

Itt jegyzendő meg, hogy olykor-olykor az irodalmi és a filmkomikum között nincs átjárás. P. Howard szövegkomikuma nem adható vissza filmnyelven, csak olvasva érvényesül. Más a helyzet Göre Gábor humorával. Elementáris erejű szókitalálói úgyszintén csak olvasva szórakoztatóak, ám alakjai, jellemkarikatúrái, *humora szellemisége* meghatározta a két háború közötti magyar film epizódalakjainak karakterét és humorát a cigánytól az egyszerű falusi emberig s a joviális szolgáló figurájáig. E korszak filmjeinek humora göregáboros, a városi, urbánus, kabaréhumorból alig szivárgott át valami, legfőljebb Kabos alakjába.

És most térünk rá a komikum – a humor – a szatíra és az ironia viszonyára.

A közbeszéd, a közgondolkodás és néha a szakma is általában humorosnak mond minden komikus vagyis nevetető jelenséget. Ami a mindennapi valóság nevetéses történéseire általában helyes és igaz megnevezés lehet. De nem mindig érvényes ez a leegyszerűsítés, általánosítás a művészetekre.

Egyetlen mondatban megfogalmazva a humor és a szatíra lényegét: mindkettő minősített komikum. Vagyis kritikai mozzanatot tartalmaz. Marcel Pagnol differenciálását figyelembe véve, a pusztaság látványa önmagában legfőljebb komikus. De ha a balesetet szenvedő hozzánk közeláll, vagyis rokonszenvünket élvező sze-

mély, ha nem esik baja – humoros az esése a szemünkben. Ha ellenszenves, bukását látva kettős érzelmet vált ki a befogadóban: egyfelől komikusát, másfelől kárörömöt, amely a szatirikus jellegű minősítés felé tolja el az epizódot. Az arisztotelészi megszorítás, rövidre zárás csak a nekünk rokonszenves alak balesetére vonatkozik. Ebbe a fogalomkörbe tartozik bele a Göre Gábor-szereplők sora. Gárdonyi komikus művésze tehát humoros. A Reviczky-féle együtt érző humor elsősorban nem gyilkosan, megsemmisítően elítélő, bár lehet kritikus, a szatíra viszont a jelenséggel semminemű közösséget, rokonszenvet nem vállal, a hobbesi, a Marcel Pagnol-i fölény pozíciójából szemléli az eseményt és az alakot. Vagyis a komikus megítélés lényeges eleme a befogadó személy fölénye. A humorban inkább az együttérzés, a rokonszenv, a megbocsátani tudás dominál.

A 19. századi orosz elméletírók a komikum szatirikus változatának a megsemmisítést, a rossz, az elavult elleni „fegyvert” (Hercen) tartották.

A humor és a szatíra mibenléte tehát érzelmi, rokonszenvező vagy ellenszenvező hozzáállás függvénye. Az érzelmi közeledést azonban erkölcsi normarend határozza meg, amelybe erősen belejátszik az értelmi elítélő, megtagadó vagy keresztényien megbocsátó álláspont. Az angol irodalmi alappéldát véve: Swift a szatíra, Dickens a humor klasszikus képviselője. Egyértelmű, hogy a Göre Gábor-izmus ez utóbbi.

A szatíra körletébe tartozik a groteszk, amelynek lényege, hogy össze nem illő, sőt ellentétes minőségek szerves együttese, a nevetséges és az ijesztő, a rémisztő és a gusztustalan, a vonzó és a morbid összeszervülése. Klasszikus példája ennek Rabelais művésze. Ez a komikumváltozat hiányzik a Göre Gábor-okból.

Az irónia lényegét maga az eredeti görög szó szabja meg. Az *eiróneia* tettetést jelent, vagyis mást mond, mit amit gondol, de úgy, hogy a befogadó megérti az alkotó eredeti rejtett szándékát. Voltaképpen szatíra ez is, vagyis megsemmisítő ítéletmondás. Szellemében egyaránt az intellektus, azaz a túlfokozott értelmi tényező dominál. Az ész, a logika, a gondolkodás felsőbbrendűsége. Klasszikus példaként említem a 2. századi nagy keresztény filozófus, Origenész *Kelszosz ellen* című művét vagy *Szent Jeromost*, akit ha nem ragad el a megsemmisítő gyűlölködés heve, kiválóan ironikus.

A humor is, a szatíra is amellet, hogy érzelmi alapvetésű, mindenekelőtt minősítő értelmi tevékenység következménye. Ez a kettősség a lényegük. A világnézet, az erkölcs, a megbocsátásra épülő keresztény erkölcs sem zárhatja ki a tagadó és megsemmisítő szatírákat sem, hiszen Origenészre, Jeromosra, Pázmány Péterre is jellemző a szatíra „goromba”, letaglózó változata, a nyomdafestéket nem tűrő szélsőségig.

Elmefuttatásom megszabott rövidsége persze nem engedi tárgyam cizellált, részletező taglalását. Ha hiányérzetük van, annak a terjedelem szűke az oka.

Summázatként összegezem, tömörítem a komikumszerkezet mibenlétét a több mint kétezer éves elméletek egymásra fényképezése szerint: A komikum végtelenségig túlfeszített, szinte elviselhetetlen szituáció, amelynek váratlan, meglepetésszerű, hirtelen gyors megváltoztatása az alaphelyzet okozta lelki feszültséget föloldja. Vagyis a befogadót megszabadítja szorongató lelki nyomása alól, és ezáltal diadalérzést, a szabadság érzetét, azaz nevetést vált ki belőle. Ez a nevetés a francia elméletíró szerint: chant de triomphe – vagyis a győzelem éneke – a rossz fölött.

A humor és Gárdonyi

Fejezetek Gárdonyi Géza győri éveinek humorából

Az elmúlt fél évtizedben négy alkalommal kaptam lehetőséget arra, hogy Szőlősgyőrökön, a Göre Gábor Humorkonferencia keretében Gárdonyi Géza győri működésével kapcsolatos kutatásaim eredményeiről beszámoljak. Három előadásom témája Gárdonyi humora volt;¹ míg 2019-ben győri kapcsolatrendszerét igyekeztem bemutatni.² A jelen dolgozatomban ezen előadásaim lényegét kísérlem meg röviden összefoglalni.

A „SKORPIÓ” HUMORA

Amint az szélesebb körben ismert, Ziegler Géza győri újságírói működését az ekkor Pereszlényi János által szerkesztett *Hazánk* című győri lapnál kezdte. 1885. október elsején mutatkozott be, és ez év decemberéig dolgozott itt.³ Elsődleges feladata színházi kritikák írása volt, de várt Tőle a főszerkesztő tárcákat is; emellett segítenie kellett a „napi aprók” összegyűjtésében, és Ő szerkesztette a lap *Skorpió* című humoros mellékletét is. Ez utóbbi hetenként egyszer, a vasárnapi számban jelent meg, átlagosan egyharmad újságoldalnyi terjedelemben. Az itt közölt írások nagyobb része a szerző nevének jelölése nélkül jelent meg; de jó okunk van feltételezni, hogy többségüket Gárdonyi Géza írta. Voltak a mellékletnek állandónak mondható rovatai, így az „Apróságok”, az „Egy s más”, „A hét programja”, a „Morzsák a színházból”, a „Nyíl-hegyek”, vagy a „Tzompó Mihál és Tsösze Adány tanálkozásai”; de aktuális történések – egy városi közgyűlés, vagy éppen a színpártoló egyesület „halála” – is inspirálhatták egy-egy írás megszületését. Névvel csupán két írását jelölte Gárdonyi: „*Miért van...*” című versét, illetve „*Hajón*” című prózáját.

A lapszámok közül a karácsonyit érdemes kiemelnünk, mely másfél oldal terjedelemben, illusztrációkkal jelent meg. Tartalmából a „Tsösze Adány levele a zü Nászahol Mihálhol” a leginkább érdekes számunkra; bár amint arra Gárdonyi József

¹ Az elhangzott előadások címe: Az ifjú Gárdonyi és a Garabonciás Diák (2016); Újabb fejezetek Gárdonyi Géza győri éveinek humorából (2017); „Kötelező” humor? Gondolatok a győri hírlapíró Gárdonyi Géza humoráról (2018).

² HORVÁTH József: Kikkel dolgozott együtt a győri újságíró Gárdonyi Géza? (Kísérlet egy kapcsolatrendszer bemutatására.) In: Győri Tanulmányok 40. Győr, 2019. 69–89. o.

³ A „Hazánk” legfontosabb bibliográfiai adatait ld.: HORVÁTH József (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája 1779–1995. Győr, 2000. 327–328. o.; jelentőségéről: HORVÁTH József: A dualizmuskori Győr időszaki sajtójának történetéből, 159. o. In: Győri Tanulmányok 31. Győr, 2010. 149–169. o.

is felhívta a figyelmet,⁴ a két alakkal már a *Garabonciás* című élclap nyitó számában, 1882 januárjában is találkozhatunk – vagyis nem Gárdonyi „alkotásai” –, érdemes figyelniük arra, hogy az általa szerkesztett mellékletben, győri működésének első hónapjaiban is jelen vannak.

A leírtakból érzékelhető: a *Skorpió* aligha hozott nagyobb dicsőséget szerkesztőjének; mégis fontosnak tartom említését, hiszen ezzel kezdődött Gárdonyi Géza győri korszakának humora.

A „TANÍTÓBARÁT” HUMORA

Többek értékelése szerint Gárdonyi Géza győri korszakának leginkább maradandó alkotása a *Tanítóbarát* volt. Hegedüs András, aki hosszabb tanulmányban foglalkozott a Győrött 1886 januárjában útjára indított időszaki kiadvánnyal, említést sem tesz arról, hogy abban humoros írások is vannak⁵ – pedig véleményem szerint érdemes ezekről is röviden szólnunk.

A folyóirat első évfolyamára valóban nem jellemző a humor; inkább csak mint a helykitöltés eszköze jelenik meg: az üresen maradt helyekre kerül be egy-két rövid történet. Az 1887-ben megjelent lapszámokban már megjelenik „Az iskolából” című rovat, benne alkalmanként néhány rövid, „gyermekszáj-jellegű” történettel.⁶ Valószínűsíthető, hogy ezek egy részét tanító korának emlékeiből közölte. 1888 májusától viszont már humoros melléklete is van a lapnak, *Mulattató* címmel, számonként 4-4 oldal terjedelemben. Ebben már állandó rovatként jelenik meg a „Tzompó Mihály és Tsösze Ádány bölcs oskolaszékek tanálkozásai”, miként az „Aszondom Benedek jegyző ténsúr szottyantásai”, vagy a „Bernát Gazsi Nr. 2.” is. „Gara Bence magyar néptanító önéletrajza” folytatásokban olvasható; de vannak „alkalmi” írások is, mint például az „Egy udvari nevelő naplójából”, a „Gyermekvilág”, vagy éppen „Világ okos népe!” címmel egy humoros előfizetési felhívás – az ugyancsak Gárdonyi Géza által szerkesztett *Garabonciás Diák* című élclapra!

A két lap humorának kapcsolata alaposabb vizsgálatot igényel; itt és most csupán annyit jegyeznek meg: egyáltalán nem véletlen a fentebb említett előfizetési felhívás! A *Mulattató* indulásakor ugyanis az alábbi szerkesztői megjegyzést olvashatjuk: „Ezen rovat alatt a győri Garabonciás Diák munkatársainak szíves közreműködésével lapunk két utolsó oldalán egy kis mulattatót közlünk, a melyből az élcz és a szatíra hiányozni nem fog. Ezen rovat bizony költségünkbe kerül, de a fokozódó pártolás lehetségessé teszi ezt, s mi szívesen hozunk lapunk érdekesebbé tételére áldozatokat.”⁷ De ezt bizonyítja az élclapból átvett rovatok, illetve alakok sora is. Meg

⁴ GÁRDONYI József: Az élő Gárdonyi. Első kötet. Az ólombetűk felé. Budapest, 1934. 168. o.

⁵ HEGEDÜS András: Gárdonyi Géza, a Tanítóbarát szerkesztője. In: Uő: Győr irodalmi örökségéből. Győr, 1961. 59–109. o.

⁶ Például: „Felelj kis fiam, miben hasonlít a föld az almához? – Abban, kérem, hogy a földben is, meg az almában is van kukac.” Vagy: Meg tudnád mondani Borzas Jancsi, hogy neveztek szt. Istvánt gyermekkorában? – kérdi a tanító. – Istóknak! vágja vissza a gyerek.”

⁷ *Tanítóbarát*, III. évf. 5. sz. 1888. május.

kell azonban jegyeznem, hogy a gyakran azonos szereplők ellenére a két lap humora között nincs feltűnő tartalmi átfedés, sőt Gárdonyinak újabb kísérletei is vannak; mint ahogy törekszik arra is, hogy a *Tanítóbarát* hasábjain megjelenjen humoros írásoknak legyen köze a tanításhoz, neveléshez. Ez azonban csak részben sikerült; „Aszondom Benedek jegyző ténsúr szottyantásai” például inkább az élclap profiljába illeszkednének.⁸ Más esetekben viszont valószínűleg a saját élmények, vagy a tanítótársaktól hallott humoros történetek teszik színessé az itt közölt írásokat; erre gyanakodhatunk például a „Adomák” cím alatt közzétett rövid írásoknál.⁹ Figyelemre méltó viszont Gárdonyi József azon megállapítása, hogy az említett humoros írások „a Tanítóbarátot lassanként Garabonciás Diák képére formálják. E sok tréfalkozás a lap komolyságát csökkenti.”¹⁰

Hogy a *Mulattató* című melléklet tartalommal való „megtöltésében” Gárdonyi Gézáé lehetett a főszerep, azt véleményem szerint bizonyítja az is, hogy az 1889 januárjától immár Szili Benedek által szerkesztett *Tanítóbarát* számaiban ez már nem található meg; ezekben már csak egy „Adomák” című rovat közül néhány humoros történetet, többnyire egy, legfeljebb másfél oldal terjedelemben.¹¹

A „GARABONCIÁS DIÁK” SZERKESZTŐJE

Míg a *Skorpió* szerkesztése Gárdonyi Géza számára – a *Hazánk* főmunkatársaként – kötelező feladat volt, a *Tanítóbarát* pedig „fő profilja” mellett közölt humoros írásokat, 1887 őszén lehetősége nyílt arra, hogy egy vállaltan humoros lapot szerkesszen: ez volt a *Garabonciás Diák*. Mielőtt azonban erről részletesebben szólnék, két kérdést kell tisztáznom: az egyik az élclap addigi története; míg a másik: hogyan lett Gárdonyi Géza ennek szerkesztője, majd szerkesztője és kiadótulajdonosa? Mindkét kérdés vizsgálata azonos személyhez vezet: Ő pedig nem más, mint Szávay Gyula, a korszak győri sajtótörténetének meghatározó alakja.

Az 1861-ben Zentán született Szávay Gyula Szegeden megkezdett középiskolai tanulmányait – az ottani nagy árvíz miatt – Győrött fejezte be, majd 1881-től a Győri Királyi Jogakadémia hallgatója lett. Elsőéves joghallgatóként, 1882 januárjában *Garabonciás* néven hetente megjelenő élclapot indított, mely hamarosan népszerű lett az olvasók körében: az első év végére már ötszáz előfizetőt mondhatott magáé-

⁸ Néhány példát idézve: „Aszondom, hogy a mai világba csakis a sikkasztók élhetnek meg becsületesen!”; „Aszondom, hogy szebb olvasmányt nem ismerek az étlapnál.”; „Aszondom, hogy legszebb jog a bormérési jog.”; „Aszondom, hogy ha szó szerint kellene értelmezni azt a bibliai mondást, hogy a maga keresztjét minden ember hordja, akkor kevés asszony járna a maga lábán.”

⁹ Csupán két példát említve: „Megmagyarázta a tanító gyermekeinek, hogy a hideg összehuzza és a meleg kiterjeszti a testeket. – Most értem – mondja József elmésen –, azért oly rövidek a napok télen, mert a hideg összehuzza, és viszont azért oly hosszúak nyáron, mert a meleg kiterjeszti azokat.” Illetve: „Hát tegnap miért nem voltunk iskolában? – kérdi a tanító iskolakerülői egyikétől. – Ugy!?! – felelt a fiú – hát tanító úr sem volt, akkor bizonyára szünidő volt!” (*Tanítóbarát*, III. évf. 12. sz. 1888. december, 246–247. o.)

¹⁰ GÁRDONYI József i. m. 139. o.

¹¹ A *Tanítóbarát* korábbi ismereteink szerint 1889 júniusáig élt (vö.: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája, 725–726. o.); jelen tudásunk szerint 1891 júniusáig biztosan megjelent (a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér állományában ez az utolsó fellelhető szám).

nak!¹² 1885 októberében átvette a *Győri Híradó* szerkesztését is; 1886-ban pedig új lapot indított *Győri Hírlap* címmel, mely a következő bő fél évszázad egyik legsikeresebb győri újságja lesz.¹³ Szávay Gyula ajánlatát elfogadva – az általa ígért évi 1300 forintos fizetés reményében – tér vissza Gárdonyi Géza 1887 nyarán a fővárosból Győrbe, és lesz a *Győri Hírlap* újságírójaként Szávay Gyula munkatársa.¹⁴

A *Garabonciás Diák* című lapot viszont már korábban – legalább 1885 őszén történt Győrbe kerülésétől – ismerhette. Hogy ezt megelőzően kapcsolata lett volna a győri élclappal, és abban – akár álneven¹⁵ – publikált volna, arra vonatkozóan eddig nem találtam adatot. Saját nevén 1885. november 29-én jelenik meg itteni első publikációja,¹⁶ melyet négy héttel később követ egy újabb humoros írása.¹⁷ A következő év elejétől a fővárosból is küld írásokat az élclapnak, 1886 szeptemberétől pedig rendszeresnek mondható itteni megjelenése, és így van ez 1887 tavaszán is;¹⁸ így természetesen mondható, hogy Győrbe való visszatérése után a *Győri Hírlap* mellett a *Garabonciás Diák* számára is rendszeresen ad írásokat.

Nem sokkal később azonban szerkesztőváltást jelent be a *Garabonciás Diák*: 1887. szeptember 18-án megjelent számában adja tudtul, hogy Szávay Gyula a lap szerkesztésének „sok teendővel járó munkáját leteszi vállairól s átteszi Gárdonyi Gézának”, a *Győri Hírlap* és a *Garabonciás Diák* „eddig edzett belmunkatársának vállaira”. A közlemény ezt mindkét lap szempontjából kedvező változásként értékeli.¹⁹ Az új felelős szerkesztő 1887. október 2-án mutatkozott be a lapban; meglehetősen stílusos beköszöntőjében ígéri: „Csurgatok humort, szórok viczczeket, és üzök búfelleget, vagy kavarak nevetésvihart.” Majd hozzáteszi: „Lesznek fiók-garaboncok, akik segítenek a munkában, s mellettem áll a megkomolyodott vén győri garabonc.”

Az 1888. január 8-án megjelent számban újabb lényeges változásról olvashatunk: itt jelenti be Szávay Gyula, hogy az élclap kiadói és tulajdonjogát január elsejével átadta Gárdonyi Géza úrnak, hozzátéve: „Ő a lefolyt negyedév alatt szerkesztői tehetségének, tapintatának oly örvendetesen megnyugtató jeleit adta, mely biztos garanciáját nyújtja annak, hogy e kedves lap megifjodva, megerősödve kezdi életének másodvirágzását.” Az új kiadótulajdonos pedig arra tesz ígéretet: mindent el fog követni annak érdekében, hogy a lap „úgy tartalmában, mint alakjában folyton emel-

¹² SZÁVAY Gyula: Jubileum. In: *Garabonciás Diák*, IV. évf. 52. sz. 1885. december 20., 409. o.

¹³ Életéről és működéséről részletesebben lásd: GRÁBICS Frigyes: Szávay Gyula (1861-1935). In: Arrabona. Múzeumi Közlemények, 38/1-2. Győr, 2000. 329–338. o.

¹⁴ Erről részletesebben lásd: GÁRDONYI József i. m. 156–157. o.

¹⁵ Gárdonyi Géza győri korszakában használt álneveiről lásd: ZÖLD Ferenc: Nyomdák, kiadók, könyvkereskedők Győrött, 25. o. In: Kisalföldi Könyvesházak. Szerk.: Zöld Ferenc. Győr, 1981. 6–38. o.; KISPÉTER András: Gárdonyi Géza. Budapest, 1970. 10. o.

¹⁶ GÁRDONYI: Én is jártam... In: *Garabonciás Diák*, IV. évf. 49. sz. 1885. november 29. 388. o.

¹⁷ GÁRDONYI: Dini és Zini – Két legyecke históriája. In: *Garabonciás Diák*, IV. évf. 53. sz. 1885. december 25. 422. o.

¹⁸ Erről részletesebben lásd: HORVÁTH József: Az ifjú Gárdonyi és a „Garabonciás Diák”, 48. o. In: Győri Tanulmányok, 37. Győr, 2016. 41–52. o.

¹⁹ *Garabonciás Diák*, VI. évf. 38. sz. 1887. szeptember 18., 302. o.

kedjék, s olvasóközönségének további pártolását megérdemelje”.²⁰ A nyilatkozat alatt „Gárdonyi Géza a Garabonciás Diák szerkesztője és kiadó-tulajdonosa” aláírás szerepel; és ez olvasható az élclap impresszumában 1888. szeptember 16-ig. A szeptember 23-án megjelent számon viszont már ez áll: „Felelős szerkesztő: GARBONCZIÁS DIÁK”. Visszavette volna Szávay Gyula a lapot? Mivel ennél későbbi lapszámot nem ismerünk, valószínűsíthetjük, hogy ezzel a számmal szűnt meg a győri sajtó történetének leghosszabb életű élclapja.

Érdemes röviden szólnunk arról, mit tett szerkesztőként és kiadótulajdonosként Gárdonyi Géza a *Garabonciás Diák* népszerűsítése érdekében. Az első, ami szemünkbe tűnhet: a humoros hangvételű előfizetési felhívások megjelenése – Szávay szerkesztői korszakában ilyenekkel nem találkozhattunk! Az 1887. október 2-án – azaz az első Gárdonyi Géza által szerkesztett számban – az alábbi „versezetet” olvashatjuk:

„Kinek szívét-máját a búbánat rágja,
Fizessen elő a Garabonciásra!
Kinek meg nevetni mindig forró vágya,
Fizessen elő a Garabonciásra!
És akit elhagyott hűtelen babája,
Fizessen elő a Garabonciásra!
S akinek rémítő sok az adóssága,
Fizessen elő a Garabonciásra!
Aki nem sokat ad a politikára,
Fizessen elő a Garabonciásra!
S ki sajnálja pénzét vinni patikába,
Fizessen elő a Garabonciásra!
Negyedévre csupán egy forint az ára:
Fizessünk elő a Garabonciásra!”²¹

Negyedévvél később humoros hangvételű prózában buzdít az élclap előfizetésére, melynek hely hiányában csupán befejező sorait idézem:

„A Garabonciás Diák előfizetési ára:
családapáknak ... egy évre 4 frt.
családtalan apáknak és agglegényeknek ... fél évre 2 frt.
özvegyeknek, árváknak, városi hivatalnokoknak ... negyed évre 1 frt.
egyéb jó embereknek ... ugyanannyi.”²²

Bár valószínűleg a humoros előfizetési felhívások sem maradtak hatás nélkül, az érdeklődés felkeltésében és ébren tartásában nagyobb szerepe lehetett a lap tartalmának. Több kutató úgy véli: Gárdonyi Géza – az ígért, illetve remélt segítség ellenére

²⁰ Nyilatkozat. In: *Garabonciás Diák*, VII. évf. 2. sz. 1888. január 8. 10. o.

²¹ *Garabonciás Diák*, VI. évf. 40. sz. 1887. október 2. 323. o.

²² *Garabonciás Diák*, VII. évf. 1. sz. 1888. január 1. 2. o.

– meglehetősen magára maradt az élclap „megtöltésében”. Gárdonyi József például arról ír, hogy míg Szávay 1882-ben gyakorlott írógárdával indulhatott vállalkozásába, „Mire Gárdonyi Győrbe érkezett, az ékes nevek kihulltak a lapból”.²³ Tény, hogy az ekkortájt megjelent olvasmányok jelentősebb hányada alatt az Ő neve vagy valamelyik álneve olvasható; és nagy valószínűséggel Gárdonyi Géza töltötte meg az élclap állandó rovatait is. Segítséget leginkább Szávay Gyulától kapott; míg a nem Győrött élő szerzők közül Tömörkény István néhány írása érdemel figyelmet.²⁴

Ha Gárdonyi Géza szerkesztői munkáját vizsgáljuk, nem érdektelen megnéznünk: mit örökölt elődeitől, és mit tett hozzá Ő maga? Már a *Garabonciás* induló számában volt „Pagát Pepi ultimói”, volt „Garabonciás látcsöve”; de többéves volt már Gárdonyi érkezésekor a „Garabonciás Diák a színházban”, a „Szípoly Bonifác dalaiból”, a „Targonczás Matyi” vagy a „Bernát Gazsi nr. 2.” rovat is. Volt már hagyománya az „Ugri-bugri” vagy a „Garabonciás Diák iszonyatos átkaiból” rovatoknak is. Gárdonyi Géza „találmányának” tekinthető viszont a „Fifikus Mátyás trafálja a dolgot”, a „Veöreöshaydmássy Max megjedzése” vagy a „Dödölle Mátyás pógár ember és oskolaszék möggyegzése” – ez utóbbi érdekességére többen is felfigyeltek. De ide sorolható az „Aszondom Benedek szottyantásai”, az „Egy bölcs gondolataiból” című, „Ista-Pista” aláírással jegyzett rovat, illetve a „Gyaluforgácsok” is. Ezekben a humor mellett nem ritkán értékes gondolatok is találhatóak, az aktualitásokat sem nélkülözően – miként a „Garabonciás Diák iszonyatos átkaiból” rovat tartalma is sokat elárul a helyi sajtóviszonyokról.²⁵ Más esetekben saját tapasztalata tükröződhet: a „Légy színműíró és Győrött adják elő a darabodat!” „átok” 1888. március 4-én történt megjelenése például bizonyára szoros összefüggésben van azzal, hogy két nappal korábban bukott meg „Divatgróf” című első színházi darabja.²⁶

Gárdonyi Gézának a *Garabonciás Diák* hasábjain megjelent írásairól megoszlanak a vélemények. Általában gyenge színvonalúnak minősítik azokat²⁷ – miként Győrött keletkezett írásainak többségét –, de egyes kutatók szerint vannak közöttük sikerültebbek is.²⁸ Maga a Szerző – amint azt Z. Szalai Sándornál is olvashatjuk – beérkezése után már röstellte győri munkáit, és arra kérte ifjúkori győri barátait (Szávay Gyula mellett Benedek Vince, Pereszlényi Gyula és Csatkai Ignác említetik név szerint), hogy semmisítsék meg a tulajdonukban lévő kéziratokat.²⁹ Magam úgy vélem, Gárdonyi Géza sokat tanult Győrben; érdemes tehát végezetül megnéznünk, kiktől és mit tanulhatott.

²³ GÁRDONYI József i. m. 165. o.

²⁴ Fontosabb itt megjelent írásairól: HORVÁTH József: Az ifjú Gárdonyi és a „Garabonciás Diák”, 50. o.

²⁵ Erre példákat hoz: HORVÁTH József: Az ifjú Gárdonyi és a „Garabonciás Diák”, 52. o.

²⁶ GÁRDONYI József i. m. 159–163. o.

²⁷ Zöld Ferenc például „sekélyes” jelzővel illeti Gárdonyi humorát (ZÖLD Ferenc i. m. 25. o.)

²⁸ Z. SZALAI Sándor: Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest, 1977. 82. o.

²⁹ Z. SZALAI Sándor: Gárdonyi nagy útja. Bev.: Kocsis Klára. Budapest, 2013. 106. o.

Amint a bevezetőben említettem, 2019-ben a szőlősgyőröki konferencián Gárdonyi Géza győri kapcsolatait igyekeztem feltérképezni; ezen előadásom később tanulmányra bővítve nyomtatásban is napvilágot látott. Az ott részletesebben leírtakból csupán a legfontosabb gondolatokat szeretném az alábbiakban kiemelni.

A győri lapszerkesztők közül először Pereszlényi Jánossal került munkakapcsolatba Gárdonyi Géza, hiszen hírlapírói munkásságának első három hónapját mellette töltötte. Kapcsolatukról ma már – az unoka, Pereszlényi Zoltán nemrégiben megjelent publikációjának³⁰ köszönhetően – többet tudhatunk. Mellette tanulhatta meg – hogy Gárdonyi József szavait idézzem – „a nyomdaművészet és az újságszerkesztés titkait. Itt járta ki az ólombetűs elemi iskolát.”³¹ Ezen megállapítás természetesen igaz Szávay Gyulára is, aki mellett a *Győri Hírlap* munkatársaként dolgozott, és akitől a *Garabonciás Diák* szerkesztését átvette; de itt ismerhette meg – hogy ismét Gárdonyi Józsefet idézzem – „a párbajkódex alapelveit” is. Meg kell jegyezzem, hogy a Pereszlényi-családdal ugyanúgy megmaradt később jó kapcsolata, miként Szávay Gyulával is; azt pedig már csak érdekességképpen említem, hogy Gárdonyi temetésén Szávay képviselte a győri Kisfaludy Irodalmi Kört, 1927-ben pedig Ő avatta fel Gárdonyi Géza győri emléktábláját.³²

Több olyan egykori győri munkatársról, barátról tudunk, akikkel Gárdonyi Géza később is tartotta a kapcsolatot. Közülük mindenképpen meg kell említenem Benedek Vince nevét, akivel a kortársak gyakran látták a városban együtt sétálni, és betérni Hennicke Rezsőnek a bencés rendház épületében lévő könyvkereskedésébe. Benedek Vince később jelentős szerepet vállalt Gárdonyi győri kultuszának ápolásában, Ő indítványozta a fentebb említett emléktábla állítását, Ő számolt be a sajtóban Gárdonyi Géza győri szobrának felavatásáról, és számos előadást tartott munkásságáról.³³ Dr. Csatkai Ignáccal és családjával is szoros kapcsolatban maradt, kikérve véleményét is újabb munkáiról.³⁴ Ahogy 1894-ben, az „*Április*” című kötetre tett észrevételeket megköszönve írja Gárdonyi: „Köszönöm, hogy megírta a véleményét. Ez még akkor is érdekelt volna, ha nem tartanám Önt kifejezett ízlésű embernek.”³⁵ Egykori győri barátai közül többeket is megtisztelt egy-egy újabb munkájának dedikált példányával; az akkor Sopronban árvaszéki ülnökként működ-

³⁰ PERESZLÉNYI Zoltán: Gárdonyi Géza győri örökségéről. In: Cs. Varga István (szerk.): „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”. In memoriam Gárdonyi Géza. Budapest, 2013. 153–178. o.; Uő: Gárdonyi Géza Győrben – Részletek, idézetek dr. Pereszlényi Zoltán 1930. május 28-án lezárt feljegyzéseiből. In: Soproni Füzetek 2011. Művészeti Antológia. Sopron, 2011. 331–339. o.

³¹ Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Budapest, 2008. 122. o.

³² Minderről részletesebben lásd: HORVÁTH József: Kikkel dolgozott együtt a győri újságíró Gárdonyi Géza? 70–75. o.

³³ Uo. 77–78. o.

³⁴ Uo. 78–80. o.

³⁵ CSATKAI Endre: Amikor Gárdonyi Géza és Csatkai dr. együtt csinálták a Garabonciás diákok. Egy soproni orvos emlékezései a most elhunyt nagy magyar író fiatal korára. In: *Sopronvármegye*, 1922. november 4.

dő Rábel László például 1913-ban „*Az én falum*” egy példányát kapta Gárdonyi Gézától ajándékba.³⁶

De nemcsak emberi és szakmai kapcsolatokat, mintákat, ötleteket is vihetett magával a Győrből távozó Gárdonyi Géza. Csupán egyetlen példát idéznék. Több helyütt olvasható az a megállapítás, hogy a *Garabonciás Diák* hasábjain jelent meg Gárdonyi első „göregáboros” alakja” Tsörge Ádány személyében.³⁷ Amint fentebb utaltam rá, már Gárdonyi József megállapította: Tzompó Mihál és Tsörge Ádány alakja egyidős a *Garabonciás* indulásával – vagyis ezen alakokat nem Gárdonyi Géza találta ki!³⁸ Pereszlényi Zoltán említett publikációiból, valamint Payr Sándor 1934-ben papírra vetett feljegyzéseiből viszont fontos információkat nyerhetünk arról is, hogyan keletkezett ez a két alak: leírásuk szerint Kalma István és Könczöl László³⁹ volt az a két, a *Hazánk* szerkesztőségébe bejáró tanító, akik Szávay Gyulával hármasban „Tzompó Miháj és Tsősre Ádány nászok” tudálékos stílusában beszélgettek, tréfálkoztak egymással, és az ilyen stílusban megírt beszélgetések a *Hazánk Skorpió* nevű melléklapjában megjelentek.⁴⁰

VÉGEZETÜL

Rövid tanulmányomban Gárdonyi Géza győri újságírói működését annak humorán keresztül kíséreltem meg áttekinteni. Láthattuk, hogy pályája kezdetén újságírói munkája részeként, „kötelességből” ontotta humoros írásait; a *Tanítóbarát* szerkesztőjeként már „önszántából” igyekezett humoros írásokkal „feldobni” lapját; a *Garabonciás Diák* szerkesztését – majd kiadását is – átvéve pedig immár „saját” élclappal rendelkezett, melyet jelentős részben magának kellett megtöltenie érdekes tartalommal. Ez egy idő után már nem sikerülhetett. Ahogy Gárdonyi József találóan megfogalmazta: „A *Garabonciás Diák* Gárdonyi kezén kimult. Munkatársai elfogyadoztak. Gárdonyi maga próbálta írásaival jóllakatni a Diákot. De nem győzte kosztal. Gárdonyi tehetsége konyhájáról terítettek a *Tanítóbarátnak* és még a *Hazánk*nak is. *Garabonciás*nál, *Tanítóbarátnál* laptulajdonosi kényszerből, a *Hazánk*nál főmunkatársi kenyérkeresetből.”⁴¹

Felmerülhet a Tisztelt Olvasóban a kérdés: miért kellett mindegyik időszaki kiadványba a humor? És miért kellett Gárdonyi Gézának? Azt hiszem, megint csak fiát, Gárdonyi Józsefet érdemes idéznünk: „A humor kezdettől fogva úgy kellett Gárdonyinak, mint a póknak a háló. Gárdonyi e hálóval előfizetőket fogott.”⁴² Előfizetőket

³⁶ HORVÁTH József: Kikkel dolgozott együtt a győri újságíró Gárdonyi Géza? 81. o.

³⁷ Például: ZÖLD Ferenc i. m. 25. o.

³⁸ GÁRDONYI József i. m. (1934) 165. o.

³⁹ Róluk részletesebben lásd: HORVÁTH József: Kikkel dolgozott együtt ..., 76–77. o.

⁴⁰ PERESZLÉNYI Zoltán: Gárdonyi Géza győri örökségéről, 166. o.; PAYR Sándor: Gárdonyi, a kezdő hírlapíró Győrött. In: Halhatatlan csillagok. In memoriam Gárdonyi Géza. Szerk.: Z. Szalai Sándor. Budapest, 2005. 36–39. o. (Első megjelenése: PAYR Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler család Sopronban és Nemeskércen. Sopron, 1934.)

⁴¹ GÁRDONYI József i. m. (1934) 171. o.

⁴² Uo. 137. o.

pedig valóban nem volt egyszerű „fogni” abban az ekkortájt mintegy húszezer lakosú városban, ahol Gárdonyi Géza itteni működése idején négy jelentős újság – *Győri Közlöny*, *Hazánk*, *Győri Híradó*, *Győri Hírlap* – és legalább fél tucatnyi folyóirat⁴³ jelent meg a *Garabonciás Diák* mellett...

⁴³ Vö.: HORVÁTH József: A dualizmuskori Győr időszaki sajtójának történetéből, 156–160. o.

KOVÁCS ÁRPÁD

„Tréfakedvem”
A bölcs humor Gárdonyi Géza művészetében

*A szatíra javítani akar;
a humor a fájdalomból ered.*

Arany János

A humor az irónia fordítottja.

Henri Bergson

A GYERMEKARCÚ HUMOR

A „tréfakedv” fogalmával Gárdonyi Géza a nevetés személyes-szerzői előfeltételére, a poézisben érintett „lelki karakter” egyéni sajátosságára utal. A mentális önképben a világhoz való sajátos viszony nyilvánul meg – ezt már Sík Sándor is megállapítja, aki a jelzett habitus megnyilvánulásainak tekinti az alkotói invenció három összetevőjét: a naiv realizmust, a lírai diszpozíciót és a sűrített szimbolikát.¹ A komikum kapcsán a regényíró alkotásait a szimpátia kiművelésére szolgáló „bölcs humor” művei közé sorolja – Cervantes, Dickens, Arany társaságába.

A naiv realizmus abban mutatkozik meg, hogy a szerző primordiális látásmódra törekszik az elbeszélői pozíció kialakításánál, amivel a gyermek vagy a falusi ember habitusát kívánja érvényesíteni. Biztosítani akarja, hogy a főszereplő végül eljusson története kiindulópontjára, ahol sem reprezentációk, sem társadalmi vagy irodalmi rutinminták még nem befolyásolták életfelfogását, s újra beavatatlanként – közvetlen egyszerűségében – látja meg, fedezi fel a valóságot. A gyermeki vitalitás hordozója, mint a szokások rabjává lett felnőttben tetten érhető karikatúra ellentéte – ez képezi Gárdonyinál a lelki karakter pillérét, annak eksztatikus jellegét.

Az „extázis” mintázatait, mint a Dosztojevskij regényművészetében uralkodó alaki tulajdonságot, Gárdonyi behatóan tanulmányozta. A gyermek eksztatikus jelenlétmódjáról is tájékozódhatott az orosz regényírónál. Az áthallás eléggé szembeötlő, különösen *A kamaszban* kifejtett nevetésfelfogás kapcsán. A regényben előadott álláspont szerint a gyerek egy létviszonynak, a mentális nyitottságnak a mintaképe, ezért találjuk szépnak: „De szentül hiszem és vallom, hogy a nevetés a lélek próbája. Nézzük meg a gyermekeket: csak a gyermek tud szépen, tökéletesen nevetni, azért olyan elragadó”.² A nevetés attribútuma a szép regiszterében a szem,

¹ Sík Sándor, *Gárdonyi, Ady, Prohászka – lélek és forma a századforduló irodalmában*, Budapest: Pallas Kiadó, 1928. 53–72.

² DOSZTOJEVSKIJ, Fjodor Mihajlovics, *A kamasz*, ford. SZÖLLŐSY Klára, Budapest: Magyar Helikon, 1971. 523.

melynek sugárzásában „a jövő ígérete” ölt formát a jelenvalóságban. Az arcról áradó sugárzás olyan, mintha hordozója „új szemmel nézné a természetet, a szerelmes szemével”.³

A „lírai jelenlét”⁴-en azt érthetjük, hogy az efféle előzetes ismeretek nélküli valóságészlelést, élménybenyomást egyszeri konkrétsága és „énre-vonatkoztatottsága”⁵ vetületében jeleníti meg az író, gyakran vallomásos formában.

A három tényező az elbeszélés tárgyával kapcsolatos nem közömbös érdekeltséget s figyelmet, személyes beállítódást és ennek metaforikus megjelenítését foglalja magába. Az, amit Gárdonyi „kedvnek” nevez, sajátos – derűs és vitális – jelenvalólétről tanúskodik; a „tréfa” pedig a korlátozott komikum bensőségeességét („líraiságát”) fedi le; ezek objektivációja a nevetéskultúra területén a „finom humor”.⁶ A komikum és az anekdota alkalmazásában az ember intellektuális, leginkább logikai kompetenciája érvényesül; ezzel szemben a humorban a kedély, a hangoltság, szakszóval – a diszpozíció, amely a prózaköltészetben alkotói értékviszonyt is képvisel. Az effajta diszpozíciót a *Titkosnapló* szerzője az életöröm, a derűs bölcsesség megnyilvánulásának tekinti, s több vonatkozását a gyermek eksztatikus mentalitásával rokonítja:

Az én írói karakterem: gyermekkori gyönyörködéseim a tavaszban, búza közt viruló lúdenyakban, jégtükörben: lírikus ellágyulásaim, tréfakedvem, fogékony-ságom a kedvesség iránt.⁷

A gyönyörködés esztétikai viszonyról tanúskodik már a legelemibb konkrétum szintjén is, a szép iránti vonzódásról a köznapi tapasztalat világában, tulajdonképpen bármely életmegnyilvánulás kapcsán. Akár a mindenség, akár a véges valóság (pl. a rovarok) síkján. A logikai rend helyett itt a lírai modalitás társul az érzékenységhez, amelynek sajátossága az, hogy növeli az éber fogékony-ság teljesítményét.

A vázolt kompetenciára más írók is gyakran hivatkoznak. Kognitív beállítódásunk túlsúlya kapcsán – tudniillik, hogy tudás alapján tegyünk szert új tudásra – Pí-linszky Jánosnál ezt olvashatjuk: „amíg a tudós egyre többet akar tudni, az író újra és újra semmit se akar tudni”. Csak egyet: a versbe írható szavait – amennyire csak lehet – megfosztani minden konvencionális és intézményes kánontól, ill. „használati szabálytól”. A költő elhatárolódní igyekszik a külső – főleg intézményes vagy instrumentális – függőségektől. De ismer egy ennél is nehezebb feladatot, nevezetesen a belső, interiorizált konvenciók, szokások, normák semlegesítésének problémáját: evégett „az ember sakk-mattba szorítja magát.” S „akkor kénytelen bizonyos értelem-ben talán fölülmúlni önmagát.” Próbálja – ahogy a költő mondja – „a csecsemők szemével látni újra a világot, és ez az egyetlen módja, azt hiszem, hogy mindenfajta

³ I. m. 533.

⁴ Sík Sándor, I. m. 57.

⁵ I. m. 99.

⁶ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv = Uő. Titkosnapló*, szerk. Z. Szalai Sándor, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, (51–147) 68.

⁷ I. m. 59.

rutintól is megszabaduljon”.⁸ A gyermek szemével, melyet nem fogalmak vagy képzetek vagy reprezentációk vezérelnek, hanem az érdekesség – mindaz, amit örömtelnek talál s egyben szépnak is; ami eksztázisba hozza.

A gyermekmosolyban megnyilvánuló szenzibilitás fokozza a fogékonyságot s a könnyen sérülő érzékenységben gyökerezik, leginkább a részletek iránti rendkívüli érdeklődésében. Felnőtt korában az ilyesmit többnyire elfelejtí – sőt, szégyelli, s ezért rejtegeti – az ember. Kivéve az író, aki a szavak segítségével, ösztönző hatással tartja ébren és műveli tovább ezt a kompetenciát, amely az irodalmi szöveg nyelvének – Gárdonyinál a prózanyelvnek – az elsajátítását feltételezi. Ám a nyelvi alkotás az egész kontextusában – vagyis az elemek összefüggésében – tér vissza a mindennapi részletekhez, új konfigurációkat alkotva, melyeket a művészetben a lehatárolt életvilág és a határtalan mindenség érintkezésének problémájaként látatja.⁹

Nézzünk egy példát a szatíra funkciója kapcsán. Amikor a milliomos Berkenye saját kávéházában minden egyes kockacukrot szemmel tart és begyűjt, lényegében infantilisan viselkedik, hiszen a szerzeményre nincs szüksége. Nem szólva arról, hogy – a fősvénység élő paródiájaként – magát lopja meg. Cselekvése gyakorlatilag öncélú, ám esztétikailag éppen az irónia táptalajának bizonyul a szépprózában, ami a karakterjegy szatirikus eltúlzása okán elkerülhetetlen. A nevetést kiváltó gesztusban feltárul, ahogy az élet pozitív adottságát („édességét”) a szerzésre szoktatott cselekvés negatívvá („keserűvé”) varázsolja. Berkenye feketekávéja és a fehér cukor kölcsönhatása sugallja a megoldást: a cukor helye nem a zsebben – a kávéban van. A rövid jelenet plasztikusan állítja elénk a regényíró poétikájának érvényesülését a radikális komikum terén.

Ettől eltérően a lírai diszpozícióhoz társuló humor Gárdonyinál az eksztázis csíraformája. Nem pszichés állapot, hanem a „lelki gyönyörködés” aktusa – nem a szem (a látható világ orgánuma), hanem a szív (a cselekvő akarat, a szimpátia) teljesítménye. Ezért jogos az egyeztetés a kedély és a szíveksztázis között.¹⁰ Az irónia elvi – metanyelvi – technika, és mindig másodlagos, mindig válaszszerű ellenpont; a következtetés vagy az analógia műveletével él. Így vagy úgy, de mindig a következtetés a módszere. A humor felfüggeszti a következtetés lehetőségét, kitér szokásos, spontán automatizmusa elől, és új tételezést indít útjára. Éspedig azáltal, hogy tárgyat részeinek s a részek perspektíváinak tüzetes felmérésével állítja – állítja újra – az olvasó elé. Ennek leghatékonyabb eszköze a narrációban a prózanyelvi részletezés. A tárgy aprólékos tagolására érzékeny figyelemben a tevékeny valóság tárul fel, s benne a csinálásra serkentő impulzus nyilvánul meg. Ennek fényében szeretni valamit, Gárdonyinál azt jelenti – minden részét, minden rezdülését külön is szeretni.

⁸ Vö. PILINSZKY János, *Interjú* = Hangfelvétel, Magyar Rádió, 1978. december 11. [Digitális irodalmi akadémia].

⁹ Így vélekednek a hiteles bölcselek is. Mondjuk Nikolaus Cusanus, aki tudja: „Minden dologban a mindenség nyilvánul meg [...]: minden létező az összetömrült mindenség.” Effajta gondolkodást képvisel az autodidakta Gárdonyi a művészi tevékenységben. Eredményét ismerjük: „tudós tudatlanság”. A nevetéskultúra egyik klasszikus művét, Erasmus értekezését, *A balgaság dicsérete* című szatírárt köszönhetjük neki.

¹⁰ Feljegyzéseiben Gárdonyi így fogalmazza meg a perspektívatöbbszöröződés műveletét: „a legerősebb rezgések a szituációk, mikor nagy érzések állnak egymással szemben. Minden ellentétis. Szíveksztázis”. Gárdonyi Géza, *Mesetkönyv*, I. m. 78.

S minden részben az egészet érzéklni. A gyermek az elsajátított részletekből, melyeket vonzódása, kielégíthetetlen érdeklődése kiemelt a valóságból, szeret *saját világot* alkotni, ezért átalakítja azokat új képződménnyé (pl. legőelemekből „sárkányt” vagy a tengerparti homokból „várat” épít stb.).

Ne feledjük azonban: a gyermek még nem teljesen szocializálódott lény. Jean Piaget ennek a szocium-ígéretnek világvképét egocentrikusnak nevezte – a gyerek *magának* dalol, rajzol, fest, táncol, játszik, bármiféle egyéni érdek vagy gyakorlati cél nélkül.¹¹ A felnőtt viszont a közlést azért igényli, mert alakító tevékenysége ezúton válik *alkotássá*. Az alkotás pedig valamilyen médiumban rögzítésre kerül, miáltal valóságosan közölhetővé lesz mások számára. Ennek következtében dialogikus kontextusba lép az alany, s ezúton vissza tudja csatolni saját szemléletébe a befogadó válaszát. Ennek eredményeként kiegészül egyéni intenciója, saját megértése egy másik, interiorizálendő nézőponttal. Röviden: a Másik megértésével önmegértését formálja újra.

A gyermekmosoly sajátossága Gárdonyi felfogásában az, hogy hordozója a jelenben a jövőről, illetve a revitalizációról képes jelzéseket adni:

A gyermek az örök tavasz, az ígéret, hogy földi testünk sevész el, mert hiszen előttünk látjuk újlásunkat; szemünket, hogy újra új; tagjainkat, hogy újra frissek.¹²

Ebben a megújulásra nyitott mentalitásban az író az újakezdés energiatartalékait látja, olyan intenzív valóságviszonyt, amelynek eredménye a felismerés, ennek pedig feltétele az alakítás (például a játék). Az örömet okozó alakítás pedig – mivel gyakran heurézissel jár – meghatározza a kedély önreflexív megközelítését, hiszen ennek köszönhetően az alakító cselekvése a produktumon keresztül szemlélhetővé, majd megismerhetővé válik:

A gyermek élete, ha az akarata nincs korlátozva, csupa boldogság. Hogy tud örülni! Hogy tud elmulatni semmiségekkel! Ha baja van is, mily könnyen megvigasztalódik! És ha maga élne is, mindig fedez fel valamit a természetben, ami érdekli. A felnőtt ember, ha vagyonos, vagyis nem kell életküzdelmet állnia, mért nem tud olyan boldog lenni, mint a gyermek?¹³

Itt az önállóan megtett felfedezés örömeről van szó, amelyben a kreatív képesség felismerése is megnyilvánul, miáltal a mosolyt a nevetés világából az önigenlés,

¹¹ Jean Piaget szerint a gyermeki világlátás *artificiális*, azaz megalkotott, művi, (kvázi „művészi”); közelebb áll a szimbolikus, mint a fogalmi észjáráshoz. Ehhez társul az *animizmus*, tudniillik, hogy a gyermek perszonalifikálja a jelenségeket, a dolgoknak „lelket”, illetve vágóval megegyező célt tulajdonít („a hó azért esik, hogy szánkózhassak.”). Továbbá sajátja a *mágikus* névhasználat. Az egyik legfontosabb sajátosságot a cselekvés és gondolkodás szoros kapcsolata adja, mivel a gyereknél 6–7 éves korig a közvetítő funkció (a reprezentáció) túlsúlya nem lép közlőnk: a dologgal való cselekvéstől a tárgy elgondolásáig vezető út konkrét – érzelmi-mozgásos – tapasztalatként áll fenn. Ebben az értelemben a cselekvés végrehajtásában már megnyilvánul a gondolat váza, illetve az interiorizáció végén a dolog sémája, „képe”. Vö. PIAGET, Jean – INHELDER, Beatrice, *Gyermeklélektan*, ford. Benda Kálmán, Budapest: Osiris Kiadó, 1999.

¹² GÁRDONYI Géza, *Morfiumcseppek* = Üö. *Titkosnapló*, I. m. (35–49) 43.

¹³ I. m. 46.

majd az önmegértés szintjére emeli. A felnőtt szégyelli a játékot, mert öncélúnak, haszontalannak véli; de ha vállalkozik is a játékra (kártyára, rulettre, sakkra) nyerni akar, sikerre vágyik. Nála az alakítás alárendelődik az érdekeknek. Az a különösen intenzív figyelem, amelyhez nem érdek, hanem gyönyörködés társul, szép dolgokkal veszi körül magát, s ezért az egész világnak tud örülni, a szépet meglátja ott is, ahol mi, felnőttek a valóságot elrettentőnek, rútnak, gusztustalannak találjuk.

A tréfakedv tehát nem pusztán érzelmi állapot, hanem vitális jelenlétmód, melyben készítés munkál, az alakításban megfogadó öröm ígéretével. A gyermek az alakítás aktusában fedezi fel a szépet ott is, ahol a megszokás és a tudás alapján nem lehet. Éspedig azért, mert maga is benne áll abban, amit átalakít, s amiben ezért, mint saját világban, gyönyörködik.

Gárdonyi, a gondolkodó, egyenesen a megoldhatatlan lételméleti kérdések közé sorolja az ember gyermekarcúságának lehetőségét: „Gyermekkorunkat éljük-e mindholtunkig itten...?”¹⁴ A mosoly nem tréfa – talán tényleg a metafizikai kérdések közé tartozik.

A KOMIKUS KÉPZŐDMÉNYEK PRÓZANYELVI FOKOZATAI

Az író az alakító kompetenciát megőrzi, érvényesítését hatványozva gyakorolja, s újratertemti az alkotásban – Gárdonyi dalban, versben, prózában, drámában stb. A műalkotás viszont az örömet s megnyilvánulását az arcon, a szóbeli megnyilatkozás horizontján hozza létre, elbeszélés vagy leírás tárgyává teszi. A regényben artikulált világ szövegének köszönhetően a nevetés gesztusa *nyelvileg közvetített* tapasztalattá, azaz olvashatóvá válik, s ezáltal értelmezésre szólítja fel a befogadót; arra, hogy jelentést tulajdonítson a szereplői gesztus, mimika, szó minden aktusának; ezek ugyanis a cselekmény fiktív világán belül kvázi érzékszervi adatok, benyomások; ám konkrét jelentésük rögzítetlen vagy ellenpontozott a szereplők beszéde – nézőpontja s vélekedése – síkján. A kijelentések prózanyelvi újratagolása szintjén a szereplői megnyilatkozáshoz új jelentés kapcsolódik, s ennek következtében a szavak tárgyi-köznyelvi jelentése átvalósul koreferenciális utalássá; az író ezúton a jelentést témává teszi. A *Te Berkenye!* egyik szereplője azt mondja: „A Balaton Isten költeménye”; a másik ezt: „– Mennyi víz! Ki issza meg ezt a sok vizet?”. Létrejön a koreferenciális prózanyelvi képződmény, amely nem a jelentés – az anyagi reáliát vagy a spirituális szféra megnyilvánulását célzó referencia – rögzítését, hanem az irodalmi értelemképzést motiválja: az olvasót serkenti egy új probléma megfogalmazására. Vagyis nem a szereplői kijelentésekkel, nézőpontokra való azonosulásra, illetve elutasításra állítja be az olvasót. A prózanyelvi intellektus nem gyárt kész válaszokat – kérdésre, új probléma megfogalmazására inspirál. Nem gondolatokat közöl, hanem gondolkodni tanít.

Ebben az összefüggésben már nem az örömtöbblet kifejeződése vagy alakzata (a nevetés, a mosoly), hanem a *humor értelme* kerül napirendre. Annak a létmódnak az

¹⁴ I. m. 42.

értelme, hogy miért van nevetés meg sírás a földi életben; s miért, hogy az egyik nincs a másik nélkül. Gárdonyi ezt a korrelatív párost nem akarja külön-külön kezelni, csak arra figyelve, hogy mi a különbség közöttük (ahogy az irónia jár el). Valójában a humor kölcsönhatásukról – koreferenciális kapcsolataikról – tanúskodik; az iránt kelti fel az érdeklődést, hogyan működnek közre egy újabb létfokozat feltárulásának előkészítésében: „Ma világosodtam rá arra az óriás igazságra, hogy a szeretet mértéke a szenvedés, és hogy minden elbeszélő műnek ezen fordul az értéke s érdekessége”. A szeretet és a szenvedés egyszerre tud megjelenni a humorban, az ambivalens – azaz konkrét – realitás költői megvilágításában. Ezt Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című regénye olvasásakor jegyzi föl Gárdonyi.¹⁵ (Korábban a Schopenhauer gondolkodásában uralkodó szenvedéskultusz egyszólamúsága befolyásolta az író szemléletét.) Hasonlóképpen a paradoxon érvényességét észleli Gárdonyi Jézus szavaiban: „nagy ellentétis: Szeresd ellenségedet”.

Az érdeklődés az efféle művek iránt azon alapul, hogy másoknak a szenvedését érzelmileg fogjuk fel. A nyáj-öszön rezeg bennünk, a nőnek, gyermeknek, védtelennek, ártatlannak tehetetlensége.¹⁶

Ugyancsak Dosztojevszkij regényének tanulsága alapján írja 1917. február 22-én: „A szép nőt, hogy szereti hősöd, nem érdekes, míg azt nem látjuk, hogy szenved érte. Bár előbb tudtam volna!”¹⁷

Ami a *tréfát* illeti, inkább a műveletre értendő, semmint a műfajra. A komikum fokozatainak megfelelő tagolásáról van szó. A legtagabb vetületben a vicctől s az anekdotától a szatíráig és groteszkig. Azonban Gárdonyi a humor és az irónia formáit kiemelten kezeli. Olyan két pólusként, melyek, noha egybefonódhatnak, elvi alapozásuk eltérő. Ebben a tekintetben a mosoly mestere korának elméleti eredményeivel összhangban van. Søren Kierkegaard például az esztétikai élvezet és az etikai érték között közvetítő médiumnak az iróniát teszi meg; a humort az etikai és a vallási stádium közti közvetítés hídjának.¹⁸ Vagyis az előző három fázis véges képződményeinek lépcsőzetes módon kialakított érintkezését a végtelennel. A stádiumok között a prózáíró nem elmélkedéssel teremt átmenetet, azaz nem logikai úton, hanem eseményszerűen, az alanyi átváltozások cselekményes megjelenítése – azaz elbeszélése – révén. „Csak a szív történetét írd”¹⁹ – hangoztatja az etikai hitelesség szintjéről a hit rendjébe való átmenet eseményszerűsége, a fordulatot képező alanyi átvalóulás kapcsán. Egy olyan történetben, melynek elbeszélésében az említett két diszpozíció figuratív kiterőkben, metaforikus digressziókban nyilvánul meg.

¹⁵ Dosztojevszkij poétikája és bölcselete jelentős mértékben befolyásolta Gárdonyi szemléletét és írásmódját munkássága kései szakaszában. Erről részletesen lásd KOVÁCS Árpád, *A „legújabb Gárdonyi”: arccal Dosztojevszkij felé. A poétikai irányváltás kérdéséhez = Filológiai-Közlöny*, 2014/2, 245–281.

¹⁶ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, I. m. 76.

¹⁷ I. m. 81.

¹⁸ Søren KIERKEGAARD, *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra*, ford. Valaczkai László = Søren Kierkegaard írásából, Budapest: Gondolat Kiadó, 1982, 118–120.

¹⁹ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, I. m. 75.

Gárdonyi így fogalmaz: „*Tréfál*: figuráz.” Nemcsak közvetlen, tárgyi értelemben használja a kifejezést, hanem úgyszintén poétikai-retorikai vonatkozásban is értelmezhetően. Idézem az író példáit, melyekben ezennel nem a humor, hanem az irónia testesül meg: „Mikor nevet, olyan, mintha kotkodácsolna”.²⁰ Ez a „mintha” a figuratív képződmény jele; funkciója nem más, mint az analógiára épülő megjelenítés; így azonban nemcsak állítást tesz az elbeszéltekről, hanem értelmének kifordított, travesztív alakzatát is megjeleníti. Álljon itt egy ennél is meredekebb kijelentés:

A Fesztyek hullók – keresik a vidám társaságot, mint a gyík a meleget. Feszty Gyula hogyan szereti a vidám történeteket! De a nevetése nem igazi nevetés – a szeme nem nevet. A lelke mintha meg volna fagyva. Árpád sem az igazi. Neki sem a lelkéből fakad a vidámság. Keserű mandula cukros akar lenni. A meredek Adolf aranyozott jéglap. A leánya is.²¹

Az irónia tehát lehet a mosoly hiányának leleplezésére szolgáló eszköz: „a szeme nem nevet”. Vagyis nem érvényesül benne a „szívextázis”, az igazság akarása. A hulló, a gyík, a jéglap olyan metaforák, amelyek éles iróniát érvényesítenek magával a köznapi (nem művészeti) nevetés természetével kapcsolatban, amit egy paradox szemantikai alakzat leplez le: a *keserű mandula cukros* fikciója. Az irónia lényege a kételkedés az effajta vidámság és nevetés valóságosságát, hitelességét illetően. Leleplezi, hogy aki nevetésével reprezentálja ittlétét, valójában nincs is jelen, nem azonos önmagával. Látható alakja megfontolt kreatúra – ellentétben áll láthatatlan aktuáival.

Az irónia a dadogó, hangoskodó vagy éppen szónokló száj retorikai produkciója – a nevetés a szemeké. Ezen álláspont kapcsán Gárdonyi mellé számos író nevét felsorolhatnánk. Például ismét a Dosztojevskijét, kinek *A nagy inkvizítor* című regényfejezetében a néma, ám szeme sugarával mindvégig tevékeny Krisztus-alak „szelíd mosolya” képez választ a kísértés, a káromlás, a csúfolódás inkvizítori szavaira. Kortárs írók is ezen az állásponton vannak. Például Kornis Mihály: „A nevetés a szemünkben lakik. Nem ismer el tekintélyt. Akkor robban ki belőlünk a legédesebben, amikor kereken megtiltják”. Meg az argentin író és pszichoterapeuta, Jorge Bucay a párkapcsolatban érlelődő önismeret kapcsán: „Az egyetlen tükör, amelyben megláthatjuk magunkat, a társunk szeme”. Illetve József Attila szerint azt is, amit a szem nem láthat – saját működését; társunk szeme ekkor a közvetítő empirikus világ és annak izolált, magányos látószöge között: „látom a szemem; rám nézel velem. Halj meg, [...] meghalok bele” (*Magány*). Ezek a példák a Gárdonyinál uralkodó mosoly tulajdonságait és funkcióit éltetik tovább a költői szó hatalmának köszönhetően. Hiszen olyan az a „Szó, mint csecsemőnek a mosoly” (*Falu*). Gárdonyi nőalakjainak szeme az önmegértést inspiráló szelíd mosoly teremtő erejével van felruházva. A változatos epifániájuk alapján az író „angeloid” vonásokkal jeleníti meg alakjukat.

Az irónia verbális művelet: a térben látható alak és nem látható jelentésének (nyelvi valóságának) antinómiáit veszi célba, s magát a különbséget abszolutizálja a

²⁰ I. m. 131.

²¹ I. m. 118.

megnyilatkozásban. Ennek eredményeként a gondolkodásban a kétely késztetését s ébren tartását állandósítja. Az állandósult, abszolutizált irónia – etikai megközelítésben – cinizmushoz vezet.

A humor nem így működik, ugyanis a cselekvő térbeli alakját (a matériát és formát) cselekvéseivel s azok értelmezésével egészíti ki. A cselekvésen keresztül a prózaíró azt az eseményt jeleníti meg, amely kitér a logocentrikus szembeállítás kényszerűsége elől. Egzisztenciális metaforának nevezhetnénk a mosolyra vonatkozó figurát, mivel a mosoly az arckifejezés része, amely viszont az egész ember személyét reprezentálja, látható és nem látható valóságával együtt. Nem pusztán a kinevethető részt, a karakteres alaptulajdonságot, hanem az alany személyes jelenlétének egészét jeleníti meg a mosoly narratív modellje révén; azaz az elbeszél cselekvést, az átvalósulás-eseménybe ágyazottan. Ezért az emberi jelenség a költészetben kétarcú: nemcsak az egyén kialakult jellemvonásai képezik tárgyát, hanem a személytörténetben kialakuló alanyisága is elidegeníthetetlen összetevője. A szubjektum, a cselekvő ember történetének elbeszélése és az alakrajz a szépprózában nem különülhet el egymástól; a megjelenítés nem állhat kizárólag a kinevethető tulajdonságok – életvilágból kiszakított – elemeiből. Következésképpen a történet az alak dinamikus átalakulásával (a metamorfózisért felelős „szívxetázissal”) esik egybe. Tehát korántsem pusztán a figura történelmi vagy szociális, vagy privát szerepeivel. Az „ellentézisvégg” hatására történik meg – Gárdonyi szerint – az, ami a legfontosabb a regény-cselekmény láttatása szempontjából, tudniillik, hogy: „A hős kifordul a karakterének sarkából”.²² Ezért mondhatja az irónia és a humor eltérő teljesítményéről: „A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve”.²³ Ha a nevetés a sírással, a szenvedély a szenvedéssel kölcsönhatásban nyilvánul meg, akkor árnyalt és mély – azaz életszerűen hiteles – a szelíd mosoly érvényesülése. Persze, minden ember magában hordja önnön karikatúráját is, de az nem azonos az emberegész – egy személytörténetben, például egy vallomásban kibontható – alakjával: „A rútat a komikum fordítja kedvessé, a harmat szenteli fenségessé. De a harmatos komikum a legértékesebb”. Gárdonyi pontosan kifejti ennek jelentőségét, midőn az „ellentézis” elvét kiterjeszti a tipikus, már kész karakterjegyeket szembeállítja az életbeli események történetéből kiolvasható alanyisággal –, a kész formák reprezentációit (a rendszert) a szubjektum szakadatlanul történő tevékeny valóságával, eseményt alkotó átvalósulásaival²⁴: „Találtam Kolumbusz tojásaként: a nagynovella egy karakter belevetése a saját ellentézisébe”.²⁵ Például a látható fősvény alakjában Gárdonyi „a szív történetét” követve, kirajzolja a *láthatatlan ember*, a „tékozló fiú”, illetve a remete alakmását.

Az *Aggyisten*, *Biri* című regényből idéznék egy bekezdést, ahol az iróniát alkalmazza az író. Éspedig a „parancs” és a „méltóság” szótárának parodizálása érdekében:

²² I. m. 155.

²³ I. m. 68.

²⁴ Hamvas Béla kifejezése, aki az identitást elindító fordulat értelmezésére alkalmazza a szót: „ez a metanoia. Az átvalósulás. A megvalósulás. Csak ha teljesen valódi vagyok, üdvözültem”, vö. HAMVAS Béla, *Silentium. Titkos jegyzőkönyv*, Unicornis, Budapest: Medio Kiadó, 2006. 18.

²⁵ GÁRDONYI Géza, *Napló 1915–1922 = Uő. Titkosnapló*, I. m. 29.

A bíró szeme elkomolyodik.

– Hát hallod-e, – mondja méltósággal, – először is, ha velem beszélsz, vedd le a kalapodat. Másodszor: ha velem beszélsz, énnekem ne fatetejéről kukorékolj, hanem szállj le, és beszélj gyalog, illedelmesen. Egy-kettő: gyere ide.

Pali egy percig haboz, aztán leugrik a fáról. A kalapot a före veti. (Ő bizony nem tartja a fülén.) Leereszkedik a parton a bíró elé. Megáll előtte szintén méltósággal.

– Tessék parancsoljon.²⁶

A kétféle önigenlés az egész epizódon végigvonul, s egyfelől a szőlővel s a cseresznyefával jelképezett haza, a „szép falum” világa, és – másfelől – az amerikai harctér intézményes rendje között fennálló ellentmondást jeleníti meg. Ugyanis a cseresznyefáról Pali szerelmese érkezését figyelni, amikor ott terem a bíró, s a katonai bevetésmód bevetésével kiharcolná a fiút saját életvilágából.

A finom humor ambivalens képződmény, mint Gogolnál, kinek műveit Gárdonyi ismerte és nagyra értékelte. A nevetéskultúra terén Dickensszel egy szinten tartotta számon. Mert prózája tonalitásában felismerte a kétszólamúságot: a látható nevetés mögött a láthatatlan könnyek hatását.

MOSOLY, FORDÍTOTT PERSPEKTÍVA, IDENTITÁS

Már tudjuk, Gárdonyi prózájában a szelíd mosoly a szem extázisa. Mint a kifinomult humor gesztusa a *válasz* szerepét tölti be egy még lappangó vagy nehezen megfogalmazható kérdés kapcsán. Arra a többletre gondolok, amelyet a szájon át kimondott szavak – főleg válsághelyzetekben – nem képesek kifejezni, ugyanakkor a „lelki gyönyörködés”, az odatartozóság öröme képezi forrását. Ezért jelenik meg a könnycsepp a szemben, amely a mosollyal képviselt arc legfontosabb attribútuma, mert arra figyelmeztet, hogy szavak által kifejezhetetlen tartománya is van az alanyi jelenvalóságnak. Ezért nevezi „gondolkodó szemnek” a szépséget manifesztáló mosoly hordozóját Berkenye párja, Júlia esetében. Az ő tekintetében tükröződő együttlét a valóság legvitálisabb megnyilvánulása. Ezt nevezhetjük egzisztenciális jelenvalóságnak, szemben a pusztá létezés tényével. Ugyanis a szerelmesek turbékoló szavain túl Gárdonyi a természet és a művészet közvetítő médiumát is beépíti az érintkezésbe, azaz a költői szöveg perspektívájába állítva a mosolyt, a szimpátia egyetemes érvényességére utal. Ily módon a prózaműben a szerelem teljes, a jelenség ontológiai dimenzióját is magába foglaló tapasztalatának útja nyílik meg az olvasó előtt.

A dialogikus viszony kialakulásakor a szép szemet nem nézéssel, hanem *sugárzással* ruházza fel az elbeszélő. A szíveksztázis – az emberegész akarata – nyilvánul meg abban, nem a kép vagy a fogalom üzenete. Vagyis az alany kivételes erővel összpontosító figyelme, részesező odatartozása a Te életéhez, s az érzelmi-érzéki

²⁶ GÁRDONYI Géza, *Aggyvisten, Biri = Uő. Kisregények 1914–1922*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963, (5–109), 84.

vonzódás tapasztalatában annak minden részletéhez. Nem pusztán a vágykeltő – erotikus vagy tetszést kiváltó – esztétikai alakzatokhoz.

A szépséggel felruházott szem aktusa korántsem pusztán az örömerzet kifejeződése, a belső emberé külső megnyilvánulásaiban, hanem – mint említettem már – egyfajta nonverbális válasz. Azt is hangsúlyoztam, ekkor a mosoly nem a száj, hanem a szem produkciója, amely az elbeszélésben a sugárzó fényforrás – a kozmikus sugárzás – ismérveivel kerül párhuzamba; hordozója egész lényével ebben a fényt árasztó közegben összpontosul. A fény pedig a teljességigényt szimbolizálja: itt az erősz agapévé nemesül; Júlia a szerelemben nem pusztán partnerét, hanem személyében a teremtett világot fogadja el („Mindent szeretek és csodálok olyankor.”).²⁷ Ez persze nem a retina műve. Nem, nem! – a szem eksztázisa a csodát, a láthatatlan valóságot teszi megközelítővé. Ekvivalense egyfajta tengerszem, a Balaton, melynek éjszakai vízfelületén a mindenséget láttatja feltárulkozni a prózanyelv. Mert, ahogy Júlia mondja: „A Balaton Isten költeménye”. Prózanyelvi metaforája a Teremtett világnak.

A szépség teremtő erejének alkotásával van tehát dolgunk, amely a szerelmes ember látószervét a feltétlen odaadás közvetítőjévé avatja. A férfi párja szemében a rá „szépen néző világ”, a mindenség megnyilvánulását éri tetten.

Egy másik regényben Biri az epekedő katonában a szenvedő embert ismeri fel, amikor tündérszemét Palira emeli, aki ettől az érintéstől várja újjászületését: „Csak néz könyörgő szemmel, mint valami oltárképre, amelytől gyógyító csodát vár a halálos beteg”.²⁸

A mosolygó arc sugárzásában biztatás nyilvánul meg, felhívás kommunikációra, Én–Te viszony létesítésére az érzéki-érzelmi vonzódás bázisán. Ebben az összefüggésben mediális szerepet tölt be. Méghozzá a *fordított perspektíva* szabályának megfelelően: „Amire bosszankodva nézel, tedd nevetségessé. Pokoli jó dolgok kerekednek ki a megfordításokból”.²⁹ Az *Aggyisten, Biri* szövegében a személyközi érintkezés értelmét és értékét tárja fel; a *Te Berkenye!* című regényben a női mosoly a páros-lét immanenciája és a személyes életvilág transzcendenciája, azaz a véges és a végtelen érintkezési pontját jeleníti meg.

A gyönyörű leány, Biri szeme teremtő erővel bír: párja alakmását jeleníti meg; Pali számára a nem én-központú identitás forrását. Álmában a férfi váratlanul Biri szemével látja meg magát. Azaz olyannak, amilyennek a szerelmes nő szemének sugárzása láttatja. A meglátáshoz felismerés társul: a kisemmizett katona rádöbben – őt is lehet elfogadni, szeretni.

A Biri-látomás térbeli attribútuma – s a szem mitológiai ekvivalense – a „tisztá forrás”; ellentéte a „pocsolya”, Pali ténykedésének helyszíne. Az álomban regenerált virtuális szem egy új emberarcot fedez fel. Maga az álom mint esemény a fordulat és felismerés határszituációját jeleníti meg, s az eljövendő új ember kibontakozó öneszmélésének történetét indítja útjára. A szerelem ebben a fordított perspektívában

²⁷ GÁRDONYI Géza, *Te Berkenye!* = *Uő. Ábel és Eszter. Kisregények 1905–1913*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962, (149–249), 206.

²⁸ GÁRDONYI Géza, *Aggyisten, Biri*, I. m. 88.

²⁹ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, I. m. 87.

szemlélve a feltétlen odaadás iskolája. Ezért az észlelés és a tudás kikapcsolását szolgáló álomban formálódik meg, ahol szimbolikus képződményként konkretizálódik. A víz itt is e perspektíva bázisa: „Hát lám, a pocsolya tükreben a maga képe is átváltozik a Biri képévé: Biri mosolyog fel a vízből, mint valami vízi tündér, mosolyog Palira azzal a különös hajlású, finom szép szemöldökével.” Biri, az Istenanya attribútumaival, kék ingben, a forrás vizével korsójában és sarlójával, a férfi álmában az önazonos szubjektum – Gárdonyi szavaival: a „lelki karakter” – alakmását képviseli: „én a te képed vagyok [...] Szemed legszebb képe. Lelkednek is képe...”³⁰ Ez a kép a prózanyelvi prezentációban a poézis értékeivel ruhazza fel a szem akcióját. Az öneszmélés alanya a szerelmes szemével nézi a világot. S ekkor magát is az önigenlés pozíciójából szemlélheti. A szemről a lélekre, a belső emberre áthelyezett „kép” arra mutat, hogy álmában – amikor nem látja a rúttal, a pocsolyával azonosított álvalóság reprezentumait (s azok között önmaga karikatúráját, pl. a dongóval hadakozó katona figuráját) – Pali magáévá teszi a szép törvényének közvetítésével elérhető önigenlést. Vagyis a hiteles önlátás módját, melyet nemcsak a test szeme, hanem a „lelki gyönyörködés”, a poézis, itt a mitopoétikai „tündérszem” is vezérel tekintettel arra, hogy a vízi tündér, Júlia a mitológiai hableány prózai alakmásának tekinthető. („Azt vélem, hogy egyszercsak előbukkannak a vízből a Balaton tünderei, és táncolnak a holdvilágos parton.”)

A szemsugárnak a helység ablaka – a „ház szeme” – is ikerpárja, és ugyanakkor az összecsodálkozás, illetve a megvilágosodás zónája:

Az ablakon besütött a nap, besütött rézsút az eső-felhők közül. A sugara olyan volt, mint a most mosott aranyráma. Ahogy a tükört verte a fénye, a szoba megvilágosodott.

Pali pipázik, de mintha valami vonná a szemét a tükörre.

Odafordítja a szemét, hát látja, hogy a tükörből Biri csudálkozik reá, Biri azzal a szomorú szép tündérszemével.

Csak egy pillanat volt. Csak ahogy összecsodálkoztak a tükörben.³¹

Az álomszüzsé elemzésével azt szeretném érzékeltetni, hogy a költészet – egyebek között a humoros próza is – ott válik nélkülözhetetlenné, ahol felmondja a szolgálót a köznyelvi kifejezés. A *Te Berkenye!* című regényben a férfi szereplő nyelvi magatartása – a fősvényjelölt retorikája – válságba kerül, amint érzelmeiről vagy szerelméről próbálna beszélni. Ilyenkor a prózában indokolt a beszéd-deficit leleplezése (paródiája), a nyelvi humor – jelen esetben a hangisméltés – alkalmazása: Pityó „pi-tyogott”.

Ha a párbeszéd létrejön, s az erősz beteljesedve átlép a megértést szolgáló nyelvi kifejezés szintjére, létrejön a vallomás. Ebben a nézetben az odaadás mint részese-
dés nyilvánul meg, s hatósugara kiterjed az érzéken túli spirituális szférára. Arra az origóra, ahol az egymással való találkozásban felismerhetővé válik a világgal, sőt a

³⁰ I. m. 47.

³¹ I. m. 81.

csodával, az érzéken túli szférával való érintkezés lehetősége. Ezt láttuk az álom narratív funkciójának elemzésekor.

A mosoly szolgálatába állított szemeknek Júlia esetében is kisugárzása van, melynek perspektívájából a véges és végtelen érintkezési horizontját képes megvilágítani. A nappali fény világában előbb az árnyak birodalma, a temető tűnik föl. Ekkor a kripta látványa köti le a találkozó pár figyelmét, a végesség szimbóluma. De húzzuk alá: a kripta a virágzó fűzfa nézőpontjából. Júlia itt arról beszél, hogy a temető, mely egyre több halandó nyughelye, nemcsak határa az „én falum” – egyre fogyatkozó lakói – életének, hanem kezdete az érzéken túli, nem látható aspektusának. Azt a retina nem képes reprodukálni.

Júlia selyempillái egy percre becsukódtak. Mosolygott. [...]

– Ne mondjon engem batornak, nem vagyok az. Csak nappal. Mihelyt besötétedett, olyan vagyok, mintha kicseréltek volna. Az éji világ csupa rejtelem.

– Fél?

– Nem mintha félnék. Hanem... (felvonta a vállacskáját, és mosolygott) nem én vagyok én. Kivált mikor holdas az éj. Akkor más a világ. Más a gondolkodásom. Nem tudom, mi az a változás. Akik velem vannak, azok is mások. Mindenki csodálatos, finom. Nem húsból, vérből való. A fák is mások holdfényben. Mintha azok is éreznének és álmodnának. Mindent szeretek és csodálok olyankor. Apámtól is kérdeztem, miért? Azt felelte, hogy nappal csak a földi világot látjuk, hát csak földieknek tudjuk magunkat, de éjjel, mikor kitarul fölöttünk a mindenség világa, érezzük, hogy a Föld is a mindenség része. Nagy érzés. A végtelenség fuvalma az az érzés a lelkünkön. [...]

Ebben a perspektívában a prózaíró az igazi szerelmet – két ember feltétel nélküli odaadását – a természetfölöttivel való érintkezéssel vonja párhuzamba, amely a „végtelen rezdületének” mondott hangzó médiumon keresztül közelíthető meg. Az odatarozóság természeti modelljét itt a zenei világmodell egészíti ki, pontosabban a két médium együttműködése. Ekkor a szerelemben megnyilvánuló „belső természet” végtelensége tárul fel. Az embernek az a tulajdonsága, hogy a hangzó univerzumot saját világaként észlelhesse és szerethesse, valamint gondolkodása készletesként értelmezhesse. Ezt Júlia így fogalmazza meg:

– A hold, – csevegett tovább, – úgy kifordítja a lelket a valójából, mint a zene. Mikor zene szól, másképpen gondolkodunk. Az is a végtelenség világából való: a zene, az akkordok. Kivált a halk zene, amely csak olyan, mint a sóhajlás. Egyszer, hogy a hold szépen világított, megkértem anyámat, hogy zongorázzon. Mink künymaradtunk apámmal, Atillával s néztük a holdat a zongora halk zenéjénél. A legszebb órája volt az életemnek. [...]

A szeme nyugodtan állott Pityó szemén. S mindent lehetett benne sejteni, mint a nyugodt tengerszemben, amelynek a mélye csupa titok.³²

³² GÁRDONYI Géza, *Te Berkenye!* I. m. 206–207.

A szelíd mosoly a prózanyelv megvilágításában perspektíva-többszöröződéssel megy keresztül. A művészet révén a szépség értékével gazdagodik. Láthattuk, a mosolyt nem az alaki (geometriai) arányosság vagy a plasztikai látványosság tényezői közé, hanem a *tiszta szépség* rendjébe sorolja Gárdonyi. Forrására nyíltan rámutat; ezt írja az elfogadó és értelmező szemmel felruházott arcról: „*Szép: olasz Madonna-arc*”.³³ Szépségét a mosolyban megnyilvánuló szelíd szomorúság – egyfajta *lacrimosus* – határozza meg. Az, amelyet például Raffaello *Sixtusi Madonna* című festményén látunk.

A szelíd teremtést Gárdonyi a vulgáris racionalizmussal szemben álló női érzékenység és képzelőerő intenzitásának s nehéz korlátozhatóságának tudja be, az álom korlátlan szabadságának mintájára:

A nőnek már maga a megjelenése a végtelenséget érezteti velünk. Bármennyire gyarló szépség, de ő a végtelenségnek nagy életláncolata. [...] A nő, akinek csecsemőt látok a keblén, előttem mindig a végtelenség képe. A csecsemő a jövő évszázadok és a jövő évezredek egy láncszeme. A lány figurájában, megjelenésében azért van valami nemföldi [...] a végtelen rezdülete.³⁴

A mosoly arról a kedélyről tanúskodik, amely a másik lényvel való érintkezésben jön létre, amikor az öneszmélés pillanatában a női szemsugár perspektívájában a férfi szereplő személye ölt formát, mert ez a forma arra az élet- és értékvilágra utal, amelyet ketten hoznak létre. A kettőjük alkotása az a közeg, amely túllép egyenként mindkettőjük individualitásán, de rutinszerű kapcsolataik duális képződményein (a flörtön, a szexen, a házasságon, a családon stb.) is. A pár egymás iránti vágyában létszerűen az életre – az élet vitális valóságának megteremtésére – irányuló akaratot tapasztalhatja meg. E tapasztalat megjelenítésében különösen hatékonyak a poézis művei. Ilyen a nyelvi műalkotás is. Mert a nyelv szavai jelentésekkel ruházzák fel azokat a jegyeket, amelyek miatt a szemlélet és a szeretet tárgyát szépségnek találtuk. Például a szelíd mosolyt, a sugárzó szempárt, a külalak kontúros rajzát stb. Ekkor a tetszés már a szellemi terméket illeti meg, amelyben feltárul értelme a kettő egy életalkotásba történő átvalóságának. Gárdonyi erről így nyilatkozik: „Minden, amiben lelkileg gyönyörködünk, kapcsol a végtelenséggel. Természeti szépségek, művészi alkotások, költészet. Tehát amelyik nem kapcsol, nem érték”.³⁵ Nyilvánvaló, hogy épp ez az értékorientáció hiányzik az iróniából.

Az elemzett regényben Júlia szavai az érintkezés értelmének felismerése kapcsán a „végtelen fuvalmát” és a halk zeneszót ugyanarra a forrásra vezetik vissza. Az emberi, a művészeti, a természeti és a természetfeletti létmódok konvergenciájának megvilágítása okán Gárdonyi így fogalmaz: „Különösen a természet életének apróságai a végtelenséggel való érintkezések”.³⁶

A prózanyelvi humor szintjén a fordított perspektíva tárul az olvasó elé – az egyetemes részesülését az egyesben, s az egyes odatartozását az egyetemeshez – hol a sze-

³³ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, I. m. 127.

³⁴ I. m. 90.

³⁵ I. m. 56.

³⁶ I. m. 81.

relem, hol a természet, hol meg a zenei vagy irodalmi élmény médiumában. De minden esetben az odaadásnak azon a fokán, ahol a szimpátia, a „mindent szeretni” vágya, végső soron a létvágy érvényesül. A végtelen hangzó médiumára figyelő Júlia sugárzó mosolyát az határozza meg, amit közben tekintete a víz felületén felismer, s a költemény alakmásaként érzékelt Balatont a mindenség tükreként azonosítja:

A Balaton tiszta nagy tükörében a holdnak rezgő aranyoszlopa tündöklött, s körülötte az ezüstös csillagocskák szétszórt milliói rengedeztek.³⁷

[...]

S ültek szótlanul.

A zene hangzott, átszállt a fákon, a nádason a víztükörré. S mintha a zenétől reszketne a víz tükrén a hold is és körülötte a csillagok.³⁸

Ezt a látásmódot tulajdonítja Gárdonyi a „szívxertázis” teljesítményének: „A szívük remegett, mint a víztükör. Mint a gordonka húrja [...]”.³⁹ Azaz a természeti szép és a művészeti szép érintkezési zónájában megnyilvánuló szerelem művének.

Lássunk tisztán: az ellentézis művelete természetesen itt is érvényesül, éspedig az éles iróniának megfelelően. Mégpedig a férfi szereplő megnyilatkozásának prezentációjában. Berkenye, a fősvény karikatúrája, izolált szemszögével és szavaival kapcsolatban érvényesül az eljárás ugyancsak akkor, amikor a fiú pillantja meg először a Balatont, pontosabban anyagi tulajdonságainak reprezentációját, a vízmennyiséget:

Elámult, mikor a Balatont meglátta.

– Mennyi víz! Ki issza meg ezt a sok vizet? Hogyan nem gondoltak arra, hogy lecsapolják és bevessék!

Azonban, ahogy a túlsó partot mérte a szemével, Júliára gondolt. Talán épp ott áll a parton.

S a szíve sebesebben dobogott.⁴⁰

Az irónia a beszélő megnyilatkozásának megformálásában ölt testet, vagyis a szereplő („ábrázolt”) szava és a szerző („ábrázoló”) szava között feszülő distanciából fakad.

HUMOR ÉS IRÓNIA A POÉZIS FÉNYÉBEN

A fentiekben előadott okfejtésben az a szándék vezetett, hogy felvázoljam a nevető ember helyét s megidézésének poétikai elveit Gárdonyi Géza gondolkodásában és művészi gyakorlatában egy lehetséges irodalmi antropológia keretei között. E keretek okán olyan poétikai működésmódok vizsgálata is indokolt, amelyek a komikumot előállító prózanyelvi diskurzus felől világítja meg a képet. Hiszen a „tréfakedv” az írói karaktert a cselekvéshelyzetben uralkodó diszpozíció felől jellemzi; éspedig

³⁷ I. m. 220.

³⁸ I. m. 222.

³⁹ I. m. 223.

⁴⁰ I. m. 211.

úgy, mint az alakító szándék vitális előzményét, impulzusát. Maga az alakító tevékenység a részletek konfigurációiban ölt testet, mint láttuk, a kettős lehatárolatlanság és az ellentételezés műveleteinek eredményeképpen. Az elbeszélés mint szövegmű a létmegértésre összpontosítja az alkotó tevékenységet, és pedig – a regényműfaj követelményeinek megfelelően – az öneszmélés történetén, az átvalósuláson keresztül. Ezen fölül számba kellett venni a prózaritmus szabályozó műveleteit is, azokat a koreferenciális képződményeket, amelyek speciálisan a komikum szintjén az *imitáció*, az *isméltés*, a *megfordítás* és az *interakció* eljárásai révén valósulnak meg.

Igyekeztem érvelni amellet, hogy Gárdonyi érdeklődése a természet életének részletei iránt nem kevésbé alkotó jellegű, mint a paraszti, polgári, történelmi, egyetemes, transzcendens jelenségek művészi megvilágítása. Továbbá amellet úgy szintén, hogy a részletek perspektíváját is a határolatlanság horizontjáig tágítva-mélyítve vizsgálja. A komikum eszközehez akkor folyamodik, amikor ez a nem metrikus, kétoldalú *lezáratlan perspektíva* az érintkezés pontjáig nyúló teljességében nincs reflektálva. Ebben a távlatban – tapasztalhattuk – a gyermek, ha nem szakítjuk ki létét az időbeliség távlatából, azaz élettörténetéből, előképe (mondhatnók: „archetípusa”) lehet a költő, a prózaíró, a festő, a szobrász... karakterének s kompetenciáinak, illetve eredetének is.⁴¹ A fősvény lehet tékozló; a harcos – békés. Ha csak az egyik perspektívából láttatja az elbeszélés, megképződik az ironikus vagy a satirikus nézőszög lehetősége.

Láthattuk azt is, hogy Gárdonyi prózájában az irónia másodlagos és elvont, spekulatív viszonyon alapul. Például a fősvénység egy cselekvésmód idealizálásán, melynek világában a konkrét életalkotó résznek nincs jelentősége – csupán pénzben kifejezhető értékének van:

– A nő, a nő? Nőt kapok én minden bokrban. De harmincezer forintot?... Nincs igazam?

– És a szerelem? – kiáltotta Pityó böszülten, – a szerelem, az semmi magának!?

S olyan hangon mondta ezt a szót *szerelem*, mintha azt mondta volna: *szenység*.⁴²

Nyilvánvaló, hogy az első kijelentésben az iróniát („kapok én minden bokrban”) csak azért érzékeljük, mert a második replikaként a humor regiszterében hangzik el, mint „böszült” megnyilatkozás a szerelemről és a szentségről. Mindkét szóhasználat automatikus reflexre mutat, nem tapasztalaton, hanem társadalmi hiedelmeken, illetve funkciókon, azok pozitív és negatív idealizálásán alapul.

A regény zárlatában ennek épp az ellenkezője megy végbe: megtörik a gépies cselekvés, mivel a regény a regresszív asszimiláció elvét alkalmazza a cselekményképzésben: a konfiguráció eredményeként a figurának – Gárdonyi szerint – saját ellentétébe kell átfordulnia: a karakter „a vártnak, a szokottnak visszájába oldódik”.

⁴¹ Ugyanígy gondolkodott erről Kosztolányi Dezső is (*Gyermek és költő*).

⁴² I. m. 198.

Visszavalószul egyszeri s megismételhetetlen lényének eredendő karakterigéretének, a gyermekarcú tulajdonságok hordozójához.

A testrészek reszketése, a ballagás, a vánszorgás gépies mozdulatainak sorát Gárdonyinál most is a zene, itt a fuvola hangjának rezgése szakítja meg, ami egyébként az öneszmélés heurézisének pillanatára utal az alkotás világában. Egyébként a rezgés fogalmával Gárdonyi leggyakrabban az „ihletet”, az alkotó invenciót serkentő eksztázist jelöli.

De álljon itt még egy példa, ezúttal a „viaszfigurák panoptikumával” rokonított kávéházi látvány humoros bemutatása kapcsán. A „reszkető kezű” vénemberi automatizmusok megjelenítése során tapasztalhatja az olvasó, hogy a zsupori „vén persely”, Berkenye úr

[...] apró szeme egy névre *kövül*: De hát ő *reszket* és olvas. Közben hörpent a feketéből, és *gépi mozdulattal takarítja* zsebre a maradék kockacukrot [...] Az öregúr megmozdul. *Gépiesen* nyúl ismét a cukorért, amelyet már elteett.⁴³

Az idézetekben az *ismétlés* eljárása szolgálja a humort. Ami azért különösen érdekes, mert a kávéház-tulajdonos pénzemberről tapasztalható mechanikus cselekvésmódot – a „lenyúlás” műveletét – a gép működésével metaforizálja az elbeszélő, s ezáltal magának a humornak (nem a gépnek) a technikáját mutatja be a prózanyelv, melynek tárgya a vitálissal szembeállított mechanikus magatartás leleplezése.

Egy, a nevetésről szóló (1914-ben írott) klasszikus mű szerzője épp a nem organikus, életidegen, *motorikus* emberi cselekvésben látta a komikum forrását,⁴⁴ ám a részletek teljessége felől megközelített valóság iránti különös figyelemben pedig a humorét. A valóság és a fogalom (vagy eszme) kétféle ütközésének tematizálásáról van szó. Ha azt nyomatékosítja a szerző, aminek lennie kellene, s úgy tesz, mintha hinne létezésében – „ez az *ironia*. Máskor meg épp ellenkezőleg, gondosan és aprólékosan leírjuk azt, ami van, mintha azt hinnénk, hogy a dolgoknak valóban ilyenek kell lenniök: így jár el gyakran a *humor*. Ilyen értelemben a humor az ironia fordítottja.” Amennyiben fokozzuk az ironiát, „feszített ékesszólássá” merevedik. „A humort viszont azzal fokozzuk, hogy egyre mélyebben ásunk a valóságos rossz rétegeiben.”⁴⁵

A tréfakedvet nem oltják ki a valóság mélyrétegeiben föllelhető, hangulatdeformáló és értékromboló hatások. Ellenkezőleg: Gárdonyi ezt a karakteres alaphangoltságot alkotó kedvvé, teremtő erővé fokozza íráskultúrája révén. Ezúton saját identitásának, rendeltetésének értelmét örökíti meg a *scriptum* médiumában kiteljesedő életműben. A köznapi műfajok – a tréfa, a humor, az anekdota, az ironia – Gárdonyi regényeiben a műalkotás ismerveire tesznek szert, s ezzel beíródnak a poézis és a kultúra világába.

⁴³ I. m. 151–152. (kiemelések tőlem – K. Á.)

⁴⁴ Gondoljunk az ember és a gép működésének hasonlóságon alapuló interakciójára a Chaplin-filmek képi világában.

⁴⁵ Henri BERGSON, *A nevetés*, ford. Szávai Nándor, Budapest: Gondolat Kiadó, 1971, 114.

Humornézőben „Az én falum”-ban

ELŐLJÁRÓBAN: A SZEMÉLYESSÉGRŐL

Minden kutatásban tetten érhető a személyesség ilyen-olyan erősségű jelenléte. Jelen dolgozatomnak is megvan a személyes vonulata.

Gárdonyi Géza írásai – gondoljunk csak az óvodai nyelvi és irodalmi nevelésre, az első évfolyamosok olvasás- és írástanulására, majd a kisdíjak olvasáskészségének fejlesztésére – jelen lévők és ez idő tájt is népszerűek, mert izgalmas, fantázia-élénkítő, elgondolkodtató, vonzó szemelvények. Vessük csak tekintetünket a házi olvasmányok listájára, ahol az egyik legnépszerűbb olvasmány a mai napig is az *Egri csillagok*. Ki ne tudná, hogy a *Március* rövidebb-hosszabb részletei, *A barboncás*, *A gyerekek*, a *Tanácskérés*, az egy közmondás keletkezéséről szóló *A nagy eff*, *A tulipán*, a *Bűntárgyalás*, a *Micó*, *A bor*, a *Szegény ember jó órája* korunkban is jelen vannak a tankönyvekben, a munkafüzetekben, és olvasásra csábítják az alsós és felsős tanulókat egyaránt. Ráadásul ma még nem idegenkednek a tanítók és a magyartanárok tanítani, feldolgozni, olvasatni sem az itt emlegetett Gárdonyi Géza-szemelvényeket.

JELEN LÉVŐ A HUMOR *AZ ÉN FALUM* CÍMŰ GÁRDONYI GÉZA-KÖTETBEN

Ez az alcím magába foglalja a hipotézisemet, miszerint jelenlévő a humor *Az én falum* című Gárdonyi Géza-kötetben. Ezt a Gárdonyi Gézára (1863–1922) jellemző **érzékeny humort** szándékoztam szemlélni, felmutatni, elemezni. Arról van szó, hogy Gárdonyi Géza írásművészetére az érzékeny humor a jellemző. A lekezelő, a durva, a megalázó, a magamutogató humor egyáltalán nem jellemző írónkra, ugyanis ezek a humorfélések idegenek Gárdonyi Gézától.

De a legjobb tanulóm, a fekete szemű, fekete hajú Istenes fiú, itt van már. Méltóságos komolysággal ül az első pad első helyén. Ez az ő helye már három év óta. Ha ő hiányzik, akkor se merné elfoglalni senki. Innen őrzí, mint valami káplár, az egész iskolát. Ő az én bejövetelemig a rend meg a csend ura; ő a krétának meg az iskolai szappannak a felelős öre, a fűtés intézője, templomi miniszterelnök, fő-főszpongya-nedvesítő, padlótisztasági biztos és aprópörintező. (*A gyerekek*)

Irodalomtörténeti tény, hogy amikor megjelent az akkor harmincöt éves Gárdonyi Géza új könyve, *Az én falum* kötete, a hajdani falusi néptanító 1898-ban már országosan ismert és népszerű író, újságíró volt. Ennek a kötetnek az alkotásaiban Gárdonyi Géza a vándorlással telt gyermekkorra és a nélkülözésekkel terhes néptanítósága élményeit dolgozta fel. Nevét ezek a naiv romantikájú, a tiszta paraszti erkölcsöt talán idealizáló, azonban valójában őszintén láttató, keserédesen, több helyütt fel-felcsillanó humorral megízestett *lírai elbeszélések* tették elismertté írónkat a korabeli irodalmi körökben. Ettől a kötetből számított Gárdonyi Géza befutott írónak.

Aki figyelmesen olvasta és olvassa újra az 1898-ban kiadott *Az én falum* történeteit, nem jár messze az igazságtól, amikor úgy véli, hogy jelen van bennük, mint cseppben a tenger, a regényeiben később kiteljesedett, a jellegzetes Gárdonyi Géza-i stílusban kifejtett meggyőző írói látás- és láttatásmód.

Valamelyik inséges esztendő után történhetett, hogy a gazdák összeadtak egy-egy véka gabonát és fölrakták az iskola padlására. Attól kezdve, akinek télen vagy tavasszal elfogyott a kenyere, a közös gabonából vett kölcsön. Most is így van. A kölcsönt csapva adják; tetézve kapják vissza. Amit a csapófa levisz a vékáról, az a kamat. Hát ez a mi takarékpénztárunk.

Szent Mihály napján van a közgyűlés. Akkor az iskola tájéka jövő-menő emberekkel népesül meg. Ki egy zsák gabonát hoz a hátán, ki felet. Törlesztenek vagy egészen is kifizetik az adósságot.

Csak az egy Tóth Antal jön üres zsákkal.

Mindenki tudja, hogy őt a nyáron a jég csúfolta meg. Ő az egyedüli, aki nem biztosított.

– Majd bizony – mondotta –, két forintot adjak a cekurálásért; eddig se bántott a jég, ezután se bánt.

És megitta.

Persze, mikor a jég lecsördült az égből, ugyancsak hajigálta az udvarra a balatát meg minden éles szerszámot, de a jégeső nem ijedt el attól. (*A nagy eff*)

HÁTTÉRISMERETEK A HUMOR MIBENLÉTÉRŐL

Pillantsunk a humor mibenlétével foglalkozó háttérismeretekre! A **humor** kifejezésnek a latin 'nedv' jelentésével kapcsolatos összefüggése viszonylag ismert: a korai orvostudomány azt tanította, hogy az ember kedélyállapota a test nedveitől függ. A tartalmát illetően a humort a komikum ábrázolása egyik fajtájaként foghatjuk fel, amikor is a humort lényegében **a bírálat fokának visszafogottsága** különbözteti meg a szatírától. Kétségtelen, hogy jóval összetettebb, ezáltal változatosabb is a humor a szatíránál, mivel a humorban egyaránt keveredik derű és szomorúság, elégikus hangulat és harsány jókedv, megbocsátás és kinevetés.

A humor a nyolc évszázados magyar irodalomban viszonylag későn, a 19. század második felében Arany Jánosnál, Jókai Mórnál, Mikszáth Kálmánál és Gárdonyi

Gézánál jelentkezett először, ennél fogva őket a magyar irodalmi humor klasszikus képviselőiként nevezhetjük meg. A humor modernebb, polgári változata, melyre a szatirikus és a bohózáti elemek keveredése jellemző, vitathatatlan, hogy utolérhetetlen mesterének egyelőre Karinthy Frigyes tekinthető.

A humornak sokféle felosztása, rendszerezése, jellemzése lehetséges. Amikor humornézőbe indultam *Az én falum* című Gárdonyi Géza-kötet humorfajtáinak tanulmányozására, mindenekelőtt a **helyzetkomikum** és a **jellemkomikum** példáinak szemrevételezését választottam feladatomnak. Módszereim és eljárásaim a szépirodalom-olvasás mellett az elemzés, az anyaggyűjtés, valamint a feltárt példák jellemzése volt.

A komikumnak az a fajtája, megjelenési formája nevezhető helyzetkomikumnak, amelyben a komikus esemény hőse nem a saját belső tulajdonságai miatt válik nevetségessé, amiként a jellemkomikum esetében, hanem a külső körülmények alakulása folyományaként.

A napnak már nemcsak világossága van, hanem melege is. A muzsikuskigányaink délben már mind künn heverésznek az udvaron. Gyékényeken heverésznek. Sütkéreznek. A nap felé az arcukat fordítják, mert azon lehet legjobban érezni, hogy meleg van. És beszélgetnek:

– Te Marci – mondja a ragyás bögös a primásnak –, ha egyszer a püspöknek eszébe jutna, hogy cigányebédet főzeten...

És elmondják, miket ebédelnének a püspöknel. (*Március*)

Értelmezhetjük akként is a helyzetkomikumot, hogy az a személyeken kívül álló körülményekből, így a véletlen, a félreértés, a cselszövés és más hasonlókból adódik. Vannak, akik alsóbb rendű komikumnak nevezik a helyzetkomikumot a szerintük magasabb értékű jellemkomikummal szemben. Mindenképpen a körülmények okozta visszás helyzetről van szó a helyzetkomikumban, amely visszásság a szereplőkön kívül álló körülményekből adódik.

Tartja az öreg a fület nyugalmasan.

A csodálkozás nőttön nő. Alig egy negyedóra múlva csupa bámulás és nevetés az udvar.

– Ilyen, éppen ilyen!

– No, kend kétszer van a világon, Kevi bácsi – mondja a csizmadia.

– Ha kész lesz, felakasztják kendet – jegyzi meg a bakter.

Erre már az öreget is elhagyja a nyugalom. Fölkél és odatotyog a képhez. A fejét csóválja.

– Ilyen volnék? – motyogja jókedvűen –, no, ilyen vagyok. (*Festő a falun*)

A helyzetkomikumot könnyebb felismernünk, és harsányabb hatást vált ki belőlünk, gondoljunk csak mindenekelőtt a némafilmek, a pantomim világára, ahol is sok helyzetkomikumot használtak, illetőleg alkalmaznak, mivelhogy a szereplők játékában nem lehetett, a pantomim esetében sem lehet az előszó erejére számítani. Általában az

a legelfogadottabb nézet a helyzetkomikumról, hogy ez egy megtevesztésen vagy félreértésen alapuló állapot, amelyben a személyek valamiképpen csapdába kerültek.

A jellemkomikum a komikumnak az a fajtája, amely keretében a komikus helyzet hőse nem a külső körülmények alakulása, hanem a saját tulajdonságai miatt válik neveltségessé. Ezáltal a helyzetkomikum ellentétéként értelmezhető.

A nap leszállóban. A fák és a házak hosszú árnyékokkal terítik be az utcát. Az emberek már szállingóznak hazafelé. Úgy látszik, Keviék is elvégezték a vetést. Pál az ökrök előtt ballag. Az apró unokák a cicamacafa barkáival összevissza koszorúzottan ülnek a szekérben. Az öreg Kevi a szekér hátulján lógatja a lábát és pipázik.

Leghátul lépked az Imre. A járásán nem látszik fáradtság. A falu kútjánál visszamarad. Szomjas? Nem: Fodor Lidi merít ott vizet.

Lidi még tavaly bejárt a vasárnapi iskolába. Az írása szépecske, de a katekizmusban gyöngé. Kissé pöszén beszél. A szeme nyílt, szelíd, kék. Mikor szólunk hozzá, féloldalt néz, mint a kacsza, de mint a szép kacsza.

A kútvödröt könnyű lebocsátani, de nehéz felhúzni. Régi kút. Minek is lenne változtatni rajta? Ha könnyen járna, akkor a gyerekeket küldenék vízért és azok beleveszekednének.

– Hagyjad, Lidi – mondja neki Imre –, gyöngé vagy te arra! (*Március*)

A jellemkomikum alapjául egy olyan visszás helyzet szolgál, amelyben az ábrázolt vagy szereplő személyek jellemének a megszokotthoz, az általánoshoz képest mulatató eltérését lelhetjük fel.

A parasztok az égre bámultak.

Magam is felnéztem, hogy melyik felhőben látja az öreg a sárkányt?

Egy rozsdás fekete felhőgomolyag csakugyan úgy vonult át az égen, mintha valami benne ülő erő hajtotta volna, s onnan röpdöstek széjjel a cikcakkos istennyilák.

– Öreg – mondom neki –, látott kend valaha sárkányt?

– Hogyne láttam volna!

– Mikor?

– Mindig, mikor ilyen égiháború van.

– Hát mondja el, hogy milyen?

– Milyen? Hát olyan, mint minden sárkány. Bele van takaródzva a főjhőbe, mint mink a subába, oszt arra száll, amőre hajtják. (*A barboncás*)

A dráma műnem és műfaj világában a jellemkomikum megjelenítése nagyobb színészi teljesítmény, mint a helyzetkomikum eljátszása. A jellemkomikum felfedezése a nézőtől, az olvasótól kétségtelenül finomabb humorérzékeny kíván meg, tudniillik a jellemkomikum az ember jelleméből fakad. Ha valamilyen helyzetkomikumából és jellemkomikumából adódó jelenségben a tragikum elemei is fellelhetőek, akkor tragikomikus ábrázolásról, közlésmódról beszélünk. Általában valamilyen belső ellentmondás: látszat és valóság, jelenség és lényeg, észszerűség és észszerűtlenség meg hasonlók ellentétének lelepleződéseként jön létre ez a kontrasztjelenség.

A komikus ábrázolásnak a legélesebb fajtája a fölényes és maró gúny, az egyértelmű elutasítás, amelyik gyakran szarkazmussá, ostorozó kritikává válik. Gárdonyi Géza *Az én falum* című kötetében nem lelhető fel a gúny, a szarkazmus stílusalakzatok, tudniillik ezek jelenléte egyszerűen ellentétben állna az írónak a bemutatott alakjai, hősei iránti együttérzésével, aggodásával, törődésével.

Az öreg hason fekszik a subán. Félkönyökön pipázgat csöndesen. Már régen nem láttam őt. A múlt nyáron sokszor meglátogattam. Kedvem volt volna rá, hogy megtanítsam olvasni. Azonban ő csak a fejét rázta rá.

- Nem akarok pap lenni – mondotta –, elég nekem a magam két könyve.
- Micsoda két könyv?
- A nappali meg az éjjeli.
- Micsoda nappali meg éjjeli?
- Nappali könyvem a mező. Az éjjeli csillagos ég.

Aztán ő tanított olvasni engem a maga két könyvéből. (*Tüzek meg árnyékok*)

A szatíra olyan ábrázolási mód, amelyik a nyílt gúny mellett gyakran alkalmazza az iróniát, ezt akár *rejtett gúny*nak is nevezhetjük, benne a lekicsinylés látszatra tűnik elő, a felszínen megmutakozó dicséretben, vagy a nagyobb erejű felmagasztalásban jelentkezik. Az alkotó az efféle túlzásban, illetőleg az arányok megváltoztatásában alkalomadtán a torzítást használja, és ennek folyományaként az ábrázolás groteszkké, azaz a nevetségest az ijesztővel egyesítő furcsa, torz jelenséggé válik. Az ilyen eljárás felhasználásakor Gárdonyi Géza kifejezetten közösségi jellegű, a hibákat, visszasságokat, például a kocsmázást a társadalom, mindeneke előtt a nők és a gyermekek nézőpontjából ítéli meg, vagyis Gárdonyi Gézának az általam elemzett elbeszélésfüzérében ezzel az alkotói eljárásmóddal is találkozhat az olvasó.

Az öreg se nem lát, se nem hall már. Rég elmúlt ifjúságának hamvadozó tüze lobbant föl az inában. Nekivadulva lejt és szélesekét fordul a kocsmá földjén. Most már a sarkába futott a kedve. Forgatja, kopog is vele, s ahogy összeütogeti, bizonyosan ráképzeli foltos, rossz csizmájára a legénykori sarkantyúját. Elnéztem volna sokáig a mulató öreget. De íme, mindennek vége szakad: egy rémlátó szemű öregasszony jelenik meg az ajtóban. Csípőre teszi a kezét és rikolt:

– Ej, vén lator! No lám!

Az ember abbahagyja a táncot. Pislog, mint aki álomból ébred, és egyet simít a haján hátrafelé. Szó nélkül engedi, hogy a fejére nyomják a süveget, és szó nélkül ölti fel a bekecsét.

– Mingyár gondoltam, mihent mondták, hogy eladta kend a szamarát! – prédikál az asszony. – Hová is ment vóna máshova...

Az öreg bágyadtan és kedvetlenül ereszkedik le a helyére. Az asszony a bekecs alá nyúl és az öreg mellényéből kiszedi a pénzt az utolsó krajcárig. (*Szegény ember jó órája*)

A humorosnak mondott ábrázolásmód kedvelt műfajai közül elemzésemhez kötődők az állatmesék, amikor is emberi tulajdonságokkal felruházott állatokról szól a tanító jellegű mese, továbbá a fabulák, az ugyancsak tanító célzatú mesék, ezek szintén bő-

velkednek humorban. Lássunk most kapcsolódó érzelemgazdag példát *Az én falum* gazdag példatárából!

Egyszer csak a tyúk betotyog a konyhába, és elkezd tyúknyelven jelentkezni, könyörögni, követelni:

– Vaty-vaty, adjátok elő a tojásaimat! Ki akarom költeni!

S beleül a kosárba, amelyikbe tojni szokott, és várja a tojásokat. Persze azokat régen elsikkasztotta a teremtsnek szoknyában járó koronája, bajos lenne velük beszámolni.

Tyúkanyó jogos követelésére az a felelet, hogy kiröpítik az udvarra.

– Tessék folytatni a hivatalos működést!

Azonban mire kettőt fordulnak, tyúkanyó az anyai állhatatosság panaszos sírásával tib-láb ismét a fészken és hacsak meg nem pálinkáztatják, nem enged. (*Március*)

ÖSSZEFOGLALÁSUL: EMBERNEMESÍTŐ HUMORT AD GÁRDONYI GÉZA

Feltételezem: nyilvánvalóvá vált, hogy *Az én falum* című kötetben Gárdonyi Géza elbeszélői hangnemének néhány állandó jegye, így az egyszerűség, a humor, a derű hol bűvópataként, hol csilingelve tovairamló, hol szemérmesen finom, hol az irónia felé kacsintó. Rögzíthetem: ***Gárdonyi Géza szereplőivel következetesen megértésre törekvő, ugyanakkor mértéktartóan kívülről, ebből az elbeszélői álláspontból indulnak ki, bontakoznak előttünk írónk szövegei.***

Van-e főhőse *Az én falum* című elbeszélésfüzérnek? Kétségtelen, hogy ez a jellegzetes szereplő a részben önéletrajzi elemekből felépített néptanító, aki számtalan lehetőséggel élve nevelni próbálja a környezetében élő tanyasi, falusi népeket, mindközben ő maga is képes változni, alakulni, és ebbe a folyamatba finom mozdulatokkal szövi bele a humor legkülönfélébb árnyalatait olvasói és kutatói örömeire is.

FORRÁSOK: LEXIKONOK, KÖTETEK, TANULMÁNYOK

Gárdonyi Géza 2012. *Az én falum*. Kossuth Kiadó, Budapest.

H. Tóth István 2009. *Kettős tükrök. A stilsztikáról magyarul – a magyarról stílusosan*. Egyetemi tankönyv. Társszerző: Radek Patloka. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága.

H. Tóth István 2013. Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (Barangolás az *Egri csillagok* világában). Magyartanítás, Budapest. 4: 5–8., www.magyartanitas.fw.hu/Magyartanitas

H. Tóth István 2015. „*Nem fecske módra...*” *Az olvasmánymegértés fejlesztése* – Kézikönyv nemcsak tanítók és magyartanárok számára. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

H. Tóth István 2016. *Olvasunk együtt? Gárdonyi Géza: Bűntárgyalás*. Magyartanítás, Budapest. 3: 11–16., www.magyartanitas.fw.hu/Magyartanitas

Nádori Attila (főszerk.) 2013. *Britannica Hungarica Nagylexikon 12.: humor, humoreszk; 13.: jellemrajz, jellemvígjáték; 15.: komikum*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Szerdahelyi István és Zoltai Dénes 1979. *Estétikai Kislexikon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Gárdonyi szakrális humora

GÁRDONYI HUMORA

Dédapám írói karakterének meghatározó eleme a tréfakedv¹. Fel akarta vidítani olvasóit². Egyéni módszert választott ehhez³. Gyönyörködtetni akart⁴. Az *Ida regényében* Csabával ezt fedeztetni fel: „Azt a rezgést örökíti meg a művész. Mert annyira gyönyörködik a rezgésében, hogy marasztani akarja: holnapra is, holnaputánra is meglegyen, teljes életére meglegyen. (...) Ez az isteni legyen!”

„Az elménk mintegy cigánykereket vet”⁵, ha arra gondolunk, hogy ez a „legyen” a paradicsomi állapotra emlékeztet, és a Jézus-követő Gárdonyi⁶ tréfakedve, szakrális humora abból források, hogy Jézusban, Jézussal minden kor minden embere helyreállíthatja magában az összetört képet, hiszen Ő mondja magáról: Én vagyok az út, az igazság és az élet. (Jn 14,6), Ő biztat arra: „én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.”(Mt 28,20). Ez az a „mögöttes villanás”, az az igazság, melyet történeteiben meg kell látnunk, fel kell fedoznünk.

A szakrális humor fogalmát Dédapám nem használta, de a *Két notesz* című írása kapcsán azonban utal rá⁷ a *Titkosnapló Komikum – mint ellentézis* fejezetében. A történet az ördög és Szent Péter földi utazása. Keresik, kinek van több követője. Ki a sikeresebb a földön, az ördög vagy Jézus. A mese tele van ellentétessel: Szent Péter és az ördög; isteni és emberi/ördögi tanítás; megváltott és bűnben élő világ.... Sokáig úgy néz ki, hogy az ördög a sikeresebb tanító. Aztán háború dúlt a földön vándorokra találnak, akiknek könny szökken a szemébe, amikor meglátnak egy csecsemőt meggyilkolt és vérbe fagyott anyja testén. Péter örül, hogy talált Jézus-követő igaz embereket, de az ördög kineveti: ők nem igazak, nem Jézus-követők, mert mohamedánok. De Szent Péter nem enged: állítja keresztények. Az ördög nem érti, hogyan

¹ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 59. „Az én írói karakterem: gyermekkori gyönyörködéseim a tavaszban, búza közt viruló lúdnnyakban, jégtükörben: lírikus ellágyulásaim, tréfakedvem, fogékonyágom a kedvesség iránt.”

² I. m. 93. „Több vidámságot kell öntened minden dolgodba, mint ahogyan Dickens keverte a komikust a szentimentálissal.” és 97: „Amelyik műben nincs mosolygás, olyan, mint a sóltan leves.”

³ I. m. 158: „Élesítsd az ellentézist! A mosolygás többet ér, mint a kacagás.”

⁴ I. m. 19. „Amit nem elgyönyörödéssel írsz, nem elgyönyörödéssel olvassák.”

⁵ I. m. 61. „Az eszmei magvú történetkéik is halhatatlanok... De csak úgy, ha nagy a mögöttes villanás. Nem az igazság megismerése szerzi a gyönyörködést, hanem hogy a történeten át meglátjuk, felfedezzük. Elménk mintegy cigánykereket vet.”

⁶ Id: KELLER Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*, SZIT, Budapest, 2015, 10–11.

⁷ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 93. „Mérges szatíra volt a Két notesz. Csináltam belőle népmesét.”

és mikor lettek azzá. Péter ördögöt megsemmisítő válasza: könnyeikkel keresztelte meg őket.

Ez a történet nem nevetető Göre-levél. A benne rejlő komikum lényege, hogy vegyük észre a látható és a láthatatlan, a profán és a szakrális világ alá-fölé rendelt viszonyban van, hogy sokszor nem a nevetés, hanem a megszentelő belső, lelki mosolyt fakasztó könnycsepp⁸ jelenti azt, hogy „értjük a viccet”, a történet mögötti történetet.

GÁRDONYI HUMORA A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

A három ismertebb, nagyobb lélegzetű kortárs elemzés egyike sem láttatja Gárdonyi humorának szakralitását.

Madarász Flóris⁹ a Göre-kötetek mellett *Az öreg tekintetes*ről szól, mely „szinte szatírai élességgel mutat rá, hogy mennyire ellenkezik a természetes józansággal a városi nép életmódja, fölfogása”.

Oláh Gábor¹⁰ az író habitusával hozza párhuzamba a humort. Először verseiről állítja: „Magába szállásának szebb óráit falusiasan üde szavú versekbe dalolja megszűrt magyar humorral és leányos tisztasággal”, majd a vidék iránti nyitottságával hozza összefüggésbe, miszerint csaknem mindenét, így a humorát is „a népből vette. A harmadik társítás a legérdekesebb: Schopenhauer „látszólagos pesszimizmusát Gárdonyi lelkében valami kibékítő humorral enyhíti. Ő látja és érzi az életnek magáért való gyönyörűségét is”.

Kéky Lajos¹¹ Madarászhoz hasonlóan szintén említi a *Göre leveleket* és *Az öreg tekintetest*. Oláh Gáborhoz pedig abban hasonlít, hogy kapcsolatba hozza Gárdonyi személyét a humorral: „...legjellemzőbb hangulata bizonyos szomorkás jókedv. (...) Története szomorúságába legtöbbször belejátszik valami groteszk, tragédiába mindig vegyül bizonyos fonákság, úgy, hogy valami különös, fájó mosolygáson keresztül hatják meg lelkünket. Ez a sajátságos hangulat árasztja el kedves humorral az ő legsajátosabb alakjait.” *A lámpás és az Ygász a földön* Kéky szerint a „megtört szívűek iránt érzett mély részvét” által szült akasztófahumor.

Később született, de említésre méltó Gárdonyi egri jóbarátja a cisztercita irodalomtörténész Tordai Ányos írása¹²: „A sok hányódás, ínség, gyötrődés után is alapjában vidám és melegszívű ember maradt Gárdonyi nemcsak munkáiban, hanem életében is mindvégig. Mint mindenki, aki nemcsak testi, hanem lelki életet is él. Az igaz, hogy ritkán nevetett. Inkább befelé mosolygott.”

⁸ I. m. 68: „A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve.”

⁹ MADARÁSZ Flóris: *Gárdonyi Géza*, Katolikus Szemle 23 (1909), 245–267; 358–373, 451–474.

¹⁰ OLÁH Gábor: *Írói arcképek*, Singer és Wolfner, Budapest, 1910.

¹¹ KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*, Budapesti Szemle. 1914. 158. kötet, 193–238.

¹² TORDAI Ányos: *Amit nem tudunk Gárdonyiról*, Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

A négy kritikus közül Tordai ismerte legjobban a befelé mosolygó „vidám és melegszívű ember”-t, aki lehet, hogy humorát a népből (is) vette, de valószínűbbnek tartom, hogy ez nála családi „örökség”, mint ahogyan a szomorkás jókedv és a kibékítő humor is. Nagyapám Ziegler Sándorról szinte ugyanazt írja, mint ahogyan Tordai jellemzi barátját: „Gárdonyi atyja magába zárkózott, hallgatag magyar. Társaságot nem keresett. Látogatóba nem járt. De azért, ha vendége érkezett, mindig szívesen látta, s mindig felfrissült lélekkel anekdotázott, tréfált neki. Megvolt az a jó tulajdonsága teljes életén át, hogy a komoly ügyeket is a fonákjukról szerette megvilágítani. Ha valami történetet beszélt el, abban rendszeren több volt a sajátja, mint az eredeti. Témájából a valóságot a humor kedvéért gyakran feláldozta, csak azért, hogy mulassanak rajta.”¹³ Erre a fonákról való megvilágításra lehet talán visszavezetni a Schopenhauer-értelmezést, a szatírárt, az akasztófahumort, a groteszket.

Gárdonyi művészetének szakralitását kortársai közül Ravasz 4 veszi észre:

„... az első magyar szépiró, aki a hitét (...) beleviszi az irodalomba. Eddig csak azt siratták, (...) hogy a hit elveszett, (...) de senki nem örült annak, hogy van. Gárdonyi úgy örül neki, játszik vele, tapintja, beleheli, mint a szent sír zárando-ka a húsvéti vigilián meggyújtott gyertyalángokat. ... az, hogy Isten él, a Gyermek Jézus aranyvesszeje királyi pálca, amellyel sorsok, szívek felett parancsol, a Boldogasszony szent, égi szomorúságából meghallgatott imádságok nőnek, mint májusi esőből a gyöngyvirágok: mindez sohasem volt kétséges vagy homályos előtte.”¹⁴

A SZAKRÁLIS HUMORT PÉLDÁZÓ MÖGÖTTES TÖRTÉNETEK

A „nagyregények”

Az *Egri csillagok* szakrális humora fricska azoknak, akik az események mögött nem veszik észre a gondviselést. A regény profán olvasatban a hazaszeretetről, önfeláldozásról szóló eposz. Szakrális olvasatban arra példa, hogy „A Boldogasszony szent, égi szomorúságából meghallgatott imádságok nőnek.” Akik nem hisznek Mária és szentek közbenjárásában¹⁵, azoknak is észre kell venniük, hogy Dobó azért képes megvédeni Eger várát, mert imában kérte Mária és a Neki az országot felajánló Szent István segítségét. Ezt a Gárdonyi-féle szakrális humort az ima közben Dobó szeméből kicsordult könny szenteli meg.

Nem ez az egyedüli fricska azoknak, akik csak az emberi erőt magasztalják. Egy másik mögöttes történettel azt bizonyítja Gárdonyi, hogy Szent János apostol a székesegyház patrónusa, a bor védőszentje az egri bikavérrel segíti győzelemre a magyarokat. Ez a történet a regény azon ismert részletével indul, amikor Pető azt

¹³ GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Dante Kiadás, Budapest, 1934, 19.

¹⁴ RAVASZ László, *A láthatatlan ember*, in: *Az egri remete*, Szerk.: SIMON Lajos, Dante Kiadás, Budapest, 1933.

¹⁵ Id: „Máriát nem hagyom! Nem bírom elhagyni! És a szentjeimet. A nemes szép lelkeket, akik az emberinem örökszép példaképei.” Az a hatalmas harmadik.

mondja, hogy a „ringyes-rongyos vízivójával” az „egri bikavért ivó” katonák el tudnak bánni, majd azzal folytatódik, hogy József mester – a német pattantyús – összekeveri a bort a porral és a befejezés, a csattanó az, amikor rájövünk, hogy a borban nagyobb erő van, mint a porban, hiszen a sekrestyében tárolt puskapor rombol, az utolsó csatánál előkerülő bor viszont győzelemre segít.

A láthatatlan ember címében, valamint elő-, illetve utószavában is hasonló fricska rejlik. Az új megközelítéseket hozó, pszichologizálódó, profán, magát tisztán látónak gondoló világgal szembeállítja Gárdonyi Szent Pál örök érvényű igazságát: A látható ugyanis mulandó, a láthatatlan azonban örök (2 Kor 4, 18).

Ez volt Dédapám legkedvesebb regénye. Saját, kívülről szemlélt élettörténete, melyben az a humoros és egyben a szakrális is, hogy megvallja: ebben a történetben nem ő, hanem a Gondviselés a főszereplő. „A Gyermekek Jézus aranyvesszeje, a királyi pálcá, amellyel sorsok, szívek felett parancsol” úgy intézte, Zétát, vagy Gézát először a tudományok által Priszkosz szabadítja fel az első rabszolgaságból, majd özrőangyala a Dsidsia – aki a színdarab változatban Szent Pál-ereklyét őriz – a másodikból. A rabszolga-felszabadításoknak igazi céljára Tordai világít rá. Gondoljuk Konstantinápoly helyébe Egert, és hallgassuk őt: „Mit jelent Eger Gárdonyi életében? A megtérést és a megéretést. A gondviselő Isten visszahívta a pogány főváros útvesztőiből a templomos régi fészekbe. (...) hogy magasra nőtt fája meg is lombosodjék, hogy semmivé törpült hite ismét az ég felé irányuljon. (...) Ott a soktornyú város felett, a magányos csöndben Isten újra megérintette lelkét. (...) És lassan-lassan erőssé fonódott a szál, mely egri azilumát az égboltozattal, az Istennel a másvilággal ezután már elszakíthatatlanul, összekötötte.”¹⁶

Az Isten rabjaiba Margit személyén keresztül becsempészett szakrális humor Máriával kapcsolatos. Ez is azoknak szól, akik nem hiszik, hogy Mária országa vagyunk, hogy Ő rajtunk tartja a szemét, és beavatkozik népünk sorsába. Mert ki is volt Margit? IV. Béla lánya? Testileg igen, de lelkileg nem. Lelkét és küldetését a Szent Szűztől kapta. Az Ő képében látja meg ugyanis Jancsi fráter, és szinte az Ő nevében magyarázza meg, mit miért kellett tennie az országért, a nemzetért.

Jancsi fráter könnyei ezt a becses humort szentelik meg, ő is „a fejét a két kezébe fogva könnyezte (...) Margitot”.

Az öreg tekintetes

A kortárs kritikusok – mint láttuk – *Az öreg tekintet*est lélektani regénynek, humoros írásnak tartották. Szatírát láttak benne.

A regény befejezését nem értették. Nem tudták értelmezni Csurgó Dunába borulását és a „tettének oka ismeretlen” mondatot. Öngyilkos regénynek tartották. Madarász – a cisztercita pap – tanulmányában ki is tér arra, hogy egyáltalán nem tartja szerencsésnek a zárást.

Tény, hogy a profán történet zárását öngyilkosságként is lehet értelmezni.

¹⁶ Tordai Ányos, *Amit nem tudunk Gárdonyiról*, Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

De a mögöttes történet szakrális!

Az kell legyen, mert a Jézus-követés és az öngyilkosság nem hozható közös nevezőre! Az öngyilkosság nem köt, hanem elzár a Végtelentől. Márpedig: „Minden, amiben lelkileg gyönyörködünk, kapcsol a végtelenséggel. (...) Tehát amelyik nem kapcsol, nem érték.”¹⁷ Öngyilkosságban gyönyörködni nem lehet. Az öngyilkosság nem érték. Öngyilkosságról szóló mű sem lehet az!

Dédapám szeretett írói módszere az ellentézis alkalmazása. „Az ellentézis természete, hogy rendet teremt. Oszt is, köt is. Árnyék és világosság egyszerre.”¹⁸ Az ellentézisre épített szakrális humor is rendet teremt. Az árnyékot könnyű felfedezni: meg nem értettség, öngyilkosság. De hol a világosság? A világosság abban a jelenetben dereng fel, amikor a varga és Csurgó találkozásakor a varga szájából elhangzik a prófécia: „Íme ahogy mondtam: az Isten elküldi az ő angyalát a szükség órájában és mindeneket megvigasztal. Így van ez uram. Ön nem is tudja, hogy önt az Isten küldte ide, csak egy belső sugallatot érzett, amely azt mondotta: Kelj fel és eredj az özvegy órásnéhoz. Ön pedig felkele és eljőve, teljesítvén az Úrnak akaratát.”

Ez a néhány mondat két prófétára is emlékeztet: Illésre és Jónásra. Ezek a próféták meg nem értett emberek. A prófétaság intézményét nem értők számára tettük oka érthetetlen, ismeretlen. A prófétaság nem életbiztosítás, de a prófétai feladat elől menekülni nem lehet. Ugyanakkor a Bibliában látjuk, hogy Isten nem hagyja veszni a prófétáit. Illést tüzes szekér ragadta el. Jónás megmenekült a cethal gyomrából.

Isten gondviselésében kell bízni. A prófétaság intézményét nem értők számára ez a bizalom érthetetlen, ismeretlen.

Gárdonyi szakrális humora, hogy Csurgót prófétai alakká teszi, és Isten gondviselésére bizza. Ha figyelmesen olvassuk a regényt, azt találjuk, hogy miután megszűnt a prófétálás lehetősége azzal, hogy Csurgót veje lemarházza, ő már nem Csurgó. Onnantól ő már „gépmember”, aki nem tudja, mit csinál. Nem ő cselekszik. Passzívan borul bele a Dunába.

Az öreg tekintetes rövidke regény. A korabeli kritikusok mégsem tudtak szótlanul elmenni mellette. Talán érezték, hogy „Az örök művekben minél kisebb a műnek a térfogata és minél nagyobb a mű mögött érezhető eszme, annál értékesebb az alkotás”¹⁹. Keresték, de nem találták meg igazán a mögöttes eszmét, amit Jézus-követő Dédapám úgy érzem a zárómondatba rejtett. Jézusra is lehetne mondani: „tettének oka ismeretlen”. Pedig tanítása egyértelmű: „Példát adtam, hogy amit én tettem, ti is tegyétek meg. Bizony, bizony, mondom nektek: Nem nagyobb a szolga uránál, sem a küldött annál, aki küldte. Ha ezt megértitek, s tetteitekben ehhez igazodtok, boldogok lesztek. (Jn 13, 15–17)

¹⁷ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 56.

¹⁸ I. m. 79.

¹⁹ I. m. 72.

Göre Gábor humora

*A Göre-szövegek világaról**

„Amelyik műben nincs mosolygás, olyan, mint a sóatlan leves” (97) – írja Gárdonyi a *Mesterkönyvben*.¹ A mosolygást előidéző komikum, paródia, groteszk, humor és szatíra mind-mind olyan írói eljárás, amelyet Gárdonyi csodálva és örömmel tanult el Shakespeare-től, Molière-től, Dickenstől, Gogoltól – s ráadásul ezt a széles körű iskolát az író *következetesen* használta fel szinte minden művében. A komikus vonás alkalmazása tehát se nem véletlenszerűen, se nem aktuális hatásvadászat céljából születő döntés Gárdonyinál. Mégis, talán kissé különösnek tűnhet az, ha Gárdonyi bármely művét a parodisztikus, szatirikus, groteszk vagy komikus irodalmi hagyományhoz kötjük... *Az én falumra, az Egri csillagokra, A láthatatlan emberre, az Isten rabjaira, az Ábel és Eszterre* vagy éppen az *Ida regényére* gondolva nem éppen a komikum eljárásai jutnak az eszünkbe. S valóban: a komikum csak igen ritkán (főleg a színművekben) válik céllá Gárdonyi írásművészetében. Azonban nem szabad elfelednünk azt, hogy Gárdonyi nem kizárólag az eddig felsorolt művekkel „tanulta meg” a prózáírást. Írásművészetének bizonyos vonásai már *Az én falum* és az *Egri csillagok* megírása előtt, az 1880-as évek végén Szegeden és az 1890-es évek közepén Pesten töltött újságírói években kialakultak. Sík Sándor szerint Gárdonyi egyik legfigyelemreméltóbb írói kvalitása, ti. „emberalkotó készsége” már újságíró korában előtűnt. Igencsak lényegbevágó Sík Sándor kiváló megfigyelése: „a későbbi író oroszláncörmei meglátszanak ezeken az írásokon is”, „tudjuk, hogy még Göre-könyveire is, melyekre különben nem volt nagyon büszke, önérzettel szokta megjegyezni, hogy egészen eredeti, semmiféle mintákra nem támaszkodó alakokat alkotott bennük. Ennek a tudatos emberalkotó törekvésnek tulajdonítható, hogy Gárdonyi egyre szélesítette, gazdagította alakjainak körét”.² Gárdonyi a gyakran háttérbe szorított, de mégis hatalmas munkát magába foglaló, tíz kötetben publikált Göre-levelek megírásával 1892-től kezdve sajátította el azt, hogyan kell írásban emberi alakot, szereplői beszédmódot, élettörténetet és világnézetet egyszerre teremteni. Jelen pillanatban nem az a kérdés, hogy ezeknek a leveleknek milyen esztétikai értékük van, hiszen maga Gárdonyi is belátta, hogy „a komikus mű értéke mindig problematikus” (68)... A lényeg az, hogy Gárdonyi a későbbi regényekben alkalmazott „emberalkotó készséget” a mind a főszereplői karakterben, mind világnézetileg, mind nyelvileg szatirikus írásművek létrehozásával szerezte meg.

* Jegyzetekkel ellátott előadásszöveg. A tanulmány a NKFIH által támogatott NN_17 125791 nyilvántartási számú és *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban* című csoportos kutatás, illetve a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (és az ÚNKP Bolyai+) keretében megvalósuló *Gárdonyi Géza prózapoétikái* című önálló kutatás eredménye.

¹ GÁRDONYI Géza: *Mesterkönyv = Titkosnapló*. (Szerk. Z. Szalai Sándor) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1974. 51–147. (A továbbiakban ennek a kötetnek a lapszámaira hivatkozom a főszövegben.)

² Sík Sándor: *Gárdonyi Géza = Gárdonyi, Ady, Prohászka – Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas Rt. Kiadása 1928. (15–130) 25. és 75.

Ha filológiaiailag precízek akarunk lenni, akkor a Sík Sándor által kiemelt Göre-levelek és könyvek³ mellett más olyan szövegeket is meg kell említenünk, amelyek ugyanebben az időszakban készültek, s amelyek ugyancsak Gárdonyi későbbi regénye „emberalkotó készségének” kialakulásához járultak hozzá. Gárdonyi életművének feldolgozói kivétel nélkül egy publicisztikai kontextusban tárgyalják és értékelik a Göre-leveleket.⁴ Az 1889-es *Szegedi figurák*, az 1890-es *Figurák*, illetve az 1894-es *Parlamentünk jeles figurái* című könyvek olyan részben irodalmi, részben publicisztikai írásokat foglalnak magukba, amelyeknek középpontjában ugyanolyan jellegű figuraalkotó szövegszándék áll, mint amit a Göre-levelek esetében tapasztalhatunk. Ez a „sebtiben írt irodalom” arra tesz kísérletet, hogy minél rövidebb terjedelműn belül minél tipikusabb képet adjon egy-egy emberről.⁵ Gárdonyi tisztán látta ennek az aktualitásában érvényes publicisztikai szövegtípusnak az írástechnikai trükkjeit. Ezt írja *Mesterkönyvében*: „aktuális kisnovella: egy szótári szóból vett karakter és komikusságig való túlzása” (66). Egy karakternovás kiemelése és annak karikatúrává történő felnagyítása alkotja tehát azt az eljárást, amelyre minden ilyen aktualitásában érvényes, kisebb újságcikk méretű „emberalkotó” írásmű felépül. Gárdonyi az így kialakított emberi alakot a *Mesterkönyvben* „írott figurának” (82) nevezi. Vizsgáljuk meg, mit is jelent ez a terminus!

Gárdonyi elméletileg a hiperbolához köti ezt a sajátos figuraalkotási eljárást. Nálá a figuraképzés kitüntetetten *retorikai* művelet, s a költői *nyelv* deformáló készségéből szabadul fel. Gárdonyi szerint minden prózai elbeszélés a főszereplő és a kiélezett élethelyzete közötti feszültségből épül fel. Ezt röviden így határozza meg: „egy karakter és az ellentézisei, amelyekbe ütközik, ez a fő s minden!” (90). Ennek megfelelően két alapegysége van minden prózai mű felépítésének. Egyfelől adott a cselekmény, amely a szereplői szubjektumot próbára tevő kényszerhelyzet feszült világát tárja fel. Gárdonyi szerint a regényírónak kifejezetten ezt a feszültséget kell keresnie: „az izgalmat keresd, amelyben a karakter előtlik. Bajt, szorultságot és a karaktert tengelyében bántó helyzetet, estét” (77), „minthogy a jellemzetes a legordítóbban az ellentézésben ütközik elő, hogy jellemezhes, mindig csak az ellentézist” (92) kell keresni. Másfelől adott maga a főszereplői karakter, amely a kényszerhelyzetet elbeszélő cselekményt egységgé tudja összeállítani. Sajátos módon Gárdonyi e két tényező közül nem is annyira a cselekményszövés, mint inkább a főszereplői karakter kialakítását tartja fontosabbnak: „a regény úgy becses, ha mentül szembeötölőbb benne a karakter, s mentül inkább ez érdekel, nem a mese” (67), „nem a mese a fő, hanem a karakter” (97), „az íróművészet fő munkája: felejthetetlen karakterek alkotása” (97), „feledhetetlen művet alkot, aki feledhetetlen karaktert alkot. Az idő rostáján minden áthull, csak a karakter marad meg. A történetet elfeledjük... de a

³ *Tapasztalatok, Az Kátsa, Veszödelmek, Durbints sógor, Göre Gábor bíró úr könyve, Göre Martsa lakodalma, A pesti úr, Bojgás az világba, Vakarts, No még öggyet.*

⁴ Lásd például Z. SZALAI Sándor: „Hazafiságból politikát!” = *Gárdonyi műhelyében*. Budapest, Magvető Kiadó 1970. 54–74. Illetve Z. SZALAI Sándor: *A Magyar Hírlapnál = Gárdonyi nagy útja*. Budapest, Kairosz Kiadó 2013. 176–181.

⁵ Vö. Lipp Tamás megfigyeléseivel – LIPP Tamás: *Figurák = Így élt Gárdonyi Géza*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó 1989. 62–86.

karaktereket nem. Tehát nem a mese gazdagít bennünket, hanem egy lélek megismerése” (97). S éppen ilyen tipikus és feledhetetlen karakter Göre Gábor is – bár való igaz, hogy ő nem éppen regényfigura... Akárhogy is van, Gárdonyi szerint a regényi vagy novellai vagy anekdotai főszereplő köré kiépülő kényszerhelyzet és az abból születő cselekmény célja nem maga a történet, hanem a karakter: „a mese csak arra való, hogy a karaktert megvilágítsa” (97).

Ezt a főszereplői karaktert Gárdonyi „írott figurának” (82) nevezi. S ennek az írott figurának a kidolgozása során annak ellenére is a karikírozó fogásokat tartja működőképesnek, hogy maga Gárdonyi nem szatirikus regényeket írt: „a karakter minden, ha elbeszélisz! Az ellentézisben hányódó, szinte karikírozott karakter” (106). A központi figura megjelenítése tehát mindig kifigurázó. Az író szerint „érdekessé válik minden karakter, ha néhány olyan vonás van benne, aminek nem kellene lennie benne, ha a karakter csak egy vonással is túlozva van” (100), merthogy „ha a karaktert úgy írjuk, ahogy az életben találjuk, fakó – a túlzás teszi szembeötlővé s feledhetlenné” (111). Az ilyen jellegű kifigurázásnak és túlzásnak két művelete van: a kiválasztás és az ismétlés. Ahogy Gárdonyi írja: a „karakterizálás: egy jegynek a kiemelése és néhányszor való repetálása” (131). A figuraépítés esetében tehát az első lépés a kiválasztás: „egy jegynek a kiemelése a többi közül” (75). Ez a kiemelés alkotja a túlzás alapját. Gárdonyi elve egyértelmű: „csak egy jegyet, de azt aztán túlozd, hatványozd!” (111). A jelentőségében felfokozott személyiségjegyet azonban csak akkor képes írott figurát létrehozni, ha a karakterjegyet kiterjed az írásmű egészére is. Az írott figura létrehozásának – második lépésként – tehát az ismétlés segítségével ki kell terjeszteni az egész prózaműre a kiválasztott személyiségjegyet: „az egyén egy lelki jegy repetálása vagy túlzása által teremtődik elénk” (122), „repetíciók vésik ki, teszik átlátszóvá a karaktert” (145). A jellemző főszereplői karakterjegyet ismétlésének elsődleges eljárását Gárdonyi a gesztusok nyelvi analizisére hegyezi ki. A *Mesterkönyv*ben egész listákat sorol fel a testi és lelki gesztusok összefüggéseire és leírási lehetőségeire (113–121). Ezeknek a gesztusoknak az a közös sajátosságuk, hogy sűrítve foglalják magukba a szubjektum egészét; az ember tulajdonságainak indexjeleként működnek, s egyben mindig elárulják a szubjektum pozícióját a kiélezett helyzetekben. S ezen a ponton vissza kell térni a főszereplőnek és a szubjektumot feltáró kényszerhelyzetnek a prózanyelvi összefüggésére. Gárdonyi így fogalmazza meg a gesztusleírás lényegét: „testi jegyek hogyan válhatnak lelkiekké? Nagy izgalomban, felindulásban, extázisban s akármilyen szituációban, valami érzelmi helyzetben is, akár kellemes ez az érzelmi helyzet, akár nem” (117). Ráadásul a kényszerhelyzetben megjelenő gesztus még a főszereplőnek a világhoz való viszonyát is felmutatja, hiszen a gesztus a szereplő társadalmi cselekvése is egyben: a gesztusok valójában egyben „a milió bélyegei is az emberen” (120). A főszereplőt teljes mértékben uraló karakterjegyet tehát mindig azokban a gesztusokban nyilvánul meg legtisztábban, amelyek a kényszerhelyzetben uralhatatlanul jelennek meg, s amelyeknek eltúlzott verbális analízise, írásnyelvi kibontása hozza létre az írott figurával együtt az írásmű specifikusan prózai szövegvilágát is. A főszereplő gesztusa egyszerre cselekvés, illetve egyszerre szubjektumindex és szociális szimbólum; így aztán egyszerre biztosítja a cselekmény kiindulópontját (ame-

lyet az elbeszélőaktus bont ki), illetve a figuraalkotás bázisát is (amelyet a prózanyelvi leíróaktus bont ki).

Mindaz, amit Gárdonyi teoretikusan fogalmaz meg az 1910-es évek feljegyzéseiben, az a gyakorlatban már az 1890-es évek legelejétől kezdve írt Göre-levelek írói praxisában meg volt alapozva. Sőt, ez a figuraképző technika egyenesen automatikus mechanizmussá alakult át, amelyet igazán akkor érzékelhetünk, ha nem a sajtó befogadási közegében olvassuk a Göre-leveleket, hanem egyszerre olvassuk végig a tíz Göre-könyvet. Mindazonáltal a könyvek olvasása fontos belátásokra vezet: rámutat arra, mennyire kristálytiszta az a figuraképző alapszerkezet, amely jóval bonyolultabb kidolgozáson esik át a később írt regényekben. Minden egyes Göre-levél konstrukciós alapelve két nyelvi elemre épül: egyfelől az egyes levelekbe iktatott különös cselekményt és feszült szituációt megelőlegező mondatra; másfelől arra a következetesen kidolgozott deformált szólamra, amellyel Göre Gábor reagál az említett kiélezett szituációra, s amelyből felépül a tipikus Göre-figura.

Minden egyes levél története az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondatra épül. Szinte nincs olyan levél, amelyben ne találkoznánk ezzel a mondattal; s ha találunk is ilyen levelet, abban is ez mozgatja az eseményeket. Göre utazásainak nevetséges kalandjai egytől-egyig a helyzetkomikumra épülnek. Az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat pedig egy olyan kiindulópontot jelent, amely mindig a komikumot garantáló új szituációkba és különös kényszerhelyzetekbe sodorja a főszereplőket. Ez a mondat tehát az összes Göre-levél helyzetkomikumát egyszerre jelöli meg. Az idézett mondatba foglalt óhajtás vagy felszólítás keveri a főszereplőket számukra teljesen új élethelyzetekbe. A lepéni határokon túl vezető utak olyan világba vezetnek a szereplőket, amelyek ismeretlenek számukra, s amelyek új tapasztalatok megszerzésével kecsegtetnek. Ezek a tapasztalatok teljesen idegenül hatnak a falujukba zárt figurákra, hiszen az „*ezt mög köll tapasztalni*” motiváció csak látszólagos kíváncsiságot ébreszt a máskülönben legkevésbé sem nyitott szereplői tudatban. A falu zártsága és a szereplői tudat zártsága egyenértékű ebben a szövegvilágban; s a tapasztalat határait feszegetni óhajtó „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat csak látszólag vezérel arra, hogy a főszereplők valóban átlépjék világlátásuk határait. A cselekmény komikuma abban adott, hogy míg a térbeli határokat sikerrel lépik át, addig a világlátás határait nem képesek átlépni a szereplők. A nem éppen otthonos új világba belevetett szereplők mindig egy olyan helyzetbe kerülnek, amely rákényszeríti őket arra, hogy újragondolják vagy kiszélesítsék világlátásukat.⁶ Az új tapasztalat azonban csak zavart és ellenállást okoz, s nem tud új világszemléletként beépülni a szereplői tudatba. A kényszerhelyzetek provokatív ereje így tehát lépten-nyomon ellenállást – Gárdonyi szavaival élve: ellentézt – szül, s a szereplői ellenállás keltette oda nem illő reakciók alakítják ki a komikus helyzeteket. Összefoglalva tehát: a Göre-levelek cselekményének komikuma az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat belső jelentésbeli feszültségére épül. A mondat felszólító ereje az új tapasztalat megszerzésének igényét állítja elő, azonban egy olyan szereplő belső beszédében hangzik el, aki csakis ellenállni tud bármely világ-

⁶ Vö. a Göre-levelek legalaposabb értékelésével: BRASSAI Zoltán: „*Mejhöz hasonló lyókat kívánok*” = Gárdonyi Géza. Veszprém, Vár Ucca Műhely 2003. (71–82) 79.

szemléleti innovációnak. Ez az ellentmondás alapozza meg azokat a kényszerhelyzeteket, amelyek minden egyes levélben helyzetkomikumba fulladnak.

Mindez azonban a Göre-levelek komikumának csak az egyik aspektusát alkotja. Ugyanis a szövegek nem csak komikus élethelyzeteket és történeteket állítanak elő. A szövegek összességéből kiépül egy komikus figura is. Ezt a figurát pedig már nem annyira a cselekmény szintjén, mint inkább annak a szereplői szólamnak a szintjén lehet megragadni, amely valamilyen módon igyekszik elszámolni az eseményekkel és tapasztalatokkal. Ez az elszámolás a levélre jellemző perszonális elbeszélés hangján szólal meg. Pontosabban szólva: nem is a főszereplő hangján, hanem a levelek különös írásnyelvén keresztül jut meglehetősen deformált szóhoz. Mindaz, amit korábban „szereplői tudatnak” neveztünk, valójában nem is szellemi megalapozottságú – sokkal inkább az írásnyelv defektusai által felépített defektusos világszemléletként ragadható meg. Göre Gábor különös alakja az írásnyelv különösségéből nő ki. A figurát jellemző minden komikumot az írásnyelv defektusai motiválnak. Vagy még radikálisabban megfogalmazva: a komikus alak minden lehetetlensége a levelek írásnyelvének olvashatatlanságából fakad. De hogyan is kell azt érteni, hogy az írásnyelv sajátosságából nő ki az „írott figura” teljes karaktere?

A korábbi kutatások számos stilisztikai példán keresztül jellemezték a Göre-levelek nyelvi humorát. Megfigyelték a levelekben olvasható szócsavarások produktivitását;⁷ elismerték a népi etimologizálásban rejlő nyelvi humor szellemességét;⁸ méltatták a bizonyos rítusokhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések folklorisztikailag értékes bemutatását és az ö-ző nyelvjárás írásbeli kimunkálásának érdemeit;⁹ pontos rendszerezést hoztak létre a leveleknek azokról a helyesírási hibáiról, amelyek következetesen ragaszkodnak egyfajta fonetikus lejegyzéshez, vagy éppen jövevényszavakat magyarosítanak.¹⁰ Kétségtelen, hogy ezek az írásstilisztikai sajátosságok hozzájárulnak a különös Göre-figura kiépüléséhez; azonban azt is megfigyelhetjük, hogy valójában a teljes alakot és a hozzá kapcsolódó világlátást vissza lehet vezetni egy írásnyelvi fogásra. Azzal, hogy a Göre-levél ragaszkodik a fonetikus lejegyzéshez, igencsak megnehezíti a levelek olvasást, s egyben kiemelten hívja fel a figyelmet az élőszo és az írott szó különbségére. Az írás deformálásának költői eljárása a befogadást megnehezíti, s egy olyan új olvasásmódot követel meg, amely kénytelen magára az írásnyelvre koncentrálni. Sajátos módon a fonetikus jellegű írás a szavak felismerését nehezíti meg, s így éppen azt akadályozza, hogy az írásképről valamilyen ismert szó hangképére vonatkoztasson az olvasásaktus. Így a Göre-levelek nem is egyfajta ö-ző dialektus élő nyelvét, hanem – éppen ellenkezőleg – az írás írásosságát emelik ki, s minden fonetikai koncentráltág ellenére csak elmélyítik az élőszo és az írás eredendő távolságát. Ezt a hatást még inkább felerősíti egy olyan írásnyelvi fogás, amely az egész szövegvilágon eluralkodik.

⁷ KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. (*Irodalomtörténeti Füzetek* sorozat 7) 1926. 6.

⁸ KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Budapest, Gondolat Kiadó 1970. 33.

⁹ FUTÓ Jenő: *Gárdonyi Géza*. Hódmezővásárhely, Erdei Sándor Könyvnyomdája 1930. 43–45.

¹⁰ BRASSAI Zoltán: „*Mehöz hasonló lyókat kívánok*”. I. m. 78–79.

A Göre-levelek szatirikus írástílusához tartozónak tűnik az, hogy minden egyes esetben széthasítja az *az* névelőt úgy, hogy az *a* betű önállóan marad, míg az írásképpen a *z* betű a névelő után következő magánhangzóval kezdődő szóhoz kapcsolódik. Azonban nyilvánvaló, hogy az *az* névelő kettéhasítását nem igazán indokolják szófonetikai jellemzők. Ezúton az írásképpel valóban nem a már meglevő szavak beszédben megvalósuló hangalakját adja vissza, hanem *teljesen új szavakat alkot*, amennyiben csak az *írásban*, és csak *ebben* az írásban létező szavakat teremt. Ez az írásnyelvi fogás tehát kiválik a Göre-levelek stilisztikai fogásai közül, s valamilyen különös írásjel- és szövegteremtő folyamat domináns elemévé válik. Az *az* névelő a nyelvi rendszerben egy jelentésében teljesen üres deixis, amely nem is annyira névelőként, mint inkább mutatószóként funkcionálva kizárólag egy adott beszédhelyzetben tesz szert kézzelfogható referenciára. Így tehát a világra való közvetlen rámutatást teszi összezavarodottá az *az* aktus, amely szétszakítja az *az* névelőt. Vagyis a világ nyelvi felismerését és belsővé tételét nehezíti meg. Ráadásul úgy, hogy az ábécében egymástól maximális távolságban álló *a* és *z* betűk írásképi kettéhasításával magát a távolságot teszi abszolúttá és jelenlévővé. Mit is hajt végre tehát ez az egyszerű írásnyelvi költői fogás? Az *a* és *z* betű szétvágása a világra való rámutatást megnehezítve és a betűk közötti ábécébeli távolságot a beszélő és a világ közötti távolságra rávetítve valóban a levelekben felvonultatott Göre-figura világszemléletnek hasadtságát motiválja, és a hétköznapi gondolkodástól mért távolságát szimbolizálja. Ezt leginkább akkor vehetjük észre, ha felismerjük, hogy Göre írásában az ember nem *ember*, hanem „zembör”, az én nem *én*, hanem „zén”, az ész nem *ész*, hanem „zész”, az új nem *új*, hanem „zúly”, az ország nem *ország*, hanem „zország”, s még az isten sem *isten*, hanem „zisten”. No és persze a mindezt lejegyző író sem *író*, hanem „zíró”. Ezekkel az írásnyelvi szóteremtésekkel pontosan mutat rá a szöveg arra, hogy a benne megformálódó nyomatékosan *írott* figura igencsak eredeti: különös észjárása miatt meglehetősen különöccsénél rendelkezik, aki egy furcsán felfogott isten által teremtett egyedi országban lakik, s aki számára még az új dolgok is máshogy mutatkoznak meg, mint a hétköznapi ember számára. A kettéhasított névelő egyszerre jelöli meg a levelekből kiolvasható személyiség karakterének és világlátásának logikai hasadtságát, illetve azoknak a történeteknek a különösségét, amelyek a világ megtapasztalására mindig a gyakorlati észről nagy távolságban álló reakciókat vonultatnak fel. Egyszóval: az új írásképpel teremt új hóstípust és szövegvilágot. A Göre-levelekben tehát a groteszk írásképből bomlik ki az írott figura karikatúrája és a szövegvilág egésze.

Hadd említsek meg egy konkrét példát, ahol az *az* névelő szétszakításával látványosan új jelentéssel bíró írott szó keletkezik! A meglehetősen kései kilencedik Göre-könyv, amely a *Vakarts* címet viseli, olyan időszerű írásokat is tartalmaz, amelyek közvetlenül reagálnak az 1919-es vörösterorra és a Tanácsköztársaságra. *A gumministákkal mög így lyártunk* című írásban nem is az a leglényegesebb, hogy a Pesten sétáló és egy kocsmai hevülettel induló forradalmi beszélgetésbe véletlenül belekeveredő Göre nem érti a *kommunista* szót, így azt *gumministának* írja. Ennél sokkal fontosabb, hogy a rá jellemző írásnyelv egyfajta kritikát alakít ki az egész

mozgalomról pusztán csak az *az* névelő széthasításával. A szövegszándék alkotta legbeszédesebb kritika az, hogy a kocsmában megkezdett ülést Göre nem *ül*ésnek, hanem „zülésnek” írja. Így a tanácskozás az *elzül*léssel lesz egyenértékű – természetesen nem Göre tudatában, hanem a szöveg önálló költői jelentésszándékának a szintjén. S mindennek már csak kiegészítése az, hogy a kommunista urak nem maradnak meg *urak*nak, hanem „zurak” lesznek; nekik nem eszük, hanem „zeszük” van, amellyel nem az igazságot nyilvánítják ki, hanem a „zigasságot”. Azt hiszem, nem szükséges részletezni azt, hogy az íráskép hogyan fosztja meg a kommunista ülésen résztvevőket az eszűktől és úri mivoltuktól, hogyan távolítja el őket az igazságtól, s hogyan értelmezi a szöveg az egész mozgalmat abszolút züllesnek... Ugyanez a fogás ismerhető fel a *Méris nem találkoztam Kun Bélával* című írásban. Göre Gábor ismét Budapesten járva meg akarja tapasztalni a híres vöröskirályt, a veszettnek titulált Kun Bélát is. A Keleti pályaudvarnál járva érdeklődik, hol található meg Kun Béla lakhelyét. A humorral megáldott válaszoló a Pasteur Intézetbe irányítja Görét. Ő persze nem érti a veszettségre utaló iróniát, és elindul az Intézetbe, amely az Üllői úton áll. Persze ott nem talál rá Kun Bélára, így csalódva tér haza. S amikor leírja tapasztalatait, a szöveg még tovább fokozza a gúnyt, amennyiben Göre tolla szerint az Üllői út nem *Üllői út*, hanem „züllői út”. Azt hiszem, ismét nem szükséges részletezni azt, milyen kritikai éllel bír az az újítás, amely az írásképből származik, s amely a zülles újját kapcsolja Kun Béla alakjához...

Minden bizonnyal közel sem az összes esetben ennyire hatásos az a jelentésbeli újítás, amely az *az* névelő széthasításából fakad és az új írásképi szóteremtéssel áll összefüggésben. Mindazonáltal kétségtelen, hogy minden egyes esetben arra a hasadtságra emlékeztet, amely a Göre-figurát jellemzi, s amely révén a levelek által feltárt világ is meglehetősen különös és komikus arcot ölt. Mindennek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Göre szövegek világa valójában két nyelvi elemre vezethető vissza, s e két nyelvi elem állandó ismétlésével bomlik ki tízkettenyi szövegkorpuszá. Az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat és annak ismétlése szavatolja a történetek kiélezetten komikus tapasztalati világának felépítését. Az *az* névelő állandó kettéhasítása pedig a mindannyiunk által természetesnek vélt világértelmezési módhoz képest hasadtnak tűnő logikájú és értelmű Göre-figura születésének ad nyelvi teret. Bár van Gárdonyinak egy olyan regénye, amely ugyanekkor szemantikai jelentőséggel ruházza fel a mutató névmást (vö. az *azt* kifejezés szerepét a *Vallomás* című regényben),¹¹ azért – természetesen – nem lehet azt mondani, hogy Gárdonyi minden egyes későbbi prózaművében is éppen ilyen jellegű költői írásnyelvi eljárásokból születnek a szereplői figurák. Mindazonáltal a Göre-levelek általános figura és cselekményképző modellje jóval bonyolultabb formában a későbbiekben is megmarad. A regényekben a kényszerhelyzet már koránt sem komikus irányba mutat, azonban továbbra is érvényes lesz, hogy a műalkotásnak „az ellentézekben hányódó, szinte karikírozott karaktert” (106) kell megmutatnia.

¹¹ Kovács Gábor: *A regény vallomása (Vallomás – 1916) = A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába.* Budapest, Gondolat Kiadó (Universitas Pannonica sorozat 14) 2011. 73–94.

Humorelemek előfordulásának vizsgálata a Göre Gábor-kötetekben

A Göre-könyvek humora még több mint száz év után is friss, ma is érthető és élvezhető. Emiatt vizsgáltam meg matematikai módszerekkel Gárdonyi Géza munkásságának ezt a szeletét.

Hankiss Elemér gondolata a szociológiában használatos statisztikai munkamódszerekről:

„Sok áldással és bajjal jár az is, amit a világ „számszerűsödésének” szokás nevezni. Ma ugyanis lassan már mindent számszerű képletekkel és statisztikákkal írunk le. Kollégáim többsége kvantitatív szociológiával foglalkozik, ami fontos és dicséretes, de azt is jó tudni, hogy a számok hálóján átfolyik, átcsurog az „életvilág” nagy része. A számok egyelőre nem tudják megragadni az élet mindennapi gazdagságát, színeit, érzéseit, titkait. Egyre nagyobb szükség van a meditatív, elmélyült, a dolgozószobák csendjében elemző társadalomtudományokra is.”

Ezt a véleményt messzemenően tiszteletben tartom, de meggyőződésem, hogy a humán tudományterületek kvalitatív módszerek segítségével létrejött sejtéseit, állításait megfelelően végzett kvantitatív vizsgálatokkal alátámaszthatjuk vagy cáfolhatjuk. Vannak olyan területek, amelyek ezek nélkül a módszerek nélkül objektív módon nem is vizsgálhatók. Biztos vagyok abban is, hogy bizonyos esetekben a matematikai vizsgálatok meg is kérdőjelezhetnek eddig posztulátumként kezelt vélekedéseket. Mindenképpen érdekesnek és fontosnak tartom a más tudományterületeken már régóta bevált módszereket a humán tudományok arra alkalmas területein alkalmazni.

Az alábbiakban a Göre-kötetek humorelemeinek statisztikai módszerekkel történő vizsgálatának eredményeit foglalom össze.

GÁRDONYI ISMERETEI KORÁNAK TÁRSADALMÁRÓL

Gárdonyi Géza életének különös sajátossága, hogy az ország nagy részének társadalmáról már kora ifjúságában szerzett ismereteket. A mérnök apa munkája miatt a család 1863 és 1879 között összesen 16 településen élt. Ezek közt volt falu, kisváros, nagyváros, de egy ideig Budapesten is lakott a család. Gárdonyi tehát még gyermekként megismerkedhetett a paraszti világ, a vidéki birtokosi réteg, a kis- és nagyvárosi polgárság, értelmiség, fővárosi munkások, fővárosi értelmiség, arisztokrácia, illetve a cigány lakosság képviselőivel. Így tisztában volt ezeknek az embereknek a

jellegzetes viselkedésmódjával, eltérő reakcióival. Volt alkalma megfigyelni a jellegzetes városi figurákat, többek között a boltost, a rendőrt, a szélhámost. Gárdonyi nyitottságára jellemző, hogy később is kora társadalmának szinte minden rétegéből származó emberrel volt élő kapcsolata. Eltérő szellemiségű, különböző értékítéletű emberekkel ápolt baráti viszonyt. Néhány példa: Bródy Sándor, Pekár Gyula, Szabolcska Mihály, Dankó Pista, valamint Feszty Árpádné szalonjának vendégei, Tordai Ányos – a ciszter tanár vagy Rákosi Jenő, Rákosi Viktor. Egri tartózkodása során rendszeresen beszélgetett a ház előtt járó noszvaji vásárolókkal. Természetes tehát, hogy a Göre-könyvekben lévő nagyszámú humorelem alapja ez a rendkívül széles társadalmi ismerethalmaz.

A GÖRE GÁBOR-KÖNYVEK RÖVID TÖRTÉNETE

A korszakban elterjedtek és népszerűek voltak a lapokban megjelenő olvasói levelek. Ezek mintegy karikatúrájaként közölte a Magyar Hirlapban 1892. július 6-án az első Göre Gábor-levelet Gárdonyi Géza. Így ezeket az alkotásokat színlelt levélnek is nevezhetjük. 1894-ben a Budapesti Hirlap mellékleteként indult el a *Kakas Márton*. Később itt jelentek meg rendszeresen Gárdonyi egyre sikeresebbé váló Göre-levelei. Erre utal, hogy a levelek címzettje „*Tisztótt Mártony sógor!*”. 22 éven át készültek a Göre levelek. Gárdonyi ezekből válogatta össze a Göre Gábor 10 kötetét. Az első kötetet 1896-ban adta ki, „*Göre Gábor Bíró úr könyve*” címmel. Nyolc kötet még életében, az utolsó kettő Gárdonyi halála után került az olvasók elé.

A Göre Gábor-könyvek és azok első megjelenése:

1896. *Göre Gábor bíró úr könyve: Mindönféle levelei, kalandozásai és tapasztalattjai az Katufrék sógorral, Durbints sógorral mög az Maros kutyával*. Budapest, Singer és Wolfner.

1897. *Göre Martsa lakodalma: Más esetök is vagynak az könyvbe*. Budapest, Singer és Wolfner.

1899. *Durbints sógor*. Budapest, Singer és Wolfner.

1899. *A pesti úr*. Budapest, Singer és Wolfner.

1899. *A Kátsa*. Budapest, Singer és Wolfner.

1899. *Veszödelmek, más szóval nem matska ugrás ide Amerika se*. Budapest, Singer és Wolfner.

1901. *Bojgás az világba mög más mindönféle*. Budapest, Singer és Wolfner.

1901. *Tapasztalatok, vagyis más szóval az nagy kiállításon szörzött tapasztalatok*. Budapest, Singer és Wolfner.

1925. *No még öggyet...* Budapest, Dick.

1925. *Vakarts, vagyis a zutósó könyvem*. Budapest, Dick.

A fenti könyvek több kiadást értek meg, ezek tartalmát Gárdonyi kiadásról kiadásra jelentős mértékben átdolgozta, változtatta.

Vizsgálataimhoz a Göre-könyvek Közlekedési Dokumentációs Vállalat által megjelentetett 10 kötetes változatát használtam, amely a Singer és Wolfner és a Dante Kiadók különböző kiadásainak reprintjeinek gyűjteménye. Ezek összesen 248 levelet tartalmaznak. Találhatók a 10 kötetben ismétlődések, variánsok.

A Göre-könyvek nyelvi humora

Gyakorlatilag az összes levélben fellelhető a szerző által konzekvensen alkalmazott mulatságos nyelvhasználat, a kevert tájnyelvből létrehozott „lepéni tájszólás”. Gárdonyi szisztematikusan használja a helyesírási hibákat. Ilyen pl. *ly-j* állandó cseréje, a nonszensz számhasználat, pl: *2-t, 3-m, 4-gy, 2-sodikán, 8-tz* és hasonló szándékos elírások. Rendszeresen alkalmaz kiüresedett közhelyeket, beszédpaneleket, gyakran akár kicsit módosított formában is. Ilyen az „*ö.m.a.f.*” „*Mejhöz hasolló lyókat kívánok*” „*lyó egészségöt*”, stb. fordulatok. A szövegben gyakori a szóalakok rendszeres, a megszokottól eltérő változatú használata. Néhány példa: *búzeony* (múzeum), *böbstelen* madzag (gatyamadzag), pesti *bóha* (poloska), *böbstelen nevű út* (alagút), *babillony* (pavilon), *pongya* (spongya), *Zindi János* (indianus), stb. Jelen cikkben a nyelvi humor előfordulásait nem vizsgálom, mivel magától értetődő.

A Göre-levelek humorelemei

A Göre-szövegek alapos megismerése során az olvasó számára nyilvánvalóvá válik, hogy a humor legfőbb forrása az eltérő viselkedéskultúrájú társadalmi rétegek találkozására. Gárdonyi kiválóan használja az ezen helyzetekből következő félreértéseket. Elsősorban a különböző társadalmi rétegek tipizált figuráinak érintkezésekor létrejövő szituációkból ered a Göre-könyvek humora. A vizsgálatok alapján bebizonyosodott, hogy a sorozat minden darabja mérnöki precizitással tudatosan szerkesztett alkotás. Ezek a levelek azonos hatásmechanizmuson alapulnak, és egységes elvek szerint épülnek fel. A fenti állításokat a humorelemek használatának, gyakoriságának matematikai elemzésével kísérlem meg igazolni.

A 10 kötet szövegeinek alapos megismerése után nyilvánvalóvá vált, hogy a Gárdonyi által használt helyzet- és jellemkomikum elemei egymástól jól megkülönböztethető típusokba sorolhatók. Az előforduló humorelemeket tehát először is osztályoztam, majd a szövegeket újra végigvizsgálva azok előfordulását levelenként és kötetenként kigyűjtöttem, majd ezeket adatsorokba, adatbázisba rendeztem. Az adatsorokat matematikai statisztikai módszerekkel megvizsgáltam, vagyis minősítettem. Gárdonyi 12 típusba sorolható, ismétlődő, jól felismerhető humorelemet használt. A könnyebb áttekinthetőség, a feldolgozhatóság, valamint a grafikonon történő ábrázolások miatt rövidítéseket vezettem be:

A 12 kategória, a rövidítésekkel kiegészítve

Humorelemek	Rövidítés
Standard helyzetkomikum	SITU
Falusi szokások	CouRule
Falusi bíraskodás, szemlélet	CouReferee
Félreértés	Misund
A városi és a falusi gondolkozásmód, közötti eltérés, értékrendbeli különbségek	URB->Cou
Techn, tud. újdonság	Newness
Magasabb státuszú társ. réteg - falusi ember	High->Cou
Hivatalos személy - falusi ember	Off->Cou
Alacsonyabb státuszú társ. réteg – falusi ember	Low>Cou
Cigány sztereotípa	Gyp
Klérussal vita	Clergy
Zsidó sztereotípa	Jew

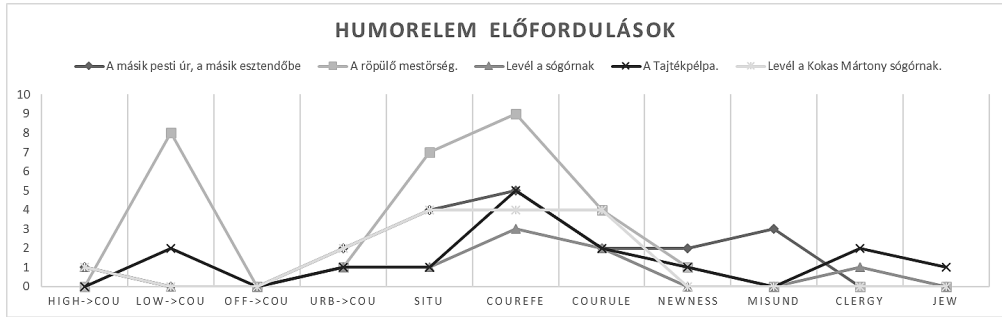
A VIZSGÁLAT ELSŐ TAPASZTALATAI

A munka korai fázisában először különböző Göre-leveleket hasonlítottam össze, és a bennük előforduló humorelemek fajtáit és azok előfordulási számait táblázatba foglaltam, majd azokból diagramokat vettem fel. Feltűnt, hogy ezek a görbék bizonyos hasonlóságot mutatnak. Ennek a hasonlóságnak az igazolására az adatokat korrelációs vizsgálatnak vettem alá. A számítások igazolták a sejtést, vagyis a levelek adatai között igen szoros a korreláció. Nagyon érdekes eredmény, hogy amikor próbaképpen megváltoztattam néhány adatot, a levelek közti igen erős korreláció eltűnt, vagy a „nincs, vagy laza kapcsolat” kategória állt elő. A fentieket egy konkrét példán mutatom be.

A *Pesti úr* kötetből véletlenszerűen kiválasztottam 5 levelet, és a humorelemek előfordulási adatait az alábbi táblázatba rendeztem:

A levelek humorelemeinek előfordulásai:	High->Cou	Low->Cou	Off->Cou	Urb->Cou	SITU	CouRefe	CouRule	Newness	Misund	Clergy	Jew
A másik pesti úr, a másik esztendőbe	1	0	0	2	4	5	2	2	3	0	0
A röpülő mestórség.	0	8	0	1	7	9	4	1	0	0	0
Levél a sógórnak	1	0	0	1	1	3	2	0	0	1	0
A Tajtékpélpa.	0	2	0	1	1	5	2	1	0	2	1
Levél a Kokas Mártony sógórnak.	1	0	0	2	4	4	4	0	0	0	0

Az adatokat grafikusan ábrázolva az alábbi görbéket kaptam:

Számítás nélkül is jól érzékelhető a görbék közötti hasonlóság. Ennek igazolására, számszerűsítésére korrelációs számításokat végeztem. Az 5 levél adatsorait páronként összehasonlítva az alábbi táblázatot kaptam:

Pesti úr levelek összehasonlítása	Korr (orig)	Korr (mod)
A másik pesti, A röplő	0,53	0,53
A röplő, Levél a sógornak	0,52	-0,01
Levél a sógornak, A tajtékpélpa	0,76	-0,02
A tajtékpélpa, Levél a Kokas	0,52	0,52
Levél a Kokas, A másik pesti	0,74	0,74
A másik pesti, Levél a sógornak	0,61	0,05
A röplő, A Tajtékpélpa	0,72	0,72
Levél a Kokas, Levél a sógornak	0,83	0,55
A tajtékpélpa, A másik pesti úr	0,45	0,45
A röplő, Levél a Kokas	0,63	0,63

A korreláció mértékét a társadalomtudományok többnyire a következőképpen értelmezik: 0-0.25 között nincs vagy igen kicsi, 0.25 és 0.75 között létezik, 0.75 fölött pedig erős a kapcsolat.

Az első oszlopban szereplő levélpárok közti korrelációkat a Korr (orig) oszlopban látjuk. Az adatok kapcsolatra vagy erős kapcsolatra utalnak.

A Korr (mod) értékeket a következő kísérlet eredményei: próbaképpen a „Levelek humorelemeinek előfordulása” táblázat egyetlen (besötétített) adatát megváltoztattam. A CouRefe (falusi bíráskodás, szemlélet) humorelem 3 alkalommal fordult elő a *Levél a sógornak* című levélben. Ezt megváltoztattam 0-ra, újra elvégeztem a számításokat. Az eredmények a Korr (mod) oszlopban láthatók. Tehát, amíg az első oszlopban 0,45 és 0,83-os korrelációk szerepelnek, vagyis mind a 10 kapcsolatra

utal, ennek az egy adatnak a megváltoztatása a Korr (mod) oszlopban 3db 0 közeli érték jelent meg. Vagyis ez azt jelenti, hogy ha hiányozna ez a három humorelem, akkor a számítás azt mutatja, hogy ez a levél nem Gárdonyitól származik.

Ez volt az a pont, amikor matematikával alátámasztva bizonyítottam éreztem azt az állítást, hogy Gárdonyi munkamódszerének egyik meghatározó része a rendkívül precíz, mérnöki pontosság. Valamint az is beigazolódott, hogy minden Göre-levél humora azonos hatásmechanizmuson alapul, és egységes elvek, arányok szerint épül fel.

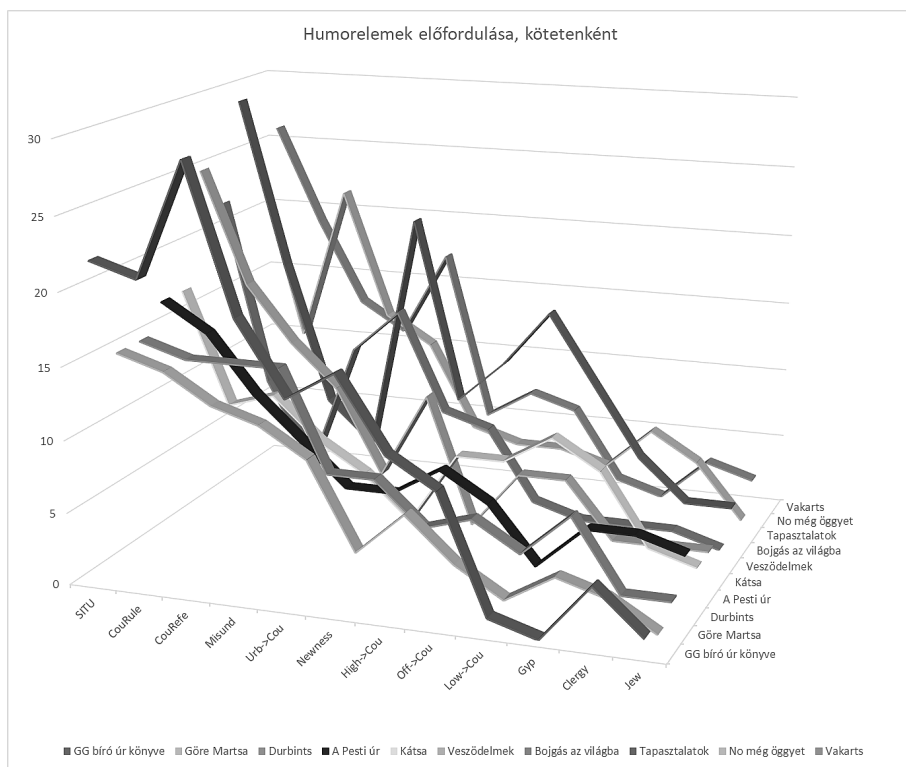
A TOVÁBBI VIZSGÁLATOK

Ezek után az eredmények után elvégeztem minden egyes Göre-kötetben szereplő levél feltárását, majd az eredményeket kötetenként összesítettem.

A kötetekben található humorelem típusok számszerű előfordulása:

Könyvek, a megjelenés sorrendjében:	SITU	CouRule	CouRefe	Misund	Urb->Cou	Newness	High->Cou	Off->Cou	Low->Cou	Gyp	Clergy	Jew
GG bíró úr könyve	22	21	29	19	14	16	11	9	1	0	4	1
Göre Martsa	15	14	12	11	9	3	6	3	1	3	2	0
Durbints	15	14	14	14	7	7	4	5	3	6	1	1
A Pesti úr	17	15	11	8	5	5	7	5	1	4	4	3
Kátsa	17	9	10	7	5	2	7	7	9	7	2	1
Veszödelmek	25	17	13	10	4	10	1	5	5	1	1	1
Bojgás az világba	22	9	3	12	15	8	7	2	1	1	1	0
Tapasztalatok	29	17	7	4	21	8	11	15	10	5	2	2
No még öggyet	23	11	22	13	11	5	4	4	3	6	4	0
Vakarts	26	19	13	11	17	5	7	6	1	0	3	2

A fenti adatok, térbeli grafikonban ábrázolva:

Az alábbi táblázat a 10 kötetben található humorelemek együttes előfordulásait tartalmazza, kiegészítve a százalékos megoszlással.

Humorelemek	Rövidítés	Előfordulás	%
Standard helyzetkomikum	SITU	211	21,00%
Falusi szokások	CouRule	146	14,50%
Falusi bíraskodás, szemlélet	CouReferee	134	13,30%
Félreértés	Misund	109	10,80%
A városi és a falusi gondolkozásmód, közötti eltérés, értékrendbeli különbségek	URB->Cou	108	10,70%
Techn, tud. újdonság	Newness	69	6,90%
Magasabb státuszú társ. réteg - falusi ember	High->Cou	65	6,50%
Hivatalos személy - falusi ember	Off->Cou	61	6,10%
Alacsonyabb státuszú társ. réteg – falusi ember	Low>Cou	35	3,50%
Cigány sztereotípa	Gyp	33	3,30%
Klérussal vita	Clergy	24	2,40%
Zsidó sztereotípa	Jew	11	1,10%

Látható, hogy a leggyakoribb humorforrást a Göre-levelekben a standard helyzetkomikum (21%), a falusi szokások (14,5%), a sajátos falusi bírói szemléletmód (13,3%) jelenti. Mindez az összes elem közel 50%-át (48,8%) teszik ki. A legkevesebb humorelem pedig (alulról kezdve) a zsidó sztereotípiá (1,1%), a klérussal zajló vita (2,4%), valamint a cigány sztereotípiá (3,3%). Ezek együttesen 6,8%-ot jelentenek.

Az alábbi táblázat a 10 db Göre-kötet adatainak egymáshoz képesti korrelációját tartalmazza:

	GG bíró úr könyve	Göre Martsa	Durbints	A Pesti úr	Kátsa	Vesződelmek	Bojgás az világba	Tapasztalatok	No még öggyet	Vakarts
GG bíró úr könyve	1,000									
Göre Martsa	0,873	1,000								
Durbints	0,879	0,930	1,000							
A Pesti úr	0,802	0,915	0,854	1,000						
Kátsa	0,504	0,704	0,687	0,725	1,000					
Vesződelmek	0,776	0,815	0,859	0,888	0,751	1,000				
Bojgás az világba	0,604	0,753	0,653	0,671	0,553	0,697	1,000			
Tapasztalatok	0,503	0,667	0,531	0,659	0,718	0,679	0,802	1,000		
No még öggyet	0,844	0,887	0,884	0,807	0,751	0,807	0,654	0,587	1,000	
Vakarts	0,788	0,925	0,795	0,882	0,674	0,830	0,865	0,849	0,816	1,000

Látható, hogy az értékek 0,83 és 0,35 közé esnek, tehát kimondható, hogy az adatok közti kapcsolat igen erős.

A TANULSÁGOK

Bebizonyosodott, hogy Gárdonyi Géza 22 éven át különleges fegyelemmel, nagy precizitással, egységes szemlélettel írta a Göre-leveleket. Erre bizonyítékul szolgál, hogy humorelemek tekintetében, a leveleket vagy 10 Göre-könyvet egymáshoz viszonyítva magasak a korrelációs értékek, tehát a számítások erős kapcsolatra utalnak.

A humorelemek előfordulási gyakoriságát vizsgálva feltűnik a vallással, faji hovatartozással kapcsolatos előfordulások alacsony aránya.

BIBLIOGRÁFIA

Szalay Károly: *Komikum, szatíra, humor*. Budapest, 1983. Magvető Kiadó.

Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika – Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest, 1997. Helikon Kiadó.

http://books.google.hu/books?id=64NAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=%22kakas+m%C3%A1rton%22&source=bl&ots=JuXeZ677LG&sig=cWXx3qR80-gu-y7Wm-6S4F-6z8yOGQ&hl=hu&ei=De8UTKfWL5acOIq78PwL&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CB0Q6AEwAjgK#v=onepage&q&f=false /2021.03.30

A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák, 2007

<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/389.html> /2021.03.20

Füst György Belklinikai megállapítása, Kapcsolat vizsgálat I: egy és többváltozós lineáris regressziós vizsgálatok és alkalmazásai a klinikumban.

http://hvg.hu/kultura/20140818_mintha_ujra_egy_zatony_fele_sodrodnank/ /2013.03.30

http://hu.wikipedia.org/wiki/Kakas_M%C3%A1rton /2013.03.30

<http://www.mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pc005431.html#4> /2013.03.30

Henri Bergson: *A nevetés*. Budapest, 1968. Gondolat Kiadó.

Göre Gábor-archetípus¹ a színpadon

C. G. Jung² összesen nyolc, négy férfi és négy női karakter típust különböztet meg. Madonna, Anya, Amazon, Nimfa, Atya, Apa, Hős, Faun.

Jung az Apa archetípusa elemzésekor, az Apa archetípus életfeladatainak meghatározásánál hangsúlyozza: rá kell vezetni környezetét, hogy „el kell érnünk a magasabb kulturális és szellemi szinteket, az örök emberi értékek dimenziójáig és ott megtalálni és kimunkálni azt az értékrendet, mely életünk igazi vezetője lehet”.

Göre Gábor figurája jól azonosítható az Apa karakterével. Joviális és lojális, higadtságot sugárzó figura. Életvidám, életszerető – de nem élvezet. Gyermekszerető, tisztelettudó. Egy egész falunyi „gyermekről” kell gondoskodnia, hiszen ő Lepend első embere, a falu bírása. Éles eszű és éles szemű. Bár kritikus alkat, de bírálataival inkább észszerű kompromisszumokra és önálló gondolkodásra sarkall. Rettentően kreatív. Hajthatatlan a morális kérdésekben, döntései mindig az ész és az igazság égíse alatt születnek. Mivel értékrendje állandó, karaktere erőt sugároz, ezért rendszerint ütközésbe kerül a világgal, amely groteszk, mulatságos – mi több abszurd helyzeteket szül. De „ésszel, okossággal mindön bajból kigazol az magyar”. Mind ezt ellenállhatatlan, szellemes, lenyűgöző humorral teszi.

Göre Gábor szókincse pazar és cizellált. Mondanivalóját árnyaltan és mégis érthetően adja át. Mint az igazi „szellememberek”, filozófusok az élet kis és nagy problémáit egyszerűen fogalmazza meg. Ez még csak véletlenül sem összetévesztendő a leegyszerűsítéssel. Hiszen „sallangmentesen” és mégis szórakoztatóan, szellemesen fogalmazni csak a legnagyobbak – a zsenik – kiváltsága.

A Göre-archetípus kiemelkedik a konkrét valóságából – mivel értékrendje az állandó, örök emberi értékeket képviseli. Ezért minden időben a kor emberéhez, a kor emberének szól mérsékletesen és emlékeztet a helyes viselkedésre; felhívja a figyelmet a túlkapásokra, az értelmetlen cselekedetekre. Óva int a kisszerű kenyércsatától. Tiszteletre nevel.

A dell'arte színészei archetípusaikkal hatalmas sikert arattak Észak- és Dél-Olaszországban –, hatásuk egész Európában érezhető volt.

A kor kényszerítette a színpadra a figurákat. A Mediciek³ elnyomó hatalmának kifigurázása ihlette elsősorban a játékokat és a jól azonosítható karaktereket. Történeteik a nép körében játszódtak, a népnek szóltak és a hatalmasok, hatalmaskodók a

¹ Archetípus* – ösképminta, az első lenyomat, időben állandó

² Carl Gustav Jung (1875–1961) svájci pszichiáter az analitikus pszichológiai iskola megalkotója.

³ Firenze fejedelmi családja volt 1434-től

végén mindig elbuktak a nép képviselőivel szemben. A közönség tapssal jutalmazta a látottakat, és elégedetten távoztak az előadások helyszíneiről.

Tehát az archetípusok minden időben, az ókortól napjainkig betöltik funkciójukat, mert értékrendjük örök és változatlan.

A magyar drámairodalomban Gárdonyi Géza *A bor* című drámájában találunk jó példákat archetípusok megjelenítésére, és felbukkan az Apa archetípusa. Göre Gábor az irodalmi lapok hasábjairól indulva, fényes karriert befutva 1901. március 29-én debütált a színpadon Gárdonyi Géza *A bor* című színművében.

Göre Gábor „élőben” is sikert aratott a Nemzeti Színházban.

A 20. század elején több kísérlet is történt a mondanivalóját és népszerűségét is veszítő népszínművek megújítására. Ekkor születtek a daljátékok (Kacsóh Pongrác: János Vitéz), másfelől a parasztot mint érző embert, társadalmi individuumot bemutató parasztdrámák. Pl: Gárdonyi Géza *A bor* című népdramája.

A falusi házaspár lelki viaskodását ábrázoló darabot a magyar irodalomtörténetírás a népszínművek hagyományaival szakító, a realista népdráma műfajának kibontakozó út egyik legfontosabb mérföldkövéként tartja számon.

Gárdonyi Géza korát megelőzve időtálló színdarabbal gazdagította a magyar drámát. A zseniális művek sajátja, hogy születésük pillanatától önálló életre kelnek, hatásuk örök, mondanivalójuk minden időben igaz, és állandó értéket képviselnek. Az archetípusok időről időre felbukkannak a zseniális művekben: így Göre Gábor bölcs humorral átszőtt figurájában is.

Göre vitathatatlan sikere a minden érthetetlen vagy értelmetlen helyzetből való kilábalás elegáns és humoros voltában rejlik. Az életünket megkeserítő akadályok leküzdése egy mosollyal, miközben szárnyal a szellem, már nem is olyan szörnyű feladat – csak egy megoldandó probléma.

Az Apa-Göre archetípusa ott maradt színpadon, hogy egyszerű és mégis kivételes történeteivel, bölcs humorral megnevettesen minket: Kabos Gyula, Kabos László, Csontos Gyula, Hofi Géza, Bajor Imre...

*Humor, komikum, irónia – kitekintés
néhány alkotóra*

Csokonai humora

MOTTÓ

„Nékem inkább oly koszorú / Kösse felkent fejemet,
Melynek színe nem szomorú, / S múlatja a szebb nemet:
Ezt a vídámabb Múzsáknak, / A mosolygó Gráciáknak
Fűzzék össze rózsaszínű ujjai, / Élesszék fel ambróziás csókjai.”
(*A vidám természetű poéta*)

„Vígan töltöm életemet, / A bú, tudom, el nem temet,
Valamíg, Múzsák, veletek Itt lehetek...”
(*A víg poéta*)

Csurgó határszéli kisváros Belső-Somogyban, közel a Drávához. Itt alapított gimnáziumot a Dunántúl nagy mecénása, Festetics György 226 évvel ezelőtt, s „itt tanított s verselgetett” Csokonai Vitéz Mihály interimális professzorként, vagyis helyettes tanárként 1799 májusától 1800 márciusáig. (Csokonai Csurgón: nemcsak remek alliteráció, nekünk: bevonulás az irodalomtörténetbe.)

Két megközelítésben szeretném bemutatni Csokonai humorát: először irodalmi (esztétikai) kategóriaként, majd pszichológiai szempontból mint „a lélek fegyverét”. Engedjék meg nekem, hogy többnyire somogyi, illetőleg csurgói példákkal éljek! Egyrészt mert ezek talán kevésbé ismertek, másrészt nekünk, somogyiaknak kedvebbek.

Csokonai, a víg poéta címmel 1974-ben, a költő születésének 200. évfordulóján tudományos tanácskozást rendeztek Csurgón, a gimnáziumban. Miért ezt a címet adták a rendezők ennek a konferenciának? Valóban víg volt Csokonai? Lengyel Dénes a címadó előadásban leszögezi: a költő élete csalódások, megpróbáltatások és bukások végtelen sora. Aztán 2005-ben, Csokonai halálának 200. évfordulóján „*A vidám természetű poéta*” címmel rendezett kiállítást a PIM. Tehát nemcsak úgy tartjuk számon Csokonait az irodalomtörténetben, mint korszakos jelentőségű költőt (meg műfordítót, pedagógust) hanem mint „dévaj vidámsággal megáldott, szikrázó humorú garabonciást” is, ahogy Fűzfa Balázs nevezi. Szerb Antal szerint viszont a legmagányosabb poéta. Mégis vígnak kellett lennie, amint a mottó is jelzi, mert saját maga hirdeti ezt, három versvariációban, ars poeticában: *A víg poéta, A vidám természetű poéta, Az én poézisom természete.*

Tehát a vígság mint költői program jelenik meg Csokonainál. Hogy mennyire sikerült ezt a programot végigvinni, jelzi pl. Ady: „S elhagyhatták remények, Lillák, / E bú legény tréfált és szeretett.” Jelzi a költő utóélete is: a róla szóló humoros anek-

doták, hiedelemtörténetek, verseinek terjedése a közköltészetben. (Ki ne hagyjam: lejegyzett csurgói prédikációjának textusa sem lehet véletlen: Estve siralom, reggel öröm.)

Ha végiglapozzuk a *Költemények* című kötetét, híréhez képest viszonylag kevés vidám versét tudjuk elősorolni. Leginkább a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*, amit találunk, s még néhány bordal, alkalmatosságra írott vers, no meg a priaposzi versek, melyekben az erotika mindig vidámsággal párosul. (Lásd *A pendelbergai vár formája és bevétele*.) De ha színműveit olvassuk vagy az első magyar vígeposzt, a *Dorottyát*, már értjük, miért dicsérik szikrázó humorát, s miért van a színházak műsorán a mai napig a *Karnyóné* (ebből operát is bemutattak már!).

Lássuk, miben áll a komikum Csokonai műveiben! Találunk éles hangú szatírárt az iróniától a travesztiáig, a humor fokozatait a derútól a hahotáig paródia, bohózat, anekdota formájában, megjelenik nyelvi, helyzet- és jellemkomikumként. Ezekből idézek most néhányat.

Legelőször a *Dorottyából*, melyről nem győzi bizonygatni Csokonai, hogy mindennemű egyezés a valósággal csak a véletlen műve, és ugye az is, hogy épp azután születik meg a mű, miután végignézi Kaposváron gróf Széchenyi Ferenc főispáni beiktatásának fényes ünnepségét. A fővezérről így ír az eposzok magasztos nyelvén, a túlzást használva a komikum forrásául: „Fekete bajusza fedi vidám száját, / Árnyékozza barnán pirosló orcáját. / Bátorsággal teljes két szeme forgása, / Természeti vitézt mutat mozdulása. / Vállá, mellye, combja, s minden tetemei / Fővezérhez illők s az ég főmívei.”

A csúfondáros humor és vidámság „kútfeje – ahogy Csokonai írja – az, hogy a történetet, amely magában nevetséges, úgy adom elő, mint nagy és fontos dolgot”. A „nemzeti visszaéléseket”, a nemesek magyartalanságát és tudatlanságát kívánta ki-gúnyolni.

Dorottya vénlánytársáról, Orsolyáról írja: Mellette, aki ül, az öreg Orsolya, / Bíz az is csak olyan elcsiszolt korcsolya, / S csak annyival külömb mamszel Dorottyánál, / Hogy asszony, s ötször vólt Hymen oltáránál. / De abban őrajta sem vág ki Dorottya, Hogy néki is kedves még az Ádám botja. (Egyébként Csokonai legtöbbet idézett és legismertebb alakjai a szerelemre éhes, a világtól kitaszított vénasszonyok és vénlányok (Karnyóné, Dorottya, Dóris), akiknek alakjában groteszk, ironikus önképet rajzol a költő saját magányáról és kitaszítottságáról is. „Komikum a látható részletekben, és tragikum a háttérben” – mondja Merő Béla egy interjúbán, aki a békéscsabai színház idei évadában rendezte a *Karnyónét*.)

A *Békaegérharc*, amely az Éneas blumaueri travesztiájának fordításából született – a travesztia travesztiája Julow Viktor szerint, s a kor legmerészebb alkotása, – így mutatja be az egér fuldoklásának kezdetét: „Búsultában elhajtja Púderes parókáját, / Lábával jobban szorítja Társa oldalbordáját; / Nem fért volna ijedtebe', / Már egy zabszem a seggébe, / 'S kiverte a szarszeplő.

Az istenek tanakodnak, segítsenek-e, s melyik félnek, s ekkor Jupiter így szól Minervához: Hát te leányom leszállasz, / Segítségére kiállasz / Az egér armádának? Mert a te templomodba is / A magyar nemeseknél, / Alig lehet kapni ma is / Egyebet

egereknél, / Még a szent Musáknak rakott / Egy-két templomba se lakott s lakik egyéb egérnél.”

Csokonai nem volt híján az öniróniának sem. A debreceni diákönkormányzat elnöke, Lengyel József vett egy nyulat, amelyet a diáktársai elloptak tőle és titokban megették. Csokonai versben örökítette meg ezt az esetet, amelynél gondosan lábjegyzetelte a valós szereplőket és eseményeket. A nyúl szomorú sorsának leírása után egy epifátium (sírfelirat) következik, majd a halotti búcsúztatókban megszokott betét, amikor maga az elhunyt „köszön el” hozzátartozóitól, barátaitól. Ebben írja:

„Csokornyai Mihály! immár hozzád térek,
Hat singes orrodtól hogyha hozzád férek.
Ha öreg lész, ennek, tudom, hasznát veszed,
Lábad szárába majd mikor száll az eszed.
Mert horgadt ornyodat kősziklába vered,
Szuszka ifjúságod ekkép visszanyered.”

Keressünk egy kicsit felhőtlenebb szórakozást, keressük a látható részletek komikumát. Néhány példa a nyelvi humorra a színművekből. A torzítás, az idegenszerű kijelítés a *Culturában*: „... az picsiletes ember az nem szereti dohánfist. ... a szoba pides mint pokol. ... pökni mintég mint a kóla... (ez a gólya!)” (Persze hogy a németes kijelítés a kifigurázás tárgya!) A névkomikum nagyon gyakori, beszélő nevek a Serteperti, Tökkolopi, Lipitylotty, Firkász, Szászlaki, vagy a már idézett Pendelberga mint helynév stb. Firkász (a házaló zsidó és a béreslegény összeverekszik, hozzájuk beszél): ked, Pofók, az edictum tolerantiale, te pedig a jus dominale ellen excedáltál, vagy világosabban szólván, kend, Pofók, a zsidón dehonestatiót tett, te pedig actus majoris potentiát, no s denique a pedig egyik sem szabados dolog.

A jellemkomikum kiváló példája a *Culturában* annak a Szászlakinak alakja, akit bizonyosan Császári Lósy Pálról mintázott Csokonai. (Szászországban tanult.) Arról, akinek ő helyettese volt, és aki fennhéjázó leveleket írt az egyházmegye előljáróinak, benne nagyratörő tervekkel, aztán három év múlva széleseben itthagya a szegény csurgói oskolát.

SZÁSZLAKI: Mit gondolsz Conrad? hogy volna ő énhozzám érdemes, én külső országot öszvejártam, ott mindenütt olyan becsületbe voltam, amillyenhez még egy magyarnak sem volt szerencséje, nagy tudósokkal, doctorokkal, professorokkal, sőt hofratokkal barátkoztam.

CONRAD: Sist var, asz ikkasz.

SZÁSZLAKI: És én mégis itt Somogyba, itt, az akadémiátlan Magyarországnak legakadémiátlanabb részibe telepedjem meg? Ki értené ott meg az én diplomáimat? ki tudna ott engemet az én csatos cipőkömért, saxoniai strimflieimért méltóképpen tisztelni.

Igazán mulatságos történet Csököly és Hedrehely összeveszése a papjukon, a *Somogyi kázus* című verse: Tegnap Csököl és Hedrehely csaknem üstökbe kapott, Egy sem akarván engedni a másíknak a papot. Utoljára, hogy egymásnak nem akartak

engedni, Botra, balaskára kezdett a dolog kerekedni. (...) Csököl mindég Csököl marad, Hedrehely csak Hedrehely. Kár egy ilyen emberséges embernek oly ronda hely.

Élj, Kis Bálint! ezt kívánja néked az egész Csököl, Amelynek kathedrájába már te többé nem pököl. Élj, Kis Bálint! ezt kívánja az egész Hedrehelyed, Mely egész életedbe lesz állandó csendes helyed.

Most pedig nézzük Csokonai humorát pszichológiai megközelítésben!

Viktor Frankl osztrák pszichiáter (híres memoárja, *Es mégis mondj igent az életre!* a náci haláltáborban töltött idejéről szól) írja: „A humor is a lélek egyfajta fegyvere az önfenntartásért való harcban, hiszen ismeretes, hogy a humor – mint aligha valami más az emberi létben – alkalmas arra, hogy távolságot teremtsen, felülkerekedjék az adott helyzeten.”

A mai pozitív pszichológiának nevezett irányzat követői ezt a fegyvert úgy tartják számon, mint megküzdési stratégiát, annak egy fajtáját. Mindenkinek van megküzdési stratégiája, (coping technika) akár több is, ilyen az elfojtás, a tagadás, ilyen az alkohol és a kábítószer használata is, A legérettebb megküzdési mód a humor vagy a kreatív alkotás.

A humorban a reménytelen, depressziókeltő, kilátástalan helyzetek fordulnak át képtelenségük révén felemelővé és kacagtatóvá – írja Bagdy Emőke. A humoristák a reménykeltésnek, a vereségből emberi győzelmet (felülkerekedést) formáló képességnek a követői, „civil lélekgyógyászok”. A nevetés és humor kutatásával ma már egy új tudományág, a gelontológia foglalkozik.

Mivel is kellett Csokonainak megküzdenie?

Vidám természetű poétaként jellemezte magát első ars poeticájában az alig húszéves költő: tanárai felismerik tehetségét, kinevezik a poétai osztály tanítójának, a kollégistáktól a „*Cimbalom*” becenevet kapja, ám idővel egyre nehezebben viseli a kollégium fegyelmét, több kihágás és egy fegyelmi tárgyalás után kicsapják. Sárospatakra utazik, ahol jogot kezd tanulni, aztán jön a Diétai Magyar Múza, nem sikerül, aztán a Lilla-szerelem, somogyi álláskeresések, debreceni próbálkozások, az 1802-es tűzvész – ő nem adja fel. (Debreczeni Attila szerint ez egy folytonos harc az értelmiségi létért.)

Hol érhetjük tetten leginkább ezt a stratégiát Csokonai műveiben? Az alkalmazotáságra írott versekben. Miért? Mert talán itt volt a legnagyobb feszültség, stresszhelyzet a vágyott, eltervezett értelmiségi-költői lét és a valós helyzet között. Lássunk két példát:

(Kata napra) Micsoda nagy vígság van itt a majorba, Miért a sövény is úszkál itt a borba, Hol vette az ennyi sok úri vendégét, Kik dosztig locsolják a spongyia géjét? Nem gondolhatják el a felső városba, Micsoda trakta van itten a laposba.

(Krisztina napra) Apropos! ejnye lám, bizony majd el is felejtettem, Hogy én uraságtok között Leib poétává lettem. A sok eszem-izsom között nem is jutott eszembe, Hogy egy-két rozsdás köszöntő vers van itt a zsebembe. Ez az. De nem lesz-e most már terhekre az uraknak? Szoktak-e jól figyelmezni, mikor nagyon

jóllaknak? De a vers meg nem terheli a gyomrot, sőt azt tartják, Hogy még appetitust csinál ebéd végén, mint a rák. Azért bátran elolvasom, ki pedig nem hallgatja, Addig flaskót emelgethet, vagy fogát piszkálhatja. Addig az olyan gavallér és kisasszony egymással Diskurálhat zur Zeitvertreib, szemmel vagy lábnyomással. Aludni is bátran lehet, csak nagyon ne hortyogjon, Lógó fejével a versnek taktusára bólogjon. Urak, ma itt mindnyájunktól dupla kedvet kívánnak, Nevenapja van a háznak és a ház asszonyának.

ÖSSZEGZÉSKÉPP

Csokonait víg poétaként tartjuk számon, de az ő humora olyan keserédes, olyan szikrázó, sőt ütős (mai szóval), hogy legtöbbször szó nincs felhőtlen kacagásról a műveit olvasva, inkább kicsit torokszorító a nevetésünk. Ez szerintem abból is következik, hogy az ő életében a humor egy megküzdési stratégia, mégpedig sikeresen alkalmazott stratégia. S hogy miért kevertem ide a pszichológiai megközelítést? Mert remek példakép nekünk ebben is Csokonai, mai savanyú, fanyalgó világunkban!

Végül nem hagyhatom ki a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* című Csurgóról írt versének zárósorait: De tán jó oly idő, / Melyben nekünk a vidékünk új Hélikon lesz!

Kincsek a padlásról – egy „Csittvári Krónika” kézirat másolata???

Egy hagyatéék feldolgozása mindig izgalmas és meglepetésekkel teli feladat. Jelen könyv is így került elő, sok és javarészt használhatatlan háztartási eszköz, ruhanemű, értéktelen és érdektelen könyvek között váratlanul egy érdekes és értékes lelet bukkant fel. A meghalt tulajdonos könyvtárának döntő részét a múlt században kiadott művek alkották, de egy dobozban egy kézirat is lapult, a dobozon kívül egy felirat: *Csittvári Krónika*.

A kötetet kézbe véve rögtön feltűnt, hogy rossz állapota ellenére valamikor ezt nagy becsben tarthatták. Kézírása legtöbb helyen jól olvasható, de nagyon eltérő írásképe, egyértelmű, hogy nem egy személy írta. Alaposabb tanulmányozása után következők voltak kideríthetőek.

Bár a kötet papírkötésű, de igényes, a gerincen ez jól látható – sajnos, a cím olvashatatlan, de kérdéses, hogy valóban volt-e vagy csak utólag, kézzel próbálták oda írni valamit. A belső borító hiányzik, ezt gondosan kivágták – feltehetőleg azért, hogy eredete ne legyen könnyen kideríthető, de arra utaló jel, hogy honnan származik, nem maradt meg, nincs katalógus vagy leltári jel, pecsét, exlibris.

A hátsó borító belső oldalán golyóstollal gondosan kisatírozott felirat nyoma van – a tinta lemosása után alábbi felirat lett látható: „Rákos Imre kántortanító” – mivel őt ismertem, a kötet követhetően tőle származik, és szóbeli közlés alapján 1915-ben biztosan tulajdona volt, a satírozást vagy ő, vagy a család valamelyik tagja végezhetette, feltehetően félelemből (Rákos Imre haláláig tanított és kántortanítósa nem lett volna jó ajánlólevél akkoriban).

A kötés gerincén belül egy kalendárium papírját használták, amelyen évszám nincs, de a napok jól olvashatóak (január 18., Piroska napja). A betűtípus, formátum alapján ez egy 19. század végi nyomtatott darabja lehetett, így a kötés (vagyis a kötet „összeszerkesztése”) erre az időszakra tehető.

Fellapozva kiderült, hogy a könyv két határozottan elkülönülő részből áll: az elsőben több ember által írt, versek, elbeszélések, elmélkedések találhatók. Valóban van tartalmi hasonlóság a Jókai által leírt *Csittvári Krónikával* (Pl. Hatvani professzor életéből vett történetek), de inkább a humor dominál, még a politikai témájúakban is, sőt, vannak határozottan pajzán részei is – de Jókai írásától eltérően egyetlen arckép vagy vázlat sem található. A második rész egyetlen ember kézírása és Voltaire Zádígjának fordítása, szúrópróbaszerűen ellenőrizve meglehetősen szöveghűen.

Alaposabb vizsgálat megmutatta, hogy valóban később kötötték az egészet egy kötetbe – eltérő a papírminőség, annak állapota, a tartalomjegyzék és oldalszámozás is később készült. Több évszám is szerepel, azonban ez legtöbb esetben bizonyítha-

tóan csak a lemásolt eredeti dátuma lehetett, pl. egy oldalon az egymást követő részek datálásában több évtizedes eltérés van. Sehol nincs utalás az 1848–49-es szabadságharcra, de Ferenc császár neve többször is előfordul – itt a szöveg alapján I. Ferencről lehet szó, aki 1835-ben halt meg. Több vers található Csokonai Vitéz Mihály elsiratásáról, mivel ő 1805-ben halt meg, a kéziratok ez a két időpont között íródhattak.

A továbblépéshez elengedhetetlen a kézirat átírása, könnyebb olvashatóvá tétele. Ennek jelenlegi akadálya a tulajdonos ellenállása, ugyanakkor a kötet fényképezése várhatóan megoldható, és ekkor az átírás is elkezdődhet. Addig is reméljük, hogy új tulajdonosa is gondos gazdája lesz ennek a ritka és érdekes könyvnek.

Petőfi humora

2013-ban Szabadszálláson az Országos Petőfi-konferencián előadást tartottam **Petőfi Sándor ismertségéről, népszerűségéről**. Mérésekre alapozva megállapítottam, hogy Magyarországon a legismertebb költő Petőfi Sándor, különösen az érettségivel nem rendelkező emberek körében. A felmérés kiterjedt a szomszédos országok idegen ajkú embereire is: a szlovákok, az ukránok, a románok, a szerbek, a horvátok, a szlovénok körében is Petőfi a legismertebb magyar költő. Petőfi nevét kivétel nélkül minden interjúalany ismerte, viszont az *írjon 5 magyar költőt* kérdésre, nagyon kevesen tudtak 5 nevet felsorolni. De ne csodálkozunk! Ha most azt a feladatot kapnánk, hogy mondjunk 5-5 szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén költőt, nem biztos, hogy hibátlanul megoldanánk a feladatot.

Petőfi legismertebb versei a forradalmi, hazafias, szerelmi és tájversek témaköréből kerültek ki, **Petőfi humoros írásaival** általában kevesebbet foglalkozunk, pedig a humor mint esztétikai kategória Petőfi sok versében megjelenik.

I. Legismertebb költőnk **humoros műveit** a

- a) jellemképek
- b) helyzetdalok
- c) életképek
- d) alkalmi versek műfajokból merítem.

A négy műfajból vett műveken bemutatom a humor eszközeit, melyeket az adott írásokban Petőfi alkalmazott.

Ezek:

1. ismétlés
2. képleltetés
3. nyelvi, stilisztikai eszközök
4. képi humor
5. túlzás
6. ábrázolásban rejlő humor.

Az egyes műfajokból ismert verseket választottam, hogy együtt gondolkodjunk a kedves olvasóval, ráismerésszerűen kapcsolhassuk meglévő ismereteinket a dolgozat címéhez: **Petőfi humora**.

a) **A humoros jellemképek műfajából** jól ismerjük *A jó tanító* című költeményt.

A JÓ TANÍTÓ

Van biz ott a sok rossz között,
Van jó tanító is;
Volt nekem sok rossz tanítóm,
Volt nekem egy jó is.

Meg is maradt a fejemben,
Úgy emlékszem rája,
Mintha vén kopasz fejével
Most is itten járna.

Kopasz volt az istenadta,
Nem tehetek róla;
Vén legény volt, ifjusága
Régen elvirúla.

Elhervadtak virágai,
Egy maradt meg épen,
Egy nagy bazsarózsa nyílott
Az orra hegyében.

Talán minden reggel újra
Kivirult az orra,
De nem csoda, mert gondosan
Táplálgatta, borral.

A tanító külső alakjának bemutatása után a ruházatát írja le Petőfi, képi humorral, nyelvi, stilisztikai eszközökkel téve nevetségessé elavult öltözetét.

Ezután szereplőnk belső tulajdonságait ismerteti, és rajzolja meg teljes alakját.

Olyan jó tanító volt ő,
Amilyen csak kellett,
Eszteendőn át asztal alatt
Heverték a könyvek.

Ha leckémből fél betűt sem
Tudtam felmondáskor,
Azzal vigasztalt, hogy sebjaj,
Megtanulom máskor.

Ki is mutattam iránta
Jószívűségemet,
Vittem neki ajándékot,
Mikor csak lehetett.

Lelopkodtam sonkát, kolbászt
Saját kéményébül,
Ez volt ajándékom, s ő még
Meg is hítt vendégül.

Pest, 1848. január

Humoros jellemkép rajzolódik ki a *Tintásüveg* című versből is.

A TINTÁSÜVEG

Vándorszínész korában Megyeri
(Van-e, ki e nevet nem ismeri?)
Körmölgeté, mint más, a színlapot.

Kapott
Ezért

Egyszer vagy öt forintnyi bért,
Amint mondom, vagy öt forintnyi bért.

Először is hát tintáért megyen,
Ha ismét írni kell, hogy majd legyen.

A tintás üveget pedig hová
Dugá?

Bele

Kabátja hátsó zsebibe,
Amint mondom, kabátja zsebibe.

S hogy pénzre tett szert, lett Megyeri vig,
S hazafelé menvén, ugrádozik.

Hiába inti őt Szentpéteri:

„Kari,

Vigyázz!

Kedved majd követendi gyász,
Amint mondom, majd követendi gyász.”

Úgy lett. A sok ugrándozás alatt
Kifolyt a tinta; foltja megmaradt.
Megyeri elbusúl – kedvét szegi
Neki
A folt,
Mivel csak egy kabátja volt,
Amint mondom, csak egy kabátja volt.

Mi több: kabátja éppen sárga volt,
És így annál jobban látszott a folt.
„Eldobnám – szólt – de mással nem bírok;”
Ez ok
Miatt
Hordá, míg széjjel nem szakadt,
Amint mondom, míg széjjel nem szakadt.

Pest, 1844. szeptember

A humor fő forrása a vándorszínész, Megyeri jellemképéből fakad, az esetlen, csetlő-botló figura nagy örömeiben, hogy pénzhez jutott, szokatlan módon viselkedik, és ez okozza, hogy nevetség tárgyává válik. Könnyen felismerjük, hogy a humor eszközei közül az ismétlést használja a költő.

*Egyszer vagy öt forintnyi bért,
Amint mondom, vagy öt forintnyi bért.*

.....

*Kabátja hátsó zsebibe,
Amint mondom, kabátja zsebibe.*

Minden versszak végén megtaláljuk a kétsoros ismétlést.

Iskolai szavalóversenyek kedvelt költeménye a *Szeget szeggel* című vers. Emlékeztetőül az első versszak így hangzik.

Jaj, a hátam, jaj a hátam
Odavan!
Szomszéd bácsi kiporozta
Csúfosan.
Átkozott a görcsös fütykös
Somnye!e!
Mellyel engem oly pogányúl
Csépele.

A szomszéd bácsi jellemképét Petőfi alaposan eltúlozza, ezzel teszi nevetségessé, és a késleltetés eszközével él a humoros jellemkép műfajú versben.

A deákné vászonánál
Ő se' jobb:
Engem dönget a lopásért
S szinte lop;

– összegzi a költő a megbélyegzést.

b) **A helyzetdalok műfajában** is megfigyelhetjük Petőfi humorát.

A metaforát használó *Az én torkom álló malom* című vers szerkezete mesteri, el-
lentétes képekre épül.

AZ ÉN TORKOM ÁLLÓ MALOM...

Az én torkom álló malom;
Úgy öröl, ha meglocsolom.
Arva szívem a molnárja,
Bánatot hord garatjára.

Az én feleségem torka
Valóságos pergő rokka;
Hej az én jó feleségem
Pörpatvart fon azon nékem.

Zúg, ha öröl, zúg a malom...
Csak hadd zúgjon, locsolgatom;
Zúgjon, zúgjon – ne halljam meg,
Hogy kincsem rokkája pereg.

Dunavecse, 1844. április – május

A torok = álló malom és a torok = pergő rokka metaforák szembeállítására adja a vers humorának alapját, és a hangutánzó szavak halmozásával teszi Petőfi mozgalmassá a költeményt.

A helyzetdalokban előszeretettel használja a humort, például a *Befordúltam a konyhára* című népies helyzetdalban, melyben a költő beleéli magát a szerelembe eső fiatalember helyébe. A vers kétsoronként alkot egy egységet, előrehaladása araszoló, ami azt jelenti, hogy az alkotó állít valamit, azután kijavítja magát. Arra a nyelvi játékokra épül a vers, hogy a beszélő folyamatosan módosítja, visszavonja, helyesbíti állításait, ezért a vers kulcsszavai utalószók, kötérszók, például: *azaz, hogyan már, azért, aligha*.

A *Megy a juhász a számaron* című helyzetdal nem vidám történetet jelenít meg, mégis helyet kap benne a humor.

c, **A z é l e t k é p e k m ű f a j á b ó l** jól ismert verseket emelek ki, melyekben megtalálhatók a humor jegyei.

Az *Egy estém otthon*, az *István öcsémhez*, a *Négyökrös szekér* című költemények Illyés Gyula szerint megújították a magyar irodalmat. A hétköznapi beszédmódban íródott versek szokatlanok voltak az addigi fennköltebb stílusú irodalomhoz képest, s az újítást az is jelentette, hogy humoros hangvétellel épültek. Például:

Csak húsvágáshoz ért:
Nem sok hajszála hullt ki
A tudományokért.

Hát hogymint vagytok otthon, Pistikám?
Gondoltok-e ugy néha-néha rám?
Mondjátok-e, ha estebéd után
Beszélgetéstek meghitt és vidám,
Mondjátok-e az est óráinál:
Hát a mi Sándorunk most mit csinál?

Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

d) **A h u m o r o s a l k a l m i v e r s e k** közül a *Disznótorban* címűt ajánlom az érdeklődők figyelmébe. Így kezdi Petőfi a verset.

DISZNÓTORBAN

Nyelvek és fülek... csend,
Figyelem!
Szóm fontos beszédre
Emelem.

Halljátok, mit ajkim
Zengenek;
Egyszersmind az ég is
Hallja meg.

Hosszan nyúljon, mint e
Hurkaszál,
Életünk rokkáján
A fonál.

A költemény a továbbiakban is humoros metaforákra épül, jó hangulatot teremtve a disznótör alkalmára.

II. A humorhoz mint esztétikai kategóriához közelálló esztétikai minőségeket, **a komikumot, a paródiát, a gúnyt, az iróniát és a satírárt** is felleljük Petőfi Sándor munkásságában.

1. A komikum abban különbözik a humortól, hogy az ábrázolt dolog önmagában is humoros. Az olvasó kívül álló, szájalom nélküli, derűs fölényrel szemléli az olvasottakat.

Petőfi a *Kutyakaparó* című versét így indítja.

KUTYAKAPARÓ

Kivül-belül szomorú csárda ez
A Kutyakaparó,
Éhen-szomjan szokott itt maradni
A jámbor utazó,
Mert eledelt nem kap, és hogyha csak
Rápillant borára,
Megátkozza Noét, hogy szőlőt is
Vett be a bárkába.

A csárda belső leírása után személyleírások, a csaplár és a csaplárné bemutatása következik, majd távolodunk a csárdától, a távoli harangszó, eltévedt madár, bágyadt napsugár kísér bennünket a tetétleni úton, öreg akácok mellett.

Petőfi legnagyobb komikus műve *A helység kalapácsa* című komikus eposza.

Részletes elemzés helyett csak azokat a komikus vonásokat idézem fel, melyek diákkorunk óta kísérik bennünket felnőtt utunkon, és szállóigeként emlegetjük bizonyos szituációkban Petőfi szavait.

Az eposzi jellemzők közül megmaradtak bennünk az állandó jelzőkkel ellátott szereplők:

- *Fejenagy*, a helyi kovács, azaz „a helység kalapácsa”
 - *Erzsók asszony*, a „szemérmertes” kocsmatulajdonos
 - a helybeli „lágyszivű” *kántor* (neve ismeretlen)
 - *Bagarja úr*, a csizmakészítő, a „béke barátja”
 - *Harangláb*, a „fondor lelkületű egyházfí”
 - *vitéz Csepü Palkó*, az istállósfíú,
- azaz „a tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója”
- *Márta*, a kántor „amazontermészetű” felesége

Megmaradt bennünk az eufemizmus, enyhítés, szépítés egyik legkedvesebb irodalmi példája:

Vannak ugyan, kik
Állítani merészek,
Hogy Erzsók asszonyom arcát
Nem a szende szemérem,
Hanem a borital festette hasonlóná
A hajnali pirhoz.
De ezek csak pletyka beszédek;
Mert Erzsók asszony nem is issza a bort...
Csak úgy önti magába.

Az utóbbi két sor szállóigévé vált, gyakran mondjuk iszákos emberre.
Az ivás kétféle bemutatása így hangzik *A helység kalapácsában*.

„Miután a vitéz Csepü Palkó
Az orra alatti nyiláshoz
Emelte a kancsót,”

„S ezzel a helybeli lágyszivü kántor
Fölemelte s letette a kancsót;
Csak hogy mikoron fölemelte,
Csordultig vala az, -
És a midőn letevé,
Üres vala az,”

2. **A p a r ó d i a** egy többnyire közismert mű, műfaj, zenemű, előadó komikus hatású utánzása, nyílt gúnyolása vagy ironizálása szórakoztató céllal.

A helység kalapácsa egyrészt **stílusparódia**, a romantikus stílusirányzat paródiája, másrészt **műfajparódia**, az eposz, hősköltemény paródiája.

A **stílusparódiára** példa a Petőfi által teremtett elbeszélő a műben, ki nem azonos a költővel, aki mindentudónak vallja magát, és így beszél:

„én, kit földöntúli izék,
Földöntúli izékbe avattak.”

Az *izé* szó nem illik a szövegbe, a paródia célját szolgálja.

A stílusparódia eszköze a stílusterés is, például:

„Hát elmegy a nap,
Megjön az alkony,

Utána az éj,
Elülnek a csirkék,
És ludak és verebek.”

A mondat első fele patetikus, ehhez a hangulathoz nem illenek a csirkék, ludak, verebek.

Egy másik példa a stílusterés képi széttartására:

„*A szerelem lesz a sarkantyúm,*
Hozzád rohanok, mint malacok a gazdasszonyaikhoz,
Ha kukoricát csörgetnek.”

A szerelem magasztos érzését éhes, csörtető malacokhoz hasonlítani is stílusparódiát eredményez.

A **műfajparódia** komikus hatású prózapoétikai eszközökkel és költői képekkel valósul meg a műben. Mulatságos hasonlat az „*ártatlan vagyok én, mint az izé.*” „*Mennydörgés / vagy kásának forrása fazékban / Nem./ Ott ember hortyog.*”

A romantikus stíluseszmény kigúnyolására metonimikus képeket is használ Petőfi. Például:

„keblem kápolnájában”,
„mert én kendet utálok,
mint a kukorica-gölgödint”

Petőfi világában a metaforák, metonímiák, hasonlatok összekapcsolódnak a szereplők világával, foglalkozásával.

„csapra ütője szívem hordójának”
„a vizontszerelem koppantójával”
„szentegyházi fogoly”
„S íme rohant szemérmes Erzsókhöz,
Mint a malacok gazdasszonyaikhoz.”

3. **A g ú n y** egyik legismertebb példáját Petőfi Sándor *A nép nevében* című versében találjuk.

„De ezt kérdezem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek
Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábna, mely ott úgy futott?”

A *győri vitézségek* kifejezés arra utal, hogy a nádor felhívására megalakult magyar nemesi fölkelő sereg 1809. június 14-én a győri csatában megsemmisítő vereséget szenvedett a Napóleon egyik alvezére alatt álló francia hadaktól.

4. Az i r ó n i a a humort és a gúnyosságot ötvöző csipkelődés, kesernyés, maró gúny. Görög–latin eredetű szó.

Petőfi egyik ismert ironikus verse a *Deákpályám* című vers, mely a **makaróni-versek** közé tartozik. A makaróni költemény azt jelenti, kevert nyelven írt vers. Ugyan mi köze van ennek a mulatságos versszerkezetnek a csötésztaához? Ez a tréfas, játékos, költői műfaj Olaszországban született, s az olaszok nemzeti eledelükről nevezték el a műfajt. Petőfi *Deákpályám* című alkotása latin–magyar kevert nyelvű írás. A latin szavak értése nélkül az egész költemény értelmetlen számunkra. A két-nyelvű szöveg ismeretéből kiderül, hogy Petőfi mesterien bánt a latin nyelvvel is, erős iróniával ír tanáiról.

A *Nézek, nézek kifelé az ablakon* című vers iróniája a katonai élet bemutatását szolgálja.

5. A s z a t í r a az egyén vagy a társadalom ferdeségeit gúnyoló, kinevettető (írás)mű. Petőfi egyik legismertebb szatirikus verse a *Pató Pál úr* című költemény.

A versben megjelenik a társadalmi célzatosság, Petőfi az „urak” ellen megnyilvánuló ellenszenvé már társadalmi szatírává erősödik. A vers műfaja zsánerkép, a hangsúly nem az ábrázolt személyen, hanem egy róla megjelenő tulajdonságon van, melynek a kifigurázása a költő célja. Pató Pál úr jellegzetes tulajdonsága a lustaság és a halogatás.

A halogatás tulajdonságát fejezi ki a minden versszak végén visszatérő és az azóta szállóigévé vált refrén: *„Ej, ráérünk arra még!”*

Okatootúia – Petőfi Sándor 1847 decemberében írott versének címe: képzelt, elmaradott ország, amely – sajnos – nagyon hasonlít hazánkra.

Már a politikai költészet szolgálatába állította Petőfi a szatirikus ábrázolást, a képzelt országban lévő negatív jelenségeket maró gúnyval és iróniával mutatja be.

„Boldog ország! mert bár érzi
A szükség sok nemeit:
Legalább egy, és a fő, a
Lelki-szükség nincsen itt.
Szerény állat itt a lélek,
Nem kér szénát, abrakot;
Mint számár a gatz: zabálja
A kalendáriomot.”

A vers fő gondolatait így összegzi Petőfi:

„Virágozzál, dicső ország,
Nagyra termett náció,
S még soká ne háborgasson
A civilizáció!”

Legismertebb, legnépszerűbb magyar költőnk humorát érdemes volt konferenciáté-
maként elővenni, mert Petőfi Sándor a humornak, a komikumnak, a paródiának, a
gúnynak, az iróniának és a szatirikus ábrázolásnak is nagy mestere.

A humor megjelenési formái gazdagítják az életművet, érdeklődést váltanak ki a
költészet iránt. Olyan költői képek kerülnek előtérbe a humor és fajtáinak elemzése-
kor, melyek szállóigévé váltak – öregbítve Petőfi Sándor hírnevét.

Jó lenne, ha Petőfi humora az iskolai oktatásban is nagyobb szerepet kapna.

Nevetés és nevetetés Arany humorában, avagy a „mosolygó könyvek”

„Csak ne volna nalad a humor az, minek egy német költő nevezi:
„mosolygó könyvek”!”
(Tompa levele Aranynak, 1850. október 27.)

Arany János (1817–1882) életében számos fordulat következett be, hol derűs, hol éppen szomorú mérföldkövekkel tarkítva sajátos életútját. Állomásai, így Szalonta, Debrecen, Kisújszállás, Geszt, Nagykőrös és végül Budapest megannyi örömet és emellett bánatot is tartogatott a legnagyobb szókincsű magyarnak. Életművét és költői pályafutásának korszakait látva talán szomorú, melankóliára hajló poéta rajzoldódik ki a szemünk előtt, de súlyos tévedés volna azt hinnünk, hogy Arany örök peszsimista, csupán humora igen sajátos, mint ahogy az a fent idézett, Tompa Mihálytól (1817–1868) kapott leveléből is kitűnik. Pedig Arany nagy nevetető, melyre számtalan példát láthattunk korábbi előadásomban¹, ahol a teljessége igénye nélkül, sajnos, nem térhettem ki Arany magánéletére, a nagykőrösi református gimnázium falai között zajló „humormorzsákra”, az „irodalmi vendégjárásokra”, a számtalan, kevésbé ismert, de „ízese” humorral írott művekre, valamint Arany szokásaira, melyek tárgyalása reményeim szerint a jövőben további előadások és tanulmányok alapját fogják képezni.

A „ballada Shakespeare”-jének humorát, így „vidámságának működését” megérteni nem könnyű feladat, hiszen Aranyra egyfajta „fanyar humor” a jellemző, mely sokszor tartalmaz valamilyen negatív tartalmat is. Ennek okát elsősorban a forradalom és szabadságharc bukásában, barátjának, Petőfi Sándor (1823–1849) elvesztésében, a család óvásában és a fáradhatatlan munkában kell keresnünk. Fontos látnunk, hogy Arany ugyanolyan ember volt, mint mi, megannyi örömmel és bánattal, megannyi lehetőséggel és kudarccal az életében. De látnunk, sőt ismernünk kell Arany vidám oldalát is: a gondtalan, pajkos, olykor mondhatni szemérmetlen költőt, hiszen ha valaki ismeri Arany műveit, az ismeri nem csupán a magyar nyelvet, hanem általa – talán még jobban – önmagát is.

Arany fiatalkori éveiről, sajnos, meglehetősen hiányosak az ismereteink, hiszen kevés irat maradt ránk, melyből tájékozódhatunk a költő jelleméről, így humoráról. Viszont későbbi, fellelhető levelezései alapján képet tudunk formálni a forradalom és szabadságharc időszakának eseményeiről, illetve itt egy olyan arca jelenik meg a költőnek a Petőfi Sándorral való levelezése folyamán, mely merőben eltér a későbbi, a katedrán oktató Aranyétól. A baráti hangvételű levelek tartalma mindig komoly

¹ Arany János humora Petőfivel való levelezése, egy nagykőrösi művében és az alkalmatosságra írott verseiben. Kézirat és előadás. In: VI. Göre Gábor Humorkonferencia, 2019. 05. 03., Szőlősgyörök.

volt, de az élcelődést, a baráti „ugratásokat” nem nélkülözhetette. Láthatjuk, hogy Petőfi volt a „sodró ár”, Arany pedig a „biztos meder”. Petőfi 1847. február 23-án kelt Pesten írt levelében igen közvetlen hangot üt meg: *„Lelkem Aranyom! Nem veszed tán rossz neven, ha elhagyom az önzést. Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magam hanyatt vágni a ládán ...”*, majd elhagyva a megszólítást és a kényelmét firtató, sokat sejtető utalást később levelében ilyen tanácsot ad Aranynak műve megírásához: *„Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb.”* Petőfi abszolút kiábrándult, bizalmatlan az uralkodó réteggel, mely érthető. Levelének megjegyzésében kissé megdorgálja Aranyt, sőt viccesen utasítja művének kiadására: *„NB. [nota bene] Hallom, visszakérted Toldi-t javítani vagy mi. Ugyan minek? Hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák, s aztán bámulhassa két ország!”*. Természetesen nem marad el a válasz Aranytól sem a Szalontán 1847. február 28-án keltezett levelében. „Ízes” soraiból kitűnik barátsága és utánozhatatlan humora egyaránt: *„Kedves pajtásom Sándor! Nem veszed tán rossz néven tőlem e megszólítást, ha a hír nem hazud, kedves szójárásod a hétköznapi s gyakran kicsinyző értelemben vett barátom helyett, s melyet én használni annál inkább szabadságot veszek magamnak, minthogy te – mit, ha nem mondanád is, rég tudok, s műveidből is kilátszik – olyan ember vagy, ki „hanyatt vágod magad a ládán” ... hanem ezt persze, csak nálunk falun tehetnéd, mert a pesti szalonokban (isten bocsá’) láda nincsen.”*. Arany emellett a magánéletéről és ellentmondást nem tűrő véleményéről is tájékoztatja Petőfit, természetesen megint a humor fonalán vezetve a szót: *„Tűröm a szegénységet, – tűröm a nagy és hosszú képeket is: de emezeknek sohasem hódolok. Néhány kézcsók holmi tiszta (?) kacsókra, néhány cuppantás részeg kortospofákra, engem is fölebb vihetne 1 hajszálnyival: de én undorodom mindenkitől.”* Arany levele természetesen más információt is közöl családi állapotáról, kivált feleségéről, Ercsey Juliannáról (1818–1885), akiről jó szívvel és Petőfire nézve kissé csipkelődve emlékezik meg: *„Jöjj el, az isten áldjon meg; az én nőm nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya, s jó magyar gazdaszszony, t. i. amiből van. Majd főz olyan töltött káposztát, hogy édesanyád is csak olyat főzhetett, s tudom, Pesten nem ettél olyat, mióta verseid első füzete megjelent.”* Arany sorait nem tudja nem humorosan zárni Petőfi felé, mely mondanivalója részben dicséret, részben élce, sőt egy zsolttárt arcpirosító kontextusba helyezve figurázza ki a költőtárs barátját: *„Fogadd szívesen nőm viszontüdvözlését, s gyermekeim csókjait, kik már égnek látni azt a jó „Petőfi bácsi”-t, ki azt a szép „Kukorica Jancsi”-t írta. „Dicsérnek téged még a csecsszopók is” mondja a zsolttár.” Isten vedled!”*. Természetesen Petőfi sem marad adósa Aranynak, mely adóról így olvashatunk az 1847. március 31-én Pesten költőbarátjához írt levelében: *„Te aranyok Aranya! Azt akartam oda fölírni, hogy hány próbás arany, de nem tudom, hanyadik próbás a legjobb, mert bizony már rég nem bajlódtam aranyokkal, amiért tulajdonképp ne engem vádolj, mert nem az én hibám.”*, majd megrovásban részesíti Arany annak túlbuzgó dicsérete miatt: *„Hanem édes kedves ecsém, azokkal a dicséretekkel hagyj föl, mert mikor olvasom, olyanokat pirulok, mint valami meggyúlt város, s ha*

ilyenkor tükörbe találnék pillantani, azt gondolnám, hogy Nagy Ignác [1810–1854, Petőfi értetlen kritikusa] orrát látom.”. Petőfi ifjúsága válaszleveleiben is kitetszik, pedig Aranytól csupán pár évvel fiatalabb, mely korkülönbségről Arany 1847. május 27-én Szalontán kelt levelében így fogalmaz Petőfinek: *„Bizony szép, illik így tenni bátyáddal! hiszen te még csak 24 éves vagy s én har... ! har... ! har... uram, Jézusz, segíj kimondanom! harminc!”*. Meg kell vallanunk, sokan vagyunk így, akik együtt érzünk Arannyal, pláne egy kerek évtized elmúlása után életünkben.

Arany és Petőfi kapcsolatát, valamint egymáshoz való humoros gesztusaikat jól tükrözik a megismerkedést követő levélváltások során a megszólítások változása is:

Petőfi Sándortól	Arany Jánostól
„Üdvezlem Önt!” (1847. február 4.)	„Viszont üdvözlésemet Önnek!” (1847. február 11.)
„Lelkem Aranyom!” (1847. február 23.)	„Kedves pajtásom Sándor!” (1847. február 28.)
„Te aranyok Aranya!” (1847. március 31.)	„Kedves Petőfim!” (1847. április 21.)
„Imádott Jankóm!” (1847. június 18.)	„Kedves jó Sándorom! Úgy akartam kezdeni leveletem, hogy: Isteni Sánygikám stb.” (1847. június 25.)
„Aranyos” szájú szent „János” barátom!” (1847. augusztus 17.)	„Kedves makrancos öcsém! Nem érdemled ugyan, hogy válaszoljak arra a csalán ... kedélyű leveledre, de most egyszer még megteszem.” (1847. augusztus 25.)
„Bájdús Jankóm!” (1847. szeptember 9.)	„Isteni Sandrim! ... (jelenleg éppen viszkető öklű) barátod Arany János” (1847. szeptember 07.)
„Szerelmetes fa-Jankóm! Leveled kapám (és ásóm!)” (1847. szeptember 17.)	„Kedves barátom.” (1847. november 11.)

Láthatjuk, hogy Arany megszólításai kissé távolságtartók ugyan, de ingadozásaiban is jól mutatják a költő hangulati szeszélyeit, valamint érzelmi hullámvölgyeit. Petőfi lendülete magával ragadja Aranyt, 1847 júniusában már követi stílusában a kiskőrösi poétát, de novemberre egy haláleset miatt nem abban a vidám miliőben íródik Arany gondolata Petőfi felé.

Arany humorát vidám verseiből is megismerhetjük, melyeket nagykőrösi éveiben (1851–1860) írt. Ilyen műveinek jellegzetessége, hogy akkor jelenik meg benne Arany humora, amikor a népies hagyományokhoz, illetve költészethez nyúl, onnan

merít ihletet, azon emberek mindennapjait hozza közelebb az olvasóhoz. Ilyen rövidebb elbeszélő alkotásai Aranynak *A fülemile* (1854), *A bajusz* (1854) vagy éppen a *Pázmán lovag* (1856) alkotásai. Ezek közül *A fülemilét* emelném ki, melyben úgy neveltet Arany, hogy közben ő maga is jól szórakozik annak megírása közben. A költő a főszereplőinek gondját-baját ugyanis saját életéből meríti, hiszen ebben az időszakban, mikor e verset írta, olyan társszomszédot kellett a költőnek és családjának elviselnie, aki „megihlette” *A fülemilére*, melyben a költő a humorral oldja fel bánatát. A pórul járt szereplők és csattanók olyan vidám képet vetítenek Aranyról, mely megmutatja a költő lelkivilágának igazi oldalát. A Pál és Péter vitájának kirobbanása váratlan, a természet leírása fokozza Arany humorának „ízességét” az alábbi részletekben:

„Ha a Pál keménye füstöl,
Péter attól mindjár’ túszköl;
Ellenben a Péter tyukja
Ha kapargál
A szegény Pál
Háza falát majd kirugja;
Ebből aztán lesz hadd-el-hadd,
Mely a kert alá is elhat!
Ez sem enged, az se hagyja,
S a két ház kicsinye, nagyja
Összehorgolnak keményen,
Mint kutyájok a sövényen
Innen és túl összeugat
S eszi mérgében a lyukat.”

„Nincsen törvény, nem lehet per,
Hisz azt látja Isten, ember! -
De, hogy a beszédet össze
Annál jobb rendben illessze,
Az ütlegből sokat elvesz
És a joghoz egy tallért tesz,
Mely is a birói zsebben
Bal felől, a szív iránt,
Meghuzódik a legszebben.”

„Pál azonban bosszút forral,
És ahogy van, véres orral
Megy panaszra, bírót búsít,
S melyet a vérszeny tanúsít
A bántalmat előadja.
Jogát, úgymond, ő nem hagyja,
Inkább fölmege a királyig
Térden csúszva: de a füttyöt,
Mely az ős diófárul jött,
Nem engedi, nem! halálig.
Nyomatéku egy tallért dob
Az igazság mérlegébe,
Mit a bíró csúsztat a jobb
Oldalon levő zsebébe.”

„Ilyen ügyről,
Madárfüttyről,
Mit sem tud a corpus juris;
Mignem a bíró, haraggal
Ráütvén a két zsebére
S rámutatván a két félre,
Törvényt monda e szavakkal
A szegény fülemilére:
Hallja kendtek!
Se ide nem, se oda nem
Fütyöl a madárka, hanem
(Jobb felől üt) nekem füttyöl,
(Bal felől üt) s nekem füttyöl:
Elmehetnek.”

*„Milyen szép dolog, hogy már ma
Nem történik ilyes lárma,
Össze a szomszéd se zördül,
A rokonság
Csupa jóság,
Magyar ember fél a pörtül...*

*...
De hol is akadna ügyvéd
Ki a fülemile füttyét
Mai napság felvállalja!?”*

Tóth Tibor (1935–2014) nagykőrösi irodalmár szerint *„Így csak az tud írni, aki maga is kész teljes egészében átadni magát a vidámságnak.”* Arany humora a nagykőrösi barátokkal és tanártársakkal való közvetlen stílusában is megjelenik, melyről Törös László (1898–1986) nagykőrösi Arany-kutató így ír: *„Arany nagykőrösi életéből is maradt fenn jó egynehány költői apróság, amelyek mutatják, hogy eleinte milyen könnyen kicsordult lelkéből a vidámság. ... Arany nem tulajdonított ezeknek költői értéket: kihullottak, mint a forgács a mester keze alól. Nem is közölte őket soha. Az érdekeltek azonban kedves emlékként megőrizték őket, míg aztán idők folyamán felszínre vergődtek.”* Ebből nézzünk néhány szemelvényt a teljesség igénye nélkül, melyek egy-egy barátot vettek „célba”. Mentovich Ferenc (1819–1879) tanártárssal való egymás „ugratása” híresen legendás volt Nagykőrösön, ahol 1851. december 3-án Arany Szász Károly (1829–1905) barátjával együtt köszönti Mentovichot az alábbi alcímű verssel: *„az 12 351-ik szerdán”*. A vers sajátossága, hogy első két sorát Arany, még második két sorát Szász írja felváltva, így a szólamok gyönyörűen összezsengenek, ritmusos versrímeiket adva az olvasónak:

*„Kedves jó barátunk, Francise Mentovich!
Búban, fájdalomban te soha ne vonicc,
Sőt a gondok felé még csak ne is konyiccs,
Minket bús pofával sohase szomoriccs.
Hanem légyen élted az üdvtől otromba,
Nőjjön örömed, mint esőtől a gomba,
Az ég hozzád soha ne legyen goromba...*

*...
Ezeket szörözték egy hideg szobában.
JÁNOS mester egyik, ARANY mostanában,
Továbbá SZÁSZ KARLI, gondolván magában,
Hogy jót kívánni is jobb kadenciában...”*

Mentovich barátsága Arannyal oly mély volt, hogy Mentovich egy versben Aranyhoz intézte utolsó földi gondolatait, így gondolva vissza barátjára, mely vers azonban, sajnos, örökre félbeszakadt, hiszen Mentovich örökre elnémult. Maga Szász Károly sem került el a „*Látogató-jegy*” művét Aranynak, melyben megróttá tanártársát, mivel az nem volt otthon a látogatásakor:

*„Adatik tudtodra, óh Szász
Károly öcsém, innét a
Papírról, hogy míg te kószá'sz,
Keresett egy poéta.”*

Szász élete tragikus fordulatot vett, melyben Arany szintén mellette állt, mikor költőtársa elvesztette a feleségét, Szász Paulinát/Polixénát (1831–1853). Gyönyörű sírversben emlékezett meg a fiatalasszonyról Arany, melyért Szász örökre adós maradt. A nemes gesztus mellett igazán csak Arany humorában világlik ki a Szásszal való barátsága, hiszen Szászt az első Károly-napon is megvicceli Arany, aki szójátékot úz az aprószentekből, majd a névnapok feltalálását veszi górcső alá, ahol önönmagát állítja a középpontba az étkezésen keresztül:

*„Azért öcsém, Károly, idvezel e múzsa,
Mihelyt lelkesíti kövér malac húsa.
Mihelyt bor tüzeli, melyet ingyen adnak,
S ha fogy a palackból, másikért szaladnak.
Ezer jó kíváнат vagyон készen nálam.
De hadd lám először, hogy mi lesz a tálban?
Hoztok-e pecsenyét avagy túrós rétest,
Mert az áldásokat mérem ahhoz képest.”*

Arany Szilágyi Sándort (1827–1899) – akit maguk között csak Szelekynek neveztek – is verses köszöntővel ajándékozta meg, mikor is Szilágyi egy „*javított malacot*” vásárolva kínálta meg vendégeit. Arany a hagyományos kőrösi töltött káposztás kezdet után csak a malacpecsenyénél kért szót, mely során hamis mosollyal így kezdte mondandóját: „*Ezt a verset útszélen találtam, jöttömben, – engedtessek meg nekem, hogy felolvassam...*” Arany itt egy véget nem érő párhuzamot von a pocakosodó agglégény Szilágyi és a malac között:

*„Legelébb is tudjuk a tapasztalásból,
Hogy a malac élte nem áll semmi másból,
Csupán enni-inni, vackon elheverni,
Ily módon szalonnát s nagy hasat nevelni.
Sándor is a háját szépecskén ereszti,*

*Már is látszik rajta, még pedig csak kezdi,
Hátha még disznó lesz! – amit hogy elérjen.
Üssük össze urak, kívánjuk, hogy éljen!”*

Majd a kálvinista kántorok halottbúcsúztató szokásaival párhuzamban Arany Szilágyi motívumával és főszereplésével elbúcsúztatja a malacot, úgy, hogy a malacon keresztül szólítja meg Szilágyit, illetve annak lelkiismeretét:

*„Ha valami éjjel paplanodban korog,
Az én lelkem lesz az, amely ott kucorog;
Az lesz, mely a legszebb női társaságban
Egyszer csak megröffen hátul a nadrágodban;
De nem, megbocsátok, jó keresztény módra,
Hiszen hol találnék ily méltó utódra!
Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom,
Melyben, ha jól sejtem, farkam dugva vagyon. –”*

Láthatjuk, hogy Arany humora nem ismert határokat, de személyeskedésbe, rossz vagy sértő megjegyzésbe soha nem csapott át. Arany vidámságának sokrétűségét Riedl Frigyes (1856–1921) költői soraival jellemezhetnénk talán a legjobban:

„Arany lelki életének egyik fő sajátossága humorának gazdagsága. Minden fajta humorra találunk nála példát: a népiesre, a keserű-, a szelíden enyeltőre, a mélabúsra, a rikítóan kétségbeejtőre, amit akasztófahumornak nevezünk. Oly sokféle alakú, oly sok halmazállapotban jelentkezik humora, akár a víz a külvilágban; majd mint szökőkút, fényes sugárban villan fel, és ragyogó csöppekben hull vissza zengzetes medencéjébe; majd mint kis harmatkönyű rezeg gyorsan múltó virágokon, visszatikrózva a napot. Majd olyan, mint a pásztás-eső: napfény előtte, napfény utána. Hol hegyi vízómlásként szakad méla gránitsziklák közt, míg patakka nem szélesbül, és vígan buborékolva völgynek nem zajong. Hol szürke felhő, melyre ragyogva görbül a napsugártiszta szívárvány; majd ismét borvíz gyanánt fakad a hegyoldalból csipős szénsav-izzel és vasas zamattal.”

Bízom benne, hogy mind az előadásommal, mind a jelen tanulmányommal elértem a célomat, így sikerült közelebb hoznom Arany szellemét és világát. Végezetül a poeta humorához a tanácsom igen rövid: olvassunk minél többet Aranytól és Aranyról, mert ha nem így teszünk, a koszorús költő hittel róhat meg bennünket, mint Hegedűs Endre (András) (1846–1929) egykori diákját múltbéli nyelvtani hibája miatt, mely szerint: „szarvashiba ez”!

- Alföldy J. (szerk.), 2001: Olvastam költőtárs... Arany és Petőfi levelezése prózában, versben. MÁGUS Kiadó, Budapest.
- Keresztury D. (szerk.), 1975: Arany János levelezése (1828–1851). In: Arany János összes művei XV., Levelezés I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztury D. és Keresztury M. (szerk.), 1973: Arany János összes költeményei I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Oláh R., 2017: Arany János, a nagykőrösi pedagógus – Arany 200 kiállítás Nagykőrösön. In: Lyukasóra. Magyar Írók Egyesülete, Arany-émlékév különszám, Budapest.
- Oláh R., 2019: Arany János humora Petőfivel való levelezése, egy nagykőrösi művében és az alkalmatosságra írott verseiben. Kézirat és előadás. In: VI. Göre Gábor Humorkonferencia, 2019. 05. 03., Szőlősgyörök.
- Hantz J., 1888a: A humor és Arany János humora I. In Figyelő, XXIV. 241–263.
- Hantz J., 1888b: A humor és Arany János humora II. In Figyelő, XXIV. 351–372.
- Hantz J., 1888c: A humor és Arany János humora III. In Figyelő, XXV. 12–35.
- Mészáros L., 2017: Arany-émlékek Nagykőrösön. Nagykőrös Város Önkormányzata, Nagykőrös.
- R. Berde M. (szerk.) 1942: Tillaárom haj! Lepage Lajos Könyvkereskedés, Kolozsvár.
- Riedl F., 1887: Arany János. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvárus, Budapest.
- Sáfrán Gy., 1982: Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében. In: Arany János Tanulmányok. Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös.
- Tóth T., 2017: Arany János Nagykőrösön írt versei. Arany János Református Gimnázium – Talentum Alapítvány – Arany János Diákszövetség Egyesülete – Arany János Társaság, Nagykőrös.
- Tóth T., 2017: Arany Nagykőrösön. Nagykőrös Város Önkormányzata, Nagykőrös.
- Törös L., 1966: Nagykőrösi Arany-émlékek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Törös L., 1978: Arany János Nagykőrösön. Nagykőrös Város Kiadása, Nagykőrös.

Rákosi Jenő és a humor

Kicsit nehéz érteni, mit keresne Rákosi Jenő egy humorfesztiválon – az újságírókirály, ahogy kortársai nevezték, a politikai és irodalmi élet nagy konzervatívja, Ady ellenfele, a nyugatosok ádáz bírálója. Ahhoz, hogy ezt jobban megértjük, érdemes azt az irodalmi-művészeti életet is megismerni, ami a kiegyezés korától a világháború végéig tartott – azt az életet, amely ma már számunkra elképzelhetetlen, mert ki-rekesztés helyett viták, ellenségek helyett ellenfelek voltak.

Egy kicsit most elkalandoznék: eszembe jut néhai irodalomtanárom, aki épp ennek a humorfesztiválnak névadója kapcsán a következőket mondta: Tehát Göre Gábor. Ezzel felállt a tanári asztaltól, felvett onnan egy könyvet, magához szorította, lejött a padsorok közé, és mint aki épp a Hamlet monológot kezdené kis hallgatás után így szólt: A műparaszt. A humortalan nyelvi facsarás. Még szerencse, hogy Gárdonyi élete végén megtagadta. Gyorsan nyilvánvaló tette előttünk, hogy az igazi irodalomban humornak helye nincs. Vagyis szerinte a nevezett korban az irodalom azt jelentette, hogy komor emberek komor képpel komor dolgokat vagdostak egymás fejéhez. Ezt az elvet aztán négy éven keresztül konzekvensen tanította – még szerencse, hogy az órák alatt mi inkább amőbát játszottunk a pad alatt, és ez megóvott minket attól, hogy egy életre meggyűljük az irodalmat.

Milyen is volt ennek a kornak a művészeti-irodalmi élete? Sok mindennek mondható, de azt, hogy hiányzott belőle a humor, azt nem. Ott volt Thallóczy köre, benne Réthy Lászlóval, vagy ahogy inkább ismerjük, Löwy Árpáddal – most nem akarom alkotásait méltatni, ez talán egy másik előadástémája lehetne – természetesen csak szigorúan 18 év felettieknek. Vagy a legendás Pósa asztal, ahol Gárdonyi vizsgáztatta az asztalhoz kerülni óhajtókat – azok pedig csak a végén értették meg, hogy a kemény vizsga igazából egy vaskos tréfa volt.

Akkor mégsem komor férfiak komor képpel komor gondolatokat vagdaltak egymáshoz? Lehet, hogy ilyen is volt – de a 48-tól a kiegyezés korán keresztül a háborúig tartó idő nagyon sok körnek, egyesületnek adott helyet. A művészek, irodalmárok keveredtek politikusokkal, az élet viták, veszekedések és vidám összefüggések között zajlott. Az élet nem volt öncélú, a tét a magyar nyelv teljes jogainak elérése, a magyar színház, újságírás megteremtése volt. Bizonyos, hogy nem mindenki értett sem a célokban sem a megvalósításban egyet, de miután a napi sajtóban (esetenként a parlamentben) alaposan egymásnak estek, esténként leültek egymással kártyázni, hogy a csatát más formában a kártyaasztalnál egy-egy szivar (vagy néha pipa) és jó néhány pohár bor társaságában folytassák.

Rákosi Jenő nem csak megfordult ezekben a körökben, de aktív tagjuk is volt. De nem csak ő – a Rákosi családnak ekkor élt a nagy nemzedéke: Viktor, aki Sipulusz álnéven írt, vagy Rákosi Szidi, akinek színész tanodájában jóformán a kor összes színésze megfordult –, de alig említik Rákosi Idát, aki író, műfordító volt, de nem jelentett neki gondot a *János vitéz* előadására a jelmezek megtervezése sem.

A családból azonban legmagasabbra Jenő emelkedett. A kiegyezés után mozgalom bontakozott ki a könnyű műzsa szolgálatában álló Népszínház megteremtése érdekében, ennek egyik vezéralakja ő lett. Első feladat az épület megépíttetése volt: ez 1875-re elkészült, a felavatásán megjelent Ferenc József és Rudolf trónörökös is. Akkori szemmel nézve korszerű és hatalmas színház épült – talán ma is állna, ha nincs metróépítés... Első igazgatójának Rákosit nevezik ki – ő hatalmas energiával veszi ki részét a munkából, ír, rendez, mai szóval piacképes műsorpolitikát dolgoz ki, megteremti az igazi népszínházat, amely nem az arisztokrácia, a gazdag polgárok, hanem tényleg a szélesebb tömegek színháza.

Csukási Józseffel, aki régi soproni diáktársa volt, megalapítják a *Budapesti Hírlapot*, amely hamarosan a legolvasottabb lappá vált majd negyven éven át. Független lapot akartak, azzal az utasítással: magyarosan, magyarul, magyarán. Nem csak tulajdonosa, aktív munkatársa is a lapnak – egész újságíró-nemzedék nevelkedik fel a szerkesztőségben. A magyarságba, a magyar nyelvbe vetett csaknem fanatikus hite nem vitte olyan zsákutcákba, mint az akkor már egyre jobban bontakozó fajvédő elméletek – ő a magyarság, a hazafiság alatt egy olyan eszmerendszert értett, amelynek összetartó ereje a nyelv – így volt az, hogy Rákosi elmélete soha nem volt kirekesztő. Ezekkel a véleményekkel nem volt túl népszerű a mindenkori hatalom szemében, de az utca emberéhez hamar eljutottak szavai. A 19-es kommün alatt őt is meghurcolják, de az egyszerű emberekkel akkor és máskor is könnyen szót értett.

Puritánsága és magyarsága néha furcsa mellékhatásokat is kinevelt: a külföldi neveket következetesen fonetikusán volt hajlandó csak leírni, ami miatt kortársai sokszor gúnyolták is – de még szélsőségesebben reagált arra, amikor egy angol küldöttséggel a parlament Munkácsy-termében járt: az angol úriemberek elámultak a kép szépségén, egyikük így szólt: ó, ez a Mönkeksi mekkora festő! Rákosi felhorkant: ha nekik mönkeksi, akkor nekem sakaspeare – és élete végéig a nagy angol drámaíró nevét így mondta, mindkőzben ő az egyik nagy fordítója...

Sokat tett azért, hogy a forradalmak után emigrációba menekült írókat visszacsábítsa, annak ellenére, hogy a kormány halogatta az amnesztiát, Rákosi ellenben úgy döntött, beszünteti a harcát a szociáldemokrácia felé, fontosabbnak tartotta az újraépítést, és ehhez álláspontja szerint minden kézre szükség volt. Amikor a kommün alatti börtönbüntetéséről ír, nem a börtönnapok kellemetlenségeit panaszolja föl, hanem azon tűnődik, milyen közel hozott ott mindenkit a közös szenvedés.

Kiépíti mindeközben sajtóbirodalmát: övé a *Budapesti Hírlap*, az *Esti újság*, *Divatújság*, a *Kakas Márton*, melynek szerkesztését öccsére, Viktorra bizza.

Rákosi nem fogadta el Horthy politikáját – meggyőződéses királypártiként azon dolgozott, hogy Magyarország az angol uralkodóházból kapjon királyt – ezt eszközként is gondolta fő álma, a revizionizmus ügyének előremozdítására. Lord Rother-

mere volt az, aki ebben szövetségese lett, de a nemzetközi és a brit helyzet nem kedvezett egy ilyen elképzelésnek. Szembekerül a jobboldali pártokkal, nem fogadta el a numerus clausust, haláláig liberális maradt – egy liberális, aki ugyanakkor a legfontosabbnak a nemzeti érzést tartotta. 1929-ben hal meg – utolsó éveiben megbékél ellenfeleivel (ők is vele), de haláláig aktív.

Rákosi Jenő kalandos élete talán magyarázat arra, hogy miért lett mára elfeledett szerző. Nehéz mit kezdeni valakivel, aki liberális, de „karcos modorban” támadja a modern irodalmat, és akiről azt gondoljuk (leginkább hajdani ellenfelei nyomán), hogy nem volt eléggé európai, európai műveltségű. Vagy mire használható valaki, aki nacionalista volt, de liberális? Hát nem jobb az ilyet elfelejteni?

Rákosi Jenő irodalmi munkásságát szinte maradéktalanul megsemmisítették, szobrát ledöntötték, az utcatáblákat, melyen neve szerepelt, más névre cserélték...

Rákosi Viktor (Sipulusz) hatása a magyar humorra és recepciójának változása az utóbbi 100 évben

Rákosi Viktor munkásságával elsősorban azért foglalkoztam a Göre-konferenciákon, mert Gárdonyi Géza közeli munkatársa volt. Éveken át Rákosi Viktor volt az 1894 és 1914 között megjelenő *Kakas Márton* élclap szerkesztője. A rendkívül sikeres Göre-levelek ebben a lapban jelentek meg. Rákosi Viktor munkássága szinte teljes feledésbe merült. Tanulmányomban ennek okaira igyekszem rávilágítani.

Rákosi Viktor munkásságáról

Rákosi Viktor (1860–1923) újságíró, író, képviselő, MLSZ-vezető, az Otthon kör (érdekvédelmi tömörülés) tagja volt. Először a *Nemzeti*, majd *Pesti*, később a *Buda-pesti Hírlap* újságírója, lett, valamint szerkesztőként dolgozott. Irodalmi munkásságának legsikeresebb darabjai a *Sipulusz* írói álneven írt humoros írásai voltak. Humoreszkjei hozták meg neki a rendkívüli népszerűséget. Jelenleg kizárólag a humoreszkjeit vizsgálom, egyéb irodalmi munkásságával nem foglalkozom.

Néhány vélemény:

- „a Millenium előtti évtizedtől kezdve vagy negyedszázadon át nem volt közkezeletesebb név a hazában Sipuluszénál” Vajda György Mihály, (*Sipulusz Magvető Kiadó*, 1957).
- „Az ellentétektől izzó Magyarországon a legnépszerűbb emberek közé tartozott, azok is szerették, akiket kigúnyolt vagy támadott, igazán soha senki se vette komolyan, mindenki a magáénak vallotta, Gyulai Pál ugyanolyan szeretettel írt róla, mint Ignótus. Amikor 1923-ban meghalt, egyformán gyászolta mind a hivatalos *ellenforradalmi* sajtó, mind a Nyugat.”, Hegedűs Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka* <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm>
- „Sipulusz volt a maga fénykorában a legnépszerűbb emberek egyike Magyarországon.” <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00322/09766.htm> Schöpflin Aladár.
- „Egymaga népszerűbb humorista volt, mint valamennyi vicclap munkatársai együttvéve. A *Sipulusz*-tárcák sikerével csak a Göre-levelek vetekedhettek.” *A magyar irodalom története (1849-1905)* Gondolat Kiadó 1968, 393 oldal Mezei József.

Sipulusz humora

Sipulusz sajátos humorának nem találtam hazai előzményét. Mikszáth megfogalmazása szerint „eredeti nyomon jár”. A humoreszkek szereplői elsősorban a pesti polgári világra jellegzetes városi figurái. Humorának jellemzője, hogy hétköznapi helyzetekből kiindulva groteszk ötleteivel abszurd szituációkat hoz létre. Gyakran alkalmaz nyelvi humorelemeket. Mindezt sajátos könnyedséggel, különös eleganciával teszi. Nem kérdőjelezhető meg az a tény, hogy ezek a csaknem 150 évvel ezelőtt megírt humoreszkek ma is frissek, élvezhetőek.

Sipulusz hatása kimutatható a későbbi, az irodalmi kánonban szereplő szerzőkre. Ennek igazolására három alkalmas szövegre, három Ibsen-paródiára utaltam a IV. Göre Gábor Humorkonferencián. Ezek elemzése akkor megtörtént, most erre területi okokból nincs lehetőség A három szöveg:

- Sipulusz: Észak csillaga: Norvég szomorújáték 2 felvonásban (Nóra irodalmi paródia, az 1893-ban megjelent Sipulusz humoreszkjei I. sorozat kötet)
- Karinthy Frigyes (1887–1938) Így írtok ti, (1912) A kénguru. (A vadkacsa irodalmi paródiája) (1912)
- Molnár Ferenc (1878–1952) A meg nem értett nők (Ibsen-paródia) (1916-ban jelent meg a *Hármaskönyv*-ben)

A fent kifejtett tények ellenére mára Rákosi Viktor nyomtalanul eltűnt az irodalomtörténet látóköréből. Jellemző példa erre, hogy a neten elérhető egy 2007-es doktori disszertáció, amely az élclapok nőikkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változásával foglalkozik. Egyetlen alkalommal sincs megemlítve benne Sipulusz vagy Rákosi Viktor, pedig több remek humoreszkekben jeleníti meg a kor jellegzetes női figuráit. 1911-ben adták ki a 20 kötetes „Rákosi Viktor munkái” sorozat utolsó darabját, ezután csak 1957-ben jelent meg a *Vidám Könyvek* sorozatban egy humoreszkválogatás, „*Sipulusz Guttman a csörgőkígyó*” címmel. A válogatás a jelentős irodalmár, Vajda György Mihály (1914–2001) munkája.

Vajda György Mihály munkássága, rövid ismertető

Pályáját tanárként kezdte. Dolgozott az Országos Köznevelési Tanácsban, tanított a Budapesti Pedagógiai Főiskola Irodalom Tanszékén. Fontos momentum, hogy 1950-ben rendelkezési állományba került, majd a budapesti Őrnagy utcai Gimnáziumban, később a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban tanított, előadott a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1956-tól az MTA Irodalomtudományi Intézet Világirodalmi Osztályán dolgozott. Később az Összehasonlító Irodalomtörténeti Osztály vezetője lett. 1967–68-ig két évet a párizsi Sorbonne Egyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén volt vendégkutató. JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén egyetemi tanárként dolgozott. Nemzetközileg jelentős komparatiztikus volt, 1974-től a Bécsi Egyetemen volt vendégprofesszor. Mun-

kassága során a kor meghatározó kultúrpolitikusával, Lukács Györggyel (1885-1971), összeütközésbe került, mert „Az 1960-as években ... a magyar kulturális életet valójában akkor irányító *Lukács György* erőteljesen támadta az összehasonlító szemléletet és módszert.” (<http://www.u-szeged.hu/sztehitek/2014-februar/szaz-evev-szuletett-vajda>) Ennek a nézetbeli konfliktusnak tulajdonítom, hogy 1957 óta egyetlen Sipulusz humoreszk sem jelent meg nyomtatásban.

Miért támadta Lukács György az összehasonlító szemléletet és módszert?

Lukács György (1885–1971) irodalomszemlélete hosszú időn át meghatározta az irodalmi gondolkodás fősodrát. Marxista filozófusként nem túl meglepő, hogy az osztályharc elmélete alapozta az irodalommal kapcsolatos nézeteit. Végtelenül leegyszerűsítő, hatását tekintve viszont igen kártékony, egészen a mai napig ható elméletét a világ- és a magyar irodalomra egyaránt kiterjesztette.

A világirodalmi viszonyokkal kapcsolatban tehát Lukács abból a marxista tételtől indult ki, hogy a világ polgársága az 1848-as polgári forradalmakig haladó szerepet vállalt, mivel a feudalizmus felszámolásáért küzdött. Később, az 1870-es években viszont már a polgárság vált retrográddá, mivel a proletariátus vette át a forradalmi szerepet. A marxista Lukács számára alapvetés volt, hogy 1848-ig a polgári irodalom töretlenül fejlődött. Ez a folyamat még kisebb ütemben ugyan, de folytatódott, majd a proletariátus harcainak megjelenésével a polgári irodalom történelmileg visszavonhatatlan lejtmenetbe került. Lukács történelmi szükségszerűségként azt vizionálta, hogy a proletár irodalom csakhamar átveszi a polgári irodalom szerepét. Bár a proletár irodalom számára egy darabig még a polgári előképek fognak dominálni, a közeljövőben a proletár irodalom az, ami igazán nagy fejlődés előtt áll, és természetesen messze maga mögött hagyja a polgári irodalom által elért eredményeket. Ez a folyamat valószínűleg a kommunizmus beköszöntével fog tetőzni. De mi is az a proletár irodalom? Szerb Antal szerint a proletár irodalom: „amelyet proletárok írnak proletárok számára”. Néhány proletárköltőre példa: Majakovszkij, Jeszenyin, Bezimenszkij, Burljuk. Ennek a körnek volt 1912-ben egy híres, avantgárd gyökerű kiáltványa, „Pofonütjük a közízlést” címmel. „Csupán mi vagyunk korunk arca... A múlt szűk. Az akadémia és Puskin érthetetlen hieroglifák. Puskit, Dosztojevszkijt, Tolsztojt és a többit ki kell dobni a Jelenkor Gözhajójából.” Ezekhez hasonló haladó gondolatokkal napjainkban is találkozhatunk. Azóta is türelmetlenül várjuk a minden eddigit meghaladó színvonalú proletár irodalmi remekeket, de sajnos ezek még a mai napig váratnak magukra.

Áttérek Lukács Györgynek a magyar irodalommal kapcsolatos nézeteire. Lukács a magyar irodalomban általa vizionált komoly problémáit a történelmünkben eredezteti. A magyar irodalom 1848-ig nagyjából a világon tapasztalható trendek szerint fejlődés. A polgári írók tették a dolgukat. Petőfi korán elhunyt fiatal forradalmár költő alakja, aki a feudalista önkény ellen lázadt, és életét vesztette a forradalomban, és akinek nagyszerű munkássága megkérdőjelezhetetlen, tökéletesen illeszkedett az

osztályharcos elméletbe. Viszont az 1868-as kiegyezés mindent felborított... Ugyanis Lukács szerint a kiegyezés nem volt más, mint a polgárság megbocsáthatatlan történelmi bűne, vagyis a haladó polgárság és a feudális uralkodó osztály elvtelen pak-tuma. Úgy gondolta, hogy a kiegyezés után Magyarországon visszafelé kezdett forogni a történelem kereke. Ez a magyarázat arra, hogy a 19. század utolsó harmadában nem juthatott történelmi szerephez a proletárság, így proletár irodalom sem létezhetett. Emiatt a magyar polgári irodalom minden értéke Aranytól Jókain, Gárdonyin át Rákosi Viktorig a történelem süllyesztőjébe hullott. A korból egyedül Ady munkássága volt Lukács számára elismerésre méltó irodalmi érték. De mivel Adyt nem tudta proletárköltőnek nyilvánítani, így hozzá is csak valami más naprendszerből idevetődött magányos „hősként” tudott viszonyulni. Előzmény nélküli, besorolhatatlan, magányos tehetségként tekintett rá. József Attila zseniális, sokrétű munkásságát viszont egyszerűen átminősítette minőségi proletárköltészetté, ezzel létrehozta saját elméletének bizonyítékát. Ez voltak tehát a 20. század, sokak szerint egyik meghatározó gondolkodójának tartott Lukács Györgynek az irodalomról alkotott nézetei. Bár fizikailag sokáig nem volt jelen a közéletben, a háború utáni irodalmi életben Lukács hatalma és hatása óriási volt. Az ő fentebb vázolt irodalomszemléletének következménye, hogy a 60-as évekig az ún. irodalmi „szentháromság” Petőfi, Ady, József Attila volt. Efölött egy monolit irodalmi struktúra terpeszkedett. A Petőfi-kutatás Pándi Pálnak (1926–1987), az Ady-kutatás Király Istvánnak (1921–1989), a József Attila-kutatást pedig Szabolcsi Miklósnak (1921–2000) jutott. Hogy kaphatott volna méltó helyet ebben a gondolati struktúrában Arany, Gárdonyi, Jókai, Mikszáth, Babits vagy Rákosi Viktor?

Lukács György szelleme a mai napig kísért az irodalmi közéletben. Tanítványai katedrákról terjesztik gondolatait. Emlékét a mai napig őrzik. Sokan még ma is csodálják a munkásságát, igyekeznek figyelmen kívül hagyni az 1919-es diktatúrában betöltött dicstelen szerepét. Szellemi hagyatékát feldolgozzák. Pedig kétségtelen, hogy marxista elméletével a magyar irodalmunk hatalmas értékeit vonta ki a nemzeti tudatból.

Tehát Vajda György Mihály az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközileg is elismert, jelentős alakja 1957-ben megpróbálta az olvasók elé tární egy vékony könyv erejéig Sipulusz munkásságának egy szűk szeletét. Miután az összehasonlító irodalomtudomány nem fért össze Lukács marxista elméletével, Vajda a perifériára szorult. Vele együtt Sipulusz munkássága is. Ez érthető is, mert a komparatisztika a formális logika alapján működik, a marxizmus meg nem. Amíg Lukács György élt, addig nem juthatott itthon katedrához Vajda György Mihály. Az általa jelentősnek tartott értékek Lukács számára nem voltak azok. Ennek következménye, hogy tudomásom szerint 64 éve nem akadt egyetlen kiadó sem, aki Sipulusz humoreszket kiadott volna...

Hogy kell kanonizálni? Egy vélemény: „Miközben unos-untalan ideológiai szempontokra hivatkoztak, valójában igen rugalmasan kezelték az ideológiát. A kanonizáció egyetlen elvet ismer igazán: a tekintély elvét. Például amikor Baránszky-Jób László vetette föl Arany János nagykorösi korszakának jelentőségét, kevesen figyel-

tek oda. Merőben más lett a helyzet, amikor a jóval nagyobb befolyással, rendelkező Sötér István erősítette meg ezt, és elő volt készítve a talaj a döntő áttöréshez, amelyet Németh G. Béla méltán nevezetes tanulmánya végzett el.” idézet Veres András (Beszélő ONLINE 6–7 szám) *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években* című cikkéből.

Rákosi Viktor emlékezetének elhalványításában tehát meghatározó szerepe volt a neves marxista gondolkodónak, Lukács Györgynek, illetve az általa képviselt ideológiának. Ez az esettanulmánynak is mondható vizsgálat jó példa volt arra, hogy egy alkotó ismertsége, az általa sugalmazott eszmék terjedése nagymértékben manipulálható, például ideológiával, hatalommal.

Rákosi Viktor recepciójának időbeli változása

Mérnökként nagyon fontosnak gondolom, hogy ezen folyamatok hatását számszerűen, pályatársakkal összehasonlítva, időbeli lefolyás szerint is tanulmányozni lehessen. Erre mutatok be egy általánosan használható módszert, amelyet elsőként Gárdonyi Géza recepciójának időbeli változására alkalmaztam.

A módszer rövid ismertetése

Recepció: az irodalmárok ezt a kifejezést használják, amikor – egyebek mellett – egy alkotó elfogadottságáról, műveinek fogadtatásáról beszélnek. A jelen esetben Gárdonyi recepciójának az utolsó 100 évben bekövetkezett alakulását kívántam megvizsgálni, kvantitatív módon. Ehhez mindenekelőtt adatokra, számokra volt szükségem. kb. 125 évre visszamenő adatokat használtam fel, mivel viszonyításként korábbi időszakból is szükség volt információkra. Így vált lehetőség Gárdonyi és a többi régi szerző recepciójának összehasonlítására, valamint az időbeli változások vizsgálatára.

A recepció kérdését meglehetősen leegyszerűsítettem. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy egy szerző elfogadottságát jelzi, ha egy adott korban megjelenő lexikonokban, irodalomtörténeti munkákban az adott szerző neve hányszor fordul elő, vagy milyen terjedelemben foglalkozik vele a vizsgált kiadvány. Így számszerű eredményekhez, adatokhoz jutunk, amelyek már alkalmasak grafikus megjelenítésre, statisztikai feldolgozásra. Ha ezzel az egyszerű módszerrel több szerzőt is megvizsgálunk, akkor nyilvánvalóan a szerzői recepciók időbeli, illetve egymással való összehasonlítására is megnyílik a lehetőség.

Elővettem tehát az utolsó kb. 125 évben megjelent lexikonokat, irodalomtörténeteket, köztük egy netes lexikont is, illetve a Google-keresések eredményeit. A kiadványok egy részéhez elektronikus formában is hozzá tudtam jutni. Ekkor rákerestem az adott szerzőre, és feljegyeztem az előfordulások számát. Ha a kiadvány csak papíron állt rendelkezésre, akkor azt a terjedelmet vettem figyelembe, amelyen az adott kiadvány a szerzővel foglalkozott. A Fazekas Kulturális Enciklopédiából ([110](http://en-</p></div><div data-bbox=)

ciklopedia.fazekas.hu/index2.htm, továbbiakban Fazekas netlexikon; 49 szerző, Adytól Zrínyiig) az „Alkotói pályaképek a magyar irodalomból” vett terjedelmet vettem alapul. A Google találatok számának értelmezése magától értetődik.

Gárdonyi Géza mellett 16 író, költő előfordulási adatait is felvettem, köztük Rákosi Viktort. Az adatsorokból adatbázist képeztem, majd az adatokat normáltam, illetve statisztikailag is megvizsgáltam, végül grafikonokon vizualizáltam. A technikai megoldásokat nem részletezem, ez meghaladná a rendelkezésre álló terjedelmet.

Elkészítettem egy egyszerű, 10 oszlopból táblázatot, amelyben 1896-tól kezdődően időrendben kiadott 9 magyar irodalomtörténet, lexikon, végül a Google szerepelnek. A sorokat Gárdonyi, valamint a 16 alkotó képezi. Előállt tehát egy 17 × 10-es adatmátrix, a számadatok a szerző nevének előfordulásainak számát vagy a kiadványban lefoglalt terjedelmet jelentik.

Arra törekedtem, hogy amennyire lehetséges, egyenletesen helyezkedjenek el az időskálán a művek. Az első két munka az I. világháború előtti, (A Révai kiadása ugyan áthúzódott a háború utánra, de a szellemisége megmaradt.) A Pintér és a Szerb Antal a két háború közti időszakban keletkezett, a Klaniczay *A magyar irodalom története* (a továbbiakban a „Spenót”) a szocialista időszakban megjelent munka. A Gremesperger és a Csiffáry a rendszerváltás utáni művek. Napjaink adatait a Fazekas netlexikon és a Google adatok jelentik.

A vizsgált kiadványok: (oszlopok, a megjelenés időrendjében)

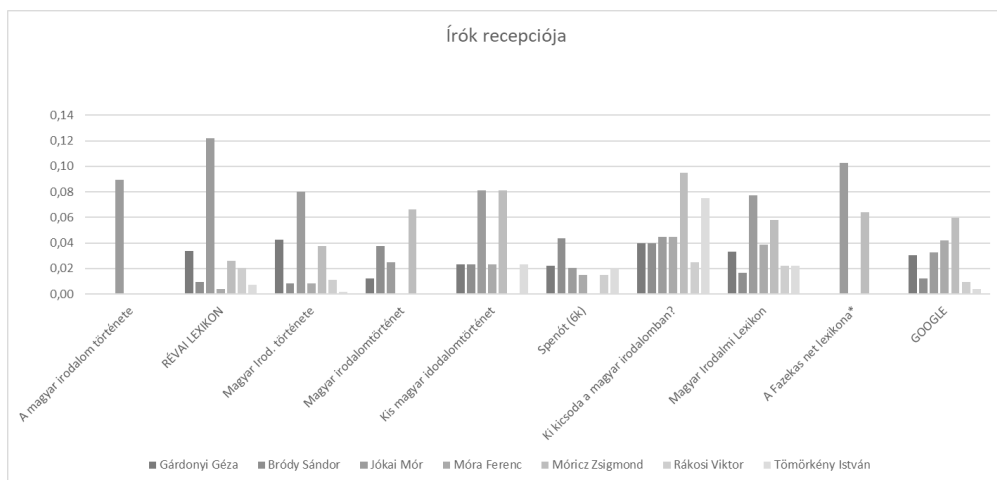
A magyar irodalom története	Beöthy Zsolt	1896
RÉVAI LEXIKON		1911–1935
A magyar irod. története (8k)	Pintér Jenő	1930–1941
Magyar irodalomtörténet	Szerb Antal	1935
Kis magyar irodalomtörténet	Klaniczay Tibor, Szauder József, Szabolcsi Miklós	1961
A magyar irodalom története („Spenót”)	6 köt. Sötér István	1964–1966
Ki kicsoda a magyar irodalomban?	Gremesperger László, Gyeskó Ágnes	1996
Magyar Irodalmi Lexikon	Csiffáry Tamás	2005
A Fazekas Kulturális Enciklopédia http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm	„Alkotói pályaképek” (továbbiakban Fazekas netlexikona)	2018
Google-keresés a szerzőre		2019

A vizsgálatba bevont szerzők: (A Gárdonyi után ABC sorrendben)

Gárdonyi Géza	1863–1922
Ady Endre	1877–1919
Arany János	1817–1882
Babits Mihály	1883–1941
Bródy Sándor	1863–1924
Csáth Géza	1887–1919
Eötvös József	1813–1871

Jókai Mór	1825–1904
Katona József	1791–1830
Kazinczy Ferenc	1759–1831
Madách Imre	1823–1864
Mikszáth Kálmán	1847–1910
Móra Ferenc	1879–1934
Móricz Zsigmond	1879–1942
Petőfi Sándor	1823–1849
Rákosi Viktor	1860–1923
Tömörkény István	1866–1917

Külön vizsgáltam a költőket és az írókat. Az alábbiakban csak az írókkal foglalkozom. Az alábbi diagram az írókra vonatkozó adatokat mutatja be időrendben.

Megjegyzés: Móricz Zsigmond előfordulási gyakorisága a Spenótban egészen szokatlan csúcsot mutat (0,26!), így a diagramból kihagytam, mert torzítaná az arányokat.

A fenti ábrán tehát megvizsgáljuk Rákosi Viktor adatait. Természetesen nem szerepelhetett még az 1896-os Beöthy-kiadványban. A Révai-lexikonban Rákosi Viktor megelőzi Bródyt, Mórát vagy Tömörkényt. Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténetében* ugyanez a sorrend. Szerb Antal *Irodalomtörténetben* Rákosi Viktor nem szerepel, ugyanúgy, mint az 1961-ben megjelent *Kis magyar irodalomtörténetben*. A Spenótban szerepel, kb. ugyanolyan adattal, mint Móra Ferenc. A *Ki kicsoda a magyar irodalomban* című munkában a legutolsó helyen áll. A *Magyar Irodalmi Lexikonban* megelőzi Bródy Sándort, és Tömörkénnyel van egy szinten. A gimnazisták számára készült Fazekas net lexikonában nem szerepel. A Google keresések arányában a vizsgált 7 író között egyedül Tömörkényt előzi meg.

Összefoglalom Rákosi Viktor recepciójának időbeli változásait. Kezdetben Rákosi Viktor recepciója igen jelentős volt. Szerb Antal 1935-ben megjelent munkájában nem szerepel, és kimaradt az 1961-ben megjelent *Kis magyar irodalomtörténetben*, de Fazekas netlexikonában sem említik. A Google-keresések alacsony számát magyarázhatja, hogy tudomásom szerint Sipulusz humoreszkek legutoljára 1957-ben kerültek utoljára a magyar olvasók elé.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebből a kizárólag számadatokra támaszkodó megközelítésből – kellő óvatossággal – sok minden kikövetkeztethető. A diagramon jól látható, hogy egy ideológiai szempontokra támaszkodó kultúrpolitika milyen mértékben befolyásolhatja akár évtizedek múltán is egy szerző megítélését. Amennyiben ez nagyon erőteljes, és például az oktatásból tendenciózusan, ideológiai szempontok miatt kihagyunk vagy túlhangsúlyozunk egyes szerzőket, akkor ez a törekvés néhány év, évtized múlva az olvasók véleményében is kimutatható nyomot hagy. Ez a tény rendkívüli erkölcsi nyomással nehezedik az oktatásért felelős szakemberekre.

Láthattuk, hogy egy erőszakos kultúrpolitika milyen mértékben szoríthat vissza, illetve törölhet el értékeket. Láthattuk azt is, hogy mindez egy évszázad távlatában milyen jelentős változásokat eredményez egy szerző megítélésén. Ha ez túl agresszív formát ölt, mint például Rákosi Viktor esetében (hosszú időn át nem jelenhetett meg a szerző, valamint egyéb módon is presszió alatt volt az életmű), akkor látható, hogy szinte nyomtalanul kitörlődhet egy alkotó 50-60 év alatt a köztudatból.

Az is leolvasható a diagramokból, hogy vannak szerzők, például Arany és Gárdonyi, akiknek a recepciója hullámzik ugyan, de attól még stabilnak tekinthető 100 éves távlatban is. Az is követhető volt, hogy Arany esetén Lukács György, Gárdonyi Gézánál főleg Szerb Antal irodalomszemlélete okozott jelentős változást a szerzők megítélésében. A Google-találatokból azonban kiderül, hogy mindez náluk nem okozott olyan végzetes változást, mint például Rákosi Viktor esetében.

Szerb Antal irodalmi értékrendjének hatását egyértelműen mutatják a diagramok. Lukács Györgynek a marxi osztályharcon alapuló irodalomszemléletének eredménye a szocializmus éveiben megjelent kiadványokon tisztán követhető. Az adatok alapján egy jól körülhatárolható értékrendet reprezentál a Fazekas gimnázium netlexikonának szerzői köre is.

Az adatokból jól számszerűsíthető a konzervatív, pozitivista Pintér Jenő és a nyugatos, konzervativizmussal szemben álló Szerb Antal irodalomszemlélete közti különbség, és ez igen jól megfigyelhető Gárdonyi és Bródy megítélésében is.

További tanulmányozást érdemelhet az a trend, amely során a halál kultúráját közvetítő Csáth Géza jelentős előnyt szerzett Gárdonyi Gézával vagy Móra Ferencel szemben.

Biztos van olyan, saját korában sikeres szerző is, akit nem véletlenül felejtett el a világ. De vannak igazi értékek is. Ha ilyet találunk, beszéljünk róla, emeljük be a

közbeszédbe, hívjuk fel rájuk az irodalom iránt elkötelezett szakemberek figyelmét. Ők majd elvégzik az értékmentő munkát.

Én ilyen, méltatlanul elfelejtett értéknek tartom Rákosi Viktor munkásságát, különösen a humoreszkjeit. Gárdonyi Géza jelenlegi megítélésével kapcsolatban szintén az a véleményem, hogy munkássága nem kap az értékének megfelelő elismerést.

BIBLIOGRÁFIA

Szalay Károly: Komikum, satíra, humor, Magvető Kiadó, 1983.

Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika – Bevezetés az irodalmi retorikába, Helikon Kiadó, 1997.

Saly Noémi: Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon, OSIRIS Kiadó, 2005.

A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák 2007 <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fabo/diss.pdf/2021.03.31>.

<http://mek.oszk.hu/02200/02228/> /2021.03.31.

<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/389.html> A magyar sajtó története /2021.03.31.

<http://www.mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pc005431.html#4> /2021.03.31.

<http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka /2021.03.31.

http://epa.oszk.hu/02500/02518/00227/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1981_03_594-610.pdf Egri Péter: Karinthy Frigyes Ibsen-karikatúrájáról.

Sipulusz: Guttman a csörgőkígyó. Vidám Könyvek, Magvető Kiadó, Budapest, 1957. Válogatta és az előszót írta: Vajda György Mihály.

<http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2002-12/kronika.pdf> Vajda György Mihály búcsúztatója /2021.03.31.

Molnár Ferenc Hármaskönyv I-III. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (Budapest), 1916, Tűzött kötés, 386oldal.

Schöpflin Aladár <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00322/09766.htm> /2021.03.31.

<http://ujember.hu/nevess-magyar/> 2015.06.14 szám /2021.03.31.

A magyar irodalom története (1849–1905) Gondolat Kiadó, Budapest 1968.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Franklin-Társulat, Budapest 1938.

<http://www.u-szeged.hu/szتهirek/2014-februar/szaz-eve-szuletett-vajda> /2021.03.30.

*Katolikus komikum: oxymoron?
Graham Greene esete Monsignore Quijote-vel¹*

Az oxymoron, ez a retorikai-stilisztikai alakzat, mely egymásnak ellenmondó, sőt kizáró fogalmakat foglal egységbe, s mint ilyen nem létező kreatúra, nekem kedves lény. Komikus, lelkesen ugráló szőrccsomó. Képzletembeli élőhelye az a málnás, amit Mühlbeck Károly bácsi rajzol Mackó uraság számára, ha éppen nem Göre Gábor bíró uramat figurálja a rajzpapírra. Durbints sógort meg egyenesen Gárdonyi Gézáról mintázta, úgyhogy helyben is volnánk, amennyiben a hely a Hadik Kávéház márványasztala. (Az ablakon kinézve Gárdonyi Géza szobrára látni.) Oxymoron, e kedves görög szörnyecske az önellentmondás kentaurja lehetne, ha a mitológiának volna humorérzéke: de félek, nemigen van. A szocializmus idején bezzeg boldogan lubickolt a politikai közbeszéd tócsájában, hol békeharc álnéven, máskor meg kaján ötlettől indítva jelzőként, komoly főnevekhez ragasztotta magát. Így lett oxymoron a demokrácia, a hazafiság, a humanizmus: ha eléje kapcsolódott a „szoclista” (így, torlódvá) fosztóképző. Maradjon nyitva a kérdés, ha a himnuszról az adóhivatalon át egészen a dohányboltig és vissza mindent nemzetinek hangsúlyozunk éjjel és nappal, ott felrémlik-e az én szörmókom?

Hogy kerül egyazon buborékba a katolicitás és a komikum, kompatibilisek-e? Hogy érzi magát itt egy virtigli oxymoron? Máig kísért a „lelkiismereti, gyónási tükrömből” egy pont: „szent dolgokból tréfát üztem”. Legkönnyebben úgy úszhatom meg – gondoltam sokáig –, ha ezt a két dolgot: hit és nevetés élesen elkülönítem, két távoli dobozban tartom. Paradox módon volt segítségemre a kor, melyben felnőttem, a szocialista Magyarországon. Katolikus hitem, papjaim ha megjelentek egyáltalán a kulturális színtereken, leginkább humorosnak szánt kontextusban, epés gúny célpontjaiként tehetők². Sajgó emlék Agárdi Gábor³ fergeteges Katz tiszteletes alakítása a *Svejk* színpadi adaptációjából – pedig biztosan volt számos részeges tábori papja is a hadba vonult Monarchiának. Fetrengtünk a nevetéstől, utána pedig (kijózanodva?) őszintén szégyenkezünk, mert akárhogy is, de egy kigúnyolt papunkon nevtünk. Az ilyen feszültségek oldására védelmet, pajzsot kínált a szilárd távolságtartás – a mosolytalanság éles határa. Komolyság és hit kerül egy buborékba, s ez a megnyugtató, szilárd kapcsolat kizárja a nevetést. Hanem ily módon az élet, mely-

¹ A VI. Göre Gábor Humorkonferencián (Szőlősgyőrök, 2019. április 27.) elhangzott előadás szerkesztett, átirat változata

² Osztottak ebben a vesztes II. világháború magyar katonatisztszjeinek sorsában, akik legfeljebb eszelős őrnagyként léphettek színpadra. (Örkény István: Tóték)

³ Később ikonfestőként találta meg a lelki békét.

nek a vidámság nagyon is a része – tehát a lét egy egész szegmense került volna ki a hit teljességet igénylő köréből – ez pedig, bár biztonságos pozíció – aligha felel meg Isten szándékának. Mi hát a megoldóképlet – ha van egyáltalán?

A nevetés, a mosoly, az öröm éppen úgy része emberi mivoltunknak, mint ellentette a szomorúság, fájdalom. A pozitív előjel a negatív nélkül értelmetlen. Mihez képesti a sírás, ha nem létezik antipódja, a nevetés? A pokol, a sírás-rívás szférája – biztosan a nevetés abszolút hiánya. A haláltól, a pokoltól való félelem oldási kísérlete az angol komikus, Rowan Atkinson („Mr Been”) HELL című pár perces színpadi sketch-e (<https://www.youtube.com/watch?v=91DSNL1BEeY>) A hívő néző elgondolkozhat azon a késleltetett szünetű „néma poén”-on, amikor a szereplő látnivalóan a katolikusokat keresi a nézőtéren – léteznek itt még egyáltalán? Ha nem hallok nagyon hasonló „poénna” operáló prédikációt tíz évvel korábban egy ír szerzetestől, akkor kulturális kulcs hiányában szerfelett rosszul esne a mondat közép-európai énemnek. Így csak gondolkodom. Azon is persze, hogy készül-e hasonlóan átütő erejű tréfa a muszlim túlvilág koncepcióról. Maradnék a saját kertemben...) Az állat antropomorf fogalmazásban, allegórikusan lehet vidám, ahogy ficáncolnak a halak, örül egy kutya – de csak az ember mosolyog, nevet, kacag –, ha örvend a lélek.

A nevetés, a mosoly – mint minden – az Úristen ajándéka, a teremtés következménye. A paradicsomból való kiűzetésnek, a szomorúságnak, a végtelen sötétség fenyegetésének a korábbi gondtalanság, a mérhetetlen (hisz nincs rossz, amihez viszonyíthatnánk) jó, a korlátlan gyönyörűség ad dimenziót. Lehet, hogy azért nem olvasunk a nevetésről a *Teremtés* könyvében, mert annyira természetes, oly mértékben „alapértelmezett”? Az *Ótestamentum* történetei komorak, szigorúak. Az *Újszövetség*ben sincs harsány nevetés – de a mosolynak már van helye. Egy kistermetű ember felmászik a fára, hogy jobban lássa Jézust. A tanítványok, bár majd mindig komolyak, örülnek is, csodáskodnak, emberi jókedvről tanúskodnak. Amikor Krisztus azt mondja: „Békességet hagyok rátok”. joggal hihetik hallgatói, hogy ideje a lazulásnak: innentől minden feszültség feloldódik, gond eltűnik. És akkor jön a második mondat, szelíd, a parttalanságnak korán örülőket ébresztő, feddő mosollyal: „Az én békémet adom nektek”.(János evangéliuma 14,27).

Mellkassebészetet adok elő, negyedéves külföldi orvostanhallgatóknak, angolul. Lankad a figyelem, ilyenkor fel kell rázni a csoportot, egy régi viccet szedek elő. Célpont a társbérleti konkurencia; az öntelt, dőlyfős szívsebészek számlájára dolgozom, ez mindig bejön. Az epés kérdés úgy szól, hogy mi a különbség a szívsebész és az Úr között? Már éppen készülök, hogy leüssem a jól előkészített poént, miszerint „az Úr sosem képzeli magáról, hogy ő szívsebész lenne” ... Egy lány az első sorból egyszer csak megszólal: „Az, hogy Isten nem létezik”. Meglep a humorérzék totális hiányába ágyazott sziklaszilárd meggyőződés.

– Biztos? Kérdezem.

– Holtbiztos – mondja, és merőn néz. Zavarban vagyok, és nem csak a leölt poénomat sajnálom.

– Ismeri Nietzché-t? – kérdem.

– Nem, miért? – szól a válasz. Ellenállok a kísértésnek, hogy azt mondjam: miért ne?

– 19. századi filozófus, nagy elme volt, és tagadta Isten létezését. Aha – bólint. Nyúl az okostelefonjáért –, N-i – t tagolja – mondom nem kell, nem annyira érdekes. Német, fasizmus, holocaust. Ez a terep már otthonos, mindent érteni vél, megnyugszik.

– Nos, volna itt egy jó kis párbeszéd, talán már hallotta: filozófusunk és az általa is tagadott, szerinte nem létező Úristen között.

Isten halott, mondta Nietzsche. Nietzsche halott, mondta Isten.

A csoportból páran kuncognak, mi pedig megyünk tovább.

Ha a katolicizmus és az irodalom viszonya a tét, akkor az én válaszem Graham Greene, a 20. századi angol irodalom egyik legnagyobbja. Bár ez nem lóverseny, fájdalmasan nem állunk jól. A 20. századi magyar literatúra első vonalában (már akinek számít a kánon) Pilinszky Jánoson túl elég üres a szemhatár. Ha lazítunk a korcon, tudunk Adytól és József Attilától is szép istenes verseket idézni. Közelíthetünk máshonnan, a versek halmaza felől, és akkor jobb a helyzet – már ha egy ilyen versenynek volna értelme. Az angol irodalom per definitionem világirodalom, az elmúlt században az elitje három nagy katolikus író és egy írónőt tart nyilván. Olyanokat, akiknek egész életművét betölti, személyét áthatja a hit – és az érte / vele való küzdelem is. Graham Greene, Emily Waugh és Anthony Burgess a három férfi, a nő pedig Muriel Spark. (Nem csak a Brown atya történetek miatt hoznám ide G. K. Chestertont, Oscar Wilde-ot, és a *Gyűrűk Ura* szerző J. R. R. Tolkien-t vagy a „franciángol” Hilaire Bellocot.)

Graham Greene (1904–1991) a *Hatalom és dicsőség* (1938) óta a katolikus író bélyegét viseli⁴. (Rossznyelvek szerint ez az oka, hogy nem kapott irodalmi Nobel díjat). A megidézendő részlet a Monsignor Quijote című regényéből való. A főhős „természetesen” El Toboso falu plébánosa. Időben közvetlenül a Franco halála utáni Spanyolországban vagyunk. Az utazási regényben Rocinante nevű Seat 600-as autóján (ez a mi egykori 750-es Zastavánknak felel meg), a városka épp megbukott kommunista polgármesterével járják be a nagy lovag-előd útját. (1876 táján a Kálvin téri református gimnázium tanulója, Gárdonyi Géza a Don Vigolé de la Sibérie nevet viselte a Pekár Gyulával kötött Don Quijote ihlette titkos szövetségben. Pekár a Don Espartafilardo del Box nevet viselte, amin valószínűleg még Cervantes is mosolygott volna⁵. Don Vigolénak egyébként volt még egy fellépése, Gárdonyi győri szerkesztői korában). Greene regénye bő évszázaddal később, 1982-ben született.

Sancho, a kommunista polgármester, jó pár üveg Marqes de Murrieta vörösbor társaságában ezt kérdezi⁶:

⁴ Ha érdekel valakit, a Katz tiszteletes történetére is ad magyarázatot – ha nem is nagyon kacagtatót.

⁵ Pekár Gyula: Don Vigolé de la Sibérie. In: Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Géza halálának tízéves évfordulója alkalmával. Szerk: Simon Lajos. Budapest. Dante Könyvkiadó é. n. pp. 13–21.

⁶ Graham Greene: Monsignor Quijote. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. ford.: Ungvári Tamás. pp. 52–53.

„Azt nem értem, kedves barátom, hogy miként lehet olyan ellentmondásos eszmékben. Például a Szentháromságban. Az még a magasabb matematikánál is bonyolultabb. El tudná magyarázni? (...)

Látja ezeket a palackokat?

Hát persze.

Két palack egyforma nagy. A bennük lévő bor ugyanabból a szubsztanciából való, s egy időben szüretelték. Ez itt tehát Isten, az Atya és Istennek fia, és amott a kisebb üvegben a Szentlélek. Ugyanabból a szubsztanciából. Ugyanabból az időből. És elválaszthatatlanok egymástól. Aki elszakad az egyiktől, az elszakad mindháromtól. (...)

Mi szükség van a Szentlélekre. Az én szememben olyan felesleges (...)

A két palack ugye kevésnek bizonyult számunkra? Az a kis üveg adta az életnek azt a külön kis szikráját, amire vágytunk. Nélküle most korántsem lennénk ilyen boldogok. (...) Esetleg még a barátságunknak is vége szakadna a Szentlélek nélkül.”

(...) Quijote atya csendben szemlélte az üvegeket.” – aztán lehajtotta a fejét. A polgármester ijedten kérdezte:

„Mi a baj atyám? (...)

Az Isten irgalmazzon nekem – mondta Quijote atya –, mert nagy az én bűnöm.

De hát csak tréfa volt, atyám. És a maga Istene bizonyára érti a tréfát.

Eretnekség az én bűnöm – felelte Quijote atya. (...)

Mit követett el?

Rossz magyarázatot adtam. A Szentlélek minden tekintetben egyenrangú az Atyával és a Fiúval, és én mégis csak egy kis üveg képében mutattam be őt.

Ez olyan súlyos tévedés, atyám?

Anathéma. Ezt határozottan elítélte valamelyik zsinat. Egy nagyon korai zsinat. Talán a niceai.

Monsignore Quijote atya nem volt irodalmi előkép nélkül⁷, A szangvinikus olasz pap, Don Camillo negyedszázaddal előzte meg spanyol–angol kollégáját a fiktív alakok káptalanjában. Az bizonyos, hogy az ő viszonya a saját kommunista polgármesteréhez jóval bonyolultabb volt – hja, más idők, más erkölcsök. Filmen Fernandel formálta meg⁸. Giovannino Guareschi (1908–1968) olasz író 1948-ban, a II. világháború utáni, újabb polgárháború felé sodródó⁹ Itáliában alkotta meg Don Camillo atya alakját. Nem csak Magyarországon voltak ezek súlyos sorsfordító idők, Európa nyugati felére is szemet vetett a kommunista ideológia. Görögországban polgárháború dúlt, Franciaországban Moszkva elszánt hívei éppen csak lecsúsztak a hatalomról, és az olasz választások kimenetele is riasztóan bizonytalan volt. Don Camillo plébános

⁷ A vándormotívum használata nem fejeződik itt be. Lásd: Louis Ferdinand Celine: Utazás az éjszaka mélyére (1932) és az ettől aligha teljesen független Graham Greene: Utazás térkép nélkül (1935) közös őse Joseph Conrad a Sötétség mélyén című könyve: (1902).

⁸ <https://port.hu/adatlap/film/tv/don-camillo-kis-vilaga-don-camillo/movie-61820>

⁹ Az olaszok irigylésre méltó történeti tudattal úgy számolják, hogy számukra a II. világháború 1943-ban befejeződött, és onnantól náluk polgárháború dúlt.

ellenfele Peppone, a kisváros kommunista párttitkára. A Don Camillo kicsiny világa¹⁰ című kötet rövid történeteit humorral mélyen átítatott hit és szeretet, ugyanakkor vérbő, nagyon is földi konfliktusok és megoldások jellemzik¹¹. Áll rá a mondás: „mi keresztények igyekszünk bárányok módján gondolkodni, létezni – ami nem jelenti azt, hogy birkának kellene lennünk”. Guareschihez, a kereszténydemokrata politikai aktivistához fűződik a kor politikai szlogenje is:” Isten a választófülkében is lát, Sztálin viszont nem”.

A Don Camillo atya történetei iránt érdeklődő olvasónak a „*Meggyónt bűn*” és (pp. 37–41) „*Keresztelő*” (pp: 42–47) novellát javaslom¹² Guareschi, az író történetének van tanulsága az egyház és a politikum viszonyára is. Miután a kereszténydemokrácia győzött Olaszországban a választásokon, s a kommunista hatalomátvétel veszélye elmúlt, a szerzőt, és kitalált alakját a mindig hálás politika elfelejtette. A keménykezű és melegszívű falusi plébánosról szóló történeteket közlő lap pedig támogatás híján megszűnt...

A harmadik példám a legvidámabb, talán mert ebben a legkevesebb a politika¹³. Az amerikai dél, a gyapotültetvények fekete rabszolgáinak világából a kultúra számos csodája források. Legmarkánsabbak talán a zene; a blues és a jazz és a tánc. A spirituálé a keresztény hiten, mint tiszta gyolcson átszüremkedve lélekemelő magasságokba viszi azt, aki hajlandó ilyen utazásra¹⁴. A szövegek közvetlenül reflektálnak az *Ó-* és *Újtestamentum*ra, sokan egyenesen az ima egy fajtájának tekintik. Ebből a hitfelfogásból és szövegvilágból építette fel az amerikai Roark Bradford (1896–1948) az Ádám apánk és gyermekei című elbeszéléskötetét. A zömmel ótestamentumi történetek hősei négerrek, és a korabeli Amerikában zajlanak. Így értesülünk „Éváról és arról a bizonyos kígyóról”, tudjuk meg mi „A teljes igazság a Potifár botrányról”. Jellemző címek „Bálám és az ő beszélő számará”, „Kis Dávid és szájharmónikája”, „Az öreg Dávid király házasságtörése”, „Jónás és az a bizonyos cethal”. Hogy ezek az amerikaiak mit ki nem találnak! kiálthatnánk fel, ha nem tudnánk, hogy a Ziegler Géza ezt már egy fél évszázaddal előbb megírta...

„Gárdonyi...darabjában a „*Karácsonyi álom*” című betlehemes játékban Jézus születésének misztériumát a magyar paraszti gondolkodás környezetébe helyezi. A földműves józansága és jámbor naivsága fonódik össze a bibliai csodával. A Jézus születését váró pásztorok hortobágyi subában őrzik a nyáját és úgy beszélnek Betle-

¹⁰ Európa Könyvkiadó 1990, 1999, 2010. Fordította: Magyarósi Gizella

¹¹ 2016-ban nagysikerű, ma is futó musicalt írt belőle Kunze M és Farino D – Don Camillo und Peppone címen. https://de.wikipedia.org/wiki/Don_Camillo_%26_Peppone

¹² Giovannino Guareschi: Don Camillo Kicsiny világa, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.

¹³ A kézirat korai fázisában és az előadás idején legalábbis ez volt a helyzet. Azóta – 2020 nyarán-őszén – az USA-t, sőt még az egykori gyarmattartó európai hatalmakat is megrázták a faji zavargások, a színes bőrű kérdés: és a történetnek nagyon nincs itt a vége...

¹⁴ Az idézhető művek, alkotók sora végtelen Son House: John the Revelator-ja csak egy közülük. A popkultúra is gazdag példákban Johnny Cash God's gonna cut you down-jától. (<https://www.youtube.com/watch?v=uG-BoP70A7Q0>). a ZZ Top Jesus just left Chicago-ján át a Blood Sweat and Tears általunk Hobó fordításában ismert szövegéig: „Ha szólít az Úr, légy készen”.

hemről meg Jeruzsálemről, mintha azok is itt terülnének el a nagy magyar rónaságon” – írja Pataki József.¹⁵

Roark Bradfordnál¹⁶ az Özönvízből „Gőzhajós napok” lesz (27–31. o.) s a további címeiket: „Az Úr üzleti ügyei”, „A klub” (106) „Illés kocsikázása” (264), illetve a „Javaslat Pilátus bíróságán” (315) is csak ízelítőül sorolom. Az ártatlan naivitásban fogant jelenetekkel teli könyvet egészében ajánlom, talán még a hitetlen is elragadja.

Csak remélhetem, hogy a bizonyítási kísérletem: a hit és a nevetés nem inkompatibilisek, legalább részleges sikerrel jár. Nem kell a nevetéstől annyira tartani. Még akkor sem, ha éppen mi, gyarló hívők vagyunk szenvedő alanyai. A mosoly tisztít. Remélem, nem blaszfémia: Istennek van humorérzéke – Allahról nincs adatom...

A humor – nedvet (is) jelent. A hit nem puszkapor: nem kell feltétlenül szárazon tartani. Engedjük el a félelmet, melyből az a tévhit származik, hogy az emelkedettség feltétele az összeszorított fogsor. Szeriőz – gyakorta használt ficsúr kifejezés, csücsörített dáma ajakra való – a Gárdonyi Géza idejéből. Közelebb a földhöz, kérem. Melyből vétettünk – és melybe egykor visszatérünk majd. Addig pedig nevesünk, ha van rá okunk – és néha akkor is, ha nincs. Olyankor akár imádkozhatunk is a jókedvért – jobb kedvért. Az Úr majd eldönti, hogy ez-e a legjobb megoldás...

¹⁵ Pataki József: Gárdonyi mint színműíró. In: Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Géza halálának tíz éves évfordulója alkalmával. Szerk.: Simon Lajos. Budapest. Dante Könyvkiadó é. n. 111–116. p 115.

¹⁶ Roark Bradford: Ádám apánk és gyermekei. Táncsics Kiadó, Budapest, 1972. Fordította: Devecseri Gábor és Majoros István.)

*Humor, komikum, irónia – kitekintés
néhány vidékre*

*Népi humor a Kelet-Felvidéken, kispécsi anekdotakincs
(„Nemesíteni lovat, szamarat előbb, mint rokonaidat”)*

Talán megbocsátják nekem, hogy előadásom alcímének egy régi magyar közmondást választottam, de hát mi sem természetesebb számomra, hisz ez a mondás attól az Erdélyi Jánostól származik, aki Nagykaposnak az egykori kiskaposi részén született, tehát földim. Ráadásul, mi kaposiak nagyon büszkék vagyunk városunk legjelesebb szülőltérré, hiszen többek között nevéhez kötődik a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* összeállítása, melynek első kötete 171 évvel ezelőtt látott napvilágot „*Népdalok és mondák*” címmel. Ennek kapcsán tavaly Erdélyi János Emlékév zajlott, melynek keretében több, az egész Kárpát-medence magyarsága számára kiterjedő programot valósított meg szervezetünk közösen a Nemzetstratégiai Kutatóintézetrel. Be kell vallanom viszont Önöknek, számomra a gyűjtemény 1851-ben megjelent negyedik kötete a legkedvesebb, hisz ebben Erdélyi népi szólásokat és közmondásokat gyűjtött össze, s nyugodtan állíthatom, hogy a nép ajkáról ebben összegyűjtött anyag a mai kor embere számára is ajánlott olvasmány lehet. Elsősorban is azért, mert ez egy egészen varázslatos, különleges mű, szembesít bennünket azzal, hogy bármilyen világmegváltó, új gondolatunk támad, az már a nép ajkán egyszer a múltban még szebben, még jobban, még frappánsabban megfogalmazódott, mint azt a mai kor embere elgondolná. Nagyon jól illenek ebbe a gondolatvilágba Erdélyi János saját bölcsességei is, hisz az említett „nemesíteni lovat, szamarat előbb, mint rokonaidat” vagy a „minél hitványabb a tetű, annál jobban csíp”, és folytathatnám a sort „hagyjuk egymást okoskodni és okosabbak leszünk” gondolatokban benne van az a népi bölcsesség, amely a Felvidék keleti csücskében élő emberekre ugyanúgy jellemző, mint a magyarokra bárhol máshol a világban.

Nos, Erdélyi János munkásságát azért tartottam fontosnak bevezetőként elmondani, hogy érzékeltessem, nyugodtan választhattam volna vidékünk humorának bemutatására az ő a tudományosság világában megedződött életművét is, de én mégsem ezt teszem. Elsősorban talán azért, mert úgy gondolom, csak jobb az, ha a mai nap folyamán a humorról beszélünk, akkor minél többet nevessünk is, másodsorban pedig azért, mert be kell vallanom őszintén, jómagam is úgy vagyok ezzel, hogy szívesebben beszélek inkább ebben a stílusban, és a jó értelemben vett Erdélyi-féle okoskodást inkább rábíznom a tőlem ebben a témában előrébb járó szakember barátimra. Persze az a cél is vezérelt a témaválasztásban, hogy felhívjam a figyelmet a Bodroghöz kis ékszerdoboz településére, Kisgérésre.

Talán a Kárpát-medence minden tájának van egy kicsi habókos faluja, melyről szájról szájra járnak az anekdoták, népmesék. Ilyen Kelet-Felvidéken, pontosabban a

Bodrogközben egy kisfalú, Kisgéres, ahol minden mindig megtörtént és megtörténik, nincs olyan visszajára forduló dolog, ami nem velük esne meg, de ami az egészben csodálatos és szép, hogy az ott élő emberek büszkén vállalják ezt az időzjelbe tett megbélyegzést, sőt még büszkéek is rá.

Az igazsághoz tartozik, hogy Kisgéres az egyik legrégebb települése a Bodrogköznek, hisz a régészeti leletek tanúsága szerint területén már a korai bronzkorban éltek emberek. A mai települést 1214-ben Királyhelmece határbejárási jegyzőkönyvében említik először „Gures” alakban. Kisgéres néven 1411-ben szerepel első ízben okiratban. Kezdetben Zemplén váranak tartozéka, majd 1403-tól a Pálócziaké. 1419-ben az Imreghi családé. 1489-től részben a leleszi prépostság faluja volt, részben a Perényi, Báthori, Daróczi és Károlyi családoké. A 16. század közepén lakói reformátusok lettek. Református temploma 1784-ben épült, tornyát 1795-ben építették. A község nevezetessége a híres borospince-komplexum, amely 79 bejáratból és hozzávetőleg 300 pincetorból áll, zömmel vulkáni tufába faragva. 2011-ben az utolsó szlovákiai népszámláláskor 1112 lakosából 1039 magyar és 69 szlovák volt.

Magában az a tény, hogy Kisgéres területileg és népességben is nagyobb, mint a szomszéd falú Nagygéres, már eleve elgondolkodtató. Az, hogy a híres kisgéresi bort másfél literes flakonban kínálják, és ennek okán Géresben a másfél literes flakon neve „nagyliteres üveg”, már elég okot adna, hogy megakadjunk egy ásónyomnyi mosolyra náluk, de az az igazság, hogy szinte minden korból származik olyan anekdota, amely a mi vidékünkön a géresiekhez kötődik. Ha valaki valamilyen tárgyat sután, nem megfelelően próbál áthelyezni, nyomban megkapja, hogy „ne úgy vidd már, mint a géreseiek, mert ők ugye az erdőn át a létrát keresztbe szokták vinni. De ha valaki nem találja a helyes fogást a szerszámon, az is hamar megkapja „nincs kezére, mint a géresi legénynek a kultúrház”, mert állítólag a géresi fiú a szomszéd faluban táncmulatságon, mikor már sokadszor lépett a vele párban táncoló lány lábára, hát ezekkel a szavakkal védekezett, hogy nincs a kezére a terem, ha pedig valaki nagyon megmondta valakinek a magáét, akkor az „szemébe mondta, mint géresi ember az ökrének.”

Az első anekdoták egyike arról szól, hogy kizöldült a fű a templomtornyon fönn és a géresi atyafiak ezt úgy gondolták megoldani, hogy felhúzzák a bikát a toronyba, hogy legelje le. Húzás közben a bika kidugta a nyelvét, mert fuldoklott, a falu népe viszont ujjongva örült, hisz „már látja a zöldet, mert sanyarít.”

S így jön sorra a további rengeteg, rengeteg történet minden egyes a falu életében számottevő eseményről.

Nagy esemény volt például az első televízió megjelenése a faluban. A készülék megvásárlásakor hívtak a városból egy szerelőt, ugyan állítsa már be szakszerűen a készüléket. A szakember a munka kezdetekor fejét törve azt találta mondani, hogy nem érti, miért nem jön be már a kép. Erre a géresi néni felkiáltott, hogy „ugyan, hogy tudna bejönni, mikor a kiskapu, nagykapu és a csűrkapu bezárva, a kutya pedig a láncról elengedve.

A vasút megjelenésekor a földmérők a géresi gazda portáján álló csűrön keresztül mérték be egyenesre a vasúti sínpár útját, ami ellen a gazda azért emelt szót, hogy ő

aztán nem fog mindig hazajönni a mezőről kinyitni a pajtaajtót, amikor vonat jön a falun keresztül. Mai napig úgy tartják, ezért került a vasúti nyomvonal útja és a vasútállomás Nagygéresbe.

Közben az anekdotakincs egyre bővül, hisz az élet írja mindig a legjobb történeteket. A napokban Kisgéresen járva barátom, a község polgármestere, Furik Csaba mosolyogva meséli, hogy újra van egy kis történet, és ha nem lett volna személyes résztvevője, azt mondaná, kitalált eset, így viszont újabb újkori történet kerül a kisgéresi anekdotakincsbe. Az történt a napokban, hogy a kisgéresi önkormányzati tésztületet a Tokaji Kereskedőház vezetői hívták meg egy borkóstolóra, beszélgetni egy kicsit borokról, együttműködési lehetőségekről. A borkóstoló során míg a géresiek el-elfogyasztották a poharukba töltött borkülönlegességeket, a vendéglátók közül egy páran a poharakba maradt borokat egy közös edénybe öntötték, mint kiöntésre szánt maradékot. Így persze több fajta bor keveréke gyűlt a közös tálba, míg egy géresi atyafi egyszer csak rákérdezett, hogy hát mi lesz abból az összeöntött finom borok maradékából. Társa megelőzve a válaszadókat bölcs tudományossággal rászólt: „Hát ennyit sem tudsz? Ez lesz a cuvé.”

Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy nincs is annál szebb, ha egy közösség jókat tud nevetni a saját botlásain, és építkezik belőle. Mert azért Kisgéresben a történetek szereplői nevesítve vannak, valós személyekhez kötöttek, s így még csak az igazi.

Köszönöm, hogy meghallgattak, és bízom benne, hogy sikerült kedvet csinálni, hogy meglátogassák Kisgérest, de vigyázzanak, hisz a mondás a mai napig él:

„Kisgéresből még malacot se vigyél, nemhogy feleségnek való fehérnépet.”

A székelly vicc természetrajza

Közismert a humor szó jelentése: nedv. A szervezetben, az emberi testben keringő folyadék, amely garantálja egészségünket és jó kedélyállapotunkat.

Legalábbis így gondolta ezt Hippokratész.

Alig van alkotó a világirodalomban, alig van gondolkodó a filozófiában, aki nyilatkozott volna a vidám műfajokról. Legtöbben megegyeznek abban, hogy a humor mint stílus és a humoreszk mint műfaj fölemeli és a világ fonákságai fölé helyezi elesettségéből az olvasót, illetve a hallgatót.

Különös jellemzője a humornak az, hogy a kutya harapását a szőrével gyógyítja: ő maga is fonák, ő maga is görbe tükör, szemárfül, fityisz, fület mutató hüvelyujj, fonákságot fonáksággal tetézi.

Hegel, a filozófus továbbmegy, azt állítja, hogy az ember humora birtokában „fölte áll saját ellentmondásainak”.

Ez már összetettebb gondolat. Tele vagyunk görcsökkel, örvényekkel, ellentmondásokkal, konfliktusokkal, ezeket oldja a humor.

Nincs magvasabb példa erre, mint Arany János *A nagyidai cigányok* vígposza. Pontosabban: satírája. Már a kortársak megírták, hogy Arany a szent, a magasztos, a fennkölt negyvennyolcas, negyvenkilences forradalom és szabadságharc karikatúráját írta meg. Haragudtak is Aranyra emiatt sokan.

Legyen ez a csodálatos mű, *A nagyidai cigányok* a dolgozatom modellje. A székelly vicc természetrajzát kell kimutatnom, de azt csak a székelység karakterszínvonalának taglalása közben lehet elvégezni.

Nézzük először az összmagyarság negatív karakterszínvonalait!

Összegyűjtöttem az eposzból azokat a ferdeségeket, hibákat, amelyeket célba vett Arany: lobbanékonyosság, szalmatűz, elbizakodottság, búskomorság, sírva vigadás, csökönyösség, gög, önhietség, dicsekvő hajlam stb.

Arany minden tulajdonságnak megfelelő figurát teremtett az eposzában. Felsorolom a neveket – Nagy-Ida várát védő cigányok neveit –, már csak azért is, mert a későbbi irodalmi korok írói, költői tucatszám táplálkoztak belőle: Akasztó, Nyúlláb, Degesz, Vigyori, Gyügyü, Pityke, Toportyán, Bugyi, Kóka, Habók, Irha, Diridongó, Süsü, Juhgége, Kajsza, Laboda, Csucsuj, Csimasz.

Arany János tanulmányban is megírta, elméleti munkában is kifejtette véleményét a humor természetrajzáról:

„A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.”

De hát ezt Európa minden népe, nemzete így csinálja!

Van tökéletesebb jellemzés a spanyolokról, mint Cervantes Don Quijoté-ja?

Van tökéletesebb cseh kisember, mint Hasek hőse, Svejka, a derék katona?

Nem a millió színben sziporkázó és sűrű árnyékokban megbújó franciák népesítik be Molière színműveit?

Boccaccio Dekameronja az olaszok minden pikantériájának, sikamlós természetének kapszulája.

De térjünk vissza önmagunkhoz, jelen esetben a székelyekhez, és kezdjünk nemzetkarakterológiai vizsgálódásba.

Milyen a székely? Miben különbözik más tájak, vidékek emberétől? Miért alakultak ki sajátos karaktervonások a Keleti-Kárpátok lábainál élő magyar lakosság jellemében?

A történészek örök vitája a székelység eredete. Évszázadokon keresztül Attila utódjainak tartották őket, a hun birodalom összeomlása után egy néptöredék megrekedt a Kárpát-medence délkeleti csücskében, ezek a székelyek. Csaba királyfi népe.

Még a magyarországi és erdélyi szakemberek munkaközössége által összeállított, háromkötetes, nagy munka, a 2016-ban kiadott *Székelyföld története* sem döntötte el véglegesen: csatlakozott néptöredék a székelység, vagy mindig is a magyarság törzsszövetségéhez tartozott.

Itt, most ez kevésbé lényeges, mert a székelység karaktervonásai mindentől függetlenül léteznek, olyan hosszú ideig élt viszonylag elkülönülve a magyarságtól, védte a keleti határt a betörő vándor népektől, katonáskodott akkor is, amikor más vidékek lakossága szántott, vetett, boronált.

Soroljuk hát azokat a karaktervonásokat, melyek bekerültek a viccmesterek célkeresztjébe!

Tamási Áron novelláit *Akaratos népség* címmel gyűjtötték össze.

Akaratos nép a székelység, ráadásul indulatos, lobbanékony, különben nem tudott volna eredményesen harcolni a Keleti-Kárpátok hágóin, szorosain beözönlő nomád martalócok ellen.

De a túlerő gyakran gyűrte maga alá, főleg az oszmán hatalom akkora hadsereggel zúdult rá, hogy csak furfanggal, csak turpissággal, csak kompromisszumokkal tudott megmaradni. Közismert a Nagy Fejedelem, Bethlen Gábor országot teremtő, Erdélyt, a Székelyföldet Tündérkertté varázsoló áldásos politikája: ravaszsággal, török segítséggel került Erdély trónjára, hűbéradót fizetett a portának, ezzel viszonylagos békét teremtett, fölépítette romjaiból Erdélyországot.

De a furfang, a turpisság, az agyafúrtság az évszázadok sodrában fiakat szült. Nyegle nagyvárosi népek elvárják a székelytől, hogy bumfordi legyen, ráadásul ügyefogyott, tájékozatlan, esetlen, elmaradott.

Ezen a nyomvonalon kell elindulnunk, ennek az ismeretében kell válogatnunk a hatalmas vicctengerből.

Rossz hangzású szó a vicc, Székelyföldön nem is használják, ott a *móka* járja, mókázni szinte kötelező.

Tanácsos tematikus rendbe állítani a székely vicceket, mókákat:

a) Önjellemző mókák

Ez a legértékesebb rétege a műfajnak. Néha megbocsátóan, néha kíméletlenül, néha csúfondárosan jellemzi önmagát a székely.

Gyakori a párbeszéd, amelyben egyik góbé ugratja a másikat, vagy túllicitálják egymást.

Számtalan mókás történetnek az apa és fia a szereplője. Rendszerint a felvágott nyelvű kamasz fejében lobban a furfang, a csalafintaság, a turpisság lángja, Tamási Áron erre a dialógusra építette legszebb történeteit.

b) Politikai viccek

Sikamlós terület a székely számára a politika. Rendszerint pórul jár, mert tájékozatlan. S természetesen reakciós, nem is lehetett más a bolsevistákkal szemben.

c) Bölcselkedések, életfelfogás, gúny, agyafúrtság

A székely viccek nemcsak a kacagó izmainkra hatnak. Szinte minden esetben azt a kibúvót mutatják meg, amikor túljár mások, rendszerint a nadrágos ember eszén.

d) Szex

Az a szép és sokra értékelendő vonása a székely vicceknek, hogy a szexualitásról, a nemi életről, a férfi-nő kapcsolatról rendkívül tapintatosan, az obszcén stílust kerülve, szólal meg. Természetesen kocsmaasztal mellett elhangzanak olyanok is, amelyek nem tűrik a nyomdafestéket.

e) Anyósviccek

Ha egy társaságban vicceket mondanak, annak egyik főszereplője csakis az anyós lehet. Ősrégi sztereotípiá ez! Bizonyára az idős és a fiatal nemzedékek kényszerű együttélése alakította ki.

f) Rendőrviccek

Azért kedvesek a rendőrviccek, mert végre van egy figura, aki a bumfordi székelynél is bumfordibb, s ez a rendőr.

Milyen hát a székely vicc természetrajza?

Olyan, mint a világhumoré. Eltűzött cselekvésekkel és gesztusokkal válik a móka hőse nevetségessé. De sírva nevetés a székely kacagása, mert a magyar népcsoportok közül neki jutott a legkeservebb sors. Súlyos, nehéz élethelyzetekben csak az agyafúrt, villanó, éles eszére számíthat, azzal húzza ki a nyakát a hurokból.

Nem kíméli az ellenfelet, de nem kíméli saját magát sem.

Természetesen a szórakoztatás, a vidám hangulat keltése éppen akkora cél, mint az okítás.

Ízelítő a kárpátaljai magyar anekdotakincsből

„Ahhoz, hogy egy nép a földi dolgok fonákságán jóízűen, bölcsen nevetni tudjon, sok intelligencia, nagy kultúra és számtalan megpróbáltatás kell” – írja Kosztolányi Dezső. Nos, Kárpátalja maroknyi magyarságának két dologból az említettek közül bőven jutott s jut manapság is: a földi dolgok fonákságából és a megpróbáltatásokból.

Mivel a mi szűkebb pátriánk évtizedekig a vasfüggöny mögött rejtőzött, az „összmagyar köztudatban” talán még ma is *erről* a talpalatnyi magyar földről a leghézagosabbak az ismeretek. 30–35 éve még sokunkkal megesett az a keserű mosolyt fakasztó eset, hogy ha nagy nehezen – 2 évente – ellátogathattunk Magyarországra a rokonokhoz, nemcsak óvatos pillantások szegeződtek a szomszédságból az „orosz/ruszki/muszka” vendégre, hanem előbb-utóbb elhangzott a kérdés: „És hogy tanultatok meg ilyen jól magyarul?!” Egy őszinte gyermeki kérdés ugyanezen időből: „De hát miért mentek oda lakni, ha ott ilyen rossz?!” És – három a magyar igazság – egy pár éve elkapott mondat a Beregszász központjában álló turistabusz mellett, szintén tizenéves gyerek empirikus úton szerzett tapasztalata nyomán: „Figyeld már, anya, ezek az ukránok magyarul beszélnek!”

Félreértés ne essék: mindezért nem hibáztatható az a jó néhány generáció, amelyiknek esélye sem lehetett arra, hogy tudatában legyen a tragikus valóságnak, hisz tabutéma volt az 1980-as évekig a határon kívülre szakadt magyarság, s ha Erdélyről, a Felvidékről, a Vajdaságról azért egyszerűen *nem lehetett* nem tudomást venni, a hatalmas Szovjetunió „kebelére ölelt”, vagyis valójában a szovjet birodalom által bekebelezett Kárpátalja körül síri csendnek kellett lennie. Éppen ezért – csak a biztonság kedvéért – engedessék meg némi vázlatos ismertetés.

Bár már a 19. században előfordult a „*Kárpátok alja*”, „*Kárpát-alja*” kifejezés, az még inkább a földrajzi hely hangulatos megnevezése volt. A viharos 20. század számunkra tragikus eseményei következtében lett ez a vidék külön közigazgatási egység. A trianoni diktátum Csehszlovákiához csatolta Kárpátalját, 1938–44 között ismét „magyar idő” következett, aztán a Szovjetunió része lett a vidék. 1991 óta pedig Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb és legkisebb megyéje. Területe 12 800 km², a megyeszékhely Ungvár, legnagyobb városai ezenkívül Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső. Magyarországgal, Szlovákiával, Romániával és egy kis szakaszon Lengyelországgal határos, az ukrain területetek közül Lemberg és Ivano-Frankovszk megyével, az egykori Galíciával.

Lakossága a múlt évi adatok szerint 1 258 800 fő (2017. január 1.), s a legutóbbi népszámlálás (2001) adatai szerint kb. 12% mindössze a magyar nemzetiségűek ará-

nya, ez kb. 150 000 lelket jelent. Ennyien maradtunk – és sajnos, folyamatosan fogyatkozunk – Verecke, a Zrínyi Ilona védelmezte Rákóczi-sasfészek: Munkács vára, Husztnak romvára és az egykor legmagyarabb folyó, a Tisza forrásának földjén. „Legmagyarabb” vidéke Beregszász 27 000-es városa, ahol a lakosság mintegy fele magyar, és a hozzá tartozó járás, amelynek kb. 75%-át teszi ki a magyarság aránya.

Kárpátalja történetének mindjárt meg is villanthatjuk némileg *anekdotaszerű leképeződését*. Az első világháború befejezésének 100. évében már ugyan nemigen találni olyan élő személyt, akivel az alábbi beszélgetés még elhangozhatna, de nem is olyan régen vidékünk akármelyik településén találkozhattunk olyan idős emberrel, aki nagy vonalakban elmondhatta magáról, hogy az *Osztrák–Magyar Monarchia* állampolgáraként látta meg a napvilágot, a „*cseh időben*” járt iskolába, aztán ismét *magyar állampolgár* lehetett pár évig, majd a *Szovjetunióban* töltötte munkás éveit zömét, és végül *Ukrajnában* élt nyugdíjasként – *mindezt úgy, hogy végig ugyanabban a faluban vagy városban lakott...* A kis magyar abszurd legkisebb és legabszurdabb szelete ez.

„*Ha valaki mélyebben szeretné megismerni a szovjet érárt, a totalitárius rezsimben élő kárpátaljaiak hétköznapjait, annak azt ajánljuk, hogy történelmi tanulmányok és a kortársak visszaemlékezései mellett szemezgessen az ebben az időben keletkezett politikai anekdotákból. Mert ezek a rövid, olykor csak néhány mondatból álló történetek (...) igazán rávilágítanak a rendszer lényegére*” – írja **Kovács Elemér** kárpátaljai újságíró *A vasfüggönyön innen* című könyvében. (**Kovács Elemér: A vasfüggönyön innen. Kárpátaljai magyar anekdotakincs** – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest 2017. – http://kmmi.org.ua/uploads/books/books-pdf/271_anekdota_001-173.pdf – A továbbiakban: Kovács 2017)

A jelen írásban szereplő anekdoták zöme Kovács Elemér gyűjteményéből származik.

Csak jelzésértékkel hadd villantsunk fel előbb egy apró anekdotaszilánkot azokból a történelmi időkből, amikor Kárpátalja mint olyan még nem létezett, de természetesen azelőtt is zajlott ám az élet e vidéken!

A történet **Hollósy Simon** festőművészhez (1857–1918), a nagybányai festőiskola európai hírű megalapítójához kötődik, aki a múlt század elején a máramarosi Técsőre vonult vissza. A neves művész ekkorra teljesen elszegényedett, s napi megélhetési gondokkal küszködött. Mindezt jól jelzi az alábbi eset is. „A tizenéves suhanc, nevezzük Péternek, ahogy minden áldott nap, ezen a reggelen is meghozta a kontós tejet. Miközben Hollósy uram a kannából azt egy kis fazékba átöntötte, a legény a következőket mondta:

– Nagyapám azt üzeni, hogy nem hitelez tovább magának. Tessék mihamarabb a múlt hónap tej árát is kifizetni. – Az öreg művész tehetetlenül széttárta a karját, jelezvén, hogy fizetne ő örömmel, de csak ennyit mondott:

– Mondd meg nagyapádnak, hogy nincs pénzem. Ám most készült el az a festmény, amelyet a Nereszen-hegyről készítettem. Azt szívesen odaadom az adósság fejében.

Kisvártatva megérkezett a legény a nagyapa válaszával.

– Nagypó azt mondta, hogy nem kell a kép, tessék az öt koronát megadni. Amúgy pedig, ha a nagyapám látni akarja a Nereszent, kiáll a küszöbre, s onnan naphosszat elnézegetheti. Méghozzá ingyen. – A trianoni békediktátummal a técsői-ek nagy bánatára a Nereszen bizony a román oldalra került...” (Kovács 2017)

Técső és vele együtt egész sor település jutott arra a sorsra, hogy a trianoni rajzaszalon meghúzott vonalak könyörtelenül kettévágták, nemegyszer úgy, hogy a templom a határ egyik oldalán maradt, a temető a másikra került, nem is beszélve szétszakított családokról, rokonokról, jegyesekről. A legismertebb talán a szovjet–csehszlovák határ által kettémetszett ungi falu, Kisszelmenc–Nagyszelmenc története, amelyet **Zelei Miklós** magyarországi közíró *A kettézárt falu* című könyvéből, vagy az ennek alapján készült, a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház (hivatalos neve ma Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház) által színre vitt *Zoltán újratemetve* című darab nyomán ma már egyre többen ismernek. Ennek a szétszakított falunak a lakosai is – más hasonló sorsú településekéihez hasonlóan – úgy „kommunikáltak” a határ túloldalán élő rokonokkal, hogy a szögesdrótokhoz legközelebb eső földekre kivonulva „áténekelték” a kerítésen, kivel mi történt...

A szintén máramarosi Visk község lakossága az első világháború után román fennhatóság alatt élt egy évig, nem is akartak azután soha többé Romániához tartozni. Állítólag kérték is, hogy ha már magyar hazájuktól elszakítják őket, hát akkor inkább akarnak csehek lenni, mint románok. Később kiderült, hogy a cseh világ sem jobb, mert igen erőltetik a cseh nyelv használatát. Máig él a történet, hogy az egyik viski atyafi Husztra utazott, s miután elintézte ügyeit, a vasútállomáson jegyet kért a viski megállóig. De a kasszírnő nem tudott magyarul, s értetlenül nézett a férfira. Majd felemelt hangon utasította a viski bácsit, hogy kérje a jegyet csehül. „Én ugyan soha! – kiáltott fel az dühösen. – Inkább megyek gyalog” – mondta, és elindult gyalog Visk felé. A jegyárus és néhány lézengő utas elcsodálkozva bámult utána. (Kovács 2017)

Számos keserédes mosolyt fakasztó történet él még ezekből az időkből, a Kárpátalján máig élő legtöbb anekdota azonban mégis a szovjet korszakhoz kötődik.

Bizonyára nem ismeretlen az a szinte európai vándormotívum, hogy amikor „bejöttek az oroszok”, a dicső Vörös Hadsereg felszabadító katonáitól a „*Davaj, davaj!*”, főleg a „*Davaj csaszi!*” mondatokat tanulták meg először a helybeliek. Előbbi jelentheti azt is, hogy „add csak ide”, de azt is „rajta, rajta”, vagyis gyorsabban. A második felszólítás azonban egyértelmű: „Add az órátad!” A népi emlékezet tud ám olyan katonáról, akinek tucatnyi óra is sorakozott a karján. A visszaemlékezők szerint a szovjet tiszték előszeretettel rámosták ki a lakásokat, szekrényeket is. Így történhetett, hogy az egyik város zenészei azt mesélték, a szovjet tiszték mulatáságán a tisztfeleségek némelyike pazar hálóingben jelent meg...

Nem sokkal a „*felszabadulás*” után, 1944 őszén a magyar és német férfiakat 18-tól 50 éves korig háromnapos helyreállító munka ürügyén összeszedték, lágerekbe hajtották, ahol aztán évekig szenvedtek; közülük minden harmadik soha nem tért vissza, jeltelen tömegsírokban végeztek. Nos, ezekről az időkről nem szólnak meg-

mosolyogtató történetek. Ezt a tragédiát nem tudta tréfákba oldva feldolgozni a kollektív emlékezet. De elfeledtetni sem tudta az akkori pokoli rémségeket sem a terror, sem az elhallgattatás, sem az eltelt több mint 70 év. Most azonban ne szóljunk erről – mindennek rendelt ideje van, s ma már minden, MINDEN kárpátaljai magyarlakta településen áll a sztálini terror véstlen áldozatainak emléke, áll a Szolyvai Emlékpark, és egészen sajátos jelentést nyer az egykori szovjet hősöknek szentelt jelszó: „Senki nincs elfeledve, és semmi nincs elfeledve!”

De térjünk vissza az eredeti ösvényünkre! A jelszavak kapcsán van ám vidám történetünk is!

Már nehéz lenne visszakövetni, hol is történt meg – de megtörtént! –, hogy az egyik településen a győzelem napi, azaz május 9-ei nagy felvonuláson egymás után hangzottak a tribünről a megszokott-kötelező jelszavak: „Éljen a béke óre, a nagy Szovjetunió! Éljen bölcs vezérünk, Sztalin elvtárs! Éljen a dicső Vörös Hadsereg!” – és a többi. Az embereknek pedig természetesen háromszoros hurrával kellett visszahangzani mindegyik után. Akkor is, amikor egyszer csak a túlbuzgó párttitkár új jelszót harsogott: „Éljenek a szovjet hősi halottak!” (Kovács 2017 nyomán)

Persze a szürke hétköznapiakhoz is kötődnek érdekes történetek. Kárpátalján 1947 tavaszán indult el az erőszakos kollektivizálás. Egy Munkácshoz közeli település jómódú gazdáját felszólították a szervezők, hogy a mezőgazdasági felszerelés után a két fejőstehén közül is adja be az egyiket a közösbe. Gazduram tisztában volt vele, hogy az ellenkezésnek semmi értelme, csupán ahhoz ragaszkodott, hogy a beszolgáltatásról írás készüljön. Amelyet ő maga állított össze és fogalmazott meg. „A dokumentum igazolja, hogy Ráti János, 1948. május 15-én az alakuló közös gazdaság részére egy lábas jószágot adott át.” Hogy, hogy nem, abba a rubrikába, ahol az Átvette szó és az aláírás szerepelt, a következő állt: „Egy marha”. (Kovács 2017)

Továbbra is a kolhozidőknél maradván. „Az újdonsült újságíró az egyik élenjáró fejőnő nevében cikket írt. Lendületesen rózta a sorokat, ám egyszer csak mintha valami miatt megakadt volna. Felnéz a papírjából, s óvatosan megkérdi a szomszéd asztalnál ülő idősebb kollégát: – Gyuri bácsi, épp ott tartok, hogy Majlát Terézia, tudja, az Út a Kommunizmusba Kolhoz élenjáró fejőnője arról számol be, hogy ő igyekszik mindig magas karotintartalmú lucernaszénát adni a rábízott tehéneknek. Ezt többször is elmondta nekem ottjártamkor – no nem a fejőnő, hanem a kolhoz zootechnikusa. De tudja, most belém ütött, hogy a csupán hét osztályt végzett Majlát Terézia lehet, hogy nem is tudja, mi az a karotin. – A rovatvezető felnézett gyorsíró füzetéből, homlokára tolva a szemüvegét, halkan csak ennyit mondott: – Kovács fiam, egy életre jegyezd meg: egy szovjet fejőnő mindent tud!” (Kovács 2017)

Persze a mindenüvé kivezényelt, kinevezett pártkatonák, funkcionáriusok között számtalan olyan jóindulatú is akadt, aki igyekezett ember maradni az embertelenségben. Bocsáttassék meg a kollektív emlékezetnek, hogy ennek kapcsán is született egy anekdota. A nagydobronyi párttitkár meghívta a kolhoz vezetőit egy esteli italozásra. A feltálatl néhány zsíros kenyér hamar elfogyott, ám vodka még maradt bőven. A házigazda – akinek becsületére legyen mondva, igyekezett megbirkózni a helybéli lakosság csöppet sem könnyű anyanyelvével – röstelkedve emelte fel a félig

tele flaskát: „Iszunk van, de eszünk nincs.” Néha úgy érzem, most is itt tartunk. (Kovács 2017)

Fordulópontot jelentett Kárpátalja számára is – amint az egész hatalmas szovjet birodalomban – 1953, a nagy Sztálin halála, amikor is a legtöbb településen eltávolították a helyükről a monumentális Sztálin-szobrokat. Persze a Lenin-szobrok maradtak, s nem egy helységben él egy-egy egyszerűbben gondolkodó munkásember kérdésének emléke, aminek a lényege így sommázható: Hát a másik bitangot mikor vigyük?

Aztán elkövetkeztek 1956 őszének titkolt bizakodást hozó napjai. Ha Kárpátalján 1956-ról kérdezzük az idősebbeket, a visszaemlékezést szinte mindenki azzal kezdi, hogy rettenetes volt hallani, amikor az éjszaka csendjét felverve tankok százai dübörögtek a határ felé vezető úton. Az egyik, a beregszásziak emlékezetében ma is élő történet is egy ilyen harci járművel kapcsolatos. Nem sikerült az éles kanyar, s a harcokosi – áttörve a híd rozoga korlátját – a várost átszelő Vérke kanálisban landolt. S pillanatok alatt oly mélyre süppedt az iszapban, hogy csak a lövegtornya látszott ki. Ijedt kiskatonák ugráltak ki a felső nyíláson. Az egyikük, körbetekintve, észrevette a vízparton egyetlen tehénkéjét legeltető Miska bácsit. – Ez a Szuzei-csatorna? – kiáltott felé. A lágert megjárt öreg nagy sokára, tört oroszszággal így válaszolt: – Nem, ez nem a Szuzei-csatorna. De a tank... az jó helyen van. (Kovács 2017)

A kárpátaljai ember – mint ahogy mindenütt másutt is a mindennapok embere – a legtöbb dologban megtalálja a humort, a kapaszkodót, amivel oldani lehet a legfurább, legabszurdabb helyzeteket is. Az enyhülés évtizedeiben számost vidám történet maradt fenn a megszokottá vált ideológia propagálásának „korifeusairól”, akiknek nem annyira a műveltsége, mint inkább a rendszerhez való hűsége volt a meghatározó. Beregszászban kedvelt történet az egyik nagyüzemben tartott szokásos „politinformáció” érdekes mozzanata. A magyar munkásoknak magyarul szónokoló pártfunkcionárius az emberi jogokról tartott felvilágosító előadást. A széksorokban sokan ültek, akik egykor gimnáziumot végeztek, diplomát is szereztek, de arra kényszerültek, hogy egy gyár futószalagja mellett keressék meg a mindennapi betevőre valót. A szónok nagyszerű tirádái között elhangzott: „És minden embernek szuterén joga, hogy legyen munkája!” A munkások meglehetősen egykedvűen hallgatták az előadást, s annak végeztével elhangzott a szokásos mondat: „Eltársak, kinek van kérdése, hozzászólása?” A szintén szokásos „majd csak megszólal valaki” kínos csöndjében egyszer csak felemelte a kezét egy idős bácsi, majd felállt, és azt mondta komolyan: „Én az elmondottakhoz csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a munka nemcsak szuterén jogunk, elvtársak, hanem manzárd kötelességünk is!” A legtöbben meglehetősen rezignáltan fogadták a hozzászólást, de többen lelkesen tapsolni kezdtek, és szokatlanul vidáman mosolyogtak, a szónok pedig elégedetten nyugtázta, milyen sikert aratott ezeknek a becsületes embereknek a körében...

Végezetül a már többször említett beregszászi újságíró, Kovács Elemér anekdota-gyűjteményéből álljon itt egy már-már népmesészerű, tanulságos történet.

Egy muzsalyi embernek volt három fia. Amikor az öreg úgy érezte, hogy a halálán van, odahívta őket az ágyához: „Fiaim, eddig megtartottam a titkot, de most elárulom nektek, hogy az a kincs, amit rátok hagyok, ott van elásva a szőlőben.” Tavasszal, még alig kezdett fakadni a szőlő, a jobblétre szenderült gazdát a fiai eltemették. S buzgón hozzáláttak a kincs felkutatásához. Hogy az első menetben nem találtak semmit, azon nem is csodálkoztak. Ez arra ösztönözte őket, hogy még alaposabban felássák az ültetvényt. De a kincs akkor sem kerül elő. Nyár vége felé aztán újra nekifeszültek az ásónyelnek. A kincs ezúttal sem akart előkerülni. Hanem ősszel olyan szép termést takarítottak be, hogy annak csodájára járt a környék. A fiúk ekkor értették meg, hogy milyen kincsre gondolt az apjuk. – Én csak azt szeretném – emeli fel poharát a (történetet elmesélő) gazda –, hogy a kisunokám ugyanítt mesélje el ezt a történetet az ő unokájának... (Kovács 2017)

Morzsaák a somogyi asztalról
(Válogatás a somogyi anekdotakincsből)

Anekdotakedvelő nemzet vagyunk mi magyarok. Amint a népdal és a népmese, úgy a közmondás és a szólás, az anekdota is nyugtalanul kóborol az országban, világban. Igazi tudást ne keressünk bennük, mindez csak mulatságos, apró történet. Közös vonása ez a magyar embernek: kis dolgokban keresni és találni meg a nagyot, anekdotában a történetet.

S azok a nagyok, kiknek személyéhez kötött, nem is tűnnek fel bennük mindig nagyságuk teljében, többnyire csak emberek.

E krónikás elbeszélésekben az olvasó is ráismer a korra, hétköznapi közelségbe kerülnek a szereplők, úgy érezzük, mintha egy asztalnál ülnénk a mesélőkkel, s kedélyes trakta közben mi is részesei lennénk a történetnek. A fehér és a zöld asztal mellett egyaránt munkál ez a hatalom, de mi maradjunk a fehér mellett.

Képzeletben egy asztalhoz ültettem néhányat azon nagyjaink közül, akik Somogyhoz kötődtek hosszabb vagy rövidebb ideig, talán csak egy-egy történet erejéig. Így kerülhetett egy asztalhoz a csapot-papot feledő poéta, Csokonai; a niklai remete, az óda nagymestere, Berzsenyi Dániel, zselléreinek Dani uraság; a lámpásként világító Gárdonyi Géza; a nagy palóc, Mikszáth Kálmán, aki majdnem behalt egy somogyi disznótorba; s a mennyei vendégségben csatlakozik társaságukhoz a magasra emelkedett Horváth János, volt szőlősgyöröki plébános is.

Én pedig szemezgetem a morzsát, ami hull az asztalra, s próbálom kicsit visszaidézni az alakjukat.

„Hát, múzsáknak szentelt/ Kies tartomány!” – sóhajt fel Csokonai Vitéz Mihály *Jövendölés az első oskoláról Somogyban* című ódájában.

Ha csak ezt az egyetlen versét írta volna itt, amely Csurgó gimnáziumán túl az egész magyarsághoz szól, már akkor is természetesen hangzana Csurgó és Csokonai nevének összekapcsolása.

Miután a debreceni kollégiumból eltávolították, s két és fél évvel később álmai szertefoszlottak, Lillát örökre elvesztette, 1798. január 22-én Festetics Györgyhöz intézett terjedelmes levelében tanári állásért könyörög: „méltóztasson engemet valamelyik oskolájában professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így, légyen magamnak és gyámoltalan özvegyeségre jutott édesanyámnak hol találni menedéket a Nagyságod szárnyai alatt.

Festetics György gróffal a levélbeli, majd személyes kapcsolata arról árulkodik, hogy a költő úgy ment a csurgói professzori székbe, hogy meggyőzték: kevesen bár, de vannak, akik a szegény költőket megbecsülik.

Nyolc hónap után azonban betelt a csurgói professzorság ideje. A legenda persze arról szól, hogy maga hagyta ott a széket nyughatatlan vére miatt.

– „*Megyek! – szolt egy nap a rektor úrhoz.*

– *Jól van Mihály öcsém, de mikor jön vissza?*

– *Azt tartom, soha.*

– *Ugye – nézett rá döbbenten a rektor – tréfál, kedves öcsémuram.*

– *Istenuccse, nem tréfálok, hanem megyek ebben az órában.*

– *S nem sajnálja ezt a biztos hivatalt, amelyből szerényen mégiscsak megélhet?*

– *Nyűg az nekem – szolt Csokonai –, hogy lekötve legyek.*

– *De az élet, a megélhetés, édes öcsém!*

– *Az élet ördögöt sem ér – csattant fel Vitéz –, ha a lelkem a professzori székhez van lekötve.*

– *Meglátszik, hogy poéta.*

Csokonai erre nem válaszolt, csupán bólogatott.

– *Barátom – gyözködött a rektor –, maga tudja a legjobban, hogy még a versek is kiszabott mérték szerint mennek.*

– *Igaz! – helyeselt a költő. – Csakhogy: én nem vers vagyok, hanem poéta!”*

S búcsút intve elindult Debrecenig tartó, vigasságot nem hozó gyalogútjára.

Elengedvén költőnket, fordítsuk figyelmünket a „Magyar Horatius” felé. Berzsenyi Dániel ugyan nem itt született, de életének legnagyobb részét itt töltötte. A vármegye teljesen magáénak tartotta, a „*Somogyi Kazinczy*”-nak nevezte, és Berzsenyit is életének öröme és bánata Somogy vármegyéhez kötötte. 1808-ban költözött Sömjénből Niklára. Itt gazdálkodva, családjának és a költészetnek élve, töltötte teljes visszavonultságban napjait, a „*niklai remete*”. Költeményeinek kéziratát Kazinczy által lemásolva és terjesztve, már a hír szárnyára vették, és ismeretessé tették nevét az egész országban. Így jutott el a költő híre saját vármegyéjébe, Somogyba is, ahol csodálkozva vették tudomásul, hogy milyen nagy költőt rejteget a kis Nikla. Mihelyt azonban Somogy vármegye művelt főurai megtudták, hogy egy nagy költő tartózkodik a vármegye területén, siettek tiszteletüknek és becsülésüknek kifejezését adni. Ehhez kapcsolódik következő morzsám.

„*Egy alkalommal Amadé Antal gróf utazott át Miklán, de a falu nevét nem tudta. A bíró házánál megállt a kocsisa, hogy lovakat váltsanak. Igen ám, csak hogy a lovak a legelőn voltak, s behajtásuk hosszabb időbe telt. A gróf unta magát. Előbb a bíróval, majd a kisbíróval beszélgetett, de a lovak csak nem jöttek.*

– *Nincsen valami nevezetesség a faluban? – kérdezte hirtelen ötlettel.*

– *Megbocsásson a gróf úr, de nincs – felelt az öregbíró.*

– Valami régiség csak akad.

– Nem tudok róla ó, uram – szölt az öregbíró.

A kishíró erre nevetni kezdett, s az idősebb nem tudta, mi baj tört ki rajta, de a vendég megkérdezte őt is.

– Mi volna az a régiség?

– Méltóságos uram, van itt a faluban egy öregasszony, az már megvan kilencvenkilenc esztendő.

– Menj vele a pokolba! – kiáltott az öregbíró.

– Csak megnézem én, bírógazda – szölt a gróf. Mutasd csak meg, fiam, merre lakik!

– Arra a túlsó félén, ahol Berzsényi Dániel tekintetes úr háza látszik.

– Kinek a háza? – ugrott föl Amadé, mintha megcsípték volna.

– Berzsényi tekintetes úré.

– Mi a neve ennek a falunak?

– Mikla, szolgálatjára.

– Ejnye, hogy a szamárrugjon meg – szállt le a kocsiról a gróf –, bizony még eltagadjátok a legnagyobb nevezetességet.

Elindultak a megjelölt irányba. Mikor a gróf belépett a Berzsényi-kúria kapuján, megszöalt:

– Nem jó helyen járunk, méltóságos uram, nem itt lakik az öregasszony, hanem odább.

– Azt is megnézzük, fiam, de előbb itt tisztelgek. Akit én ebben a házban keresek, az még nevezetesebb.

Amadé otthon találta a gazdát. Bemutatkozott. Berzsényi alig tudott szölni a meglepetéstől.

– Véletlenül kerültem ide – mesélte a vendég a kishírótól hallottakat. Aztán így folytatta: – Miklán nem egyedüli nevezetesség a kilencvenkilenc esztendő asszony, hiszen Berzsényi Dániel itt lakik.

– Ki alig fog élni oly hosszú ideig.

– Hanem örökké, míg e honban magyarul beszélnek.”

Berzsényi csöndes, kevés beszédű, köznapi kinézetű ember volt, akárcsak Gárdonyi Géza, akiről Szölöszyörök s a Ziegler család jut eszünkbe.

Az író híres volt arról, hogy aszkéta életet élt.

Nagy Endre jegyezte le a két jó barát, Bródy Sándor és Gárdonyi Géza anekdotáját.

„Bródy Sándor a hedonizmus királya volt, Gárdonyi Géza viszont az aszketizmusé. Nem hiába lepődött meg barátságukon Nagy Endre... Egyszer egy ebédén összejöttem vele. Hárman voltak, és Bródy Sándor, hogy kedvét derítse, úgy teregette elébe hedonizmusát, mint a tarka brokátokat. Előbb az ételeket magasztalta: a vastag húsokat, a fűszagú főzelékeket, az illatos kaliforniai barackot. Gárdonyi savanyúan legyintett:

– Mindegy, hogy mit eszik az ember. Egy sorsra jut!

Aztán a narkotikumokról zengett zsoltárt: a borról, a havanna-szivarról és az italo gyöngyéről, a mokka-kávéről. Gárdonyi megint csak legyintett:

– Mindegy, mivel kábítja magát az ember. Önmagától ügyse szabadul.

Végre rátért Bródy Sándor a kedvenc témájára: a nőkre. Mennyi kimeríthetetlen szépség és változatosság! Gárdonyi ráförmedt:

– Ne beszélj róla! A bűnök kútja.

Bródy Sándor elkeseredve fakadt ki: – Se étel, se ital, se nő! Hát akkor mi az élet értelme? Gárdonyi lehunyta fáradt szemét és halkán válaszolta:

– Az életnek egy célja van: hogy az ember lélekben megtisztulva örökre megpihenjen Szűz Mária zsámolyánál.

– Görém! És te hiszel benne?

– Nemcsak hiszek benne. Látom, érzem, mindig feléje repdesek.”

S valószínűleg, valóban Szűz Mária zsámolyától figyeli e mennyei vendégséget, ahol ott ül egy másik hedonista, a mesélő, anekdotázó nagy palóc, Mikszáth Kálmán. Bár ő nem élt Somogyban, de egy somogyi disznótör majdnem az életébe került. A fenevadat Kacs Kovics Géza, Mikszáth képviselőtársa küldte.

„A Mikszáth-féle »tizek« társasága a kilencvenes években több régi íróból verődött össze. Amolyan együtt vacsorázó baráti társaság volt, talán az utolsó a magyar irodalomban.

Egy kis szünet után 1908-ban, csikorgó téli estén a »tizek« megint együtt voltak odaát Budán, a Vízilónál. Ezúttal Kacs Kovics Géza somogyi birtokos, akkor országgyűlési képviselő rendelt a társaságnak hazulról, Somogyból, friss disznótort.

Úgy éjfél után 3 órakor végződött a szertartás. A nagy palóctól még a helyszínen, a Döbrentei téren váltak el.

Harmadnap azonban rémülve olvasták az esti lapban, hogy Mikszáth könnyebbfajta tüdőgyulladásban fekszik. El lehet képzelni, hogy micsoda állapotba jutott egyszerre tíz darab lelkiismeret.

Még nagyobb volt a nyugtalanság, amikor azt hallották, hogy őfelsége, – mert ezzel a szóval is tréfálkoztak, olykor nincs egészen magánál. Sőt láza van, félrebeszél. Ez már nem tréfa. Volt dolga a telefonnak, meg az ajtókilincsnek.

Nagyobb biztosság okáért a család aggodalmára az orvosok is elhatározták, hogy amolyan könnyebbfajta konzíliumot tartanak. Már csak a megnyugtató okából is. De majd megütötte őket a guta, amikor beléptek a beteg szobájába. A szoba tele volt füsttel, és a nagybeteg karosszékekben ülve, kényelmesen pipázott.

Persze belekergették az ágyba, és másnap is összejöttek, mivel a féltett betegnek időközben megint homályos órái voltak. Új meglepetésre a beszélgetés csakhamar kellemetlen fordulatot vett. Írónk arca egyszerre csak elborult:

– Mégiscsak különös dolog, ugrott át hirtelen valami igen gyanús témára, hogy az egészséges embert itt a fővárosban is épp úgy letiporhatja egy oktalan fenevad, akár Dél-Afrikában.

Az orvosok összenéztek:

– Miféle fenevad?

– Nohát, nem tudjátok? Az a förtelmes, cudar állat, amelyik engem is így összetiport.

– Hm! Hol és mikor?

– Nohát, nem tudjátok? Az a piszkos állat, az az!

Az orvosok összenéztek, és titokban integettek egymásnak. Delirál a szegény megint.

– Oh Istenem!

Mikszáth észrevette:

– Mit integettek itt egymásnak, mintha meg volnék bolondulva?

Farkas László dr., aki legközelebb állt a szívéhez, gyöngéden megkérdezte:

– Te, Kálmán. Miféle fenevaddal volt neked bajod?

A beteg bágyadtan mosolygott:

– Hiszen tudod! A disznó, az a disznó!

Az orvosok egészen elkomorodtak, és lecsüggesztett fejjel kezdtek visszavonulni a másik szobába. A beteg azonban utánuk szólt:

– Ugyan ne komédiázzatok már! Hát nem tudjátok, hogy a múlt szombati disznótor óta vagyok beteg? Azt a somogyi disznót gondolom, no, akiből olyan jót ettünk Budán!”

Hát, így vált híressé Kacs Kovics fenevada.

Égi asztalunknál szerényen üldögél egy volt szőlősgyöröki plébános. Az ő története is Festetics Györgyhez kapcsolódik.

„A gróf úr a keszthelyiek minden gondjára odafigyelt. Igen nehezményezte, ha az ott élők valamiért elégedetlenek voltak. A maga számára tudta ajándéknak, ha tehetett valamit a városért. Arra pedig gyakran adódott lehetőség, sőt jogalapja is volt például ahhoz, hogy lekipásztort nevezzen ki. Amikor megüresedett az álláshely, szívesen meghallgatott minden véleményt, ajánlatot, tanácsot, de végtére saját benyomásai után határozott. Így nem kellett csalódnia. Sem neki, sem Keszthely lakóinak.

Érkeztek ajánlatok bőven, de Festetics György egyikre sem válaszolt. Mert feltett szándéka volt, csak olyan plébánost nevez ki a városba, akit azután becsülettel bemutatathat az egész vidéknek.

Történt, hogy hat álló hétig minden szombaton már korán kikocsizott a városból. Senki nem tudta, hova megy, mit intéz. A kocsist pedig hiába faggatták, erős tilalom alatt állott, így nem merete megmondani. Közben persze kiderült, hogy a gróf úr a szombat délelőtti prédikációra jár. Sorba azokhoz, akik pályázatot nyújtottak be. Természetesen senki nem gyanította, hogy ott van, mert álruhát öltött. Nem legenda ez, mert valóban megviselt ruhában lépett be a szentegyházba, a kocsist pedig a falun kívül hagyta. Így egyáltalán nem tűnt fel az ottléte.

A prédikációk azonban nem tetszettek neki. Hallott viszont arról, hogy a nép tódul a szőlősgyőröki plébános hallgatására. Elhatározta, legközelebb odamegy. S úgy cselekedett. Nem ismerték egymást, így bizton léphette át a szentegyház küszöbét. Leült az elöl lévő padok egyikébe, s hallgatta a prédikációt. Még a könnyei is kijöttek, annyira meghatódott.

Amikor vége volt az istentiszteletnek, a nép kitódult a templomból. A gróf úr viszont megvárta a tisztelendő urat, amíg kilép a kapun, s elindul a plébánia irányába. Amikor a plébános kilépett a kapun, akkor Festetics levett kalappal odalépett hozzá, és kezét csókolt.

A pap nem tiltakozott, mert szegény külföldinek nézte.

– Dicsértessék Jézus neve! – szólt a vendég.

– Mindörökké! – válaszolt a plébános.

– Egy nagy és alázatos, buzgó kérésem lenne a főtisztelendő úrhoz.

– Miben segíthetek, jámbor atyámfia? – kérdezte a lelkipásztor. Amit megtehetek, azt megteszem, mert nékem az szent kötelességem – biztatta a pap.

– Bizony könnyen megtehetné, ha akarná a főtisztelendő úr.

– Várjon csak, jó ember, nem ellenkezik kérése egyházi és emberi kötelességemmel?

– Akkor nem is mertem volna szólni, főtisztelendő uram – alázatoskodott a gróf. Csak azt kérem, fogadjon el tőlem valamit a főtisztelendő úr!

– A föltételeimet már mondtam. Mit fogadjak el?

– A keszthelyi plébániát és a hahóti apátságot! – mondta szinte könyörgő alázattal a gróf.

A pap nem tudott szólni a megdöbbenéstől.

– El is feledtem mondani, hogy gróf Festetics György vagyok Keszthelyről.

– Uram, nem talált ön alkalmasabb embert?

– Elárulom, hat hét óta keresem, de ma végre meglelém! Ne engedje, főtisztelendő úr, hogy a hívek még hat hétig lelkiatya nélkül maradjanak!

A szőlősgyőröki plébános elfogadta a meghívást, s a megjelölt napon Keszthelyen volt. A gróf úr diszebédén mutatta be a helyieknek az új lelkipásztort. Akkor árulta el, hogy hova járt hat hétig.

Csipegettem a morzsákból innen-onnan, de vállalásom hasonlatos volt ahhoz, mint-ha kiskanállal próbálnám a Balaton vizét kimerni. Én visszatérek a földre, ők tovább anekdotáznak a mennyei asztalnál.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hársházi István: Niklai hagyományok – Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1996.
- Kubik György: Hács története – Kubik György (magánkiadás), Kaposvár, 2011.
- Laczko András: Keserédes történetek – Kaposvári Magyar–Lengyel Társaság, Kaposvár, 1991.
- Tóth Béla: A magyar anekdotakincs – Válogatta és szerkesztette: Szalay Károly – Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

Internetes források:

- <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/somogy-varmegye-153D7/>
- <https://www.geni.com/people/S%C3%A1ndor-Kacs Kovics/6000000017290217610>
- <http://cultura.hu/kultura/anedkoda-estere-zieglerbol-gardonyi/> <http://cultura.hu/kultura/anedkoda-estere-egy-sorsra-jut/> http://mtdaportal.extra.hu/books/Anekdotak_a_magyar_kozeletbol.pdf [https://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_J%C3%A1nos_\(p%C3%BCsp%C3%B6k\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_J%C3%A1nos_(p%C3%BCsp%C3%B6k))

Gárdonyi Géza öröksége
(műértelmezések, műelemzések)

Az olvasás gyönyörűség – Válaszd Gárdonyit!

Tanulmány helyett személyesebb hangú írással kell jelentkeznem, ha vissza szeretném idézni az elmúlt évek, a számomra, egyik legmeghatározóbb szellemi élményét, a szőlősgyöröki Gárdonyi-konferenciákat. Teszem ezt azért is, mert nem vagyok irodalomtörténész, nem vagyok Gárdonyi-kutató. Magyar-történelem szakos tanárként pedig szeretem magam jámbor olvasónak nevezni. Így az elmúlt évek konferenciáin tartott előadásaim a témáik különbözősége ellenére azt mutatták, egy gyakorló olvasó osztja meg az élményeit a hallgatóságával, buzdítva mindenkit az olvasásra, első renden Gárdonyi Géza műveinek olvasására.

A 2014-ben elhangzott előadás: *Hogyan fogadhatták a Göre Gábor leveleket, történeteket a saját korában?* Címmel.

Az olvasó szeret rövid, érdekes, mulatságos történeteket olvasni. Így volt ez régen, és így van ma is. A 2014-ben megrendezett szőlősgyöröki konferencián központi téma volt Gárdonyi Göre Gábor leveleinek bemutatása, értékelése, sajátos humorának vizsgálata. Jámbor olvasóként a konferenciára készülve elolvastam az összes fellelhető Göre-levelet. Fergeteges multság, kivételes élmény és nagyon tanulságos volt. Megjelent előttem a megírás korszakának eleven képe. Igaz, görbe tükörben, de hatalmas ismeretanyaggal. Erről számoltam be előadásomban: *Hogyan fogadhatták a Göre Gábor leveleket, történeteket a saját korában?* S mindjárt ott a párhuzam lehetősége, hogy mit adhat a mai olvasónak?

A 19. század végi modernizálódás, a technikai újdonságok egész sorának megjelenése, a hatalmas építkezések, a millenniumi ünnepek még a városi embereket is csodálkozásra készítették, nemhogy a falu népét. Ennek a rácsodálkozásnak teremtett Gárdonyi szimbolikus alakot Göre Gábor bíró úr személyében. Benne megvan az eredendő kíváncsiság minden iránt (mögtapasztajjuk), de bármivel találkozik, azt a maga szűkebb világával veti össze, és az összehasonlításban mindig az ő világa a győztes. A történetek komikumának ez az ellentét az egyik forrása. Miközben Göre és elmaradhatatlan társai, Durbints sógor és Kátsa cigány járnak-kelnek a világban, nemcsak a modern városi élet mutatkozik meg görbe tükörben, hanem a saját falusi világuk is. Göréék sajátos látásmódja, különösen az általuk beszélt tájnyelv igen szemléletes voltában továbbfokozza a komikus hatást. A korabeli és talán a mai olvasónak még inkább erősíti e hatást Göre nyelvének sajátos rögzítése, helyesírása.

Az olvasóra gyakorolt hatás mindig erősebb, ha a különös történések sokféle személyhez kötődnek. Óhatatlanul felmerülhet benne: nekem is van ilyen ismerősöm, én is tapasztaltam hasonlót, s néha akár magára is ráismerhet.

A teljesség igénye nélkül tartsunk seregszemat Göre Gábor bíró úr alakjaiból! Az esküdtek, a sógorok, a családtagok, a falubeliek, a pap, a tanító, a báróék, a jegyző, a fináncok, a kocsmárosok, a boltosok, a pincérek, a kalauzok, a hajóskapitány, a múzeumi teremőr, a „bogaras” városi urak, a nímötök, a rendőrök, a hivatalos személyek, az országos főemberek, pl. Wekerle pénzügyminiszter, a miniszterelnök, sőt maga a király is álombéli, szinte népmesei szerepben vagy a hídatatáskor. S be kell vallanunk, ezek az alakok a mai olvasónak sem idegenek, még ha személyükhöz kötődik is a történelmi időszak, alaptulajdonságaik nem évülnek el.

A technikai csodák mindig is foglalkoztatták az embereket, szerettek róla olvasni. A millenniumi kor újság- és könyvolvasó embere sok mindenben fölényben érezhette magát a naiv Göréhez képest, mert ő már benne élt a kor technikai újdonságainak világában. Mégsem mondhatjuk köznapinak azokat a tapasztalatokat, amelyeket ezekkel kapcsolatban szerzett: vonat, fogaskerekű, villamos, autó, kerékpár, telefon, telegráf, gáz- és villanyvilágítás, léghajó, tengerjáró hajó, mozgó járda a párizsi világkiállításon stb. Az olvasónak visszatérő kérdése lehet, látva a mindennapok dolgait: Vajon mit mondana erre Göre Gábor? A várakozásában harsány nevetésre vágyik, és nem fog csalódní, ismeri már annyira Göre észjárását, ahogy mindentől kifordul nála a dolgok fonákja. Nem véletlen, hogy az egyik történetben a mindenre fogékony Göréék még maguk is elő akarják segíteni a technikai fejlődést, amikor Kátsa cigány repülő szerkezetet készít, mert hogy „nem olyan nagy kunszt az”.

Nem hallgathatjuk el, hogy bizonyos körök természetesen nem jól fogadták a Göre-leveleket, történeteket. Az egyház is sérelmezte néhány darabját, amelyekben odamondogat a plébános vagy a püspök úrnak. Mégis alig hiszem, hogy sok olyan fergeteges komikumú darabja van a kacagtató szándékú irodalomnak, mint a *Paksijáték* vagy a *Böjtről* szóló. És van egy aktuális feladatunk is: Gárdonyi újra felfedezése, s benne a Göre-levelek felfedezése, az olvasók megnyerése. Mert sajnos a mai napig él az előítélet az irodalomtörténetben, hogy a Göre-levelekben Gárdonyi szegényletes, durva, hamis képet festett a parasztságról. Elolvasva viszont éppen ellenkező tapasztalatot szerezhetünk. Kétségtelen, a Göre Gábor-írások nem remekművek, de nem szabad elfelejteni, hogy a kabarétréfák, a stand up comedy előadói pl. napjainkig merítenek Göre ötletekből, és több mint száz év óta nemzedékek sora kacagott a bumfordi bíró úr esetein. Az írások derűje pedig örökéletű, írójának pozitív életszemlélete tükröződik benne.

„A kakukkfüves egri temetőben nyugszik valaki, akinek hagyatékával össze lehetne forrasztani az országnak városát-vidékét. Akinek lelki derűjével fel lehetne deríteni ezt a hazát, amely fölött az idő besötétült, s kinek hült szívében annyi a melegség, hogy át lehetne vele fűteni ennek az áthidegült égálynak minden dermedt lelkű lakóit.”

1923-ban írta Gárdonyiról Hatvani Lajos, ma is aktuális.

A 2016-ban elhangzott előadás: Lakodalmi vígasság szakrális elemekkel (A Göre Martsa lakodalma humorforrásai)

Különleges olvasni valót ígér a *Göre Martsa lakodalma* című három levél, hiszen a házasságkötés alkalmá az emberiség egészének közös kultúrkincsében különleges helyet foglal el, amelyhez szokások, szertartások egész sora fűződik. A magyar népi hagyománynak is egyik leggazdagabb területe ez.

Az első levél egy szokásosnak mondható történet. Bíró uram és két társa községi szemle közben rendellenességet talál: Göréék garádjá (kerítése) ki van törve, ott valaki bejár, sőt már utat is taposott. Az este lesben ülő atyafiak megfogják a „tolvajt”, a csizmadiát, aki Göre Martsához járt udvarolni szorgalmasan. Bíró uramnak ez ellen nincs kifogása, jöhet ezután az ajtó felől is, az esküvő is hadd legyen meg mihamarabb. Ez az anekdotikus, novellaformára illő kezdés vezeti be a hosszabb történet elbeszélését, Martsa lakodalmának leírását.

A második levél *A mönnyegzőre való készülődésök* címmel a báróné meghívásáról szól. Mindkét levél hasonló humorelemeket tartalmaz, mint a Göre-levelek általában. A benne szereplők cselekedeteinek leírása így jellemezhető: emberi esendőségek, gyarlóságok, amelyek a humor vagy éppen a megbocsátó – elnéző „tisza komikum” hangján szólalnak meg. Nagy szerepe van a félreértéseknek, az értékrendbeli különbségeknek. Itt is jelen van az olvasóra gyakorolt hatások között a beszélők mondatszerkesztésének, a levél helyesírásának humora, amely Görét és világát jellemzi, és ez fakaszt vidámságot. Ám a Göre-szövegek és cselekedetek megszokott komikuma nem hozna újat a lakodalmas történetben sem, ha ott nem volnának a már jelzett szakrális elemek. A bibliai törvény, az isteni parancsolat emlegetése két irányból „nemesíti” meg az események leírását. Egyrészt ott van a házasságról szóló parancs *szentsége*, s ennek felemlítése a fennkölt, az emelkedett, a nem köznapi magaslatba emeli a bumfordi megszólaló mondandóját. Másrészt ebben az ellentétben, mármint a fenséges és a köznapi, sőt a tisztán komikus együttes jelenlétében, a bemutatott jelenetekben a komikum erősödik fel.

Jelenetről beszéltünk, és nem véletlenül. A Göre Martsa lakodalma levelei jelenetek sorából állnak. Mondhatnánk dramatizált formában mondja el az eseményeket. Sőt olyan mennyiségű megszólalás szerepel a levelekben, hogy a színpadra állításához alig kellene igazítani a szöveget. Persze ez a téma természetéből is fakad. Az esküvő, a lakodalom megjelenítése alig képzelhető el az elhangzó mondások, versek, rigmusok nélkül. Nem véletlenül mondják manapság is: az esküvő egészét megrendezik. Ki, mikor, hol áll? Mit mond, mit cselekszik? A többiek pedig így és így... akkor jön be, akkor hozzák be... stb.

A harmadik, a leghosszabb levél még jobban megfelel a drámaiság követelményének. Kezdősoraiban konfliktus, az eseményeket zavaró tényező, illetve személy jelentkezik: Dabótzai Jóskát, Martsa korábbi kedvesét hazaengedték a kaszárnyából. Göre a maga módján oldja meg a konfliktust, az esküvő idejére Jóskát a biztonság kedvéért tömlőbe zárátja.

Az eseménynek tanúja, résztvevője az egész falu. A főbb szereplők név szerint is megemlégtettek, ők majd ott lesznek a megszólalók sorában is. A köznapien komikus és a szakrális keveredik Göre mondásában:

„Hogy aztán így átalvergődtünk az szent szörtartáson, mögindultunk nagy zöngözéssel hazafelé.” Sőt a templomban is volt egy komikus momentum: a vőlegény bepálinkázott kissé, és mindenre igent mondott, még arra is, hogy kényszerítette-e valaki a házasságra.

A levél zárásaként Göre utolsó mondatával így rekeszti be mondandóját: „No ijen ügön szép vót.” Értsük jól, igen szép volt mind az egész együtt. Vígóságával és komolyságával, fenséges és nevetséges voltával, sírásával és kirobbanó nótás, táncos jókedvével együtt. Az alkalom így kínálta, a szokások így rendelték, csak így élhető meg a teljes mélységében. Így nagyon emberi: két fiatal egymásra találása, majd közös életének kezdete az őket felnevelők és az életük részévé lett közösség jelenlétében, ahol természetes módon keveredik a szent és a profán, a komolyság és a vidámság.

Gárdonyi e remekében egyszerre követte a Göre-levelek hagyományát a humorban, és adta számtalan jelét a maga szakrális értékrendjének is.

Az olvasó élményét erősíthetik a saját tapasztalatai, s ha ilyen kevesebb volna, az ismeretei a bő humorú írásművel jelentősen gyarapodnak.

A 2017-ben elhangzott előadás: Párhuzamos motívumok más-más szerepben Gárdonyi néhány művében címmel az olvasási élmény folyamatának, az iskolában is alkalmazott egyik módszerét tárta fel. Hogyan ábrázol az író az apró részletekben? Miért erősíti ez az olvasó élményét?

A rövid előadásban a motívumok vizsgálata csak egyetlen fogalom körére terjedt ki. Köznyelven a *kerítésre*. Gárdonyi szóhasználatában ez lehet *garád*, vagy *sövény* is.

Kerítés: Cselekvés, melynél fogva valamit kerítünk, azaz körülveszünk, körülfogunk, köralakban kimetszünk, kiszabunk. 2) Azon vonal vagy test, mely valamit kerít, körülvesz, mint: fal, sövény, árok. Kerítésen átugrani. A kerítést rongálni, megújítani. Kerítés mögé húzódni, bújni. Kerítésen belül, kívül. Nád-, lécs-, deka-, sövény-, kőkerítés.

Garád: Tüskés sövényből, gallyakból, szalmából, trágyából, gizgazból rakott kerítés. Elsősorban a fátlan Alföldön készítettek így kerítést a porták, még inkább a), némely nyom szerint települések köré. Gyakori volt a garád mint az és más állattenyésztést szolgáló építmény fala, kerítése is. A garád a különböző szláv nyelvek, valószínűleg a szerb-horvát kerítés, körülkerített hely, istálló, ól jelentésű szavának átvétele. Korábban hasonló jelentése volt a finnugor eredetű, már jórészt kipusztult *nyék* szavunknak.

Sövény: Tulajdonképpen ágakból, vesszőkből, gallyakból font kerítés, melyet béléfák gyanánt karók tartanak együvé. Fűzfa, rekettye, kökényfa sövény. Sövényt fonni. Sövényfal, sövényház, sövénykerítés, sövénykapu.

Az iskolás vizsgálat feltárta a szavak motívikus jelentésköreit: Mindegyik elkerít, elválaszt. Ez a tulajdon határa, elválasztja a közterületet és a magánterületet („eddig és ne tovább”). De lehet – s ez Gárdonyi novelláiban gyakori – a nézőpont meghatározott helye: kitekintés, betekintés. Ha átlépi birtokháborítás vagy éppen a „kerítés” a távolságtartó, vagy a nem legális találkozás megvalósításának a helye.

Az olvasói rácsodálkozás tapasztalatait ajánlások szántam, hogy ezzel az apró vizsgálatokkal is mennyi szépséget, értéket, szívet melengető részletet lehet találni Gárdonyi egyetlen novelláskötetében is.

A 2018-ban elhangzott előadás: *Az olvasás gyönyörűsége*

Az olvasás gyönyörűsége című előadásom 2018-ban hangzott el. Bízom benne, hogy az előadás vázlata is érzékelteti, hogy a témában mindenkinek szóló kérdések vannak. A tanároknak, a szakembereknek, a szülőknek, de az olvasással birkózó diákoknak is. Recept nincs. De érdemes róla beszélni/beszélgetni, ezt számomra bizonyította, hogy még ugyanebben az évben Csurgón, a református gimnáziumban megtartottam hasonló című előadásomat, amelyben diákokkal és különböző, nem csak magyar szakos tanárokkal is találkoztam.

Az előadás címét Hegedűs Géza azonos című könyvéből kölcsönöztem, amely egy sok évtizeddel ezelőtti beszélgetős rádióműsor írásos változata volt. A könyv legtöbb megállapítása ma is helytálló, ám a könyvek világában és az olvasók magatartásában bekövetkezett hatalmas változások miatt ezek ma már, természetesen, kiegészítésre szorulnak. Így Hegedűs Géza iránti tiszteletből az előadásomban nagyjából az ő gondolatmenetét követtem, s főleg kérdésekben próbálom megfogalmazni az olvasás aktuális problémáit. A kérdésekre adott válaszaim persze nem jelentenek sem teljes megoldást, sem receptet arra, hogy miként lehet ma kezdő (fél-gyakorló) olvasókat a címben említett gyönyörűsége eljuttatni, de a magam tapasztalatát örömmel osztottam meg hallgatósággal.

A kérdések:

- Unalmas-e, illetve miért lehet unalmas olvasni?
- Mik azok a könnyű és nehéz olvasmányok?
- Milyen a jó könyv?
- A könyv olvasása kikapcsolódás?
- Mennyit illik olvasni?
- Hogyan lehet meghódítani a könyvek világát?
- Mi a szerepe a könyvek kiválasztásában a reklámnak és a kritikának?
- Milyen kalandokat ígér az olvasás?
- Szabad-e krimi olvasni?

– Hogyan segít a könyv az önismeretben (beleélés, azonosulás, vonzódás, ellen-szenv)?

– Vannak-e kötelező olvasmányok az életben, vagy csak az iskolában – ott is miért?

– Van-e az olvasónak saját stílusa? Hogyan alakul ki az olvasói ízlése?

– Mit olvassunk, hogyan olvassunk?

– Mi a szerepe a történelmi regényeknek? (Újra kezd divatba jönni!)

– Melyek a legolvasottabb műfajok?

– Mit tegyen az, aki a mai digitalizált világban szeretne gyönyörködő olvasóvá lenni, vagy a környezetében élő gyermekeket erre nevelni?

– Lehet-e életforma az olvasás az agyondigitalizált 21. század világában?

A 2019-ben elhangzott előadás: *Az én falum Magyarország*

Az előadásom nem *Az én falum* című Gárdonyi novelláskötetről szólt, de szimbólumként használva Gárdonyi egész életművére vonatkoztattam. A kötődését, a szeretetét hazája iránt, és páratlan mélységű, mennyiségű ismereteit Magyarországról. Egy állítást fogalmaz meg egyes szám első személyben. Az előadóét, aki Gárdonyit követve, tőle tanulva, olvasóként továbbadja élményeit, kedvet akar csinálni. A gazdag életműben hazánk, Magyarország, a magyar nép sokszínűen, teljes szépségében jelenik meg: a nyelve, a tájai, az emberei, a hagyományai, a gondolkodásmódja, az érzelmei, vallási kötődése, az erkölce.

Az előadó, mint cseppben a tengert, megpróbálja mindezt bemutatni egyetlen hosszabb novella értelmezésében. Az *Andorás körösztyje* című (Pesti Hírlap 1914. dec. 16–dec. 25.) egyes szám első személyű elbeszélés. Így beszélteti az író az élményét elbeszélő festőművész szereplőjét és a címszereplőt, Andorást is így szólaltatja meg. Érdekes a szerkezet, két élményt mond el a falura kivonult városi festőművész: a városi ember sajátos találkozását a vidékiekkel, s mindkettőben valami rejtély van a háttérben, ami csak a végére kerül napvilágra. Az elsónél a festőt kísérő segítő a haragosának veres színű kapuját szeretné lefestetni, mintegy rontást szeretne előidézni a képpel. A második élmény hosszabb, ott egy újabb elbeszélés van az elbeszélésben. Voltaképpen az Andorás nevű ember mondja el a „körösztyét”, életének legmeghatározóbb eseményét, találkozását a kísértéssel, a bűnnel. A fordulatos történet a falu sokféle rendű, rangú lakosának életébe enged bepillantást, szokásokat, magatartásformákat jelenít meg. Az első személyű elbeszélés mégis végtelen tömör, annak középpontjában mindig a mesélő áll a maga gondja-bajával, vívódásaival. S ott a csárdában a festőnek voltaképpen meggyónja a soha fel nem fedezett vétket, hogy majdnem bűntárs lett egy gyilkosságsorozatban, mert ha nem esik bele a farkasverembe, ő is részese lett volna a kitervelt rablásnak. Megkísértése és megmenekülése emlékezetére állította a valamikori erdő helyén azt a korhadt keresztet. Ezt a keresztet akarta mindenáron lefestetni a művésszel.

Mit tanulhat a 21. század olvasója Gárdonyitól? A tanulásra gondolva természetesen rengeteg ismeretet szerezhet. Történelmi, néprajzi, az életmódra, a szokásokra

vonatkozókat. A megjelenített tájak a hajdanvolt és a mai összevetése izgalmas feladata lehet. Nyelvünk szüntelenül változik, a szépirodalom nyelvünk menedéke, Gárdonyi műveinek nyelve kincseket őriz, a mai olvasót is gazdagítja. Példákat ad az emberi kapcsolatokra, a találkozások, beszélgetések ma már hiányzó formáira. Megerősítheti az olvasó vallási és erkölcsi alapjait az irodalmi hősök példái alapján. S mai korunk egyre sekélyesebb érzelmvilága, a celebek, a sztárok, a szenzációk, a poénok világában, valódi érzelmekkel találkozhat. Nagy szükségünk van rá a hideg racionalitás a pénz, a hatalom világának csalásai közepette, ahol érzelmek helyett lapszerű érzélgősséggel kábít a média, a film, az internet, a silányabb szépirodalom.

Személyeset ígértem, legyen vallomás is: Öregségemre szépirodalom írására adtam a fejem. Három regény, önéletrajzi írások, novellák egész sora született meg 2016 óta. Nagyon sokat tanultam Gárdonyitól.

Gárdonyi Géza nyelvi öröksége

Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című regénye olvasható ifjúsági regényként, történelmi regényként, filozófiai és lélektani regényként is. Vajon a regény mely mozzanata az, amely mindezt lehetővé teszi? A nyelv. Gárdonyi Géza „nyelve”, azaz nyelvhasználata, írói stílusa többrétegű. Ennek a többrétegű stílusnak a fölfejtésére a hagyományos szó- vagy alakzatközpontú stilisztikán túl kell lépni, s a megközelítésben a felhasználhatjuk a modern szövegtani, pszichológiai, funkcionális megközelítéseket is. Az árulkodó, vallatásra való nyelv segítségével bepillantunk a szöveg mögé: Gárdonyi gondolkodásmódjába, a lélektani és filozófiai, például a keleti filozófiáig vezethető nézeteire.

Előbb kezdjük a hagyományosabb stilisztikai megközelítéssel. Gárdonyi „nyelv-művész” volt, mutatja ezt a *Magyarul így!* (1938) akár puristának is nevezhető nyelv-művelő munkája, amelynek végén egyenesen nyelvünket védő egyesületet szorgalmaz. A betűrendbe szedett nyelv-művelő tanácsok többnyire ironikusan tanító célzatúak. Gárdonyi *Titkosnaplója* (1974) is főleg nyelvi megjegyzést tartalmaz.

Gárdonyi gördülékény, szép stílusát jól jellemzik a régi nyelvből, nyelvjárásokból vett szavak és kifejezések. A szavaknak különösen két csoportjára figyeltem fel *A láthatatlan ember* (1973) című regényének olvasása közben.

Az egyik ilyen az ikerítés. Az ikerítés szóalkotási mód, melynek során egy szóhoz ikonikusan, vagyis hangrendi vonzással egy másikat társítunk. Ennek hangzása játékos. Az ilyen ikerítések az érzelemdús beszédet jellemzik: a gyerekekhez, a szerelmeshez és az állatokhoz forduló beszédet. Elképzelésem szerint ez a kicsit játékos, tehát kreatív ismétlés egykor a nyelvkéletkezésben játszott nagy szerepet. Gárdonyi *A láthatatlan ember* című regényében efféléket találunk:

suttogtak-buttoztak (17), csonka-bonka (40), tip-top (43), diribdarab (67), szidtam-kárpáltam (82), csepegett-csupogott (95), ringy-rongy (125), nyüzsög-bözsög (202), tél-túl (210), (277), (330), sírnak-rínak (211), áldás-zúgás (236), szisszel-jajjal (257), jöttön-jövöget (267), furcsádon-furcsa (288), jövés-menés (294), csengés-bongás (294), töressem-tiprassam (327)

Gárdonyi különleges szavai archaizmusok, nyelvjárási alakok, illetve az író saját játékos szóalkotásai. Szinte egy kis szótárnyi összeírható *A láthatatlan ember* című regényből. Különleges, olykor egyedi szavainak sajátossága a gazdag hangutánzó és hangulatfestő jelleg – ezek a jellemzők ugyancsak a nyelvkéletkezés állapotáig vezetnek bennünket vissza. A hangutánzásban és hangulatfestésben ugyanis indexikus viszony, vagyis a valóság, a dolog és annak nyelvi alakja lép egymással szoros, fel-

ismerhető kapcsolatba. Gárdonyi különleges szavai között kitűnnek az emberi viselkedéssel kapcsolatosak, melyek az apró lélektani rezdüléseket árnyalják:

kitornyollott (a sátor) (24), gyakintsd (a töröd) (25), eszelkedtünk (26), fölkepesztetett (a lovára) (32), düllesztzi (Maksziminosz) (34), átszőhette (37) 'átúszhatta', eszüdök ('eszmelek' 40), falogatták (a süteményt) (41), kerengél (49), bözsgött (a város, mint a rajzó méhkas) (60), rászemlélődtem (67), csepű-emberek (eszünkbe juthatnak róla a „perc-emberkék”, 73), nyúlongáshoz (74), pirinkó (kis lencse is van a bal arcán) (80), kenekedtem (87), szomorgó (88), betüzelten (98), haladoz (105), elfancsalítanom (106), mögemplögeti (108), este jött végettük (109), előhomályozott az éj eleje (111), ráabroncsolni (112), nyihálta (115), megbékózta (122), kibandalogtam (128), бүбögött az öreg (129), tassogott az öreg (131), дүбögött (138), lehedeztem (138), káricálással (142), égdegél (148), terigettek (149), kiszégyenkedett (150), kábuldoztam (151), tekenős béka (152), fufnyázott (orrhangon) (155), (214), ne picsogj itt (155), káricált (157), vattyogtak (160), bocorogtam (161), jegyelték (lókoponyák) (164), hümmentett (169), üstöllést (173), дөcögve nevet (174), ki ne зөкөгjön a száján (177), rápillintettem (178), nyulladt (185), régelőbb (202), nyullad (202), duhhan a falon (205), duhog a fal (205), végre jött a hír (végül) (206), beizent a várba (206), veckelődnek (207), lépeszedett kas (208), találkozik olyan ('akad' 208), hozzágyeszölte hátát (217), sietést dolgoztak (222), kutyorodik (222), zabos turba (231), roptat (240), balsó dárdát (240), hátráló (246), sötétes (249), fölkepeszkedtem (252), belegyökemlett a kín (257), csoma van rajtad (264), festett ember (kép?) (271), bögedezés (272), jókor reggel (277), csombókoltam (281), elfogódni (282), ezernyi ezer szekér kincset (286), nyúlánk és kebles (288), balra magyarázhatnánk (289), sajoltam (fájlaltam) (291), felrónunk, ravók csak pálcákra róttak (295), rébítés (ellenséget) (297), estennen (301), képedeztem (306), megboszszankodtam rá (307), átszálló gondolat (311), fázlaló (hüvöskés levegő) (312), képedeznek (314)

A szavak fölött állnak a szerkezetek, sajátos grammatikai kapcsolatok (vonzatok), közöttük is az ún. állandósult szókapcsolatok, a szólások, a szóláshasonlatok, a közmondások. Érdekes, hogy ezekben Gárdonyi nem annyira lubickol, és nem is nagyon újít. Számára a szavak világa fontosabb, mint a szerkezeteké. De azért van erre is példa:

úgy járt a fejem hátra, mint a nyaktekercsé (107), környezte a szemét (321), kis füstből nagy felleget fűj (322)

Gárdonyinak nincsenek sajátos nyelvtani szerkezetei, de néhány érdekes példát mutat *A láthatatlan ember*. Antropológiai nyelvészeti szempontból érdekesek a következők:

hogy – követem alássan – mi fészkes fenének veszel te pénzen leányt, mikor ingyen is eshetik eléd (82)

A „követem alássan” betoldást az antropológiai nyelvészetben attitűdkifejezésnek tartjuk. A követem ebben az esetben igenév-ige, a jelenség hasonlít a mondatátészö-vődéshez. Pragmatikai lényege pedig a beiktatott bocsánatkérés, mert az illető valamilyen nyelvi tabut sért meg. További antropológiai nyelvi érdekességek:

figura etimológia: Látást láttam, uram. (83), archaikus, népmesei frazéma: A házban még egy párna nem sok, annyit sem hagytak. (299)

Ugyancsak antropológiai jelenség az embert jellemző utolsó szavak fölemlítése:

Anyám! ... Anyám! ... Valami fiatal hun harcos hívja haldoklásában az édes-anyját. (258)

A nyelvtani jelenségek között említésre méltók a következők: főnévi igenév ragozása: innia adtam (212). Az *is* partikula mondatbeli helyének korábbi, hagyományos helye, amely mára a fókusz (állítmány) mögé került: alig is hitt a szemének (293). Egy sajátos vonzat: szólni valakivel, ma úgy mondanánk: szólni valakihez. Gárdonyinál: szólhatok-e Emőkével? (298). Ugyanez a vonzat tűnik fel Pilinszky János *Apokrif* című versében: Csak most az egyszer szólhatnék veled, / kit úgy szerettem. A -ható/hető képző fosztóképzővel ellátva: a sír helye megtalálhatatlan maradjon. (326)

Gárdonyi stílusában figyelmet érdemelnek még a tájleírások, a talán még észre sem vett szürrealista vonások és az olykor előbukkanó humor.

& Már ugyan kitavaszkodott, mikor az Iszter vizében megitathattuk a lovainkat. Fűzfák, nyírfák már javában bontogatták a levelüket, s a rétek és legelők: mintha nagy, zöld bársony szőnyegekre tojássárgáját szórt volna szét valami mérföldeket lépő óriás (19–20)

& a sarat tésztássá szikkasztotta, sárszaggal és lóhulladék szagával illatozott a levegő (97)

Szürrealista vonásokat mutat a katalauni ütközet utáni, apokaliptikus csatater, halottakkal zsúfolt patakot mutató csatater leírása.

& A halottak pedig egyre utaznak előttem. Egyik hanyatt, másik háttal az égnek, a harmadik oldalt. Némelyiknek csak a köntöse látszik ki. De mennek, tízével, húszával, utaznak a habos, veres vízben. S bukdácsolnak, integetnek, mintha mondanák:

– Ó, beh jó vízben utazni a másvilágra! Tarts velünk Zéta! (267)

A jelenet a romantikusok és szürrealisták által sokszor leírt haláltáncba torkollik:

& Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyakú római, kinek a feje a vállára van billentve. Az magában kereng nagykomolyan, aztán az is tovább lejt, mintha táncolna. (267)

A szürrealizmus mellett egyszer a szimbolizmus is felvillan, a reménytelen szerelem kapcsán: Emőke = Halál-kisasszony (43)

Gárdonyi humora *A láthatatlan emberben* ritkán mutatkozik meg, de azért van rá példa: „Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle -ikát, -riát és -fiát, elég lett volna tanulnom egy iát!” (252).

Nem tárgyalták még Gárdonyi stílusában azt a fajta realista eljárást, hogy a zenei hatásokat kottában adja közre, ezzel (és például a Tarna vitéz-ballada beépítésével) multimediális, vagyis több médiumra (verbális és zenei médiumra) kiterjedő szöveget hoz létre: kürt (kotta) (61), hun zene (63), sípos (227), kürtös (233), (235), ballada (beépítve: Tarna vitéz) (92).

A láthatatlan ember a témáját tekintve történelmi regény, melynek történelmi díszlete az ókor vége, Attila hun király udvara. A nagyobb történelmi eseményeken (például csatákon) kívül keveset tudunk a hunokról. Gárdonyi azonban történelmi tanulmányok és logikus következtetések alapján rendkívül részletes leírását adja a hunok birodalmának, azon belül is mindennapjaiknak. Nyelvi jellegű dolgozatban meg kell említeni, hogy Gárdonyi rendkívül találékony és hihető módon képzelettel el a hunok birodalmát: van hun nyelv (ennek egyes szavai magyar nyelvjárási szavak), de a birodalomban több etnikum él együtt (a szerző vagy két tucatot néven is nevez), és ezáltal termékeny többnyelvűség uralkodik.

A regényben előforduló népnemek: *szittyá, besenyő, hun (kun), magyar, kozák, avar* – hanem azért egy nép ez (58), *szarmata* (87), *jász* (95), *kvád* (98), *avzón* (130), *kazár* (140), *vandál* (179), *alán, neur, belloton, gelon, basztern, kazár, rug, scir, turciling, herul, kvád, sváb, osztrogót, vizigót, szarmata* (szoknyás férfiak, egynyelvűek a hunnal) *jász, rokszolán, fekete és fehér hun, hunugor, ugor* (181–185), *gelon* (200), *markomann* (201), *alán* (203).

Modern antropológiai és szociolingvisztikai tapasztalataink is azt sejtetik, hogy a honfoglalás kori népek többnyelvűségben éltek, saját nyelveiken kívül ún. karavánnyelveket használhattak, s ilyen módon bizony Attila hunjainak nyelve összeérhetett a magyar nyelvvel, ahogy azt a krónikásaink is tartják. A Gárdonyi által megrajzolt nyelvi kép nagyon is hihetőnek tűnik. A hunok nyelvére, nyelvhasználatára vonatkozó megjegyzések mintegy kirajzolják az egyébként máig ismeretlen hun nyelvet, de felfoghatjuk úgy is, hogy egy ismeretlen nyelv írói rekonstrukciója, fölélesztési szándéka: *hun nyelv – ebnelv* (20), *köpönyeg (szó)* (20), *Jó estét kívánom. Nem elkéstem-e től vacsora?* (21), *hunul: ösztörü* (55) *edénytartó cölöp*, Hun nyelven: *kurul*. De *turul*-nak is mondják (62), *madárnyelven szóltok* (121), *szarmata volt, de már nem értette az ősei nyelvét* (131), *A csillag neve nekünk: Theosz. A gótnak: Gut. A hunnak: Isten.* (167), *hunos latin nyelven* (221), *torosztó, jámbor* (222), *hun szóval: tároगतó* (223), *haj-rá!* (239), *szolidus hunok nyelvén: zsoldos* (296).

Ugyanez vonatkozik a hunokkal kapcsolatos egyéb történelmi, kulturális, társadalmi jelenségekre, amelyeket sok forrásból összeszedve és egy valósnak tűnő, de mindenesetre elképzelhető fantáziaképpé formál: *a barbárok telepíngálják rózsával, tulipánnal, pávaszemmel* (29), *hogyan szólítsák meg Attilát* (32), *Buda király Attila bátyja* (38), *nyugat-római birodalom követői* (53), *szimbólum vagy írásjel a sátor ajtaja fölött* (56), *vezérek és zoltánok* (181), *Mikor a mi íróink könyvet másolnak, az első betű mindig kép.* (79), *tej, vaj, szalonna, égett bor* (133), *vasorrú bába* (85), *A*

szokás talán maradvány az ősidőkből, mikor még vízben, földben rejtegették a kincseket (88), *Isztert, más nyelvekben Duna* (104), *Tizenegy óra tájban (hun szerint délután három órakor)* (116), *a nők jobban értik a csirkenyelvet* (144), *magyariak* (219), *Az ing a hunok találmánya* (271), *több feleség* (302), *hármaskoporsó* (317).

A láthatatlan emberben felsorakoztatott nevek szinte mindegyike régi magyar, honfoglalás kori vagy ómagyar név, amelyek egy része helynevekben őrződött meg: *Tarna vitéz* (92), *Rába asszony* (140), *Káma, Balambér, Iddár* (165), *Zobogány, Bogár, Györhe, Bucsa, Bial, Sármánd, Damonogh, Vitos* (166), *Csáth, Edekon, Dorog, Mácsa, Kászon, Vacsar, Upor, Bálán, Madarász, Urkon, Zsögöd, Csomortán, Barakony, Salló Kontsagh, Hargita* (173), *Ladó* (231), *Sukoró* (264), *Cerkó, Urkon* (309), *Écska királyné* (196), *Aladár, Ellők* (197).

S hogy mennyire jól rekonstruálta az egykori világot Gárdonyi, mutatja egy aranytálcának a leírása:

& Aranyból készült remekek voltak: öt serleg, két tál és öt tányér. A serlegeken ki volt domborítva Nagy Sándor vadászata. Ha az öt serleget egyszerre forgatták, a vadászat megelevenedett: aranyemberek vadászata aranyerdőben, arany vadakra! A tálakat is művészi alkotások ékesítették: egyikén Ádám és Éva a fa alatt, a másikon a vízözön. A tányérok szélén összefogódzott amorettek köre. (68)

Szinte hátborzongató, hogy az 1980-ban előkerült, kalandos utat bejárt és nemrégiben Magyarország által visszavásárolt Seuso-kincs alakzatai, jelenei bukkannak fel ebben a leírásban. A Seuso-tárgyak domborművein is együtt fordulnak elő a klasszikus görög-római kor figurái korai keresztény jelképpel (Krisztus monogramjával). Annyi a különbség, hogy a Seuso-tárgyak ezüstből vannak.

A történelmi leírásokon túl egyre mélyebbre haladva *A láthatatlan ember* szövegének rejtelseiben még néhány fontos jelenségre érdemes fölhívni a figyelmet. Ilyen jelenség a narráció (elbeszélésmód) változása. A rejtélyes nevű Zéta beszél, de olykor kiszól a szövegből, sőt a regény közepén elárulja, hogy ezeket a sorokat később, egy konstantinápolyi „boldog hajlékban” veti papírra (113), tehát túléli az eseményeket.

Gárdonyi a különösen kegyetlen, erőszakos jeleneteket csak érzékelteti. A városok kirablását és a nők kiszolgáltatottságát például így: És hát sürgősen intézték el a kérdéseket (207), leginkább a leánynépet rejtegetik (210). Ezekből a sorokból a kegyetlen erőszakra lehet következtetni.

Még mélyebbre ásva Gárdonyi művében kiderül, hogy *A láthatatlan ember* valójában egy szigorú civilizációkritika. Bár a Római Birodalom magas műveltségi szintet ért el, görög–latin kultúrája az emberiség csúcsteljesítménye, Zéta rokonszenve folyamatosan közeledik a barbárokhoz. Először még ezt gondolja: A civilizáció szolgálja itten a barbárságnak! (70) Később viszont már megváltozik a viszonya, rokonszenvenné válik számára a hun világ: inkább vagyok itt rab, hogy sem nálatok, uram, főnemes (307), Már nem a barbár vezér ő az én szememnek... (309). *A láthatatlan emberben* megjelenik Gárdonyi vonzódása a keleti filozófiákhoz. Szövegsze-

rően kimutatható a lélekvándorlás tana, amelyet a hinduizmus és a buddhizmus is vall: De hátha az állatok is emberek? (...) Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat? (169), Mi a földi élet? (209), emberi-állati test (271). Az állatok és emberek egyenrangú viszonyát mutatja Zétának a „sánta, kis fekete tyúkkal” való barátsága: a tyúkot megszelídíti, társának tekinti (142), sebesülése közben is rá gondol (257), végül a tyúkot elpusztítják abban a tudatban, hogy gazdája meghalt, s a két lélek találkozzék a másvilágon. Mindamellett a kereszténységre is történik utalás: Latin nyelvet tanít, a tankönyv a biblia. (271)

A láthatatlan emberben sok jel mutat Gárdonyi Géza pszichologizmusára, föltehetően az akkoriban már terjedő freudi eszmék, az ösztönös, a tudatalatti és a tudatos kapcsolatára. Pszichologizmusa az egyszerű lélektani rezdülések megfigyeléséről az ember kiismerhetetlen, feltárhatatlan jelleméig mutatkozik meg: Minden szép leányon van valami, ami megmarad az emlékezetünkben (30), Nem tudom, vizsgálják-e valamikor a tudósok az emberi szemnek a mélységeit. Mi van azokban a mélységekben, hogy láthatatlan sugarak szállnak belőle elő? És miért más minden sugár? Mért hideg ebben a percben? Mért meleg a másik percben? Jégnek a sugara és tűznek a sugara. Néha simít, mint a bársony, néha szűr, mint a tövis, néha üt, mint a mennykő. (31), én az embert a nevetéséről ítélem meg. A varga röhög. A tudós csak mosolyog. (86), A hosszú orrú emberek hajlandóbbak a búskomolyságra (89), Megvetettem azokat az embereket, akiknek minden beszéde csak a maga ügyei meg a háziügyek, pletykák, babonák (270).

A mélylélektanban kerülnek elő a nemi szerepek közti elbizonytalanodások, melyekre ugyancsak vannak apró utalások a Gárdonyi-regényben, melyet „vallomásos” regénynek tartunk: kellemetlen jelenség volt szegény: mint valami szoknyás fiú (84), A szép ruhát mindig szerettem. Ez az egy női vonás kiirthatatlan maradt bennem (281). Nem véletlenül lett végül is három korábbi cím után a történelmi regénynek álcázott, de a mélylélektan felé kacsingató mű címe: *A láthatatlan ember*. Az ember lelke: láthatatlan. Az ember végső soron kiismerhetetlen: Hát nem láthatatlan az ember?! (189).

Nem is tudjuk meg, hogy ki a láthatatlan ember a regényben. Lehetne Zéta, hiszen a szerelem megbolondítja, mindent tönkretesz, elveszít miatta. De lehetne a láthatatlan ember Emőke is, hisz valódi érzelme szinte mindvégig titok marad (szerelmes Attilába). Egy kicsit láthatatlan Dsidsia is, akinek szerelmét Zéta nem veszi észre. De láthatatlan, kiismerhetetlen ember maga Attila is, erre szövegszerűen is utal az író: Az ő arca is olyan, mint Atilláé: nem tudni, mi van belől (283). Mindenesetre a legvalószínűbb, hogy Zéta, az elbeszélő-főhős a láthatatlan ember, összetett, bonyolult lélekkel. Az „Előszó, amely utószónak is olvasható” ezt sugallja – szinte a modern szociálpszichológia dramaturgiai modellje (arc, homlokzat) kifejezéseivel: Dehogy ismertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. Még Dsidsia sem ismer engem, pedig feleségem és őrző angyalom, s nyitva előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan. (5)

IRODALOM

Gárdonyi Géza (1938) Magyarul így! Dante Könyvkiadó, Budapest.

Gárdonyi Géza (1973) A láthatatlan ember. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Gárdonyi Géza (1974) Titkosnapló. A válogatás, a bevezető tanulmány és az utószó Z. Szalai Sándor munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Gárdonyi regényeinek szerkezetéről: a bűvópatak-technika

Pedighát voltaképpen minden regény az író élete története. Akármiféle személyek is szerepelnek a regényben, a szívök mindig az író szíve.
Gárdonyi naplójából¹

1. Gárdonyi műveit sokan szeretik, sokan olvassák. Népszerűségükről tanúskodik számos kiadásuk. Régebben minden könyvszerető családban megvolt a Dante-kiadás, a narancssárga vagy türkizkék könyvek, a stilizált szegfűmintás borítóval. (A szegfű egyik kedvenc virága lehetett Gárdonyinak, nincs olyan írása, amelyben ne szerepelne.)

Először áttekintem művészetének értékelését a különböző történelmi korszakokban: a háború előtt, a kommunizmusban, napjainkban. Megítélése ugyanis koronként változott, töretlen népszerűsége ellenére; a mai hivatalos – akadémiai és egyetemi – körökben pedig elhallgatják, lenullázzák. Ezután röviden írok három általánosan ismert sajátosságáról: stílusáról, nyelvezetéről, humoráról. Végezetül regényeinek szerkezetéről lesz szó, elemzéseimmel kiegészítem sajátosságainak listáját.

1.1. A Gárdonyiról szóló szakirodalom igen nagy. Sík Sándor 1928-as tanulmánya alapvető, és Gárdonyi méltó módon szerepel a régebbi összefoglalásokban is. Schöpflin Aladár hangsúlyozza, hogy „ő írta a magyar paraszteletről a legszebb novellákat” (Schöpflin 1990/1937: 121). Röviden ír népiességéről, meleg parasztabrázolásáról, a Göre-humorról, de a férfi-nő konfliktus ábrázolását emeli ki, ha megfontoljuk, jogosan: a szerelem és a házasság problémája végigkíséri egész pályáját. Szerb Antal rövid jellemzésében benne van Gárdonyi sokoldalúsága: „Falu-pártisága alakítja ki magyarság-látását, mely főképp történelmi regényeiben domborodik ki” (Szerb Antal 1943: 439).

A kommunizmusban a marxista irodalomkritika nem tudott mit kezdeni Gárdonyi Isten-hitével, miszticizmusával, pszichologizmusával, de haza- és népszerűtetét elismerték, s életművét alapvetően méltóképpen kezelték, sőt úgy vélték, hogy „helyretették”.

Sík Sándor elemzéséről nem volt a marxista irodalomkritikának jó véleménye: „A máig kísértő, félreértett Gárdonyi portré kialakításában különösen jelentős szerepet játszott Sík Sándor egyébként kitűnő művészi elemzésekben gazdag Gárdonyi-tanulmánya” (Kispéter 1970: 226). Érthető ez a lakonikus megállapítás (sajnos, nincs kifejtve), végül is Sík Sándor meggyőzően elemzi Gárdonyi istenhitének kialakulását, megerősödését. Ez nem volt aktuális az 1950 utáni években. A Sótér-féle

¹ Gárdonyi József 1934, *Az élő Gárdonyi. II.*, 106, *Az a hatalmas harmadik* kapcsán írta Gárdonyi.

irodalomtörténetben (a „spenótban”) Mezei József rosszállóan ír Gárdonyi miszticizmusáról (pontosabban: azt írja, hogy *A láthatatlan ember* „miszticizmusa ellenére” a legjelentősebb regénye); lélektaniséga romantikus és idealista (911); s azt állapítja meg, hogy az *Egri csillagok* után írásművészete hanyatlak (913). De az összes nagy regény az *Egri csillagok* után születik! Nyilvánvalóan „miszticizmusát”, lélekábrázolását tekinti hanyatlásnak, hiszen a marxista irodalomkritikus számára a társadalom ábrázolása fontos. Történelemábrázolása nem teljes, mert nem ír szociális problémákról; parasztábrázolása sem tetszett, mert nem volt olyan, mint Móriczé (erre az utolsó sorokból következtethetünk). Népiessége mégis megfelelt a hivatalos ideológiának, demokratizmusát hangsúlyozták (például az egri várvédelem kapcsán), még magyarsága és hazaszeretete is méltatást kapott, sőt humoros megjegyzéseit is dicsérik.

Kispéter András alapvetően tárgyilagos monográfiájában azt írja Gárdonyiról, hogy egyszeri jelenség volt a magyar irodalomban, nem tartozott egyetlen iskolához sem, s nem hozott létre iskolát. Ez igaz. De hozzáteszi: művészete átmenetet képez a 19. és a 20. század művészete között, a nép-nemzeti iskola és a Nyugat nemzedéke között (Kispéter 1970: 223). Azzal a megállapításával egyetérthetünk, hogy Gárdonyi egyszeri jelenség, de azzal semmiképpen sem, hogy átmenetet képez Jókai romantikája, Mikszáth anekdotizmusa, valamint Móricz vaskosabb realizmusa és Kosztolányi lélekábrázolása között. Miért volna átmenet? Az *átmenet* minősítésben van valami lekicsinylő (az átmenetinek minősített szerzőket kihullatják az iskolai tananyagból, ez történt például Reviczkyvel és másokkal). Sík Sándor a legnagyobbak közé sorolta Gárdonyit, méltán és alapos elemzés után.

*A magyar irodalom története*i című munka (a „paradicsom”) nem összefüggő irodalomtörténet, hanem tanulmányok halmaza. Egyetlen tanulmány szól Gárdonyiról, mégpedig Györke Ágnes írása az *Egri csillagokról* (2007: 625–637). Ő is felveti a „hanyatlásmítosz” problémáját. Ezt ideológiai alapon jelentette ki annak idején Mezei József. (Egyébként is a hanyatlás divatos irodalomkritikai „toposz”: Jókairól is megállapították, hogy hanyatlak, azután Fried István sikeresen cáfolta, hogy „Öreg Jókai nem vén Jókai”.)

Györke Ágnes tanulmánya bevezetésében megemlíti, hogy a mai irodalmárok hallgatnak Gárdonyiról, de a miértről nem ír. Talán a mai irodalomtudós-nemzedéknek nem tetszik sem az eszmeisége, sem a stílusa?

A legnagyobbak között tartjuk számon: az olvasók is, és számos irodalomtörténész is: Sík Sándor, Schöpflin Aladár és mások. Éppen ezért furcsa, hogy egy mai, a nagyközönségnek szánt akadémiai összefoglalásban nincsen róla fejezet, neve említés szintjén csak négyszer bukkan fel a kötetben. A Gintli Tibor által szerkesztett *Magyar irodalom* című összefoglalásról van szó (Akadémiai Könyvkiadó, 2011), amelyről azt írják az interneten, hogy „Szerb Antal óta nem jelent meg ilyen alapos összefoglaló munka a magyar irodalomról”. De Szerb Antal elismerően írt Gárdonyiról! Kihagyása egy összefoglalásból azt jelenti, hogy az akadémiai és az egyetemi körök valamiért leminősítették, s ez a leminősítés kezdi elérni, s talán már el is érte a tanterv- és tankönyvgyártókat. Gárdonyi teljesen kimarad a középiskolai tan-

anyagból. Az *Egri csillagok* a hatodik osztályban kötelező olvasmány, de már mondogatják, susstorogják, hogy nehéz a gyerekeknek. Ez a settegés-sugdosódás (Dobó szavai) minden hazafias szemléletű művet elér, így *A kőszívű ember fiait* is, s az új 11. osztályos irodalomtankönyvben, az Arany Jánosról szóló fejezetből kihagyták a hazafias-gondolati költeményeket (Rendületlenül, Magányban, Széchenyi emlékezete, sőt a Buda haláláról sem esik szó).

Megjegyzem: ez a sorsa Mórának is, neve sem szerepel a fent említett akadémiai kötetben, s lassanként Jókai is áldozatul esik az érthetetlen szelektálásnak (az új, tizedikes tankönyv végén szerepel, egy összecsapott, gyatra stílusú fejezetben). Az okokat csak sejtem, nem vállalkozhatom feltárásukra, jó volna, ha maga a szerkesztő vagy a szerzők indokolnák meg döntésüket.

Az utóbbi években mintha változott volna Gárdonyi megítélése. Erről tanúskodnak a 2013 szeptemberében tartott jubileumi konferencia tanulmányai (Bednarnics–Kusper 2015). Szerzőik mintha a „hanyatlás” műveit helyeznék a középpontba: a szerelmet, a lélekrezgést, a nőalakokat, stílusával is többen foglalkoznak. Olykor mintha visszakanyarodnának a régebbi szakirodalomhoz, például Sík Sándorhoz. De végül is összefoglaló értékelés azóta sem született Gárdonyi művészetéről, s mintha a Györke Ágnes által említett hallgatás folytatódna. Az akadémiai és az egyetemi hallgatásról van szó, a leszármazottak és Eger városa méltóképpen ápolja Gárdonyi emléket: a dédunoka Keller Péter már ötödik alkalommal rendezett 2019 májusában Gárdonyi-konferenciát Szőlőgyörökön, az édesanya szülőfalujában.

1.2. Sokan írtak már Gárdonyiról, stílusát azonban csak Sík Sándor elemezte kelendő alapossággal. Szerinte Gárdonyi stílusának gazdag sokoldalúsága három alaptípusra vezethető vissza. Az első a *konstatáló stílus*, sajátos mondatformákkal, benne az igék gazdagságával, egyéni fővevekkel. Másik jellegzetessége a *szemléletesség*, amely „nem a festőiség, hanem a plasztika eszközeivel jelenik meg nála”, hatását néhány vonással éri el, egyedi igével, jelzővel, hasonlattal. Stílusának harmadik alaptípusa a *lírai jelleg*: rövid mondatos marad, de nem konstatáló, hanem érzelmekkel teli, s mindennek felett zeneiség, gondolatrítmus jellemzi. „Stíljének fejlődése pedig körülbelül azt a vonalat futja meg, amelyet Arany János stíljének ismertünk meg: a konvenciótól, a naiv népiesen át: a koncentrált népiességből stilizált klasszikus magyar stílusig” (Sík Sándor 1928: 127; idézi Keller Péter is, 2015: 86–88). A sokirányú magyar regényirodalomban Gárdonyi sajátos helyet foglal el – a legnagyobbak között: „A modern regénynek olyan formájához azonban, amelyet azonkívül, hogy organikus egész és a maga törvényei szerint tökéletes, speciálisan magyar regénynek nevezhetnénk, – aligha jutott valaki közelebb Gárdonyinál” (uo. 128). Hasonlóan ír stílusáról Schöpflin Aladár és Szerb Antal is. „A nyelve is alighanem tudatosan a népköltészet nyelvéből indul ki, erős ritmusú, rövid mondatai, a lehetőségig leegyszerűsített kifejezési formái, a paraszti képzetkörön maradó képszerűség a nép ősi költői nyelvanyagából van kiépítve” (Schöpflin 1937/1990: 124). „Stílusa koncentrált népiességével az Arany-hagyomány legjobb folytatója” (Szerb Antal 1943: 439).

Nyelvezetének tisztaságát, magyarosságát minden méltatója dicséri. Lőrincze Lajos ezt mondta róla egyik rádiós előadásában: „Ha azt kérdezik tőlünk, melyik magyar íróat ajánljuk, akitől szép magyarságot tanulhatunk, akinek művein nyelvérzékünket erősíthetjük, jó irányba fejleszthetjük, akkor az elsők között Gárdonyit szoktuk említeni, ajánlani. Az ő kristálytiszt, finom színekben játszó stílusa, egyszerű s mégis gazdag nyelve legjobb példa lehet mindenkinek” (idézi Kispéter 1970: 224).

Térjünk tehát vissza Gárdonyi stílusához, mégpedig stílusának humoros vonásaihoz. „Érdeklődéssel jegyzi a falusi élet mozzanatait, örömmel konstatálja az érdekes apróságokat, az etnográfiai jellegű kuriózumokat, élvezi az egyszerű emberek elevenségét, átérzi lelkük primitív mélységeit, fájdalommal látja hibáikat, félszégeiket, sőt bűneiket, velük érzi a falusi tragédiák megrendülését, fensőbbes mosolylyal élvezi a jellemek és helyzetek adta falusi komikumot. De a tragikum megrendülését nyugodtabb bölcselkedés csendesíti, a komikum mosolyába felsőbb megértésnek humorba játszó melege vegyül. Mert a lélek, amely a látott jelenségek-ből életet alkot, egyszerre belülről és fölülről néz” (Sík Sándor 1928: 90).

A humor alapvető vonása Gárdonyi prózájának; nem a komikum (nem a vicc), hanem az a víg-szomorkás humor, ahogyan Arany János a *Széptani jegyzetekben* megfogalmazta (vö. Adamikné 2017: 428; 2018: 31).² Nem véletlen, hogy Sík Sándor tanulmánya több helyén Arany János életérzésével, szemléletével rokonítja Gárdonyit, s igaza van. Olyan bölcs szemléletről van szó, amely oldja a tragikumot, s mosolyt csal az emberek arcára. Egyetlen példával érzékeltetem az *Ábel és Eszter* című regényből. A történetet ismerjük: Ábel és Eszter szeretik egymást, azzal az elementáris szerelemmel, amelyről Schöpflin Aladár is írt irodalomtörténetében, de nem lehetnek egymáséi. Öregkorukban találkoznak, s Eszter meghívja ebédre Ábelt:

Hallgattak néhány kanálnyt. Aztán Ábel szólalt meg:

– Azt mondtad, *szegedi asszony*, iszen ez nem magyar leves.

– De húslébe főzte bele a borsót, azért magyar. Jó még a fogad, Ábelkám?

E szomorúságokkal elegyes beszélgetés közben jóízűen evőgelődtek-ivőgalódtak.

„Szomorúságokkal elegyes beszélgetés” – írja Gárdonyi, de alaphangulata kedves, még örömtelinek is mondható; humora jóságos, de még talán bölcs is: fogadjuk el, ami adatott. A *Titkosnaplóban* írja: „A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve” (idézi Keller Péter 2015: 114). Egy regénybeli megjegyzését idézem, mely indirekt módon igazolja világerzését: „A francia irodalom még akkor nem árasztotta el állati lehelettel Európát” (*Ábel és Eszter* 271).

² Arany humorfelfogása összhangban van a 18–19. századi német esztétika humorfelfogásával. Erről írt például Reviczky is. Ez a humorfelfogás ismeretlen a divatos amerikai humorkutatók számára: ők ugyanis generikus fogalomnak tekintik a humort, s minden vicces, ironikus stb. jelenséget alája sorolnak, vö. Attardo, Salvatore 1994, *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter; Attardo, Salvatore 2014, *Encyclopedia of Humor Studies* 1–2. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.

Viccet, szójátékot kevésbé alkalmaz: „Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle *-ikát*, *-riát* és *-fiát*, elég lett volna tanulnom egy *-iát!*” (*Láthatatlan ember* 275). A komikum más érzelemből fakad, az elméletírók szerint olykor fölényéretből, Gárdonyi ezt is tudta: „Az idegen nép látása mindig mulatságos. Az meg éppenséggel gyönyörűség, ha barbárokat láthat a művelt görög: voltaképpen magamagát szemléli, hogy mennyivel különb” (*Láthatatlan ember* 39).

1.3. Példáimat Gárdonyi regényeiből gyűjtöttem, megvallom, mindegyiket szerettem. Magának Gárdonyinak voltak kedves művei. „Ha Gárdonyi Gézát családi körben kivallatták, miként értékeli a regényét, így nyilatkozott: – Az *Isten rabjai* nekem a legszebb regényem. Az *Egri Csillagok* a legjobb regényem. És *A láthatatlan ember* a legkedvesebb regényem” (Gárdonyi József 1934 II: 91).

Most az az elsődleges célom, hogy a Gárdonyi-regények szerkezetéről közöljem egy megfigyelésemet, s ezáltal egy lényeges jellemzővel egészítsem ki a művészetéről alkotott jellemzést. Rövid mondatos ritmikus prózát más is alkotott, a víg-szomorkás humor másokat is jellemez, de a jelekből következtető, sajátos szerkesztés csak Gárdonyié.³

2. A Gárdonyi-regények szerkezetéről

A prózai művek szerkezetének van egy jól ismert sémája, amelyet az iskolában is tanítanak: a bonyodalom kezdete, az események fejlődése, tetőpont, megoldás. Több változatban is olvasható az interneten. Ennek a szerkezetnek nagy hagyománya van, minden bizonnyal Gustav Freytag (1816–1895) fogalmazta meg *Technik des Dramas* (1863) című művében, Arisztotelész és Schiller nyomán. Innen kapta ez a szerkezeti séma a Freytag-piramis elnevezést. Részei: expozíció, a bonyodalom kezdete, az események fejlődése, tetőpont, az események lecsengése, megoldás, lezárás. Valóban hasonló ez a felépítés a piramisra (a séma mellé szoktak is rajzolni egy piramist), geometrikus, meglehetősen szigorú jellege van. Azonban nagy íróink merészen eltértek ettől a szerkesztéstől, mindenekelőtt Jókai (kapott is kritikusaiktól hideget-meleget).

Jókai regényeinek narrációja alapvetően lineáris, de azon belül elágazó, fraktál-szerkezetnek neveztem el (Adamikné 2016: 112). A fraktálok szabálytalan szerkezetek, de mégis van bennük rendszer. Olyan ez a szerkesztés, mint egy fa: van törzse, van egy fő ága, s vannak oldalágak, de ezek az oldalágak a főághoz csatlakoznak (a fraktálgeometria Benoit Mandelbrot elmélete). Van rendszer a Jókai-regények vonalvezetésében, de sajátos, nem egyezik a preconcepciók kritikuskok elvárásaival, s összhangban van változatos stílusával, melyben minden árnyalat fellelhető, a bonyolult alakzatoktól az egyszavas mondatokig. Ezzel szemben a Gárdonyi-regények nar-

³ *Az érvelés és a stílus humora Gárdonyi regényeiben* címen egy hosszú tanulmányt már közöltem az internetes Anyanyelv-pedagógia című folyóiratban. Tárgyalom benne különleges szóalkotásait is, sőt a végéhez csatoltam egy többoldalas listát különleges szóalkotásaival. *Stilisztikai kislexikonomban* (2019) a hapax legomenon egyik példája az „evőgelődtek-ivőgalódtak”.

rációja puritán, elágazások nélküli, egyenes vonalú, összhangban van rövid mondatos, pergő párbeszédés stílusával.

Az *Egri csillagok* szerkezete bonyolultabbnak tűnik a többi regényénél, némelyek elágazónak ítélik, de nincs így: az események egymást követik, s végül is minden Eger felé tart. Ez általános vélemény a szakirodalomban. A többi regény szerkezete tömören egyenes vonalú. A lényegen a keretes szerkezet sem változtat: az egyenes vonalú elbeszélés olykor keretbe van foglalva (*Szunyoghy Miatyánkja, Az a Hatalmas Harmadik*). A lényegen az sem változtat, ha az elbeszélő az egyik szereplő (Zéta, Jancsi fráter). Több művében azonban megfigyelhetünk egy érdekes szerkesztést, amelyet **búvópatak-technikának** neveztem el.

Az *Ida regényében* – fokozatosan alakulnak az érzelmek: Csaba szeretettel néz Idára: „A szeme néhány percig meleg sugárral pihent Idának nyugodt és tiszta arcán. Talán akkor nézte meg először. De aztán megint elhidegült. – Gyerünk hát: ebédeljünk.” Később „kedves, jó Idának” szólítja, Ida megstoppolja Csaba zoknijait, takarítja a műtermét stb. Ezt a folyamatot gondosan feltárja tanulmányában Szikszainé (2015: 111–132).

Úgy tűnik azonban, hogy Gárdonyi többi regényében is alkalmazza a fokozatos érzékelés technikáját: először alig érzékelhető utalást olvasunk, majd egyre több és fajsúlyosabb utalást. Az egész rendszer jól megszerkesztett fokozás, ezzel együtt indokolása egy végső cselekedetnek, mondhatjuk: konklúzióknak. Az utalások **jelek**, amelyekre ajánlatos az olvasónak figyelni. A lényeget jól fejezi ki a búvópatak-technika elnevezés. Nézzük a bizonyítást.

Az *Egri csillagokban* Hegedűs árulása fokozatosan bontakozik ki. Megvannak az előjelei szokatlan gondolkodásmódjában, utána bomlasztó beszédeiben, végül a folyamat kulminál az ellenség bevezetésében. Első említése a kurd fogoly kihallgatásakor történik. Már zuhannak be az ágyúgolyók. „Az ülők mindnyájan fölkeltek. Hegedűs elment.” (391) Nem tudjuk, miért (talán félelmét nem képes leplezni). Később arról filozofál, hogy „Hol van az megírva, melyik törvényben, hogy védje valaki az anyját?” Gergely úgy válaszol, hogy isteni törvény az anyaszeretet, az anyaszeretet és a hazaszeretet pedig egy. Erre Hegedűs nem válaszol. (453) A törökök bekiabálnak, a várbeliek fenyegetéseiket hazugságnak tekintik. „De hátha nem hazudnak?” – mondja Hegedűs. Ez már destruktív megjegyzés, Gergely felháborodik, össze is szólkoznak, sőt kardot rántanak. (458) Majd Hegedűs a katonáknak arról beszél, hogy ostromkor dupla fizetés jár; ezt Sárközi jelenti. Másnap Hegedűs ezt Dobónak is elmondja. Dobó leteremti, nem engedi a suttogó propagandát, „a várban semmiféle settegesnek-sugdosódásnak helye nincsen.” (466) Dobó ezután figyelgeti Hegedűst. (469) Rövidesen jelenti Sárközi Mekcseynek, hogy mozgolódás van a víztározónál, Hegedűs bevezette az ellenséget. (471. kk.) Hegedűst elfogják, felakasztják.

A láthatatlan emberben Emőke érzelmeit sokáig nem ismerjük, fokozatosan derül rájuk fény. „Ha anyám bejön, beszélj Átilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban... Oh, beh szép lehetett az az ember! szép, mint valami

földön járó isten!” – kérleli Zétát. (319) Később Zéta azt mondja Emökének, hogy Átilla öregedett: „három év múlván vén ember lesz.” „Soha! – mosolyodott el. – Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Átilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istenek. Olyan, mint nézd ott a fali szőnyegünkön Áresz, aki leszállt a felhőkől és páncélt öltve küzdött a hadakban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, amelyhez hasonló más ember szemében nincsen!? Ha haragszik, még a falevelek is remegnek. Ha mosolyog, még a felhők is megnyílnak.” (327) Nemsokára kimondja reménytelenségét: „Zéta, mi szomorúbb a halálnál? Csak bámultam. Mit is szólhaszak az ilyen kérdésre? Ő maga felelt. A fejét ingatva bámult maga elé: Az élet.” (334) Végül elkíséri a halálba Átillát.

Átilla jelleme is fokozatosan bontakozik ki: eleinte valóban szoborszerű, de azután végtelenül érdekes mosolya fokozatainak leírása, tánca, igazságossága, például pénzt ad a tíz árvával menekülő özvegynek (228); diplomatikus viselkedése a csata előtt, hatásos, rövid beszéde, seregszemléje, küzdelme a csatában:

Átilla sebes vágatást száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek:

– Hunok vagyunk! – kiáltja a mi seregünk előtt, – ma is megmentatjuk!

Micsoda erő van ebben a hangban! Micsoda erő a szeme villanásában, feje vetésében. Micsoda öröm látni egy embert, aki mintha nem is ember volna, hanem valami oroszlán-isten emberi testben. (257)

Igaz, hogy Zéta első benyomása róla az, hogy szoborszerű – ezt hangsúlyozza Eise-mann (2015: 53) –, ám az elszórt említésekéből összetett, lenyűgöző jellem bontakozik ki.

A kürtben Zsuzsika dacosan nem vesz tudomást sem Átilla hadba vonulásáról, sem megérkezéséről – de ez is azt jelenti, hogy rá gondol. Figyeli az újságot, titokban olvassa a háborús híreket. Mi közöm vele? – mondogatja. Olvassa Átilla nevét a Városunk hősei rovatban. „Ej, mi közöm vele!” – ismétli. Elsápad, mikor Átilla háromszor szólítja. Végül visszatér a toronyba, mert „Ő akarja”.

A Szunyoghy Miatyánkjában a második feleség, Margit hűtlenségére is jelekből fokozatosan derül fény. Elégedetlen a házukkal, szépnek tartja Cselkeyék kávék szer-vizét, Cselkey költeményeit (145). Cselkeyné halála napján naplót kezd írni, szte-nogramos naplót, a férj furcsállja, de elfeledkezik róla (151). Könnyes szemmel csókolta a kezemet – olvassa később a naplóbejegyzést. Azon csodálkozik, hogy hiányzik a meg szócska. (153). „A gyanú azonban olyan, mint a taplóba esett szikra, ég tovább. Lassan, beljebb-beljebb, elnyomhatatlanul” (170). Margit délutánonként kilovagol. „S akkor egyszerre mintha villám lobbant volna el a fejemben. Miért nincs itt Cselkey délutánonként soha?” (159) Végül megbizonyosodik, s „lezárja” életének ezt a szakaszát.

Az a hatalmas harmadikban Mariska problémája is jelekből, fokozatosan derül ki. Bátor lépéssel követi Miskát, bár a férfit a bíróság nem választja el züllött feleségétől. Összeköltöznek, de Mariska az ágyát felviteti anyósa szobájába. Később az ágy lekerül, de a nő mindig kitér a házaselet elől. A férfi végül magyarázatot kér, s akkor a nő megvallja: nem akarja, hogy az esetleges gyerek szégyenben éljen, az anyja nevét viselje. Ennek a lehetetlen helyzetnek nincs más feloldása, mint a beletörődés.

Az Öreg tekintetesben mutatkozik meg legmeggrázóbban a bűvópatak-technika (talajdonképpen itt vettem észre először). Tudjuk, hogy a szeretet hiánya, a részvétlenség, a ridegség az oka az öreg öngyilkosságának. A részvétlenségre az elszórt utalásokat mintegy tucatnyi helyen észleljük, a regény közepétől egyre sűrűbben; s egyre visszataszítóbbak: a fokozás itt is érvényesül.

Először áttételesen mutatkozik meg a részvétlenség: az öreg a beteg asszonyról érdeklődik: „Tudom is én!” – felel az inas. (74)

Úgy beszéltek az öregről, mint valami gyerekről. (101)

„A bácsit nem szabad beeresztenünk többé a zsúrnapon” – mondja Bárányné „fellelges” arccal. (130)

Elfogyott a pénze, pénzt kér. „A szemek elnyilottak az asztalnál”, „A szavára tehát percnyi köves csendesség volt a felelet”, „A család megütődve nézett rá”. (135)

„A bácsi sok pénzt költ” – mondja Bárányné. „Az öreg a második gyermekkorát éli” – jegyezte meg ridegen az orvos. (137)

Az öreg, fősvény Mayer „nem segíti ki zavarából”, ti. nincs pénze villamosra. (160)

„És a kabátja zsebébe dugta a húszkoronást” – a lánya. (168)

„Leszállították a havi díjat tíz koronára.” (167)

Végül a család viselkedése a durvaságig fokozódik: Vén marha! – kiáltja a doktor. „Éktelen dühvel meresztette vérben forgó szemét az apósára.” (178)

Ezután következik be a „megoldás”, az öngyilkosság.

Nem értek egyet Z. Szalai Sándor azon véleményével, hogy az öreg Csurgó anakronisztikus, groteszk figura, a letűnt világ embere (Z. Szalai 2001: 59).⁴ Az igaz, hogy ódivatú a ruházata, a negyvennyolcas időket idéző atilla. Ám a környezet rendkívül lehangoló, elsősorban a család. Morális értelemben más az öreg tekintetes, s nemcsak arról van szó, hogy a lelkiismeretlen vő elkártyázta az örökséget. Kulcsjelenet az órásné temetése körül kibontakozott vita:

– Nem azért, apácskám ... Tudjuk, hogy irgalmasszívű. Csak szokatlan ez a fővárosban.

– Mi szokatlan? Az irgalmasság? Nem bánom én, ha szokatlan is. Ha a fővárosnak szokatlan, én nem vagyok főváros! Én csak Csurgó Károly vagyok. Az asszony az én betegem volt, hát én temetem el! (137)

⁴ Azt is nehéz elhinni, hogy Zéta szavaiban Gárdonyinak Bánffy-rezsim-ellenessége tükröződik (uo. 47).

Keller Péternek van igaza: „Dédapám a tanítói és az írói hivatást egyaránt apostolkodásként élte meg. Tanítóként és íróként feladatának tekintette, hogy a rábizottakkal megismertesse Istent, bevezesse őket az emberszeretet tudományába, és képessé tegye a teremtett világ csodáinak felismerésére. [...] *Az öreg tekintetes* című írása az én olvasatomban erről szól” (*Az emberszeretet tudománya. Mértékadó* 2019. április 1–7, interjú). Az irgalmasság, az emberszeretet a fő olvasata ennek a szomorú regénynek. A másik a gyökértelenség: elpusztul a növény, ha a gyökerét elvágjuk; elpusztul az ember, ha sehová sem kötődik.

Gárdonyi regényeiben tulajdonképpen viselkedést érzékelünk, mint az életben, s fokozatosan jövünk rá a tartalomra. Mégpedig jelekből. A jeleket észleljük, ráébredünk a tartalmukra, s a jelekből vonunk le következtetéseket. Vannak cáfolhatatlan jelek, s vannak cáfolható jelek – írja Arisztotelész (*Rétorika* 1357b).⁵ Gárdonyi regényeiben zseniálisan alkalmazott érvelési technikáról van szó: fokozatosan válnak a jelek a valószínűségből cáfolhatatlan bizonyossággá.

Ám a jelek alkalmazásának van egy mélyebb jelentősége, mégpedig a keresztény hagyományban. Szent Ágostontól származik a jel meghatározása: jel mindaz, ami önmagán kívül más is jelent, pontosabban: „A jel az, ami egyrészt önmagát nyújtja az érzékelésnek, másrészt önmagán kívül valami más az értelemnek” (idézi Adamik Tamás 2012, 331). A Biblia értelmezéséhez kapcsolódik jelemélete: hogyan lehet a Bibliában az igazságot megtalálni, s hogyan célszerű a megtalált igazságot közölni. De a jelek mindenütt felbukkannak, közvetítenek, irányítanak. A kereszt jelét követte Nagy Konstantin, jeleket követtek a szentek. Lehetséges, hogy a jelekből való olvasás mélyebb gyökerű Gárdonyi regényeiben: istenhitének bizonyítéka? A jelek vissza-visszatérő alkalmazása, a bűvópatak-technika spirituális gyökerű? Minden bizonytalansággal, bár erre csak közvetett bizonyíték. De bizonyíték lehet az író nyilatkozata, térjünk vissza a mottóhoz: „Pedighát voltaképpen minden regény az író élete története. Akármiféle személyek is szerepelnek a regényben, a szívök mindig az író szíve.”

Lehetne elemezni az öreg tekintetes környezetét. A lánya összetett személyiség: részvétet érez apja iránt, szereti őt, de ugyanakkor férjét sem tagadhatja meg. Ő is inkább áldozat. Lehetne elemezni a szegények, az áldozatok világát. A rideg, önző, kártyás vő külön világ, s külön világ a sznob társaság. A lecsúszott arisztokraták, a lelkiismeretlen hírlapírók egy másik réteget képviselnek. Azután az inas, a házmester, a vice és a többiek is egy érdekes, köztes réteg. Egyszerűnek tűnik egy Gárdonyi-regény, de a kevés, találó szóval, a szoborszerű, plasztikus jellemzéssel sokat mond, s a mélyben nagyon is bonyolult. (Zárójelben jegyzem meg: megpróbáltuk annak idején több írását is betenni alsó tagozatos olvasókönyvekbe, de feladtuk: rájöttünk, hogy az egyszerűnek látszó szöveg nagyon is bonyolult. Nagyobbakkal, középiskolásokkal viszont olvastatni kellene: „üzenete” félelmetesen korszerű: korsze-

⁵ „A jelek közül azt, amelyik szükségszerű, bizonyosságnak nevezzük, annak, amelyik nem szükségszerű, nincs megkülönböztető neve. Szükségszerűeknek azokat nevezem, amelyekből szillogizmus alkotható, s ezért az ilyen jeleket bizonyosságnak mondom. Így, amikor véleményünk szerint nem lehet megcáfolni az állítást, úgy véljük, bizonyossággal hozakodunk elő, mert bebizonyítottak és befejezettek tartjuk” (*Rétorika* 1357b).

rú a férfi-nő viszony ábrázolása, az ember láthatatlan, azaz megismerhetetlen gondolata stb.)

Thomka Beáta *A pillanat formái* című könyvének utolsó egységében Örkény novelláinak „formateremtő elveiről” ír, s elbeszéléstechnikája lényeges elemének az utalást tartja: „az epikus stílusú mesélés helyett az *utalás* a jelenkor írójának és olvasójának legmegfelelőbb kommunikációs formája” (1986: 142). Gárdonyi elbeszéléstechnikája erősen emlékeztet erre, s ha így van, prózáját igencsak modernnek nevezhetjük, talán még korát is megelőzte. Örkény prózáját még az ellipszis, a parabola jellemzi, de hát ezek a Gárdonyi-próza jellemzői is. Persze a végeredmény más, de a technika feltűnően azonos. Ezen mindenestre érdemes elgondolkodni.

3. Összefoglalva: az irodalmároktól örökölt előítéleteket: a hanyatlás vádját, valamint művészetének átmenetinek tartott jellegét bizton megcáfolhatjuk. Plasztikus jellemábrázolása, ritmikus prózája sajátos, elsősorban egyedi szóalkotások jellemzik. Humora összetett: víg-szomorkás, az esztétikai fogalom Arany János-i értelmében. Regényeinek narrációja látszólag egyszerű, lineáris, de a mélyben nagyon is összetett: jelek alkalmazása, a bűvópatak-technika jellemzi. A jelek alkalmazása pedig kapcsolatban van istenhitével. A könnyed felszín mögött súlyos mondanivaló rejtezik: minden idők minden embere számára. Sok irodalmár hangsúlyozza, hogy Gárdonyi egyedülálló óriás, de sajátosságát nem ragadják meg. Egyedi szavai Jókainak is vannak, tömegével. Rövid mondatokat, rövid mondatos dialógusokat Jókai is, Móricz is alkotott. A jelekre épülő narráció, mégpedig fokozásos módon, valóban sajátja, s leginkább ettől egyedülálló, sőt modern! Gárdonyi egyedülálló és modern klasszikus, s ezt a hivatalos köröknek is el kellene végre ismerni.

A FELHASZNÁLT IRODALOMBÓL

Adamik Tamás 2012, Augustinus jeleméletének terminológiája és funkciója. *Sanctissima religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok*. Budapest. Szent István Társulat, 330–352.

Adamikné Jászó Anna 2016, *Jókai és a retorika*. Budapest: Trezor Kiadó.

Adamikné Jászó Anna 2017, Az érvelés humoráról. *Magyar Művészet*. 1. sz. 41–50.

Adamikné Jászó Anna 2017, Humor, derű és bölcsesség az érvelésben Arany János epikája alapján. *Magyar Nyelvőr*. 141. évf. 4. sz. 426–465.

Adamikné Jászó Anna 2018, Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus). Hozzászólás egy bonyolult témához. *Századvég* 87. 5–39.

Adamikné Jászó Anna 2018, Az érvelés és a stílus humora Gárdonyi regényeiben. I. *Anyanyelv-pedagógia*. XI. évf. 3. sz. 5–23.; II. 4. sz. 5–23.

Bednancs Gábor – Kuser Judit szerk. 2015, *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Budapest: Ráció Kiadó.

Eisemann György 2015, A láthatatlan ember és a látható nyelv. Gárdonyi Géza regényéről. In: *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Szerk. Bednancs Gábor – Kuser Judit. Budapest: Ráció Kiadó, 45–60.

- Gárdonyi Géza 1938, *Magyarul így!* Budapest: Dante Könyvkiadó.
- Gárdonyi Géza 1974, *Titkosnapló*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gárdonyi József 1934, *Az élő Gárdonyi. I–II*. Budapest: Dante Könyvkiadó.
- Györke Ágnes 2007, Homéroszi eposztól a Nagy Könyvig. In: *A magyar irodalom története 1880-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest: Gondolat Kiadó, 625–637.
- Keller Péter 2015, *Az élő Gárdonyi-arc*. Budapest: Szent István Társulat.
- Kispéter András 1970, *Gárdonyi Géza*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kovács Gábor 2011, *A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kovács Gábor 2015, A Gárdonyi-novella poétikája. *Mesterkönyvek faggatása*. Szerk. Bednics Gábor – Kuser Judit. Budapest: Ráció Kiadó, 205–230.
- Mezei József 1965, Gárdonyi Géza. *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. 4. kötet. Szerk. Sőtér István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 901–914.
- Schöpflin Aladár 1990/1937, *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sík Sándor 1928, *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest: Pallas Rt.
- Sík Sándor 1942, *Esztétika I–III*. Budapest: Szent István Társulat.
- Z. Szalai Sándor 2001, *Sors és történelem. Tanulmányok Gárdonyi Gézáról*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- Szekér Endre 1975, *A nominális stílus jelentkezése Gárdonyi műveiben. Nyelvtudományi dolgozatok 17*. Budapest: ELTE.
- Szerb Antal 1943, *Magyar irodalomtörténet*. Budapest: Révai Kiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma 2015, Párhuzamos lélekrajzok nyelvi-stiláris vetületei Gárdonyi Géza Ida regénye című művében. In: *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Szerk. Bednics Gábor – Kuser Judit. Budapest: Ráció Kiadó. 111–132.
- Thomka Beáta 1986, *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.
- Vértessi Aranka 1910, *Gárdonyi nyelvéről*. Budapest: Markovits és Garai könyvnyomdája.

Elsődleges források

- Dante-kiadás: Öreg tekintetes, Isten rabjai, Láthatatlan ember, A kürt.
 Ida regénye, Szépirodalmi Kiadó, 1963; Hosszúhajú veszedelem, Szépirodalmi Kiadó, 1978
 Egri csillagok, Ifjúsági Könyvkiadó, 1955.
 Az a hatalmas harmadik, Szunyoghgy Miatyánkja, Ábel és Eszter, Unikornis, é. n.

*Szavakkal – a szavakon túl (Zene és a szívnek szárnyazott sejtelmei
Gárdonyi Géza prózájában)*

Gárdonyi Géza zenei műveltségéről, hangszer tudásáról, a gimnáziumban és a tanítóképzőben elsajátított zenei alapjairól és a kántortanítótól elvárt zenei képzettségéről nagyon jól dokumentált könyvet írt Barsi Ernő. Az ilyen magas szintű, jó alapokkal rendelkező néptanítói tudásról adott hírt Sára Sándor is a „*Néptanító*” filmjében megszólaltatottak által. Azaz a zene embert formáló hatását a magyar oktatás már egészen korai időszakában nemcsak felismerte, hanem tudatosan fel is használta képzésében. Gárdonyi Géza ebbéli zenei tehetségét, önképzés által elért magas fokú hegedűjátékát igen sok példával igazolta Barsi Ernő.¹ A prózaíró Gárdonyitól tehát nem meglepetés, hogy a művészet szavakon túli világához a zenén keresztül vezet el gyakran az olvasóját. Írói eszköztárában sokszínűen és sokféle módszerrel építi be elbeszéléseibe ezt a zenei többletet – azaz a szó többszörös jelentésrétegeivel sem látatható világ megragadásához találja meg az érzelem sejtető kifejezőeszközeit. Kérdem ez a szavakkal, a zene segítségével a léleklátásért. Írásomban ezekről a *szívnek szárnyazott sejtelmeiről* beszélek. Sem szövegválogatásomban, sem azok feldolgozásában nem törekedtem az életművet átfogó koncepciózus rendszerezésre. Talán csak gyönyörködni akartam abban az írói leleményben, amellyel a zeneileg magasan képzett hegedűjátékos kántortanító két művészeti ágat szólaltatott meg egymásra hatásukban azért, hogy a látható világ mögé benézhesen, és nekünk is megmutathassa.

Bevezetésként hangozzék el Gárdonyi Géza megfogalmazásában a címet magyarázó idézet:

Roráté

Az orgona mély bűgással ered szólásnak. Hangjától remeg a fal is. A pap violaszínű miseruhában áll az oltár előtt. Leteszi a kelyhet, aztán lemegy az első lépcsőre, hogy elmondja a gyerekekkel Dávid királynak azt a zsoltárát, amelyben az az oltárhoz visszatér.

Akkor meglágyul az orgona hangja. A sok száz esztendő adventi ének megzendül a templomban:

*Oh fényességes szép hajnal!
Kit így köszöntött az angyal:
Üdvözlégy teljes malaszttal!*

¹ BARSÍ ERNŐ, *A muzsikáló Gárdonyi Géza*, [Győr], Magyar Kultúra Kiadó, 2013, 84.

Végigreszket idegeimen az a mennyi szent érzés, amely gyermekkoromban áthatott, mikor az első hajnali misén ezt az éneket hallottam. De micsoda nyomorult szerszám a toll, és micsoda erőtlen erő az emlékezet, hogy egy éneket se lehet vele leírni. A hangokra nincs szavunk, mert az ének hangjai egy alaktalan álomvilágból valók. A szöveget, amely egy angyal földi látogatásáról szól, az ének a képzetnek egy olyan birodalmába emeli, amelybe csak a szívnek szárnyazott sejtelmével juthat el az ember.

A második ének szintén ősrégi magyar ének. Megvan a Náray-féle énekeskönyvben² is, amit még a Rákóczi-kor előtt nyomtattak. De nem tudjuk ezt mink, és nem törődnek ezzel a gyermekeink. Éneklük és elringatóznak magasztos szépségű képeiken:

*Oh nemes ékes lilium,
Szép és gyönyörű rózsza, Mária!
Ki szent malaszttal,
Mint gyöngy-harmattal
Neveltettél óh Mária!*

Ezt az éneket nem csinálhatta latin nyelven beszélő klastromi barát. Ezt magyar poéta csinálta, aki a nazaréti istenszerette szüzet a maga képzetében olyanná formálta, mint amilyen leányok a Tisza-Duna partján teremnek: rózsák, lilomok.

Varga Ádám kinyújtott nyakkal fújja mellettem az énekét. A gyerekek is oda-lenn buzgón énekelnek. A szentek a falon komoly figyelemmel hallgatnak. Bibliái áhítat van az egész templomban.

Mert hát szép is volt az, mikor az Úr elküldötte az ő követét a fényes magaságból a nazaréti szegény zsidólányhoz, akinek a neve Mária vala, szép és gyönyörű rózsza, Mária.

Gárdonyi, a szépség megsejtetéséért, először az égi világba emeli – az ének segítségével – a szavak hétköznapi használatban koptatott változatát, majd megtöltve az égi szféra felé törő többlet rezgésével az immár szimbólumokká vált jelentéseket, visszahozza a földre. Például a *Rorate* történetében a Máriát és szenteket jelképező *rózsza*, *lilom* szavak hordozta erényeket a falubeli lányokra csúsztatja át Máriáról – *Ezt magyar poéta csinálta, aki a nazaréti istenszerette szüzet a maga képzetében olyanná formálta, mint amilyen leányok a Tisza-Duna partján teremnek: rózsák, lilomok.* – Gárdonyi prózájára jellemző a térsíkváltásoknak ez a finom líraisága, amelynek hatását, ha fokozni már nemigen lehet, akkor az író az általa teremtett hangulatból (humorral vagy józan megjegyzéssel) kiszól a szövegből, lezárva a pillanatívet. A *Haragosok* elbeszélésben a háborúba induló legény csak ennyit mond fájdalomban: „– Hej édös anyám; édös szülő anyám! A leánynak meg azt mondta – Hej Lidi, Lidi, édös kis galambom!” S az író józan magyarázata: „Jambusokban és körmondatokban csak a színpadon búcsúzó katonák beszélnek.”

* * *

² NÁRAY György, *Lyra coelestis*, Nagyszombat, 1695.

Haragosok³

A történet röviden: A háborúba elment katona elfelejti a hűségesen rá váró mátkáját, és talján asszonnyal és kisgyerekekkel tér haza. Csak falujában jut eszébe a lánynak tett ígérete.

A novella nagyon szűkszavúan, nem dramatizálva meséli el a hűtlenség drámáját és az öregségig tartó haragot. A bocsánatkérés hiányát. Egy élet nem volt elég a megbékülésre.

„A pap az oltárnál. Én a kóruson. Orgonálgatok, énekelgetek. [...] A templomba csak két öreg jár: egy meggörnyedt anyóka meg egy remegő fejű apóka [...] ez nem is asszony szegény, hanem leány. Hetvenesztendőös leány. Egy legény miatt! Az a legény azelőtt ötven esztendővel Paizs János volt, az az öreg remegő fejű bácsi, aki az üres padokban közepett ül. [Az anyóka...] Előveszi a hóna alól a nagy kopott imádságoskönyvet, amelynek Rózsakert a neve.”

→ → →

„Én csak az orgona lágy hangú fasípjait szólaltatom meg, és csak úgy dúdolgatva énekelem azt az ősrégi szenténeket, amely ezzel a nagy sóhajtással kezdődik: *Menny, föld, tűz, víz, levegő ég, Gyöngy, arany és minden kincs, Mit háborgatjátok elmém?*”⁴

Az elbeszélés zárása, csak látszólag nyugodt.

Gárdonyi a külső történetet átviszi – a lélek világába, a szentének felidézésével.

← ← ←

Az imakönyv valós kiadású, [Bozóki Mihály 1791-ben adta ki Vácott] itt azonban az elveszett boldogságnak a szimbólumává is válik. A szerelem földi rózsakertjévé, amelybe nem léptek be ketten sohasem.

← ← ←

Az ősrégi ének, amelynek sóhajtása nemcsak a keresztény ember könyörgése, hanem az öreg pár földi életének is fohásza: „Mit háborgatjátok elmém?” Az énekszöveg még folytatódik, de Gárdonyi kitűnő dramaturgiával, csak eddig idézi.

Az egyházi énekek az *Én falum* történeteiben gyakran fel-felhangzanak. Hol a templom terében, hol a szabad ég alatt. Az énekek legtöbbször egy versszakal kerülnék a történetbe, bár legtöbbször több versszakosak, amely énekszövegeket általában memoriter mindenki tudott. Felidézett dallamukkal/szövegükkel mindig hozzáadnak valami érzelmi többletet az elbeszéléshez.

* * *

³ <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/01.htm#cim7>

⁴ Zenei melléklet: <https://www.youtube.com/watch?v=XVEWhGUB0aY>

A *Virágok és a bogarakban*⁵ már-már derűt hoz a vak koldus nagyon is drámai valóságába, a kéregetésbe az egyházi ének. A vak ember csak ezáltal a hit által láthat, de amit ő lát az a mennyei város, s ami kapu megnyílik a kéregető hangjára, az a földi kapu (égi és földi kapu egymásra játszása):

„Az én tanítványaim mind odakünn vannak most a szabad ég alatt. Az aprók libát legettettek. A nagyok a lovakat őrzik. A Balog gyerek úri pályára lépett: csizmadiainasnak adta az apja a városba. Az Ábris gyerek meg a nagyapját vezetgeti, aki vak szegény és koldul. Tíz-tizenöt falu a kertületük. Hol imádkoznak, hol énekelnek:

*A mennyei szent városnak
Gyöngykapui mind megnyílnak.
Üdvözlégy, óh Mária!
Üdvözlégy, óh Mária!*⁷

[Örvend az egész mennyország,
halhatatlan nagy boldogság
lett díja Máriának,
egek királynéjának.]

Cselényi Gábor István: Máriapócsi énekeink teológiája⁶
A János-jelenések („A tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy: mindegyik kapu egy-egy drágagyöngyből”, Jel 21,21) alapján kapunk képet a mennyországról, ahová Mária érkezik: *A mennyei szent városnak/ gyöngykapui ma megnyílnak/ Jézus édesanyjának,/ áldott Szűz Máriának.* Az énekek leggyakoribb jelzői – királyné, mennyországnak királynéja, angyalok, pátriárkák, próféták, apostolok, vértanúk, hitvallók, szent szüzek, minden szentek királynéja – mind azt fejezik ki, hogy Mária – Szent Fia mellett – az üdvözültek édesanyja, akik maguk is kiveszik részüket dicsőítéséből: *Fönn az égben angyalok énekelnek,/ a szent Szűznek dicséretet zengenek.*

Ábris persze csak gyerekhangon fújja, és a nyakát nyújtogatja hozzá, az öreg meg brúgózik mellette. Erre aztán, ha a gyöngykapuk nem is nyílnak meg előttük, de a fakilincses ajtók megnyílnak. Itt egy marék liszt, amott egy marék só – összekerül télire a kenyér.”

* * *

Nagyon szép az az egyházi szöveg- és dallamvilág, amely párhuzamosan, egymást kiegészítve fut az olvasandó szöveg történetével, és szakralitásba emeli a vágyat, a bűnbánatot, a lélek foháskodását (feltéve, ha az olvasó is őrzi memoriter mindezt a közös kultúrincset). Nem retorikai elemek, díszítő kellékek tehát Gárdonyi énektalálásai. Az *Aggyisten Biri* (Szőlősgyörökhöz kötődő?) történetének kezdetén például az Amerikába kivándorolt legény álmában a *Jézusomnak kegyelméből* temetési éneket hallja. Gárdonyi az ének első és második versszakának csak egy-egy sorát idézi, vagy inkább felidézti olvasójában mind a szöveget, mind a dallamot – *Jézusomnak kegyelméből, im elértem végemet és Amíg éltem e világban, benned bíztam Istenem.*

⁵ <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/01.htm> – GÁRDONYI Géza, *Az én fahum*, I. kötet, Márciustól decemberig, *Virágok és bogarak*

⁶ epa.oszk.hu/00900/00939/00188/EPA00939_kereszteny_szo_2016_07_1.html – Cselényi Gábor István, *Máriapócsi énekeink teológiája*, Magyar Egyházzene, XXII (2014/2015), 403–411.

⁷ Zenei melléklet: <https://songbook.hu/lyrics/87864/maria-mennybemenetele-kozrm-kovacs-juci>

Az énekben egyes szám első személyben búcsúzik a halott. Az Amerikából, az álom hatására hazatérő legény sorsában (szerelmének elutasítása miatt) az élet feladásával, „élő-halott” létével, halálkeresésével találkozhatunk. Az ének valamennyi refrénje az égbe tekintő ember fohásza. *Istenem, Istenem, ki voltál mindenem, // könyörülj én lelkemen: Azaz az álombeli halott és a halált kereső ember közös könyörgése.* Általa emelődik a szakralitásba a lélek küzdelme/élete és a szavakkal megragadható földi élet.

* * *

Regényeiben ritkábban, de *Az én falum* szinte valamennyi történetében felbukkanak az énekek (egyházi énekek, műdalok és népdalok egyaránt, akárcsak a népi és polgári világ akkoriban kedvelt hangszerei (furulya, cimbalom, hegedű, zongora, kürt, okarina stb.). Nem hangulatfestő elemként, (bár úgy is) hanem mintha a hétköznapi életnek és magának az emberi létnek is szerves része lenne. A lélek megmutatózása lehetősége.

*Az Egy dal története*⁸ bevezető sorai nemcsak az elbeszélést kezdik el, többről tesz vallomást: „Az új kálvinista pap gyermekkori ismerősöm, a rektor meg jóbarátom. Különbben is mindig szívesen hallgatom a zsoltárokat. Micsoda szerencsés felekezet, hogy azon az erőtől duzzadó régi szép magyar nyelven beszélhet az Éghez! Én pápista embernek születtem, és szeretem is az én minden művészettel ékes pompás vallásomat. Csak az a latin szó, az ne volna már benne! A kálvinista templomban magyarnak érzem az Istent is”. A történet folytatása: a templom padjában, üldögélés közben megakad a szeme az egyik gyönyörű paraszt-fejen. (Gárdonyi nem először festi meg szavaival a falu népének egy-egy arcát – a valóságban sem állt tőle távol a művészetnek ez az ága. (Gondoljunk csak az 1786-ban Dante *Isteni színjátéka* ihlette Pokol-körkép megtervezésére, vázlatának megfestésére, kiállítására!) S az anekdotikus elemeket sem nélkülöző romantikus történet hozzákerekedik a balladaszerű énekhez, amelynek palóc vidéki variánsaiból többet is ismerünk!: *Szépen legel a báróné juhnyája, // a kisasszony maga sétál utána.*⁹

1. Szépen legel a báróné gulyája,
S a kisasszony maga sétál utána.
Még messzire kiáltja a gulyás[!]
Szívem János, terítsd le a subádat.

2. S én a subát oda nem terítem,
Itt a csárda, behajtják az nyájamat.
Szívem János, ne gondoljál te azzal,
S kiváltsa az öreganyám, ha mondom.

3. Fújja a szél aranyrojtos gátyáját,
S nem nyerte el a báróné lányát.
S lányom, lányomnak sem mondhatlak,
Mintsem téged az gulyásnak adnálak.

⁸ <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36> – GÁRDONYI Géza, *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, *Egy dal története*

⁹ Több változata is ismert, többen felgyűjtötték. (Pl. PAP Gyula, *Palóc népköltemények*, Sárospatak, 1865, 11. sz. sz. sz.) Lásd: <http://mek.oszk.hu/06200/06204/html/manepbal00337.html>

A falu világában kézenfekvő hangszerként, legtöbbször a furulya hangzik fel:

* „...az öreg Áron, furulyázik (minden halottjának elfűjja a temetőben a nótáját, akiket szeretett ...” (*Ki-ki a párjával*)¹⁰ Gárdonyi hozzát teszi: „A hatlikú pásztorfurulyán moll-dallamok nem szoktak hangzani. Olyan édes-szomorú volt az a dal ott abban a csendben...”

S ebben a csendben a hangok valami légies tűnékenységgel semmisülnek meg: „Hallgatott, mígcsak a furulya is el nem hallgatott, s az utolsó hangját elvitte a szárnyain egy fölöttük átszálló poszméh.”

* Nem idilli a világ, még ha furulyáznak is benne, de a legnagyobb nyomorúságot is megfényesítheti. A *Török bankó*¹¹ című elbeszélés Borza János nevű öreg juhásza, akárcsak egy másik történetben Szűcs András csak a kutyájának furulyázott: „S ha egy-egy nóta jól kijött a furulyán, Szűcs András kérdőn pillantott a kutyájára. A kutya helyeslőn és vidáman nézett reá...”¹²; „A Borza kutyájának is tetszik a furulyaszó. Sokszor nincs is más hallgatója, csak a Gyöngyös, a kuszált szőrű kis fekete kutya. Mikor a gazdája furulyázik, leül vele szemben, és tetszéssel hegyezi a nótára a füleit. Van úgy, hogy kiereszti a nyelvét, és nevetve néz a gazdájára.” Azaz, a furulyázás nem produkció számukra, hanem szavak helyetti párbeszéd a rideg pásztorlétben: a csenddel, a társként elfogadott kutyával, önmagával.

* A cimbalom, akárcsak a furulya, hozzátartozott a falu közösségi életéhez, a kocsma világához. A *Szegény ember jó órájában*¹³ egy számárvásárlással pénzhez jutó parasztember áldomásának eseménysora villan elénk. Valójában egy órányi boldogsága: énekkel, táncsal ünnepelve. (Csak zárójelben: az író nemegyszer figyelmeztetően hangsúlyozza, amit ebben az elbeszélésben így fogalmaz meg: „A színpadi paraszt a zenekarhoz igazítja az énekét és a szüneteit. Az igazi paraszt el-elmond egy-egy sort, közben iszik, pipázik, s ez idő alatt a cimbalom is holmi cifrákkal tölti be a nóta közeit.”) Az elbeszélés alapját valós történet szolgáltatta, amelyet a lópatkolásra váró író (Pápa és Dabrony között) látott, hallott, mikor is „... tanúi lesznek egy számárvásárnak, meg az azt követő kocsmai áldomásnak. Odavetődik egy cimbalmos cigány is és vele mulat a szamarától megvált öreg magyar.”¹⁴ Gárdonyi az énekeket szorgalmasan lejegyzí: *Tisza mellett nem jó lefekünni; Mikor a betyárok a világból kimúlnak, s még vagy három nótát.* „Akkor a cimbalmos azt a nótát zördítette rá, hogy: *Garibaldi, Garibaldi állítja a verbungot.*” Gárdonyi leírásában az énekléseket meg-megszakítja hol az éneklő elrévedése, a bor rendelése, a szivarozás, az idő lassú múlása, amelyben megérlelődik az az érzelmi többlet, ami a parasztember táncát életre hívja. Sem az énekeket, sem az idő múlását nem sietteti semmi, de a lélekben mégis készülődik valami kitörni való:

„Egyszer csak feligazodik az öreg és leveti a bekecsét. Kiáll a kocsma közepére. A keze a csipőjén. A süvegét félre! Táncra mozdul a cigány előtt. Lép egyet

¹⁰ GÁRDONYI Géza, *Ki-ki a párjával*, Bp., Dante Kiadó, [1928], 110.

¹¹ Uő *Az én falum*, I. kötet, Márciustól decemberig, *Török bankó*

¹² Uo. *András meg a kutyája*

¹³ Uő *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, *Szegény ember jó órája*

¹⁴ BARSÍ, *A muzsikáló Gárdonyi Géza*, (1. j.), 72.

csöndesen hol jobbra, hol balra. A dallam bokrain hozzáütögeti az egyik rossz csizmát a másikhoz. A fejét hol fölveti és kevélyen ringatja a derekát; hol meg lehajtja és rácsapkod a csizmája szárára. Minden mozdulata más. Íme, most a keze fejét taktusra lógázza, mintha azt próbálná, hogy elég hajlékony-e a csuklója? A vén lábak ugyanily örömben részesülnek. De minél tovább táncol, annál mozgékonyabb. Lám, a süveget is levágja már nagy puffanással a sarokba. Az arca piros és komoly. Ősz haja előre-hátra lengedez. A kezét hol összecsatogatja, hol a mestergerendán veri ki széles tenyerével a neki tetsző taktusokat. Lát-szik rajta, hogy a lelke is táncol.

Mennyi méltóság és költészet van a magyar táncban! A lábokban gondolatok és ötletek fejeződnek ki. Az egész test zene. Minden mozdulat a zene kifejezése.”¹⁵

(Nem hiába sajnálják a szakemberek, hogy Gárdonyi nem lett népdalgyűjtő, olyan precizitással figyelte meg, jegyzetelte le a zenei megszólalás körülményeit is, hogy az a későbbi folkloristáknak is becsületére vált volna.)

Az író gyakran nem elégedett meg az ének-szöveg felidézésével, hanem hangutánzóik segítségével szinte népi zenekarrá hangszerelte a szöveget, miközben a megszólalók hangját is jellemezte:

* az öreg Flóriánénak, mikor elkezdi a „ne menj rózsám a tarlóra”, *A hangja olyan volt, mint a talyiganyikorgás*”¹⁶ Csaba megzűnikölte a hegedűt,¹⁷ „a cimbalmos azt a nótát zördítette rá, hogy *Garibaldi, Garibaldi állítja a verbungot*”. Esztikének, a cselédlánynak a hangja nyikergős, mint a kukoricaszárból csinált hegedűé stb.

Mint már említettem, Gárdonyi legtöbbször egy-egy sorral vagy versszakkal utal az énekekre, de ezek az énekszövegek, az összes versszakokkal háttérvázát adják az olvasandó elbeszélésnek. A *Ki-ki a párjával* regényben többször felhangzik foszlányokban (a cselédlány szájából, majd a tüdőbeteg Sipos dúdolgatásában és különböző körülmények között) egy népdal, mintegy a szereplők tragikus halálát előre vetítve (Kodály Zoltán-gyűjtés, Nagykálló, 1928.)

♩ = 90

Fe - lül-ről fúj az ő - szi szél, zö - rög a fán a fá - le - vél.

7

Ugyan, ba-bám, ho - vá let - tél, már két es - te el nem jöt - tél.

Gárdonyi G.-szöveg Kodály Z.-szöveg

*Addig innen rózsám el nem mégy
míg három szál gyertya el nem ég.
A negyedik is már félíg ég.
De a szerelemből nem elég.*

*– Addig, rózsám innen nem mégy,
míg ez a gyertya el nem ég.
A másik is mindjárt elég,
a szerelem mégsem elég.*

¹⁵ GÁRDONYI Géza, *Az én falum*, I. kötet, Márciustól decemberig, *Szegény ember jó órája*

¹⁶ *Uő A kürt*, Budapest, Dante Kiadó, [1924], 130.

¹⁷ *Uő Ida regénye*, Budapest, Dante Kiadó, [1929].

A regény másik visszatérő éneke a *Darumadár gyere velem*. Dankó Pista (Pósa Lajos) és Gárdonyi kedves nótája volt ez, az életrajzi visszaemlékezések is rögzítik, hogy halála előtt ezt a nótát hegedülte el még egyszer az író. A regényben többször fel-felbukkan a rá való hivatkozás. A két szemérmes tüdőbeteg fiatal (Sipos és Habocska) földi életől búcsúzása ez a regény alatt futó dallam.

(A műdalt és a népdalt még nem választotta mereven külön a zenetörténet ekkoriban, ahogy az egyházi énekekben is fel-felhangzik olyan változat, amely a népének-kék tárát gyarapítja, s ma már egy-egy falusi templom hívei őrzik csak repertoárjukban.)

*Darumadár gyere velem, szállj előttem, daru, szállj!*¹⁸
Hulló csillag a szerelem, fáj a lelkem, nagyon fáj.
Vigy el innen napkeletre, darumadár engemet!
Nem tudok én itt maradni, mert a szívem megreped.

Isten veled vén eperfa! Boldogságom fejfája!
Hullasd, hullasd leveledet vándorlegény útjára.
Takarja be lábam nyomát hulló sárga leveled!
Ne hívogass, ne bólingass, mert a szívem megreped.

A *Két katica-bogár*¹⁹ novellában a menyasszony legkedvesebb nótáját hallgatják olyan elbűvölve, mert „Érzett, hogy a cigányok remekelnek”:

Putnokon már kihajtották a nyáját
Katonának elvitték a rózsámat.
Megjött a nyáj, odamaradt a rózsám.
Jaj istenem, csak még egyszer láthatnám!²⁰

Soós Pesta és Kadari Juliska (*Ismerkedések*²¹) történetében Kodály Zoltán által is feldolgozott szövegre ismerhetünk, Gárdonyi kedves figyelmeztetésével: „A leánynézőnek az íratlan filozófia ezt zengeti a fülébe: *Üstér, aranyér, cifra ruháér, / Leányt el ne végy koszorújáér, / Inkább szeressed jámborságáér, / Előtted való szép járásáér.*²² Mert hej, a leány járásából, orcájának szelíd pirulásából, szemének szemérmes lesütéséből sok mindent lehet itélteni!” (A vőlegény házasságra oktató verese ez, esküvők alkalmából. Gárdonyi vajon ilyen típusú szövegből emelhetette ki?)

¹⁸ Palló Imre, *Darumadár gyere velem* – YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=FBzDB9FKNYo>

¹⁹ GÁRDONYI Géza, *Két katica-bogár*, Budapest, Dante Kiadó, [1927?], 153. A dal szövegváltozatát és kottáját lásd a mellékletben!

²⁰ https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=1700 (Romániai magyar népdalok. Közzétette JAGAMAS János és FARAGÓ József, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974.

²¹ GÁRDONYI Géza, *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, *Ismerkedések* <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36> BARSÍ, *A muzsikáló Gárdonyi Géza*, (1. j.), 72.

²² mek.niif.hu/02100/02152/html/05/163.html Kodály „Szerinte a dallam valószínűleg 16. századi. A szöveget mi később, a 17. századból ismerjük. Nincs azért kizárva, hogy már korábban is divatban volt; az ilyen különös együttjárások szöveg és dallam közt, mint már említettem, közös eredetre vallanak. (NB. a dallam még régebbi is lehet, középkori, mert variánsa annak a francia balladadallamnak, amely több francia eredetű magyar balladával jár együtt.) mek.oszk.hu/06200/06234/html/nepdalok0010100007.html (A vőlegény házasságra oktatása)

S végezetül egy zongoraeladás történetét idézem fel. A novella címe: *Jégvirágok*. Gárdonyi remeklése az itt leírt zongorajáték: kemény ítélet, távolságtartó műbírálat, „attikai só”, ahogy a bárónő zongorajátékát nevetségessé teszi, kimondva véleményét: „Én csak a hangszert hallom. A báróné lelke nincsen benne.” (1. sz. melléklet)

Összefoglalva: Gárdonyi prózájában a föllelhető zenei utalások soha nem öncélú, díszítő elemek. Árnyalt funkciót töltenek be, olykor atmoszférát teremtenek a történetben, amellyel érzékelhetővé válik a szavak jelentésrétegeivel nem megragadható; az egyházi énekek felidézésével a hit reménységét, a szakrális világot érzékelteti; máskor az énekre való utalás megelőlegezi, megsejteti az adott szereplő sorsát, azaz a dallammal megerősített énekszöveg párhuzamosan fut az író által elbeszélte történettel: „Mert ezek a szegény együgyű emberek épp olyan remegő szívvel állanak a jövő fátyola előtt, mint az okos gazdagok.”²³ Ám ha elfogadjuk, hogy az énekre utalások funkciója nem csupán emocionális többlet, hanem a transzcendens világba lépnetünk általuk, akkor érdemes fellelnünk Gárdonyi Géza zenei hivatkozásait.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A báróné azért jött, hogy a zongorámat megnézze. A kesztyűjét az asztalra dobja, s valami hangversenyművet dördít meg a zongorán. No lám, micsoda jó szerző! Ahogy a székre könyökölve hallgatom, megmondja, hogy amit játszik, azt Liszt Ferentől hallotta Párizsban.

– No, szegény zongora, becsüld meg magadat: ilyen dicsőség nem mindennap ér!

Föl is veti a fejét, és a levegőbe néz, mint Liszt szokta. Csak akkor hajlik le mélyen, mikor egy-egy dörgő futamot kezd, s elaprózza a végén vékony trillákban.

Én eleinte szédelgek ettől a káprázatos játéktól, később azonban látom, hogy a zene lelkét, a hullámzást, a báróné nem ismeri.

Különös, hogy a nők az ujjaik gyorsaságát többre becsülik a zenénél és ezzel akarnak hatni. A maguk érzelmes lelkét talán csak akkor olvasztják bele a zenébe, mikor magukra vannak. Liszt keze alatt bizonyára lelket kapott a zongora és a zene úgy hangzott, mintha az ő érzelmeinek volna a kifejezése. Én csak a hangszert hallom. A báróné lelke nincsen benne. Pedig a bárónénak szép lelke van: selyem és bársony a lelke is.

De elég gyönyörűség az is, ha az ujjait csodálhatom. Szép és kicsiny, gyöngye kezek, habár most pirosak a hidegtől. A nagy gyémánt gyűrű fehérvillámokat szór, amint játszik. De nem bírja soká. A zene meghalkul az ujjai alatt. Rám néz

²³ GÁRDONYI Géza, *Ismerkedésekben*. Az idézet így folytatódik: „A maga gyermeke szegénynek, gazdagnak egyaránt szíve bálvány. Életének minden gondolata lassankint reáfüződik, s mikor párt választ a gyermekének, a reménység gyöngyei az öröm és aggodalom hullámai között forognak a lelkében. / Csakhogy itt nincsenek báli, fürdői és teás-esti előzmények. A Mondschein-szonátát hírből sem ismerik, és a leány nem struccollas legyezőbe rejti az arcát, mikor elpirul, de még a kötényébe se. Pirul, hát pirul őszintén. Úgy szép a barack, ha piros!”

és mosolyog. Milyen különös mosolygás! Az egész feje, mindene mosolyog. A haja is mosolyog, a homloka is, az orrocskája is. Divatképen láttam olyan finom orrokat, a földesurunk házánál, a Magyar Bazárban.

De miért mosolyog így énreám? Mit akar velem? Mérföldek vannak közöttünk, mikor mellette ülök is. És ha ő egynéhány mérfölddel közelebb jönne, én visszafelé mennék, hogy távolabb maradjon.

A zene halk és hullámos már, mint a hárfajáték. Ime, a tengeri leányok zenéje, amely elől viasszal tapasztották be a fülüket a hajósok. De én csak a gyűrűjét nézem. Micsoda kincs az. Hogyan kerül az ilyen kincs a nagy urakhoz? Kik dolgoznak a pénzért, amin a gyémántot adják.

Mennyi nyomorúságot lehetne megváltani egy ilyen fényes kövecskével!

2. sz. melléklet

A mellékletben hivatkozott Gárdonyi művekben fellelhető énekszövegeket tartalmazza. Dőlt betűvel a Gárdonyi által idézett dalszöveget jeleztem. Az énekszövegeknek dallam és szövegvariációi sokfélék. Talán a Dunántúl népénekei közel állnak az általa ismert egyházi énekekhez. Lásd a novai kántor által magánkiadásban megjelentetett egyházi év népénekeit!²⁴

Rorate

<p>1. <i>Ó fényességes szép hajnal,
Kit így köszöntött az angyal:
Üdvözlégy, teljes malasztal!</i></p> <p>2. Dicsőséges Szűz Mária,
Atyaistennek szép lánya
És Szentléleknek mátkája.</p> <p>3. Tehozzád küldetett mennyből
Szent Gábor angyal követül,
Istennek rendeléséből.</p> | <p>4. Szentséges Szűz, fiad leszen,
Ki Isten s ember lesz egyben,
És megmaradsz szüzességben.</p> <p>5. Fiad az ég dicsősége,
A bűnösök reménysége
S a megtérők üdvössége.</p> <p>6. Ó boldogságos Szűzanya,
Kérünk nagy méltóságodra,
Végy minket pártfogásodba!</p> |
|--|---|
7. Dicsőség Szentháromságnak,
Dicséret Szűz Máriának,
Üdvözítőnk szent Anyjának!

[*Hozsanna*,²⁵ 11. ének]

* *

²⁴ SZILI Ernő, *Az egyházi év népénekei*, Nova, 2010, 730 l. (600 ének, kottával.)

²⁵ *Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat – Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel*, [szerk. BÁRDOS Lajos és WERNER Alajos], Budapest, Szent István Társulat, 2016²⁷.

Oh nemes ékes liliom,
Szép és gyönyörű rózsza, Mária!
Ki szent malasztal,
Mint gyöngy-harmattal
Neveltettél óh Mária!

[Gárdonyi szövege]

Ó nemes, ékes
Liliom, édes,
Gyönyörű rózsza, Mária,
Ki szent malasztal,
Mint gyöngyharmattal
Neveltettél, ó Mária.
Az Isten kedvelt
S Fiának rendelt
Anyjául, ó Szűz Mária. stb.

[Hozsanna, 14. ének]

* * *

Aggyisten Biri!

- 1. Jézusomnak kegyelméből
Már elértem végamet.
Végzetetlen szerelméből
Várom üdvösségemet.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!*
- 2. Amíg éltem e világban,
Benned bíztam Istenem.
Mindenféle bajaimban
Csak Te voltál mindenem.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!*

- 3. Most sem bízhatok egyébben,
halálomnak óráján,
mint tebenned, aki értem
meghaltál a keresztfán.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!*
- 4. Ki a sírból feltámadtál,
Jézus hozzád fordulok,
s ahol helyet készítettél:
országodba indulok.
Istenem, Istenem,
vedd magadhoz már lelkem!*

* * *

Haragosok

*Menny, föld, tűz, víz, levegő ég,
Gyöngy, arany és minden kincs,
Mit háborgatjátok elmém?
Nyugodalmam addig nincs,
míg fel nem talállak Téged,
Én Uram, én istenem!
Benned nyugszik meg lelkem!,
Istenem és mindenem!
Istenem és Mindenem.*

Jó hírnév és jó barátság,
Magas rang és tisztesség,
Amit csak a test kívánhat,
Bőség, öröm, egészség,
Szívem meg nem elégíti
Semmi más gyönyörűség.
Benned nyugszik meg lelkem,
Istenem és mindenem,
Istenem és mindenem! etc.

[Hozsanna, 265. ének]

* * *

Virágok és bogarak

*A mennyei szent városnak
Gyöngykapui mind megnyílnak.
Üdvözlégy, óh Mária!
Üdvözlégy, óh Mária!*

Élte zsoldját megfizette
a halálnak és helyette,
Annyi sok érdemekért,
megnyeré az égi bért.

A mennyei szent városnak,
gyöngy kapui ma megnyílnak,
Jézus édesanyjának,
áldott Szűzmáriának.

Örvend az egész mennyország,
mert dicsőség és boldogság
lett díja Máriának,
az Úr választottjának (vagy: egek királynéjának.) etc.
[Az egyházi év népekei, 235. ének]

* * *

Egy dal története

1. Szépen legel a báróné gulyája,
S a kisasszony maga sétál utána.
[Még messzire kiáltja a gulyás[!]
Szívem János, terítsd le a subádat.

2. S én a subát oda nem terítem,
Itt a csárda, behajtják az nyájamat.
Szívem János, ne gondoldjál te azzal,
S kíváltsa az öreganyám, ha mondom.

* *

Tisza mellett nem jó lefekünni
Mer az árvíz ki tanál önteni
Az babámat el tanázza vinni
Keservesen meg fogom siratni.

Mikor a betyárok világból kimúlnak
Gazdag kocsmárosok kókusbotra jutnak,
A cifra menyecskék mind lerongyolódnak.
Muzsikus cigányok hazaballaghatnak.

* * *

Ki ki a párjával

*Darumadár gyere velem, [szállj előttem, daru, szállj]!
Hulló csillag a szerelem, fáj a lelkem, nagyon fáj.
Vigy el innen napkeletre, darumadár engemet!
Nem tudok én itt maradni, mert a szívem megreped.*

Isten veled vén eperfa! Boldogságom fejfája!
Hullasd, hullasd leveledet vándorlegény útjára.
Takarja be lábam nyomát hulló sárga leveled!
Ne hívogass, ne bólingass, mert a szívem megreped.]

* * *

Nem kell nekem selyem bársony takaró
 (= A Sűrű csillag ritkán ragyog az égen című népdal utolsó versszaka):

Nem vagyok én úri családból való,
Nem kell nekem selyem-bársony takaró,
 Leterítem, leterítem a subámat a földre,
 Oda várom a babámat estére.

* * *

Fe - lül-ről fúj az ő - szi szél, zö - rög a fán a fá - le - vél.
 Ugyan, ba-bám, ho - vá let - tél, már két es - te el nem jöt - tél.

Addig innen rózsám el nem mégy
 míg három szál gyertya el nem ég.
 A negyedik is már félig ég.
 De a szerelemből nem elég.

– Addig, rózsám innen nem mégy,
 míg ez a gyertya el nem ég.
 A másik is mindjárt elég,
 a szerelem mégsem elég.

[Kodály Zoltán gyűjtése, Nagykálló, 1928]

* * *

Kürt (regény)²⁶
 Tolnai lakodalmas (hangszeren)
 és

Ne menj rózsám a tarlóra,
 [Gyenge vagy még a sarlóra!
 Ha elvágod kis kezedet,
 Ki süt nekem lágy kenyeret?

Megyek rózsám a tarlóra,
 Erős vagyok a sarlóra,
 Nem vágom el a kezemet,
 Sütök neked lágy kenyeret!]

* * *

Frigynek szent szekrénye,
Mennországnak ajtaja:
Hajnali szép csillag,
 Betegek gyógyítója,
Könyörögj érettünk!

(Hozsanna, 199. ének, 10. vsz; litániai ének)

²⁶ GÁRDONYI Géza, *A kürt*, Budapest, Dante Kiadó, [1924].

* * *

Ida regénye

- Ave Maria [szerző megnevezése nélkül]
- Mendelssohn, Beethoven, Gounod, Bizet, Liszt Ferenc-re hivatkozás
- Millnerné zongorajátékának leírása

*Egek ékessége,
Földnek dicsősége,
magyarok asszonya, királynéja,
Hozzád buzgó szívvel, köteles hűséggel / Járulunk szentséges Szűz Mária.
Mint pátronánkhoz,
édesanyánkhoz, teljes reménységgel folyamodunk
És minden ínségben fohászkodunk.*

[*Hozsanna*, 285. ének, 1. vsz.]

* * *

Sárgarigó, sárgarigó most hullatja a tollát,

[Kökényszemű barna leány siratja a babáját.
/:Úgy siratja, úgy siratja, majd megreped a szíve.
Tegnapelőtt volt egy hete, nem beszélhetett vele.:/
Felkötöm a rézsarkantyúm, én már innen elmegyek,
Kökényszemű kisangyalom, a jó Isten áldjon meg!
/:Adjon az ég oly szeretőt, aki téged el is vesz,
Mert azt, hogy én házasodom, Isten tudja, mikor lesz.]
Bartók-rend – Sárga rigó most hullatja a tollát (B 672b)
systems.zti.hu/br/hu/browse/34/7181

71
80
590a
547c
Bartalus I
112. változat van. VII. 63. 5
var. 5.

SÁRGA RIGÓ MOST HULLATJA A TOLLÁT.

Léptetve.

Énekeszó.
Sár - ga ri - gó most hul - lat - ja a tol - lát,

Zongora.
sf

Az én ró - zám most si - rat - ja ba - bá - ját.

Ugy si - rat - ja, majd meg - re - ped a szi - ve,

Szom - bat es - te nem be - szél - he - tett ve - le.

(Székely-Keresztúr.)

1600

mem.
672b
679c

Bartók-rendi szám: B 672b

Dallamvariánsok száma: 3

Sorzáró hangok: (VII) b

Székelykeresztúr (Udvarhely); Leltári szám: BR_07014; Publikáció: Bartalus I/11

* * *

Repülj fecském

Az ének szövegét nem sikerült föllelnem, ám egy OTKA-jelentésben némi magyarázatot kaptam:²⁷

„A népies műdalok esetében látszólag egyszerűbb a helyzet, hiszen már a magyar népzene tudomány kezdeteinél a népdal és a népdalnak vélt népies műdal megkülönböztetése volt az egyik legfontosabb felismerés. A „Repülj, fecském, ablakára” kezdetű népies műdal dallamrajza alapján a XI. kötetbe való. A dalt, mely 1847-ben tűnt fel Szigligeti–Szerdahelyi „A csikós” című népszínművében, nagyszámú 19. századi publikációja alapján a korabeli népies magyar zene egyik jeles reprezentációjának tarthatjuk. Kedveltsége a 20. század első felében is töretlen a középosztály körében, illetőleg a városi cigányzenekarok gyakorlatában. Kodály azonban 1914-ben egy bukovinai paraszthege düstől egészen másként, hagyományos erdélyi hangszeres stílusban vette fonográfra, a vokális változatok szövegéről pedig gyűjtőfüzetében azt írta, hogy „igen sokan tudják öregek, repülj fecskémről [azonban] nem tudnak.”

* * *

*Két katica-bogár*²⁸

A történetben a menyasszony legkedvesebb nótája:

*Putnokon már kihajtották a nyáját
Katonának elvitték a rózsámat.
Megjött a nyáj, odamaradt a rózsám.
Jaj istenem, csak még egyszer láthatnám!*

* * *

A faluból kihajtották a nyáját

A faluból kihajtották a nyáját
Elvitték a rózsámat katonának
Megjött a nyáj odamaradt a babám
Jaj istenem bár csak egyszer láthatnám
Megkérem a tekintetes vármegyét
Hallgassa meg egy szegény lány kérését
Szegény vagyok azon kezdem panaszom
Nincsen apám sem rokonom gyámolom

E jó legény volt szeretőm mindenem
Gyámolomul őt rendelte istenem
Azt feleli törvény tiltja nem szabad
Az én rózsám katonának bent marad
Az én rózsám katonának nem való
Gyöngé legény leveti a szilaj ló
Szilaj lónak fájdalmas a rúgása
Ide hallik a rózsám zokogása

²⁷ OTKA–48442 kutatási zárójelentés: real.mtak.hu/11607/1/48442_Z11.pdf

²⁸ GÁRDONYI Géza, *Két katica-bogár*, Budapest, Dante Kiadó, [1927?], 153.

Tempo giusto ♩ = 152-158

I Mar Me nyó- ból ki- haj- tot- ták a nyá- jat,

El- vit- ték a ró- zsá- mat ka- to- ná- nak.

Meg- jött a nyáj, o- da- ma- radt a ba- bám,

Jaj- ís- te- nem, bár csak egy- szer lát- hat- nám.

* * *

András meg a kutyája

Leesett az pirosalma a fáról:
El köll válni a kedves galambotúl.
Hej de: minek varrtál neköm rúzsám bő gatyát?
Ha jaz nevem katonának beírták

Gárdonyi Géza, a dalköltő

BEVEZETÉS

A humorkonferencia programjai között több dalestem is szerepelt. Ezek keretében és később nótatörténeti előadásaim során kezdtem felfedezni Gárdonyit mint dalköltőt. Bevallom, legszívesebben az ének hangján beszélek róla, de erre most itt nincsen lehetőség. Akit érdekel, az interneten számos általam előadott művet meghallgathat a Youtube csatornámon.¹ E kiadvány szűk keretei csak felvillantani engedik azokat a területeket, melyek az utóbbi években kerültek reflektorfénybe, illetve amelyek még további vizsgálódásokat igényelnek. Ennek a dolgozatnak elsődleges célja számba venni a fellelhető Gárdonyi szövegű dalokat, bemutatni a dalszövegíró és a dalköltőt. Dolgozatom elején közlöm az átfogó megállapításokat, a végén pedig felsorolom az általam ismert dalokat.

GÁRDONYI MINT DALKÖLTŐ

Gárdonyi dalszövegei részben a kottákban, részben a versek között szerepelnek. Több szövegváltozat is létezik. Ezek elemzése és forráshelye külön tanulmány tárgya lehet. A Gárdonyi hagyatékban 59 Dankó kézirat volt². Csongor Győző 25 olyan

¹ Buváry Lívia Youtube csatornája, releváns videók:

Buváry Lívia: Nótatörténeti adás 5: Mit üzen Gárdonyi Géza és Dankó Pista advent alkalmából?

<https://www.youtube.com/watch?v=9oz2duDDNig&t>

Nótatörténeti adás 6: Dankó és Gárdonyi ismeretlen dalkincse, a magyar operett megalakulása

https://www.youtube.com/watch?v=9IT8_wGDGOE&t

Hévízi Szabadtéri Színpad Nótagála előadás 2016

<https://www.youtube.com/watch?v=tMU-xU2IkjI&list=PL8zfZdXzEhEi3jqWp-eNF-Lsfs-q5cNHZ&index=7>

Államalapítás ünnepi nóta-operett- irodalmi est.

<https://www.youtube.com/watch?v=wGGCDwNWob8&t>

Ezen túl ajánlom figyelembe a két további zeneszámot, cigányzenekari kísérettel:

Gárdonyi-Dankó: Hét országban nincsen olyan cimbalmos!

https://www.youtube.com/watch?v=QyJgDqly9k0&list=PL8zfZdXzEhEiXFyIFPGB1NnrS2NjG_Fiy

Gárdonyi-Dankó: Magányos fa a pusztában...

https://www.youtube.com/watch?v=OGxQvx38-PU&list=PL8zfZdXzEhEiXFyIFPGB1NnrS2NjG_Fiy&index=2

² GÁRDONYI JÓZSEF: *Az élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, Budapest, é. n. Gárdonyi-Dankó fejezet, I kötet p.210.

Gárdonyi szöveget ismert, melyre nóta született³. A nóták forráshelyét se Csongor se Kőhegyi nem adja meg.

Népszínműdalok

A Gárdonyi–Dankó dalok újszerűek. Nem egyszerűen „csak” nóták, hanem az akkor divatos népszínművek zenei betétei. *A borban* maga Gárdonyi is megzenésíti saját versét, de az ő dalszövegei más népszínművekbe is bekerülnek betétdalként. Dankó, aki maga is népszínműíró akart lenni – a *Kun menyecske* című, a Király Színházban – *A borhoz* hasonlóan – 1901-ben bemutatott népszínművébe négy Gárdonyi dalt is beemelt⁴. A „Mikor még a baj'szom csak egy csipet vó't...” kezdetű pedig nem csak ebben, hanem Zachariásné Kallós Ilona *Titok* című népszínművének is sikerdala volt.⁵

Gárdonyi leggyümölcsözőbb dalszövegírói együttműködése Dankó Pistával alakult ki. Nagy népszerűséget értek el a *Göre Gábor-dalokkal*, melyeket Dankó élvezettel komponált, Gárdonyi pedig zenei hozzáértéssel minősített, mielőtt nyomtatott formában kiadták. Gárdonyi zenei ízlésvilága a letisztult magyar népdaloké, ez irányú tanácsokat is adott Dankónak, aki ezeket átgondolta, részben magáévá is tette.⁶ Tanácsaival a népdalok világa felé irányította Dankót. Segítette művészi felemelkedésében, elismertségének növelésében. Így vált Dankó, Bartók és Kodály munkásságának előkészítőjévé.

Gárdonyi dalköltői munkásságának csemegéi, a népdalok, népies műdalok dallamára illesztett, új Gárdonyi-strófák.⁷ Ékes bizonyítéka ez annak a ténynek, hogy a népdalok szövegét is valaki írta. Ez esetben Gárdonyi Géza, aki a népdalszövegeket továbbfejlesztette Göre-verssé vagy dallá. Hasonló dalköltői ötlet, amikor a „Bús az golya...” című, „csebogár, csebogár, sárga csebogár” refrénű ma is jól ismert népdal első sorát fejleszti színpadi bordallá. Lányi Gézával is együttműködött ezen a terüle-

³ Kőhegyi Mihály: Gárdonyi Géza két levele Dankó Pistához, *Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 5. (1967), Eger, 1967, 267.

A bor legendája,... A lovamnak mi jutott az eszébe,... Annuska lelkem, szeretsz-e engem,... Azt hallottam, Budapesten megnyílt már a pokol... Árva fűzfa behajlik a vízbe... Küldöm a levelet Balog Máriának,... Bús a golya, le van a tó csapolva... Durbints sógor, talán lú kend... Esik a hó, nincsen virág... Ez a világ mi vóna... Göre Gábor nótája... Hét országban nincsen olyan cimbalmos,... Jaj de fehér a lilium virága... Haragszik a feleségem... Magányos fa a pusztában álldogál... Mikor még a bajszom csak egy csipet volt... Rászállott a gerlemadár a rózsabokorra,... Szegény vagyok, nincs semmim a világon,... Ha bor vóna, hej, az tengör... A tarkányi leányok... Vénasszony már az Ilkám, az én Ilkám... Azt mondják az asszonyok... Azért, hogy én kanász vagyok... Csillagos ég belefeküdt a Balaton ölébe... Ha te engem, ha én téged...

⁴ Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Bús az golya, le van a tó csapóva...; Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Kanásznóta, Haragszik a feleségem, azért támtam kedvem níköm; Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Bakanóta, Küldöm e levelet Balog Máriának...; Gárdonyi Géza–Dankó Pista: Mikor még a bajszom csak egy csipet vó't...

⁵ Kottája: A titok népszínmű összes kottái, Nádor Kálmán, Budapest.

⁶ Példák a Gárdonyi hatásra Dankónál: A kalapom mellett árvalányhaj termett..., Piros rózsá, tulipán... kezdetű csárdások.

⁷ Mikor én még legény voltam című népdal dallamára új görés humorú dalszöveget írt, melynek első sora meg-
evezik a népdallal. Göre-vers, a *December* című verseskötetben található.

ten. A *Feljöttek már a csillagok* dallamára tökéletesen ráilleszhető 4. és 5. strófa-ként a „Meg kell válni a falutól...” című Gárdonyi-vers.

Mondhatjuk, hogy hármuk munkája előkészítője volt Bartók – Kodály későbbi sikereinek. Az ifjú Bartók Béla 1902-ben négy dalt komponált újra, Pósa – Dankó nótái közül. Tehát Bartók azon a kulturális talajon, zenetörténeti ponton kezdett alkotni, ahol Pósa, Dankó, Gárdonyi és Lányi Géza kiteljesedett. Népdalgyűjtőként is előfutára volt Dankó Pista és Palotássy Gyula Bartók munkásságának.

Újítások

- Gárdonyi, Lányi Gézával szerette volna megalapítani a magyar operettet.
- Mai kifejezéssel élve, marketing céllal írta a *Pokol körkép megnyitó nótáját*, melynek zenéjét Dankó Pista szerezte.
- Néhány közös szerzeményükkel a kávéházi vagy irodalmi kabaré kuplé előfutárai. Erre példák a *Göre-nóták*, a „Durbints sógor...”,⁸ a „Ha bór vóna hej az tengör...”,⁹ vagy a „Bús az magyarnak élete”¹⁰
- Gárdonyi a magyar népies klasszikus dalciklus megalapítója. Az egyetemes, klasszikus dalirodalom mintájára a *Falu visszhangja* című 8 versből álló versciklusát megzenésítésre átadja kora elismert dalszerzőinek¹¹.
- A *Göre-nóták* verssorozatának 11 verséből is 6 dalból álló dalsorozat született¹². A *Göre-nóták* nem nevezhetőek klasszikus módon szerkesztett dalciklusnak, csak dalsorozatnak.

Világra való kitekintés

A *Hármat füttyentett az aradi vonat...* nem csak azért érdekes dalszöveg, mert ez a Gárdonyi-szöveg az Országos Nótaverseny díját nyerte el, hanem, mert arra is bizonyíték, hogy e korban a magyarnóta az osztrák keringők és polkák népszerűségi szintjén állt. A vonatkozás közbeni erotikus kalandok zenei témája e korban Ausztriában is divatos volt. Josef Strauss 1863-ban *Auf Ferienreisen*, ifj. Johann Strauss 1864-ben *Vergügungszug*, Eduard Strauss 1869-ben *Bahn frei* címmel komponáltak

⁸ 17:49 – 19:26 perctől meghallgatható az alábbi linken: <https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

⁹ 19:27 – 21:41 perctől meghallgatható az alábbi linken: <https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁰ 10:07 – 12:34 perctől meghallgatható az alábbi linken: <https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹¹ A zeneszerzők: Csizmadia Imre: Nem nézett rám az a kislány csak egyszer; Csizmadia Imre: Sűrű sötét erdő; Dankó Pista: Magános fa; Germanusz János: Fehér az én rózsám háza; Kutor Ferenc: Tátika, Somló, Badacsony; Lányi Ernő: Azt gondoltam virág van; Lányi Géza: Meg kell válni a falutól; Lányi Géza: Nézz föl kedves a szemembe.

¹² Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Kanásznóta, Haragszik a feleségöm; Gárdonyi Géza – Dankó Pista/ Gárdonyi-Gárdonyi (2 dallam változat létezik): Ez a világ mi vóna, ha egy kis bor nem vóna (Göre Gábor dala); Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Durbints sógor, talán lú kend!; Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Hét országban nincsen olyan Tzimbalmos; Gárdonyi Géza – Dankó Pista: Bús az gója, le van a tó tsapóva.

gyorspolkát. A Strauss dinasztia bravúros, arisztokratikus szórakoztató muzsikája brillírozik a kerékforgás és az úti élmények feldobó zenei kifejezésével. Magyarországon a Gárdonyi – Dankó szerzőpáros csárdást alkot a huszárokba beleszerelmessedt megesett lányokról.

Egy kicsit más Gárdonyi-arc

A dalköltő Gárdonyi kissé más arcot mutat, mint a prózáíró vagy a költő annak ellenére, hogy a témák azonosak. A falu iránti szeretetét példázza a *Falu visszhangja* dalciklus. A vidámságot a Göre-nóták sorozata. A természet iránti szeretet és a szerelem is gyakori dalmotívumok, dalaiban azonban prózájától eltérő igazi szerelmes alkatát villantja fel Gárdonyi. Filozofáló dala például a *Magányos fa*, szociális érzékenységének tanúja az egyébként vidám alaphangú *Bús az magyarnak élete* kezdetű Göre-nóta (1901), ami markáns írásbeli és zenei korrajz a 9-10 gyerekes paraszti családok élethelyzetéről. A jó ember és jó barát mutatkozik meg a *Hét országban nincsen olyan cimbalmos* című dalban, melyet azért írt, hogy Dankót és Lányit kibékitse. Gárdonyi nyitottságára és fogékonyságára példa, hogy a *Ha a réten lány volna minden virág* című Pósa – Dankó dalból átveszi és *Az utolsó álom* című versébe beépíti Pósa gyönyörű költői képét, hogy a lány, a nő: virág.

GÁRDONYI MINT ZENESZERZŐ

Gárdonyi *A bor* című népszínművéhez Göre Gábor dalának nem csak a szövegét írta, de a dallamát is ő szerezte. *Ez a világ mi vóna* kezdetű (A Pintzei nóta) dallamát is Dankóval azonos színvonalon írta meg. Ez az egyetlen olyan dal, amelynek a dallamát és a szövegét is ő szerezte. Kiadványokban a Dankó-dallam az elérhetőbb, ezáltal ismertebb is egy kicsit. Ez a dal *A bor* című népszínműben is szerepel. Gárdonyi mint nótaszerző kivívta Dankó elismerését, de maga aztán zeneszerzőként háttérbe vonult.

A GÁRDONYI-DALOK

Ebben a részben azokat a Gárdonyi-dalokat sorolom fel, melyek előadói tevékenységem során látókörömbe kerültek. Előadói véleményemet, illetve kutatási eredményeimet fűzöm a dalokhoz. Sajnos, a Gárdonyi-daloknak teljes listáját nem leltem fel sehol. Elsősorban a Dankóval közös szerzeményekkel foglalkozott a szakirodalom, de mint láttuk, a dalfüzérek esetében más szerzőkkel is dolgozott Gárdonyi, illetve maga is szerzett zenét. Az is sajnálatos, hogy a kották jegyzéke sem lelhető fel. Nem tudok minden dalnál minden szempontra kitérni, ezt nézzék el nekem. A hiányzó információk begyűjtése újabb kutatás tárgya lehet.

- *A bor legendája*: a magyar borkultúra egyik legerősebb verse. Markáns, karakteres, mint a bikavér. Dankó zenéje, kottáját nem leltem fel.
- *A tárkányi leányok*¹³: virágnyelven elbeszélte erotikus történet, friss csárdás. Dankó zenéje. Nagyon közkedvelt volt a maga korában.
- *Annuska lelkem, szeretsz-e engem*: kedves lírai dal, Dankó zenéje. Az Annuska című színműben kap életet a dal, onnan kivéve érdektelennek hat.
- *Árva fűzfa belehajlik a vízbe...*¹⁴ Az egyik legszemélyesebb, legszebb lírai dal. Hallgató, andalgó. Beleillene, még sem került be a szöveg a *Fűzfalevél* című verseskötetbe. Gárdonyi feltehetően csakis dalszöveg céljából adta át a verset az megzenésítésre. Nem is hagyományos hallgatónóta, hanem népies hangú megzenésített vers. Ezzel az egyszerű, sima, nemes érzésű dallal ma is megérinthető a közönség szíve, és jó érzés kelthető lelkében. Dankó zenéje.
- *Azt gondoltam virág van: A Falu visszhangja* versfűzér első dala. Talp alá való csárdás. Lányi Ernő zenéje.
- *Azt hallottam, Budapestén megnyitott már a pokol...*¹⁵ A Pokol körkép nézőket fogadó csárdása. Ironikus, szellemes. Dankó zenéje.
- *Ez a világ mi vóna...*¹⁶ Szövege a *Göre-nóták* II. (Pintzei nóta) verse. A *Dankó album* 20. oldala által vált ismertté, ott érhető el kottája. Zenéje Dankó szerzeménye, különösen az ötödik strófára, a zenei dülöngélésre volt büszke. A vonatkozó szöveg: Bilöggünk és ballaggyunk,/sej! mögmögájunk, itassunk! Mint színpadi dal is egyedülálló. A két kabaré figura a kerekfejű zamatos Göre és a kutyacsontú vékony, halvérű Durbints sógor szinte láttatják önmagukat együtt botorkálva spiccesen hazafelé. A vers harmadik versszaka hiányzik a nótából. Dankó nyilván nem akart politikai jellegű nehézségeket teremteni a szöveggel. Az itt kihagyott verssorok – *Nincs is szomorúbb nóta, mint az osztrák kóta* – dallammá alakult (Greizinger) Iványfi Iván *Billeggyünk és ballaggyunk* nótájának közepén.
- *Bús a gólya, le van a tó csapóva...*¹⁷ A szöveg szerepel a Csongor-féle összeállításban és *Szomorú nóta* címmel a verseskötetben¹⁸. A ciklus egyik

¹³ 01:46 – 03:10 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁴ 04:31 – 06:31 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁵ 35:25 – 37:45 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁶ 12:35 – 14:41 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁷ 21:42 – 23:46 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

¹⁸ Gárdonyi Géza Összes költeményei, Dante Kiadó, Budapest, é. n. 111107-108; Göre Gábor nótái versciklus V. Téli nóta

legfontosabb darabja. Népdal, virágének stílusú bordal. Szellemes, ma is élvezetes. Dankó zenéje.

- *Bús az magyarnak élete...*¹⁹ Ez a nóta érdekes módon nem szerepel az összegyűjtött versekben felsorolt Göre Gábor-nóták között. Szerepel viszont *Göre Gábor bíró úr könyvében* az alábbi felvezetéssel: „És minék utána a filyam mögszületött, ezt a verset írtam”. Borba fojtott szomorúság fölötti kedélyeskedés. Dankó zenéje.
- *Durbints sógor, talán lú kend...*²⁰ A szöveg szerepel a verseskötetben²¹. Paraszti humor dalolva. Irodalmi kávéházi vagy kabaré kuplé. Növum. Felfedezés számba megy, hogy ezt a stílust is Gárdonyi és Dankó alapította meg. A szöveg szerepel a Csongor-féle összeállításban és *Őszi nóta* címmel a verseskötetben és a Csongor-féle összeállításban is. Dankó zenéje.
- *Esik a hó, nincsen virág.* Kottáját később leltem fel. A szöveg *Téli nóta* címmel szerepel a verseskötetben²².
- *Fehér az én rózsám háza...* A *Falu visszhangja* VI. dala. Szomorú hangulatú éjszakai kaland. Germanusz János(? Gyula) zenéje.
- *Ha bor vóna, hej, az tengör...*²³ Nem szerepel az összegyűjtött versek között, csak a *Vesződelmek* című Göre-kötetben. Ittas okoskodás, csúrés-csavarás, paraszti humor, kabaré dal. Abszolút unikum, Gárdonyi – Dankó humor. Dankó zenéje.
- *Ha te engem, ha én téged...* Dankó zenéje. Dankó eddig kiadatlan dalaként került elő a Széchenyi Könyvtárból, a Dicsértessék füzetből. Tartózkodó, kedélyes párosító dal, népdal stílus.
- *Hét országban nincsen olyan cimbalmos...*²⁴ Az összegyűjtött versek Göre Gábor nótái között Tzimbalmos-nóta címmel szerepel²⁵. Remek csárdás. A dalszöveg némileg eltér a verstől. Legszebb két sora nem volt a dalszövegben: „Fordujj öggyet lelköm pillangója! / Röpüj a karomba angyal módra”. Dankó zenéje.

¹⁹ 10:07 – 12:34 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁰ 17:49 – 19:26 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²¹ Gárdonyi Géza Összes költeményei, Dante Kiadó, Budapest, é. n. 105–106; Göre Gábor nótái versciklus IV. Őszi nóta 5. versszak

²² Gárdonyi Géza Összes költeményei, Dante Kiadó, Budapest, é. n. 107–108; Göre Gábor nótái versciklus V Téli nóta

²³ 19:27 – 21:41 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁴ 30:34 – 33:26 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁵ Gárdonyi Géza Összes költeményei, Dante Kiadó, Budapest, é. n. 111; Göre Gábor nótái versciklus VII. Szomorú nóta

- *Jaj be fehér a liliom virága...*²⁶ A megálmodott fehér liliomszerű nőideál csókjaitól a leggazdagabb a világon, és nem cserélne tizenhárom császárral. Vakítóan fehér vers vakítóan fehér zenei ruhában. Dankó zenéje. Tánc ütemben írt új, lassú csárdás stílus: intellektuális, nem vulgáris.
- *Küldöm a levelet Balog Máriának...*²⁷ Bakanóta, hallgató nóta. 1899-ben, San Remóban keletkezett. A 19. század szerelmi kommunikációjának verses dalos dokumentuma. Máig minden nótát szerető magyar ember dalolja. Nevezhető a legnépszerűbb hallgatónak. Dankó zenéje.
- *Magános fa...*²⁸ Gárdonyi és Dankó közösen teremtett népies műdalainak gyémántja. Azért gyémántja, mert erős a mondanivalójának értéke és fénye. „Azért olyan harmatos a levelem, / Nem tudom én, mi a boldog szerelem”. Ez a mondat volt Dankó és Gárdonyi lelki kapcsolatának titkos kulcsa, közös bánatuk. Gárdonyi legmélyebb lelki bánata, melyet Dankó méltó zenébe foglalt, átérzett és klasszikus, művészi értékű dallá komponált. Dankó zenéje.
- *Meg kell válni a falutól...*: Lányi Géza zenéje, mely archaikus hangulatú, némileg orientális melódia.
- *Mikor még a bajszom csak egy csipet volt...* Dankó zenéje a bűbajos Göredal.
- *Nem nézett rám az a kislány csak egyszer...* A *Falu visszhangja* második dala. Csizmadia Imre zenéje. Kedves csárdásdal.
- *Nézz föl kedves a szemembe...* A *Betyár átok* című Gárdonyi-versnek az első sora „kinek láncon keze lába”. Erre írt Lányi Géza dallamot. Ugyanerre a dallamra illik rá a másik, szintén Gárdonyi által alkotott szövegverzió, a „Nézz föl kedves a szemembe...”
- *Sűrű sötét erdő...*²⁹ Csizmadia Imre ma is közkedvelt zenéje. Romantikus hallgató nóta.
- *Szegény vagyok, nincs semmim a világon...*³⁰ Mondanivalója: ha a szerelem lakik a szívemben, szegénységem ellenére lelkem a leggazdagabb a világon. Dankó zenéje. Mértékadó ízlésformáló.
- *Tátika, Somló, Badacsony...* A *Falu visszhangja* ciklus IV. dala. Kutor Ferenc nagyatádi születésű kántortanár zenéje.

²⁶ 06:32 – 07:56 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁷ 23:48 – 26:46 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁸ 33:28 – 35:24 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

²⁹ 17:04 – 18:43 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok I.
<https://www.youtube.com/watch?v=9UWCQ4hF5ns&t>

³⁰ 26:47 – 28:03 perctől meghallgatható az alábbi linken: Gárdonyi – Dankó dalok II.
<https://www.youtube.com/watch?v=VAePREpa1bc>

*Okktatási, nevelési lehetőségek
Gárdonyi Géza műveiben*

Nemzeti mitológiánk, az Egri csillagok taníthatóságáról

PROBLÉMAFELVETÉSÜL

Mi itt és most az alapvető kérdés? Az, hogy **tanítható-e Gárdonyi Géza olvasmánylista-vezető regénye, az Egri csillagok?** A provokatív színezetű kérdésre egyértelmű választ adhatok: **igen**.

Akkor mi a gond, van-e egyáltalán kétség, lehet-e kétség a legolvasottabb magyar regényünk tanításával, taníthatóságával kapcsolatban? Miért kérdéses az a tény, hogy természetesen tanítható, ráadásul eredményesen tanítható az *Egri csillagok*. Rögzítsük: Gárdonyi életművének csúcspól, **az Egri csillagok** című regényéről van szó. Ebben a klasszikus remekművében írónk **nemzeti mitológiánk** teremtése közben az egyszerű emberek hősiességét, halált megvető bátorságát, tiszta érzésvilágát mutatta meg – múlt és leendő korok magyarságának szóló érvénnyel is.

Tanárként és kutatóként is az a megalapozott szakmai véleményem, hogy **kölcsönös örömezzéssel, jó eredménnyel tanítható nyolc évszázados magyar irodalmunk eme ritka becses értéke, Gárdonyi Géza Egri csillagok című regénye** – felkészültséggel, meggyőződéssel, hitelesen.

MEGERŐSÍTÉSÜL

Jelen dolgozatom élén azt állítom, hogy a 11–12 éves, kamaszodó olvasók **olvasástechnikai tudását, olvasmánymegértő képességét, irodalomszeretetét** erősen befolyásolja ennek a Gárdonyi-műnek mint **értelmes alany**nak a többrétegű, differenciált vizsgálata a **pozitív érzelmek**, a **kognitív ismeretszerzés** és a **kreatív gondolkodás** terén.

Az akadémiai kutatásaim¹ idején feltárt adataim és a gyakorló tanári tapasztalataim is arról szólnak, hogy ennek a korosztálynak a **fiú olvasóit** a mozgalmas, eseménydús szemelvények vonzzák, hiszen a cselekménydús elemeket részesítik előnyben, mert ezek kiszérik a tudatukat, mozgósítják szövegértelmező világukat. Ugyanennek a korcsoportnak a **lány olvasói** elsősorban az érzelmek terén fejezik ki az állásfoglalásukat, ők az együttérzés, a féltés, a gyámolítás, a részvét motívumokkal összegezhető álláspontokat, magatartást élnek át. Megállapíthatjuk, hogy **az Egri csillagok című Gárdonyi Géza-regény kisvilágaiban és teljességében szintén tökéletesen elégti ki jelen korunk olvasóit is**.

¹ Témavezető: A. Jászó Anna tanszékvezető főiskolai tanár – ezúton is köszönöm a sokoldalú segítségnyújtását.

Többen úgy vélik, hogy ez a Gárdonyi-regény nem könnyű olvasmány, és nem könnyen tanítható szövegmű a hatodik évfolyamosok számára, mindenekellett **a terjedelme** miatt, ezért csonkított vagy átírt változatát kellene a diákok elé tenni. Eme vélekedőkkel szemben áll az a nézet, hogy a terjedelmétől függetlenül **fontos és jól használható az Egri csillagok a nyelv- és irodalompedagógiai gyakorlatban**. Ez a regény több szempontból is kiváló szövegmű irodalomtanításunk és **személyiségfejlesztő céljaink** megvalósításához. Az *Egri csillagok* kiemelkedő **esztétikai értékeket** felmutató, **példaadó irodalmi alkotás**, az író kétségtelenül **legnépszerűbb, legolvasottabb műve**, és lehetőséget ad alapvető **poétikai, irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai ismeretek** bemutatására, alapozására.

Ennek a **többszempontú**: időben és térben rétegelt, **heterogén**: különböző **motivumokból**, érzelmi szálakból szövődő, egyértelműen áttekinthető **nyelvi-stilisztikai struktúrának**, **epikai alkotásnak** a **megismerésére**, el- és befogadására, a mű által közvetített emberi érzelmvilágnak, természetközelségnek a **feltárására** a leghatásosabb és legeredményesebb a **folymatolvasás**. Ez a több tanórán keresztül történő, **előzetes kutatásra épülő, egyéni, páros és csoportos munkaszervezésen** alapuló **szöveg-megmunkálás** adja az olvasó-befogadó **személyisége** erősítéséhez és **olvasástudása** gyarapításához a legtöbb **intellektuális energiát**. Az értelmi tényezők egyoldalságának a túlsúlyba kerülésétől úgy óvhatjuk magunkat, ha elfogadjuk, hogy a feldolgozandó Gárdonyi-mű által közvetített világ **emberi érzelmi megnyilvánulásaira**: a **természetszeretetre**, a **lelkesedésre**, a társakkal való **örvendező együttlétre** szintén ráirányíthatjuk e korosztály figyelmét.

Az **explication de texte**, a szoros szövegelemző, szövegmagyarázó olvasás lehetőségei hasznosan alkalmazhatók Gárdonyi e regényének a 11–12 évesekkel történő feldolgozásakor. Alapvető e módszer alkalmazásában az a mozzanat, amit **betű szerinti megértésnek** nevezünk. Amíg ez a létállapot: az olvasó és a feldolgozandó mű közötti emocionális-intellektuális kapcsolat, az **elsődleges irodalmi kommunikáció** létre nem jön, nem adatik meg a szükséges befogadói körülmény a vizsgálandó szemelvényben tetten érhető főbb **szereplők, helyszínek, cselekménymozzanatok, nyelvi-stilisztikai eszközök** feltárására. Ez a szegmentálás csak akkor jár haszonnal, ha pontosan fel is tárjuk a **jelentésrétegek** szerepének az egész műalkotáshoz való viszonyát. Nem elégedhetünk meg csupán a szereplők, a helyszínek, az időpontok, a nyelvi képek, a stílusalakzatok számbavételével. Vizsgálunk szükséges a Gárdonyi-regényt **a makroszerkezet és a mikroszerkezet aspektusaiból**: az egyes részeket, fejezeteket, jeleneteket, a mondatállományt, a szókészletet, a hangok zeneiségét is. Ez az olvasáspedagógiai és stilisztikai eljárás hosszas, időigényes, ugyanakkor jelentős **értelemfejlesztő, szókincsgazdagító, kultúra- és emberismerettel járó**, értékes szellemi hozadékkal ajándékozza meg a diákokat. **Az olvasástanítás alfája és ómegája** változatlanul: **megértették-e a tanulók az előttük levő szöveget?** Ez is tudás. E tudásnak a hiányában céltalanul csapongó, kedvetlen, ingerült kamaszodó diákok fegyelmezésével múlatják egynémely pedagógustársaink az időt, és alig várják diákjaikkal együtt a tanóra végét jelző csengőszót.

Az explication de texte szövegtanítási módszer újabb állomása a műalkotás irodalom- és stílustörténeti sajátosságainak a feltárása, a filozófiai és pszichológiai hatásmechanizmusai sajátosságainak érintése is. Ilyenkor kezd működni az **irodalmi értelem**. Lehetnek egyenetlenségek a pedagógiai gyakorlatban, amikor ezt az elemzési eljárást, befogadói utat járjuk. E Gárdonyi-regénnyel történő munkálkodásra rányomhatja bélyegét a pedagógus **nyelvtanítási beállítódása, a stilisztikában való elmélyültsége**, felszínre kerülhet **a történettudománybeli jártassága** vagy járatlansága, eluralkodhat a tanórán a tanár **struktúráért rajongó magatartása**, ugyanígy **a szerző iránti vonzalma** is.

Mindezeket az egyoldalúságokat elkerülendő, az **életkori sajátosságokra**, a kamaszodással együtt járó, a nemek között tapasztalható **ízlésvilágra, elfogadás-kultúrára** és egyéb szempontokra tekintettel olyan **komplex szegmentáláson** alapuló sokoldalú tevékenykedtetést ajánlok, amely az egyéni olvasói jegyek tiszteletén túl a **közös szövegbefogadás** élményeit is megelőlegezik. Az együtt gondolkodást segítő tisztázom, mit jelent a **közös szövegbefogadás** kategória. Az erről a Gárdonyi-alkotásról folyó diskurzusban ugyanúgy, amiként más szövegek feldolgozásakor is, elengedhetetlen **az elsődleges olvasói reakciók** számbavétele. Induljunk ki abból, hogy amikor az ember valamiről beszél, azt már eleve értelmezi. Ha lehet, ne fűzzünk kommentárt a szabadon áradó, időnként esetleg nyelvileg fésületlen megjegyzésekhez, hanem hallgassuk meg az újabb és újabb olvasói nézeteket. Láthatóvá válik nem sok idő múlva, hogy a tanulók már be-beemelik a saját meglátásaik körébe a társaik korábban érintett, vagy ki is fejtett álláspontjait, reakcióit. Elmondhatjuk immár: **a szövegmű többféle olvasata** hozzájárult a rétegzett vizsgálatra váró regény olyan szintű befogadásához, ahol a közösség **vélemény-sokszínűsége** megérintette, kisebb-nagyobb **állásfoglalásra** készítette a tanulócsoporthoz tagjait. A műbeli kisvilágok tényeit egy **megismerés-horizont** síkján vették észre a tanulók, majd értékelték azokat, így a tények, kommentárok visszahatottak a megismerés-horizont alakítására, pontosítására.

Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének a sokoldalú elemzésével feltárjuk **az irodalom mint tantárgy és művészet** belső értékrendjét, eközben az olvasás, a recepció, a könyv- és médiumhasználat mellett alkalmazzuk a külső koncentráció: a nyelvészet, a stilisztika és a művelődéstörténet értékeit is. Másról is szólhat nemes törekvésünk: hozzá tudunk járulni e Gárdonyi-műnek a sokoldalú feldolgozásához. A tanulóknál már alapozódik **a nemzeti kultúránkhoz való viszonyuk**, felhasználhatjuk az **életkorra** jellemző érdeklődést, kíváncsiságot. Ezáltal az **önismeretük, önművelésük** izmosodását elősegítő, az egyéniségük tiszteletére beállítódott nevelést is végzünk, miközben a **problémamegoldást, a fogalmi gondolkodást, a térben és időben való tájékozódást** fejlesztjük, gyakoroltatva az **ellentétek, a párhuzamok, az okozati viszonyok** feltárását.

Mire alapozom a szakmai meggyőződésemet? **A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális nyelv- és irodalompedagógiai stratégiára**. Ennek lételeme a szemlélődő elmélkedés, a gondolkodás és a hozzáadó, sokszálú elemzés; ez mindig összegezés nyomán, az előzmények folyományaként valósul meg a tanítás- és

tanulásszervezésben, a tanulásirányításban. Kiemelendő: ez a stratégia sohasem egyetlen fejlesztési célt szolgáló tevékenységet alkalmaz unalomba fulladásig. Ellenkezőleg, **cselekvéses megoldásra, a tudásukat, a képességeiket alkalmazni kész, fejlődésre képes, aktív tanulókkal számol** – ilyenekké kell formálnunk tanulóinkat, ezért vagyunk pedagógusok. Tehát a tanító és/vagy a tanár a tanulás tervezésekor **bekapcsolja** a természetesen bevonható **más műveltségi területek** tartalmait, fejlesztési feltételeit, sajátos megoldásait, **hatásrendszerét is**, ezáltal kiszélesítve, megsokszorozva a tanulás eredményességét. Ez a fajta megközelítés vonzóvá is teszi a diákok számára az alapfeladattal történő megbirkózást. A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális nyelv- és irodalompedagógiai stratégia mozgásterét egyértelműen szélesítheti **a digitális kultúra pozitív hozzáadéka**, a nyelv- és irodalomoktatás módszerei megújításában bekövetkező szemlélettermékenyítő hatása. Arról van szó, hogy **a világhálóról történő adatmerítéssel** olyan információkat emelhetünk át a tanítás- és tanulásszervezés folyamataiba, amelyek kétségtelenül a tanulás hatásdúsítói, az ismeretszerzés, a készség-, képességfejlesztés eredményességének fokozói.

Ez a rendíthetetlen alapállásom: **olvasni kell, az olvasottakat érteni kell, hogy a kommunikáció zavartalanul működhessen.** Nem szövegértő olvasásnak, hanem **olvasmánymegértő** olvasásnak nevezem azt az eljárásrendszert, amelyikre utalok. Aból a felfogásból indultam ki, azt tekintem ez idő tájt is alapelvnek, hogy az irodalom tanítója és tanára elsősorban **szépirodalmi jellegű olvasmányokkal** szembesíti tanítványait, legyenek azok a diákok kicsinyek, kamaszok vagy érettségire készülődők. Az irodalomtanításról gondolkodva számomra nem más **az olvasmány**, mint **megízésített nyelvezetű, poétikai funkcióval rendelkező szövegmű.** Vagyis **nem közönséges szövegek olvastatásával**, az azokhoz kapcsolt feladatok kidolgozásával, megoldásával munkáltatom, tevékenykedtetem a tanulókat, hanem egyértelműen **a szépirodalmi szövegművek (olvasmányok) megértésének fejlesztésére helyezem a hangsúlyt.** Nyilvánvaló célom az **olvasmánymegértés fejlesztése.** Nem kevés **provokációt** tartalmaz ez a kijelentésem és kapcsolódó szemléletem. Ebből a sokféleképpen értelmezhető tapasztalatból táplálkozik a nézetem: a **haszonelvű életforma** eluralkodása nyomán a **tényirodalom** rátelepült a szépirodalomra. Olyan ez, mint amikor a nyelvnek a közlő, tájékoztató és befolyásoló funkcióhármásából kiveszik/kikopik a befolyásolás, helyére is betüremkedik a közlés és tájékoztatás **pragmatikus elvárása.**

Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy vannak **új és divatos olvasástanítási, olvasásfejlesztő stratégiák**, amelyek különböző erejűek, de nyilvánvalóan támadást indítottak önmaguk paradigmájának az elhatárolása, népszerűsítése érdekében **a hagyományos megközelítési módok, olvasmánymegértést gondozó szemléletek, műelemzési iskolák ellen.** Mindeközben ellenvetést nem tűrő kézmozdulattal söpörték le, söpörnék le a tiszteletre méltó hagyományú, magas színvonalú, fejlődésre képes szépirodalom-megközelítési eljárásokat. Mint annyi minden az utóbbi évtizedekben, így **a szépirodalom és az olvasó viszonya is megkérdőjeleződött**, holott éppen ez a szépirodalom hatásrendszerének talán az alapvető kérdése. Nem lehet közömbösen elhaladnunk olyan tények mellett, mint például, hogy adott **egy-egy költői, írói mű,**

amelyik valamiért szép, felkavaró, magával ragadó, **az alkotója valamit mondani, feltárni akart** általa, erkölcsi üzenetet bízott rá valamilyen személyes, avagy közösségi indíttatásból. Ezekre az üzenetekre fogékonyaknak, vitákra készeknek kell lennünk. Ilyenekké neveljük diákjainkat is? Egyértelmű kulcskérdés: **a szépirodalmi alkotásokról nem lehet kizárólagosan gondolkodni, csupán divatozó olvasástanítási eljárások mentén így-úgy vélekedni, mivel a szépirodalmat egyetlen elmélet, aktuális üdvöskének nevezett irodalomtudományi iskola sem sajátíthatja ki. A rendezőelv a nyelv, az olvasás és a gondolkodás triász elsődlegességének az érvényesítése** a nyelv- és irodalomtanításban.

A tanítási gyakorlatban már **kipróbált, értékelt eljárásokat** nyújtok az *Egri csillagok elemzési eljárásaihoz*. A háttérismeretek felvetésekor a személyes attitűd is felsejlik, hasonlóképp a személyes és/vagy csoportos megoldást elváró **feladatokban**, a vitára hívó **kérdésekben**, a **távlatos munkálkodásra kivezető gyakorlatokban**, mivel **a szépirodalom tanítása nemcsak irodalomesztétikai jellegű gyönyörködtes**, hanem az alapkészségek és képességek, az ismeret- és kultúrabefogadási technikák tanítása, a megszerzett ismeretek és kompetenciák gyarapítása, gondozása is a maga sajátos eszközkészlete, kifejezésmódja alapján. Hogy van ebben a gondolatmenetben egy egészséges **végtelenségszemlélet**? Természetes, mert tudjuk Arisztoteléstől, hogy „a végtelen a korlát hiánya”, és ennek kell/kellene a nyelv- és irodalomtanítás megvalósításában is érvényesülnie: **a felszabadító végtelenségérzetnek**; annak, hogy **a magyar nyelv és irodalom tanítója, tanára sosem lehet sémák foglya, hanem mindig újjáalkotónak kell lennie**, hisz az életünk minden percében más-más dimenzióban használjuk a nyelvet, ugyanígy más-más hatások környezetében olvassuk a szépirodalmi alkotásokat.

ÖSSZEGEZÉSÜL

Jelen dolgozatom elkészítésekor az a cél vezérelt, hogy megszerezsem Gárdonyi Gézának az *Egri csillagok* című művével összefüggő tanítási és tananyagszerkesztői tapasztalataimat. Tettem mindezt annak érdekében, hogy minél több olyan tény, adatot és elemzést vezérlő feladatot kínáljak, amelyek a még ma is népszerű Gárdonyi-regény elolvasásra előkészítését, az olvasottak irodalomórai közös megbeszélését segíthessék – reményeim szerint a továbbiakban is.

Ajánlom az elektronikus változatú *Magyartanításból* (www.magyartanitas.fw.hu /Magyartanitas) *Gárdonyi Géza: Egri csillagok (Barangolás az Egri csillagok világában)* címmel közölt dolgozatomat. Ez számos esemény- és művelődéstörténeti, műfaji, szerkezetani, stilisztikai jellegű, szókincsgazdagító feladatgyűjtemény. Ennek a felfedezéséhez és Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének a tanításához vegyük útravalóul Passuth László lírai gondolatát: „A szomjúságnak s tudásnak nincs határa. A valódi ember örökösen kíváncsi, mindig keres valamit, amit még nem tud.”

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT SZAKIRODALOM

- H. Tóth István 1994. *Irodalmi felkészültség* (Fejlesztési követelmények). Társ szerző: Gálosné Szűcs Emília. Iskolakultúra, Budapest. 1–2: 35–38.
- H. Tóth István 1997. „*Az olvasás: fölfedezés*”. *Egy korosztály irodalomértésének alakulása* (Kandidátusi értekezés). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- H. Tóth István 1999. *Legendák nyomában* (Irodalmi feladatgyűjtemény 11–12 éves olvasóknak). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- H. Tóth István 2013. Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (Barangolás az *Egri csillagok* világában). Magyartanítás, www.magyartanitas.fw.hu/Magyartanitas Budapest. 4: 5–8.
- H. Tóth István 2016a. „*Nem fecske módra...*” *Kalauz az olvasmánymegértés fejlesztésére nemcsak tanítók és magyartanárok számára*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.
- H. Tóth István 2016b. *A kontemplatív alapú, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégiáról*. In: Gazdag Vilmos – Karmacsi Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások*, Ungvár. II: 211–221.
- Keller Péter 2015. *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat, Budapest.
- Szathmári István 2004. *A funkcionális stilisztika történetéhez*. Magyar Nyelvőr, Budapest. 4: 435–440.

*Gárdonyi Géza műveinek helye, szerepe a magyar irodalom
tanításában, további lehetőségek*

Szőlősgyörökön elevenen él Gárdonyi Géza emléke, ezt a falu neve mellett a „Gárdonyi-település” tábla is jelzi. Ebben a kis somogyi faluban megtekinthetjük Gárdonyi szüleinek a házát, a katolikus templomot, ahol házasságot kötöttek, és annak a módos gazdának a házát, akiről Gárdonyi Göre Gábor figuráját mintázta. Az itt élők lelkében Göre Gábor ma is élő alak, itt áll köztéri szobra, a helyi borászok összefogásának köszönhetően már megszületett a Göre bor, és a Somogyi Értéktárba is bekerült Göre Gábor figurája. Göre bíró emlékét a helybeliek és az idelátogatók a róla elnevezett, Keller Péter, Gárdonyi Géza dédunokája és a falu polgármestere, Klotz Péter által szervezett, szőlősgyöröki humorkonferenciákon is ápolják. Előadásomban Gárdonyi Géza írásainak a magyar irodalom tanításában betöltött helyéről, szerepéről, és azokról a további lehetőségekről szoltam, amelyek megvalósítását fontosnak tartom.

Nem vagyok sem irodalomtörténész, sem kritikus, sem Gárdonyi-kutató. Magyar nyelv és irodalom szakos tanárként tanítottam általános és középiskolában, főiskolán és egyetemen, magyar nyelv és irodalom tantárgyból tankönyv- és taneszközszakértő vagyok, most mégis az a leghelyesebb, ha Gárdonyi-olvasóként határozom meg önmagam.

Gyermekkoromtól legkedvesebb olvasmányaim közé tartoztak Gárdonyi Géza regényei és elbeszélései, amelyeket az életem során többször újraolvastam, és mindig másért voltak érdekesek, tanulságosak számomra. Nemcsak számomra, hiszen az *Egri csillagok* „Nagykönyv” lett, és gimnáziumunkban, a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban két évvel járt felettem Gilicze Gábor, a *Titkosnapló* egyik megfejtője. A Göre Gábor Humorkonferencia iránti érdeklődés és az előadók számának növekedése is Gárdonyi szeretetét, munkásságának jelentőségét tükrözi.

Véleményem szerint sem a magyar irodalom tananyagát meghatározó, többször átdolgozott Nemzeti Alaptantervben, sem pedig a magyar irodalom tanításában nincs a helyén Gárdonyi Géza irodalmi munkássága. Ha megkérdezzük ma a diákokat, mit olvasnak szívesen, az *Egri csillagok* című történelmi regény biztosan szerepel a felsorolásukban, 2005-ben pedig „Magyarország legkedveltebb regénye” lett. Szeretném összefoglalni, miért hiányolom mégis Gárdonyi Géza műveit a magyar irodalom tanításából.

A magyar oktatásügy a tananyagokat spirális teraszos szerkezetben tárgyalja. Ez azt jelenti, hogy az egyes tantárgyak tananyagának legfontosabb részeivel a diákok először az általános iskola alsó tagozatában, majd a felső tagozatban, később a kö-

zépiskolában találkoznak, mindinkább kibővítve az ismereteiket. Így például Petőfi Sándor 1848-as forradalomban betöltött szerepe és néhány költeménye tananyag az alsó tagozatban, a *János vitéz* tananyag az ötödik osztályban, majd a középiskolában, a magyar romantikánál ismét tanítjuk Petőfi életútját és költeményeit. Arany János, Ady Endre, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán vagy Móricz Zsigmond munkásságának oktatása során szintén így építkeznek a tanterv.

Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye azonban csak az általános iskola 6. osztályának a tantervében házi olvasmány, Gárdonyi más regényei, írásai, elbeszélései sem korábban, sem pedig később nem szerepelnek a tananyagban. Pedig fontos szerepe lehetne a diákok hazafias nevelésében, történelmi ismereteik bővítésében az *Egri csillagok*nak a későbbiekben is, hiszen a középiskolások már sokkal jobban megértenék a regény üzenetét, tanulságait.

Vizsgáljuk meg a Katolikus Pedagógiai Intézet honlapján megtalálható, a Nemzeti alaptanterv alapján készült „*Helyi tantervi ajánlások az általános iskola 5-8. évfolyamára*” magyar irodalom tantárgyból a 6. évfolyam számára készült tematikát Magyar irodalomból.¹

Ajánlás az éves óraszám felosztására

Témakör sorszáma	Témakör	Óraszám
1.	Ballada <i>Szövegalkotás – 1 óra</i>	5+1
2.	Monda, rege <i>Szövegalkotás – 1 óra</i>	5+1
3.	Arany János: Toldi <i>Szövegalkotás – 3 óra</i>	15+3
4.	Érzelmek, hangulatok, gondolatok	10
5.	Próbatételek, kalandok, hősök	15
6.	Gárdonyi Géza: <i>Egri csillagok</i> – házi olvasmány	10
7.	Összefoglalás, gyakorlás, ismétlés	7

Részletesebben a 6. tematikai egység: Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*²

Tematikai egység / Fejlesztési cél	Gárdonyi Géza: <i>Egri csillagok</i> – házi olvasmány	Órakeret 10 óra
Előzetes tudás	Korábban olvasott regények, ifjúsági regények. Epikus művek jellemzői: szerkezet, idő, helyszín, cselekmény, fordulat, szereplő; magatartásformák értékelése; vélemény megosztása.	

¹ <https://www.katped.hu/pedagogiai-tajekoztatasi-tantervek/> – <https://www.katped.hu/helyi-tantervi-ajanlasok-az-altalanos-iskola-5-8-efolyamara> Utolsó megtekintés: 2018. március 10.

² <https://www.katped.hu/helyi-tantervi-ajanlasok-az-altalanos-iskola-5-8-efolyamara>

<p>A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai</p>	<p>Alapvető erkölcsi értékekkel való azonosulás (szerelem, hazaszeretet, hűség, helyállás), az emberi magatartások megítélése és értékelése. A házi olvasmányok korábban megismert megközelítési lehetőségeinek felidézése, alkalmazása. Felkészítés a mű sok szempontú befogadására, értelmezésére; az olvasottak önálló dokumentálására (pl. motívumok azonosítása, jegyzetelés, vázlat). A kreativitás fejlesztése szövegalkotási gyakorlatokkal.</p>	
<p>Ismeretek</p>	<p>Követelmények</p>	<p>Kapcsolódási pontok</p>
<p>Gárdonyi Géza: <i>Egri csillagok</i> – sok szempontú megközelítés. Tér- és időviszonyok (cselekményidő / külső, történelmi idő), cselekmény, szerkezet; a szereplők csoportjai, kapcsolataik; konfliktusok. Elbeszélői nézőpont, jellemábrázolás, ábrázolásmód. Bornemissza Gergely életútja.</p> <p>A mű fontos témái (történelem, hősiesség, barátság, szerelem, árulás stb.) és motívumai (pl. Hold, csillag, gyűrű).</p>	<p>A tanuló</p> <ul style="list-style-type: none"> – alkalmazza a házi olvasmányok korábban megismert megközelítési lehetőségeit; – előzetesen felkészül a mű sok szempontú értelmezésére (feladatok; adatkeresés, jegyzetelés, vázlatkészítés stb.); – képes szövegalkotási feladatok megoldására (szóban / írásban), pl. leírás, jellemzés, elbeszélés nézőpontváltással, levél, kreatív írás; – képes szövegrészlet megtanulására, esetleg jelenet, dialógus előadására, dramatikus játéokra. 	<p><i>Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek:</i> adott történetekben a valós és fiktív elemek megkülönböztetése.</p> <p><i>Informatika:</i> egynyelvű szótárak (pl. jelképszótár, szimbólumszótár) használata.</p> <p><i>Természetismeret:</i> a regényhez kapcsolódó topológia.</p>
<p>Kulcsfogalmak/fogalmak</p>	<p>Történelmi regény, ifjúsági regény, kalandregény; téma, motívum.</p>	

Látható, hogy az elsajátítandó ismeretek a diákok életkorának megfelelőek. A történelmi regény feldolgozásának sok szempontú megközelítése elemzi a tér- és időviszonyokat, a cselekményt, a szerkezetet; a diákok megfigyelik a szereplők csoportjait, kapcsolataikat, megjelenik a konfliktusok elemzése, az elbeszélői nézőpont, a jellemábrázolás, Bornemissza Gergely életútja és a mű legfontosabb témakörei.

Tudnunk kell azonban, hogy a 6. osztályba járó diákok átlagos életkora 12 év, tehát tanulságos lenne a középiskolás diákok számára ismét értelmezni az *Egri csillagok* tartalmát, üzenetét, összekapcsolva azt Gárdonyi Géza életútjával, a *Titkosnapló* gondolataival. Ugyancsak hiányolom a középiskolai magyartanításból az Attila udvarában játszódó *Láthatatlan embert* vagy a középkori Magyarországon játszódó, Árpád-házi Szent Margit sorsát felelevenítő *Isten rabjai* című Gárdonyi-regényt, *Az én falum* rövid elbeszéléseit, novelláit és Göre Gábor bíró úr könyveit is.

A most készülő Nemzeti alaptantervben helye lenne Gárdonyi műveinek a középiskolák harmadik osztályában, a 16-17 évesek tananyagában az előmodernség magyar epikájánál Mikszáth Kálmán, Petelei István, Gozdu Elek, Bródy Sándor írásai mellett. Tudjuk, Gárdonyi *Figurák* című elbeszéléskötetéhez Mikszáth Kálmán írt *Előszót*, amelyben így fogalmazott: „...sok év sok tizenöt kötetét lapoztam már át, de

egyed sem találtam köztük feltűnőbbet, mint fiatal íróársamnak ezt a könyvét, a *Figurák-at*. Tiszta kék ég alatt derült napsugár mosolyog, – a frissesség harmatja reszket az alakjain. Sok szín, sok szellem s még több elmésség.”³ A pályakezdő író „veszedelmes vetélytársa”-ként méltatta Mikszáth Kálmán, és Gárdonyi alig másfél évtized alatt valóban kora egyik legolvasottabb novellistája lett.

Az általános iskolában tanult ismeretek középiskolában történő bővítésének másik lehetőségét és fontos szerepét az anekdotikus epikai konvenciók és a komikum műfajelméleti kérdéseinek bemutatásában és tanításában látom. Tudjuk, hogy már a fiatal Gárdonyi is írt humoros karcolatokat, anekdotikus tárcákat, legtöbbször álnéven (ilyen például a sikeres politikai karcolatgyűjteménye) humorrovatokat szerkesztett különböző lapoknál, de az igazi sikert a *Magyar Hírlapban* folytatásban megjelent Göre Gábor-levelek hozták meg számára. Göre Gábor bíró úr annyira hiteles alakként jelent meg, hogy az olvasók izgatottan keresték Lepénd községet.

Mivel a középiskola befejeztével lezárul a magyar- és a világirodalom tanítása mindazok számára, akik nem bölcsésznek vagy jogásznak készülnek, fontos lenne a műfajelméleti ismereteik megszilárdítása, hiszen Jacques Derrida dekonstrukcióelmélete szerint a könyveket olvasva újraírjuk azokat, így olvasásunk közben új művek születnek a végtelenségig. Az olvasó feladata a zárt világ feltörése, a szöveg alkotóelemeinek újraalkotása. Minden olvasó a sorok között újraírja saját történetét, amely egyszerre azonos valamennyi olvasattal, és különbözik is tőlük. Tehát a befogadó és az olvasó műveltségétől függ az alkotás értelmezése, mert a szövegek olvasása egyben szövegek beírása a sorok közé. Gárdonyi a *Titkosnaplóban* ezt így fogalmazta meg: „Minden téma a végtelenség egy sugara alá állítandó. Ami a szívből jön, a végtelenségből jön, s ami a végtelenségből jön, mindenkinek kincse. A szív művei hallhatatlanok.”⁴

Egy-egy irodalmi műben az anekdota, a komikum szerepét csak akkor érthetjük meg, ha valamennyire ismerjük a magyar prózaepika anekdotikus, illetve komikus hagyományait. Gondolok itt Csokonai *Dorottya*jában és Petőfinél *A helység kalapácsában* az eposzi kellékek komikus átformálására. Mikszáth Kálmán a *Gavallérokban*, Krúdy Gyula a *Boldogult úrfikoromban*, Móra Ferenc például *A gyevi törvényben* Kosztolányi az *Esti Kornélban* vagy Esterházy Péter a *Kis magyar pornográfiában* szintén használta a magyar anekdotikus epikai hagyomány és a komikum elemeit. Esterházynál a Rákosi-anekdoták ironikusan rájátszanak arra, hogy a törvénytelenégeket elkövető diktátornak azonos volt a keresztnéve az „igazságos” jellel felruházott legendás királyéval. Vajon értik-e diákjaink az anekdota, a komikum, a humor szerepét, jelentőségét az irodalmi közgondolkodásban? Olvassák-e ma is Göre Gábor bíró uram könyveit?

Mikszáth és Gárdonyi írásainak megjelenése idején a humor jobbító szándékú volt, a nemzeti felemelkedést, a társadalmi fejlődést szolgálta. Gárdonyi életútja során bármerre járt, humorrovatot szerkesztett vagy vezetett a lapoknál, így Győrben,

³ *Szegedi Híradó* 1890. március 13.

⁴ GÁRDONYI 1974: 60.

Szegeden, Budapesten. Göre Gábor bíró úr humoros történeteiben Gárdonyi megtalálta azt a hiánypótló formát, amellyel a szélesebb olvasói réteget is taníthatta, nevelhette. Gondoljunk például Göre *Az fürödésről szörcött tapasztalatai*, vagy *A számár versönygés*, *A nemzeti szalóny*, *Az lepéndi kórcmány változás*, a *Budapestön való széttékintésök* történeteire. Játék ez az olvasók és a szereplők látásmódjának, nyelvhasználatának távolságával. Gárdonyi társadalomkritikájában felhasználja az olvasók többlettudását, fölényét csakúgy, mint humorérzéküket.

„És minekutána sokan kérdözték, hogy ki fia lánya vónék? és egygy úgy is kérdöztött hogy ki az a tsuda okos embör? hát én ugyan errül szölni nem szándékoltam, de mondok, ha mán kéri, vagyok én ojanembör, hogy mögér az én jellösségöm is egy pár mártás ténát, mivelhogy ijenbíró mint én nem mindön bokorban teröm, ezt lyózanul is elmondhatom. Hát éngöm a lyóságos Szentisten Lepéndön teremttött ű szent kögyelmiböl, a miért aszondom, hogy hálistennek, noha bal tsillagzat is ragyogott az bölsöm fölött, de azér néköm még asse árt. Mer észszel okossággal mindön bajbul ki gázol az magyar, mint ebben a könyvemben is kipéldázódik.”⁵

„Hamar mögalkuttunk, noha ügönderágá vót, de aszonta nem ér rá sokat beszélni. Engöm a közepireütetött, a zannyukomatmög a katufrék sógort a vállamra hajoltatta.

– Tessékaszondi mosolyogni.

– Mitsoda?-mondok.

– Neveessenek, aszondi.

– Mit neveessünk? mondok. Három forintot kér az úr ijen kis képér, aztán még neveessünk is”.⁶

Részletek Göre Gábor bíró úr könyveiböl

Vizsgáljuk meg a Nemzeti alaptantervnek a Katolikus Pedagógiai Intézet honlapján található „*Helyi tantervi ajánlások a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*” tematikáját! Láthatóan helye lenne az itt felsorolt kronologikus rendben Gárdonyi Géza műveinek a 11. évfolyamon.⁷

⁵ Gárdonyi Géza: *Göre Gábor bíró úr könyve. Itt kezdődik az könyvem*, részlet.
<http://mek.oszk.hu/05300/05344/05344.htm#1> Utolsó megtekintés: 2018. március 10.

⁶ Gárdonyi Géza: *Göre Gábor bíró úr könyve. Másrul is szölok most mán*, részlet.
<http://mek.oszk.hu/05300/05344/05344.htm#26> Utolsó megtekintés: 2018. március 10.

⁷ <https://www.katped.hu/helyi-tantervi-ajanlasok-a-gimnaziumok-9-12-efvolyama-szamara> Utolsó megtekintés: 2018. március 10.

Ajánlás az éves órakeret felosztására

Tematikai egység sorszáma	Tematikai egység	Órakeret
1.	Életmű – Arany János	10 óra
2.	Színház- és drámatörténet – Madách Imre: <i>Az ember tragédiája</i>	9 óra
3.	Világirodalom – az európai epika és líra a romantika után (19. sz. második fele)	12 óra
4.	Színház- és drámatörténet – az európai dráma és színház a 19. sz. második felében	8 óra
5.	Magyar irodalom a 19. század második felében – portré: Mikszáth Kálmán	10 óra
6.	Magyar irodalom – a <i>Nyugat</i> és első nemzedéke	7 óra
7.	Életmű – Ady Endre	10 óra
8.	Portré – Móricz Zsigmond	7 óra
9.	Életmű – Babits Mihály	10 óra
	Életmű – Kosztolányi Dezső	10 óra
10.	Látásmódok: Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula	8 óra
	Összefoglalás és dolgozatírás	7 óra

A 10. tematikus egység: Látásmódok: Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, részletesebben.⁸

Tematikai egység / Fejlesztési cél	Látásmódok: Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula	Órakeret
Előzetes tudás	Karinthy Frigyes: <i>Tanár úr kérem</i> , részlet; karcolat, paródia; esetleg: <i>Ezeregyéjszaka</i> és Szindbád alakja.	8 óra

⁸ <https://www.katped.hu/helyi-tantervi-ajanlasok-a-gimnaziumok-9-12-efolyama-szamura> Utolsó megtekintés: 2018. március 10.

<p>A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai</p>	<p>A nosztalgia és a humor szerepe a műalkotásban és az ember önértelmezésében. Az alkotói életútra összpontosító bemutatás: Karinthy és Krúdy helye a korszakban; alkotás- és látásmódjuk jellemzői. Önálló tájékozódás, műválasztás, műértelmezések, összehasonlító elemzések.</p>	
<p>Ismeretek / fejlesztési követelmények</p>		<p>Kapcsolódási pontok</p>
<p>Karinthy kisepikájának jellemzői választott novella (pl. <i>A cirkusz; Találkozás egy fiatalemberrel; Barabbás</i>) és a <i>Tanár úr kérem</i> karcolatgyűjtemény darabjai alapján. Humorfelfogása (humoreszkjei). Irodalmi karikatúrák (néhány, már megismert szerző / mű és paródiája) az <i>Így írtok ti</i> szemelvényei alapján. Krúdy Gyula írói világa, egyéni hangja legalább egy Szindbád-novella alapján (pl. <i>Negyedik út, Ötödik út</i>); anekdotikusság, az idő és az emlékezés formaalkotó szerepe. A Krúdy-művek atmoszférájának, témáinak, alakjainak, motívumainak megidézése (stílusimitációk, pl. Márai Sándor: <i>Szindbád hazamegy</i>; Huszárík Zoltán: <i>Szindbád</i>).</p>	<p>A tanuló</p> <ul style="list-style-type: none"> – kijelöli Karinthy és Krúdy helyét a korszakban (újságírás; <i>Nyugat</i>, illetve csoporthoz nem tartozás); ismeri alkotás- és látásmódjuk jellemzőit; – képes néhány alkotás értelmezésére, műelemzések kritikus befogadására, saját álláspont kifejtésére és adott szempontú, önálló műmegközelítésre (pl. novellaelemzések megfogalmazására); – képessé válik összehasonlító elemzésekre (párnovellák, pl. <i>A jó tanuló felel / A rossz tanuló felel</i>; ellentétesek, pl. <i>Magyar dolgozat / Röhög az egész osztály</i>); mű és paródiája összevetésére); novellaciklus és film összehasonlító elemzésére; – műismeret: Karinthy (választható valamely műve); Krúdy egy novellája. 	<p><i>Mozgóképkultúra és médiaismeret:</i> Huszárík Zoltán <i>Szindbádja</i>. Karinthy műveinek filmes adaptációi, műveinek előadó-művészeti példái. <i>Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek:</i> urbanizáció, városi élet Budapesten.</p>
<p><i>Kulcsfogalmak / fogalmak</i></p>	<p>Humor, paródia, karcolat, novellaciklus, hasonmásalak, nosztalgia.</p>	

A középiskolai magyar irodalom tanítása során foglalkozni lehetne és kellene Göre Gábor bíró uram humoros formában előadott társadalomkritikájával, a komikum és az anekdotikus hagyományok felelevenítésével, a komikum forrásával és változataival, a nevetés hatalmával. A komikumot nem lehet annak befogadójától elválasztani, nem véletlenül beszélünk valakinek a humorérzékéről, azaz képes-e a dolgok mulatságos oldalát meglátni. Arató László – Pálya Károly: *Bejáratok* című tankönyvükben így fogalmaznak: „A komikum az a tulajdonsága a hétköznapi jelenségeknek, szórakoztató termékeknek és művészi alkotásoknak, amely neveltséges, amely nevetést válthat ki. Nem feltétlenül kirobbanó nevetést, hanem esetleg csupán egy mosolyt, belső kuncogást. Persze az, hogy ki min nevet, mosolyodik el, függ a látott jelenségen, a hallott viccen vagy tréfás történeten kívül attól, aki ezeket látja, hallja, azaz a befogadótól. ... A mindennapokban nem beszélünk »komikumérzékről«, pedig a humorérzék valójában a komikum érzékelésére, élvezetére vonatkozó képesség. Az esztétikai (széptani, művészetelméleti) fogalomhasználat szerint a komikum a tágabb gyűjtőfogalom, amelybe beletartoznak a komikum olyan, később majd szétválasztandó, megismerendő válfajai, mint a szatíra, a humor, az ironia vagy a groteszk. A »humor« tehát pontatlanabb, hétköznapiabb szóhasználat a komikum fogalma helyett, annak szinonimájaként alkalmazzuk.”⁹

Így tehát taníthatnánk Göre Gábor bíró uram leveleivel a humor, a komikum mibenlétét, beszélhetnénk a diákokkal arról, min szoktak nevetni és miért, megtárgyalhatnánk, miért lehet a nevetés felülemelkedés önmagunkon, amikor a komikum befogadásával, élvezetével, saját gyarlóságainkkal szemben kerülünk fölénybe.

A felszabadító nevetés elmélete szerint a komikum gyakran van kapcsolatban az elnyomással, a külső és belső korlátokkal. Dr. Bagdy Emőke és Pap János *Ma még nem nevettem* című könyvükben így fogalmaznak: „A nevetést a szabadság legteljesebb megélésének, életolajozónak, az Olümposz isteneitől eltanult csodának tartjuk. Könyvünk írása közben amiatt aggódtunk, hogy ha a nevetést darabkáira szedjük, megvizsgálva eredetét, okát, formáját, lélektanát és társas jellemzőit, elfelejtünk tiszta szívből nevetni. De nem így történt. Jókedvünk, humorérzékünk továbbra is a régi, s Milan Kunderával valljuk: »Nevetni annyit jelent, mint mélységesen élni.«”¹⁰

Fontosnak tartom tehát Gárdonyi Géza különböző műfajú írásainak a középiskolai magyar irodalom oktatása során történő tanítását. Talán az elmondottak alapján is egyértelmű, hogy a „Nagykönyv” szerzőjének a munkásságával kapcsolatban is szükség lenne az általános iskola 6. osztályában elsajátított ismeretek bővítésére, kiegészítésére. A tanároknak és a diákoknak egyaránt segítséget jelenthet a középiskolai oktatáshoz, Gárdonyi értő olvasásához KELLER PÉTERnek *Az élő Gárdonyi-arc* című könyve (2016).

⁹ ARATÓ – PÁLYA 1998: 25.

¹⁰ BAGDY – PAP 2011: 6.

Hinnünk kell Gárdonyi Gézának, aki a *Titkosnapló*ban az irodalmi értékről szólva így vallott: „A műalkotás egy szép rezgésnek a megörökítése. Egy lelki mámor felledhetetlenné tévése... Minden műnek akkora az értéke, amekkora rezgést kelthet a szívekben.”¹¹

IRODALOM

ARATÓ LÁSZLÓ – PÁLA KÁROLY (1998): *A szöveg vonzásában I. Bejáratok*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

BAGDY EMŐKE – PAP JÁNOS (2011): *Ma még nem nevettem*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.

GÁRDONYI GÉZA (1974): *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

KELLER PÉTER (2016): *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat, Budapest.

¹¹ GÁRDONYI 1974: 54.

Összegzés

*Aranyorzák a Gárdonyi-kultusról – 2002–2021*¹

SZŐLŐSGYÖRÖKI ÉRTÉKTÁR

Szőlősgyörök meseszép somogyi falu, a Balatontól 10 kilométerre, délre, a fonyódi járásban. Első okleveles adata 1327-ből származik. A kies település a Balatonboglári borvidékhez tartozik. Gárdonyi Géza édesanyjának, nemes Nagy Teréziának szülőfaluja, sokat vándorló írófiának nem úti élmény, hanem a gyerekkor fontos otthona.

Keller Péter minőségfejlesztő mérnök, család- és Gárdonyi-kutató. A Szent István Társulatnál Kindelmann Győző szerkesztésében közreadott *Evangeliumi álmok* című (2002) Gárdonyi-novelláskötethez fülszöveget, az *Útra-készülés* (2007) versválogatásához előszót írt. Tollforgató tevékenységének fontos állomása az *Ismerkedésem Dédapámmal* című vallomás, amely az *Agyagedénybe zárt Isten-sugár* című tanulmánykötetben látott napvilágot.² Irodalmi „titokfejtő” munkájához főként dédapját és nagyapját, Gárdonyi Józsefet, *Az élő Gárdonyi*³ című, információban gazdag életrajz szerzőjét hívja segítségül. Önálló könyvének címe is utal nagyapja biográfijának címadására: *Az élő Gárdonyi-arc*.⁴ (2015, Szent István Társulat.)

Amikor lehetőség nyílt helyi és megyei értéktárak létrehozására, Szőlősgyörökön is megalakult az Értéktár Bizottság. A vezetésére Keller Pétert kérték fel, aki összeállította – az Értéktár Bizottság támogatásával, javaslattevőként – felterjesztette, sikerre vitte a pályázatot. Abban a tudatban tettünk javaslatot, hogy „Aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz. Aki az országot akarja megismerni, forduljon a geográfusokhoz. Aki a hazát akarja megismerni, az forduljon mindenekelőtt a költőkhöz.”⁵

A Gárdonyi- emlékeket számba vevő szőlősgyöröki értéktár a helyi költői földrajz, az irodalmi kultusz karakterét is meghatározza. Ez a szellemi, irodalmi örökségleltár elősegíti a közösségi emlékezet erősödését, az illő és méltó kultusz, ceremonialitás kialakulását: a Gárdonyi – Göre hagyomány *panteonizációját*.

¹ Semmiféle teljességre, Z. SZALAI Sándor, KISPÉTER András, LIPP Tamás, KOVÁCS Gábor Gárdonyiról szóló könyvekben, irodalomtörténeti kézikönyvekben található Gárdonyi-kép változásaira sem térhetek ki, már a terjedelem miatt sem.(Cs. V. I.)

² *Agyagedénybe zárt Isten-sugár. In memoriam Gárdonyi Géza. Bp., 2013. Hungarovox Kiadó. 217–248. Szerk. Cs. V. I.*

³ GÁRDONYI József: *Az élő Gárdonyi*. I–II. Dante Kiadás, 1934. Ua.: Kairosz Kiadó, Bp., 2008. Szerkesztés, előszó: Kocsis Klára.

⁴ KELLER Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat, Bp., 2015.

⁵ SZABÓ Zoltán: *Szerelmes földrajz*. Osiris Kiadó, 1999. 83–84.

Somogy megye gondosan tartja számon irodalmi emlékhelyeit. A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 2014-es, *Irodalmi Emlékhelyek Somogyországban* című kiadványában a Gárdonyiról szóló ismertetés hangsúlyozza: „erős szálak fűzték Somogyhoz”. Szőlősgyőrök főbb megyei értékei szakterületenként, a kulturális örökség kategóriák szerinti besorolásban, a rendszerezés és fellelhetőség szerint:

Épületek: – Nagy Sándor (Gárdonyi Géza anyai nagyapja) kocsmája, ma Posta-kocsi csárda, Szabadság u. 20. – A Ziegler Sándor Mihály által épített gőzmalom maradványai, Malom utca 5. – Gárdonyi Géza édesanyjának háza: Gárdonyi Géza utca 6. – Túli Antal háza, ahol Gárdonyi Géza utolsó szőlősgyőröki tartózkodása alkalmával lakott: Gárdonyi Géza utca 56. – Gyere Gáspár háza, Gárdonyi Géza utca 10. – Csagolyi bácsi háza, Gárdonyi Géza utca 12. – Mari néni (Markovics Mari) háza, Kossuth tér 5. – Mittler Ignác háza. (A *Doktor Gizella* című novella Gizellájának az édesapja). Szabadság út 33. – A kaszinó, ahol Gárdonyi a *Falu rossza* darabot rendezte. Kossuth tér 4.

Családi sírok: A szőlősgyőröki temetőben: Nagy Sándor (Gárdonyi Géza nagyapja) sírja. – Nagy Sándorné Henis Anna (Gárdonyi Géza nagyanyja) sírja. – Nagy András (Gárdonyi Géza nagybátyja) sírja. – Ziegler Dezső és Ziegler Béla (Gárdonyi Géza testvérei) sírja. – Mittler Gizella sírja. – Mitter Ignác, (Mitter Gizella édesapja) sírja a zsidó temetőben.

A szőlősgyőröki katolikus templom kertjében áll Pajzs Anna emlékfőfája.⁶ Gárdonyi szép emlékvésben konstatálja: „öreganyám öreganyja volt Pajzs Anna.” A Gárdonyi-család legódonabb családi emléke: *Pajzs Anna* sírköve és sírkőirata a szőlősgyőröki sírkertben: „*Itt nyugszik Pajzs Anna, / hét papnak az anyja. / Ötnek a szülője / kettőnek nevelője.*” A Pajzs Anna-fejfa a Gárdonyi-utódok ajándéka, Vajda Gábor plébános úr áldotta meg 2017-ben.

Szobrok: – Gárdonyi-emlékmű a szőlősgyőröki Gárdonyi Géza iskola kertjében levő Gárdonyi parkban (2003). – Göre Gábor szobra Fritzné Bellosevich Emese alkotása (2013), Szőlősgyőrök Kossuth tér. – Ziegler Sándor, Ziegler Sándorné és Gárdonyi Géza domborműve Fritzné Bellosevich Emese alkotása (2016), a szőlősgyőröki római katolikus templom kertjének bejárata előtt található.

SZŐLŐSGYÖRÖKKEL KAPCSOLATOS GÁRDONYI-MŰVEK

Gárdonyi gyermekkorától erősen kötődött Szőlősgyőrökhöz. Számos írásából érződik, mély nyomot hagyott benne ez a somogyi település és tájhaza. Szívesen emlékezik rokonaira, nagyanyjára, dédapjára, a szomszédokra, a szép és termékeny dimbesdombos tájra. Szinte minden műfajában, versben, elbeszélésben, novellában, regényben is találunk szőlősgyőröki utalásokat. Különösen Göre Gábor figurája kapcsolódik ehhez a településhez. Harminc éven keresztül jelentek meg humoros, szórakoztató és elgondolkodtató írásai *Göre Gábor bíró úr levelei* formában. Göre alakját két

⁶ Az emlékfő Kiss István egri fafaragó újraformázása.

szőlősgyöröki ember ihlette: Györe Gáspár és Cságolyi bácsi. A *Doktor Gizella* novella szereplői – a patikus és a lánya – valóságos alakok.

Az *Aggyisten Biri* kisregény külön említést érdemel, mert szőlősgyöröki eredete kevésbé ismert. Narratívája szerint egy magyar Rómeó és Júlia-történet. Két család ádáz szembenállásának a históriája. Amikor 1848-ban a nép belépett a nemzetbe, a szőlősgyöröki nemzetörök és parasztok csatában győzedelmeskedtek Jellasics katonáival szemben. A kibékíthetetlen ellentét a csata idején egy félreértésből keletkezett. A két, egymást vádoló család félreértésből összeveszett egy ló farka alá kötött kincsen. Az ellentét generációkon keresztül tartott, míg a fiatalok szerelme, házassága meg nem törte ezt az átkot.

Gárdonyi Szőlősgyörökről szóló írásaiból kiderül: mennyire sokrétű, élményekben gazdag az író faluképe, amely folyton gyarapodva kiteljesedett a család vándorlása során. Az olvasók és kutatók közül többen is azt vallják: *Az én falum* (1898) novellafüzére, apró rajzai, lírai riportjai, képsorai és a Göre-írások több darabja róluk, a saját falujukról szól. Pedig azokban sok-sok helyről, nem kis mértékben Szőlősgyörökről, összegyűjtött emlékeinek, élményeinek szépírói összegezését találjuk. Gárdonyi ezt a kedves és rá jellemző írását Mikszáthnak ajánlja a *Figurákhoz* írt előszaváért.

Ezek az írások túlmutatnak a családi-rokoni élménykörön, jellegzetes faluképet tárnak az olvasó elé. Gárdonyi falu- és parasztábrázolásában, életképeiben az „ünnepi, vasárnapi” figurák mellett a köznapok karakteres alakjaival is találkozunk. A korigényt követve a *Hét krajcárral* majd ezen az úton indul el Móricz valóságfeltáró, a naturalizmus szemléletét és eszköztárát is felhasználó szépírói munkássága. A parasztkrónikás Tömörkény, Thury, Móra mellett később ide, a magyar vidékhez, faluhoz kötődik a népi írók, Tamási, Kodolányi, Szabó Pál, Veres Péter, Kovács Imre, de még Illyés, sőt Németh László munkássága is.

Az én falum valóság- és emberábrázolása előzményként a népi írók falukutató munkássága, szociográfiája felé mutat, amely a *Magyarország felfedezése* sorozatban teljeseedik ki. Ez az értékkereső és értékelmutató irodalmi irányzat, már a falukép is hiányzik jelenkorunk magyar irodalmából.

Táj és ember kapcsolata az író szőlősgyöröki ismereteinek, tapasztalatainak, élményeinek motivikus jellege különösen Gárdonyi verseiben és novelláiban izgalmas. A szépírói szemléletet, látásmódot gazdagító élményekből származó tapasztalatok, emlékek a későbbi művekben, néha a kompozícióban is, inspiráló-sugalló jelentőségre tesznek szert.

A szőlősgyöröki élményforrásból is származó írások az emberképet és a magyar faluképet is gazdagítják. Göre bíró úr figuráját Gárdonyi sokoldalú változatosságában élteti, folytatva a művészi újratерemtést. A Göre-kiadványok sikere, vállalkozása, tanulsága mutatja: a györöki falukép emberfaunája, narratíva-kincsestára, számos karakterismérve is segítette Gárdonyi író fejlődését, saját szépírói útjának megtalálásában.⁷

⁷ A szőlősgyöröki helyi értékekkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források) *Gárdonyi Géza és Szőlősgyörök*, magánkiadás, szerkesztette, kiadta: Keller Péter, 2009.

Gárdonyi születetten ihletett költő, túlon túl szenzibilis, mély érzésű, metafizikus, Ady és Kosztolányi által is elismert: *psyche poetico genialis*. A magyar népelet, népsors szépségyszomjas, stílusos kifejezője. A magyar tájélményt „pannon ecsettel” festi. Igaz, párszor előtte is lecsapta ’sorompóját az élet’, mégis györi versei ember, táj és sors hiteles identitásélményéről tanúskodnak. A *Paizs Anna, Dezső testvérének sírverse, Ima, Levél a fiamnak* tájhoz, faluhoz, életsorshoz kötődő szőlősgyöri versek, *A falu visszhangja, Éjjel a mezőn* és *A Balaton* című vers szerves egységet mutat a *Dante*-kiadásban megjelent *Április. Fűzfalevél nyárfalevél...*, *December* című kötet költeményeivel.

Z. Szalai Sándor kutatásai alapján *A falu visszhangja* Szőlősgyörihöz kapcsolódik. A nyolcstrófás *hárfanéket* Dankó Pista zenésítette meg. Jellemző rá a szerepjátszó líraiság, a bájos esztétikai minőség: „Kéklík a csöndes Balaton, / mint a te szemed, angyalom. / Fűzfa levele hajolj rám, / kékszemű rózsám, pillants rám! (...) Magános fa a pusztában álldogál. / Leveléről sűrű harmat hulldogál. / Bánatommal úgy állok a világba, / mint az a fa a kietlen pusztába. / Magános fa, mondd mi történt teveled: / miért olyan harmatos a leveled? – Azért olyan harmatos a levelem: / nem tudom én, mi a boldog szerelem!”

Az *Éjjel a mezőn* című verskompozícióban a „különös és titokzatos ember”, vándorló lírai Én, a csillagos ég poétikus látomása dialogizáltan jelenik meg: „– Kaszás-csillag, jó munkásom / van-e máma sok dolog? / Sánta-Katát látom amott / hozzá már az ebédet, / Bojtár csillag, Három-király / lesz reá a vendéged.”

SZŐLŐSGYÖRI GÖRE-KONFERENCIÁK

A *szőlősgyöri Gárdonyi–Göre konferenciák* az Ady-vers értelmében közösségi élményt nyújtó tudományos tanácskozások: „Itt valahol, ott valahol, / Négy-öt magyar összehajol (...) Miért is, miért is, miért is?” A kérdésben bibliai igazság rejlik: „Ahol ugyanis ketten-hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük.” (Mt 18,19-20) Jeles napokká váltak a többnapos tanácskozások. Hozzájárultak, hogy ez a kis település felkerüljön a magyar irodalom és média megyei és országos térképére. Nemzeti irodalmunk panteonjában Somogy főleg Csokonai, Berzsenyi (*Lélek ...tesz csuda dolgokat*) és Gárdonyi révén foglal helyet.

Keller Péter a szőlősgyöri Gárdonyi-konferenciák kezdeményezője, főszervezője. Legfőbb támogatója: Klotz Péter polgármester. Az ő felkérésükre és Holczmann Zsoltné Rita, majd Huber Éva, a Szőlősgyöri **Gárdonyi Géza Művelődési Ház és Könyvtár vezetőinek** hívására zarándokoltunk a jó hangulatú szőlősgyöri irodalmi rendezvényekre.

Göre Gábor írói (ál)név: Gárdonyi derűs, jókedvű alteregója. Göre és a humor lett a szőlősgyöri konferenciák szervező és rendező elve. A tanácskozásokon úgy éreztük: a magyar humor kiapadhatatlan forrása a sors: teher alatt nő a pálma, bajban

<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/Gardonyi-gyori-irasok.pdf> A helyi érték hivatalos weboldalának címe: <http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/Gardonyi-gyori-irasok.pdf>

virul a magyar humor. Számos előadás hangzott el a komikumról, külön is a bencés komikumról, Gárdonyi-anekdotákról... Ady szinte megköveti Gárdonyit, amikor a *Nyugatban* méltatja művészetét: „Gárdonyi megnyergelte, megszelídítette, megfínomította a magyar anekdotát”.⁸

Kosztolányi *Zsivajgó természet* című kötetéből a komikum sajátos, önironikus változatát példázó ibolya szavait idézem: „Közismert szerénységem tiltja, hogy nyilatkozzam. Ki az a pimasz, aki még nálam is szerényebb mer lenni?”

Az előadók és a hallgatók értékközpontú kulturális, irodalmi emlékezet-közösséget képviselnek. A Gárdonyi–Göre-örökség irodalmi, szellemi-lelki értékeinek tudatosítása adta a célkitűzést, és erőt is a szimpóziumok szervezéséhez, lebonyolításához. Ezek a konferenciák pozitív szellemi beállítódást, szokásrendet képviseltek, közösségi kulturális élményeket jelentettek: a „szellemdiadal ünnepei” voltak.

Hazánkban és Közép-Európában is a költők, írók kultusza sokszor irodalmon túlmutató, hazafias cselekedetnek számított. Az irodalmi kultusz történetében sokáig közmegegyezésnek számított: a nemzet midőn jeleseinek szobrot emel, magának állít emlékoszlopot, s midőn elhunyt jeleseit tiszteli, magát teszi tiszteletre méltóvá. Az irodalmi kultusz tudatosította: a magyarság génuszai őrzik és továbbadják a nemzeti szellem őrlángját.

Térségünkben a nemzeti irodalmak nemzetépítő és megtartó szerepet, néha nemzeti programadó funkciót is betöltöttek. Amikor kortársak és utódok a nemzet költőit, íróit méltatják, önmaguk, közösségük hitét és erejét is ünneplik. A Gárdonyi művésze és személye felé irányuló tisztelet, az életmű irodalmi, műfaji szempontból is izgalmas.⁹

Az irodalom kultikus szokásrendje genetikusan kötődik a kultuszhoz, végső soron az *Isten-kultuszhoz: a szakralitáshoz*. Ezért került sor a tanácskozásokat lezáró közös szentmisékre, majd pedig külön is egy-egy lelki napra. Gárdonyi életműve magyar sorstükör. Benne jobban, mélyebben megismerhetjük önmagunkat, a magyar ember szebbik, jobbik arcát. Emberfogalma sugallatosan szép, költőien kifejező: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár az ember”. Gárdonyi *Titkosnaplójából* való fontos valóságismeretet és önismeretet gazdagító gondolata: „A világ szemében én csak kép vagyok. Egyiknek színes, másiknak csak árnyék; mindenképp csak annyira fontos, amennyire az ő élete érdekeit szolgálom.”¹⁰

A GÁRDONYI-MŰVEK: SZAKRALITÁS: ÁTRAGYOGÁS

Gárdonyi számára a *Biblia* „a könyvek könyve / (...) Isten szíve dobog benne.” Számára az *Újszövetség*: opus magnum. Azt kérte: „koporsómban is az legyen a szívemen.”

⁸ ADY Endre: *Az új Gárdonyi. Nyugat*, 1912. 24. sz. Figyelő.

⁹ KOVÁCS Gábor: *A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi prózaopétikájába*. Universitas Panonica. Gondolat Kiadó, Bp., 2011.

¹⁰ GÁRDONYI Géza: *Titkosnapló*. Helikon Kiadó, 2014. A megfajtkák: GILICZE Gábor és GYŰRK Ottó. A kötet szerkesztője-kommentálója: Z. SZALAI Sándor.

Az Isten rabjai című Gárdonyi-regény esztétikai minősége a hitelesség minőség-jele. Ebben a kvalitásos alkotásban tökéletesen érvényesül a *szakralitás: átragyogás*. Margit királylány életszentsége csak a misztikus *substitutio* ismeretében érthető. Ennek lényege: a Megváltó életét adta, váltságdíjat fizetett az emberiségért, elégtételt adott az összes bűnösért. Margit a *mysterium passionis* jegyében önként vállalta a kegyelem- és irgalomszerző vezeclést, megszentelődést. Vezekelt, hogy kiengesztelje az ég haragját, hogy az Úr kegyelmezzen a mongolok dúlta országnak és magyar-ságnak.

A másokért való szenvedés, önfeláldozás tana az irgalmasságból és a „*Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!*” parancsból ered. Margit királyleány önként és szabadon, „Égi jegyesként” éli Krisztus-eszményét, vállalja a vezeclés szenvedéseit. Víziónban látja Máriát, az „Égi Szűz” szépségét. Kolostori élete mögött történelmi háttér a tatárdulás. A botanikát, fát, virágot szerető Gárdonyi Jancsi fráttere olyan emlékezetes, ragyogó karakter, mint a *Rómeó és Júliá*ban Lőrinc barát. „Jancsi fráter és Margit királykisasszony mennyevé magasztosult szerelmét rajzolja, azt a szerelmet, mely tisztaságával földiségünknek egy darab ege!”¹¹ *Az Isten rabjai* (1908) – amint Harsányi Lajos *Égi és földi szerelem* (1941), Kodolányi *Boldog Margit* is (1937) jelentősen hozzájárult Szent Margit honi kultuszához.

Az öreg tekintetes című, profetikus előrelátású Gárdonyi-regény újrakiadásához Keller Péter készített átfogó tanulmányt¹². A különös, sugallatos művet főképpen a Jézus-eszmény nézőpontjából vizsgálja. Sík, Ravasz és Tordai nyomán tárja fel élet és irodalom egymást átható, inspiráló összefüggés- és hatásrendszerét. *Az öreg tekintetest* és *Az Isten rabjait* olyan mérvadó szaktudósok is – Mikszáth és Móricz között és magasában is – remekműnek tartják.

EGER – MEGTÉRÉS ÉS RÉVBE ÉRÉS

Sokan tudják, hogy Gárdonyi rossz házassága válással végződött.¹³ De azt már kevesen ismerik, hogy az író a válását jogi, egyházjogi szempontból is rendezte. Valóra vált a rómaiakhoz intézett, páli prófécia: „az Istent szeretőknak minden javukra válik” (Róm. 8,28).

Gárdonyi Egerbe költözéséről írja: „Fiatalságom óta az volt az volt egyik jámbor óhajtásom, hogy öregségemre, ide húzódhassak Egerbe, e fenséges romok közelébe és itt várjam meg életem decemberét... Üdvözlégy nemes, szép Eger”¹⁴ 1897. február 10-én, az egri várra néző Hóhér-dombon megvásárolt egy tornácos parasztházat, és még ugyanazon év június 22-én, édesanyjával és maga mellé vett két idősebb fiával, Egerbe költözött.

¹¹ HAVAS István: *A Gárdonyi kultusz elindulása*. In: *Az egri remete*. 39.

¹² GÁRDONYI Géza: *Az öreg tekintetes*. 2019, Szent István Társulat. KELLER Péter: *Tettének oka...*, tanulmány, 131–154; *Utószó*: CS. VARGA István. 156–157.

¹³ KELLER Tamás: *Gárdonyi Géza házasságának története*. In: „Agyagedénybe zárt Isten-sugar”, 89–106.

¹⁴ OKOS Miklós: *Gárdonyi és Eger. Emlékkönyv Gárdonyi Géza 100 éves évfordulójára*. Eger. 1963. 34–35.

Megvették a szomszédos szőlőterületet is, és a kibővült portán már 1899-ben egy másik ház is épült. Az új házban alakították ki a konyhát, ebédlőt. Odaköltözött a család többi tagja, az író pedig az átalakított, megnagyobbított régi épületbe fészkelte be magát. Könyvekkel, rövid szárú csibukokkal, hosszú szárú tajtékipipákkal zsúfolt, ablaktáblás, párnázott ajtajú, teremnagyságú dolgozószobába alig szűrődött be a külvilág zaja. A napfény, a világosság azonban a tetőbe vágott ablakon át utat talált a különös lakba.¹⁵

Gárdonyi egri fundusát, városát szellemileg belakta. Számára az egyedüllét nem jelentett szükségszerűen fájdalmas magányt, mert amint Hölderlin írja az *In lieblicher Bläue* című költeményében: „dichterisch, wohnet der Mensch auf dieser Erde” – „költőien, lakozik az ember ezen a földön.” Egerben Gárdonyi révbe ért. Meglelte a lelki békét. A Dantét is fordító író éltető ereje a „Szeretet”, amely a Teremtésben, a *Divina Commediában* a legfőbb erő, mely „mozgat napot és minden csillagot”.

Már a kortársai is „egri remetének” titulálták, nevezetes regénycíme alapján „lát-hatatlan embernek” is nevezték. A kíváncsi tekintetek elől visszahúzódó író morózus, komor, zárkózott ember hírében állt. Ám a szóbeszédekben, sommás ítéletekben sok a túlzás. Az író egri házába ellátogatók rendre arról számoltak be, hogy dolgozószobája ablaktalan, alkalmasint zárva tartja ablaktábláit is. Az igazság: minden idejét és erejét az irodalomnak szentelte, legtermékenyebb időszakát élte.

Ravasz László *A láthatatlan ember. Emlékezés Gárdonyi Gézára* című székfoglalójában megállapítja: Gárdonyi „csak kiváltságokat engedett magához. Akik azért mentek hozzá, őt megfigyeljék, lemintázzák, testi ábrázolatában közönségessé tegyék: hozzá nem férközhettek. Ő lenni akart, nem látszani.”¹⁶ Nem szakította meg egészen korábbi közéleti és irodalmi kapcsolatait. Az Akadémia tiszteleti tagjai közé választotta. Az *Égre néző szem – Földre néző lélek* című vallomásában írja a kitüntésekről: „Cím, rang, tagság (választmány, kaszinó, akadémia, főrendiház stb.) – s más ilyesmiért való kapaszkodás, tolakodás, tülekedés – selyemnyakkendő csontvázon.”

Félig sem igaz, hogy „nem volt társas lény, mimóza természete nem érezte jól magát a társaságban, de nem is érdekelte őt a társas élet”. Az ellenben igaz, hogy „a népelet, a teremtésben az ember, az emberben a lélek érdekelte.”

Korompai János, Okos Miklós, Szecskó Károly levéltári kutatásai nyomán mintegy 25 egri barátját lehet felsorolni. Néhányuk nevét egri utcanév őrzi: Jankovics Dezső, Maczky Valér, Sándor Imre. Glósz Kálmán, Gárdonyi háziorvosa, kórházi főorvos legmeghittebb barátai közé tartozott. Disztingvált kapcsolatot tartott az emberekkel, Eger lakóival is.¹⁷

Életéből nem számúzta a jóízű társalgást, bár idejét és erejét tudatosan az írásra koncentrált. A kedves vendéget örömmel látta, saját termésű „piros” borával szívesen kínálta. A mértéktartó házigazda igazi java azonban nem anyagi természetű volt.

¹⁵ KOROMPAI János: *Gárdonyi egri otthona*. Eger, 1976. SZECSKÓ Károly: *Gárdonyi Géza egri barátai*. uo.

¹⁶ RAVASZ László: *A láthatatlan ember*. A Kisfaludy Társaság 1923. december 5-i ülésén hangzott el. In: *Az egri remete*. 1932. 22.

¹⁷ SZECSKÓ Károly: i. m. 179–194.

Élete summája nem a zajos közéleti, társasági életben, hanem a csöndben rejlik. Örömet talált a teremtett világ harmóniájában, szépségeiben. Lélek szerinti bölcs célszerűség jellemezte egri életvitelét, napirendjét is. Önérzetesen őrizte emberi méltóságát, védte egzisztenciális és lelki függetlenségét, kiteljesítette mindazt, amire hívatott volt.

Tordai Ányos, a jeles ciszterci tanár és költő elsőként ismerte fel, hogy Gárdonyi szerencsecsillaga miatt Egerben ragyogott föl. Az ember és az író számára is sorsdöntő volt az egri metanoia/cursio: a megtérés. Gárdonyi Egerben találta meg a maga catullusi Sirmionéját, horatiusi Sabinumát: az otiumot. Elérte, íróként megélte a lelki békességet, az Arany által is vágyott „független nyugalmat, / Melyben a dal megfogyanhat, (...) Csöndes fészket zöld lomb árnyán, (...) Mely sajátom; / Benne én és kis családom.”

Máig félreértésre ad okot a blikkfangos közhely: az „egri remete”. A szó mai, „modern” értelmében Gárdonyi nem volt *remete*. Egerbe költözése sors- és életalakító jelentőségű. Alkotóműhelyt, szellemi kilátót teremtett, nem pedig „remetelakot”. Nem nagyzó, különc hivalkodás motiválta házának, izolált írószobájának kialakítását. Az ég és a nap felé nyitott, zsalukkal védett dolgozószobájában megteremtette az emlékezet, a születő gondolatok csöndjét, amelyben a tehetség kegyelmével és a tisztas mesteremberekre jellemző munkamoráljával kiteljesítette írói élettervét. Nem volt konok eltökéltség és magabizó öntudat híján, amikor történelmi regények írásába fogott, és azokat valóra is váltotta.

Halála után az életmű értékelésében legfontosabb negyedszázadban az utókor – Sík Sándor¹⁸, Tordai Ányos¹⁹, Ravasz László²⁰ és néhány igaz hívének kivételével – inkább csak az általános dicsőítésben és kétes hitelű legendateremtésben jeleskedett.

Az 1932-ben megjelent *Az egri remete*²¹ című legendatermő könyv, amely vezérmotívummá tett címével is félreértésre adott okot. Tendencia lett az egymásnak feszülő legendagyártás és legendaoszlatás, miközben a szakmai interpretáció háttérbe szorult. Ma is él Gárdonyiról a félreérthető „remete-kép”. Egy másik, Gárdonyiról szóló tanulmánykötet címe azonban máig igaz: *Az egri halhatatlan*.²²

Kálnoky *konfirmatív iróniával* mondta ki Gárdonyiról a véleményét. *Az elnök beiktatása* című költői beszély *Szaniszló színeváltozása* című versében írja: „Egyéb-iránt váralja sohasem dúskált / a tehetséges írókban. Néhány nevet őriztek ugyan / az irodalomtörténet kötetei, de már csak a nevek / élnek a köztudatban, nem a művek. Maga a híres / Gordoványi Gáspár sem volt váraljai születésű. / Életének harmincötödik éve táján telepedett le / az Isten háta mögötti városcában, ahol kertes lakóházat vásárolt / a váralját övező magaslatok egyikén, és ott élte le / hátralévő idejét, mint a 'váraljai remete'. E néven / emlegette ugyanis az utókor, mivel nyugalomra

¹⁸ KOVÁCS Gábor: Sík Sándor Gárdonyi-olvasatáról. In: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”. 82–88.

¹⁹ TORDAI Ányos: Amit nem tudunk Gárdonyiról: jegyzetek Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi című könyvéhez. Pallas, 1935.

²⁰ RAVASZ László: *A láthatatlan ember*. In: *Az egri remete*. Ua. 22–25.

²¹ *Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Gézaról halálának tizéves évfordulója alkalmából*. Szerk.: SIMON Lajos. Bp., Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság. 1932.

²² *Az egri halhatatlan. Tanulmányok Gárdonyi Gézaról*. Szerk.: SIMON Lajos. Bp., Dante Kiadó. 1932.

vágyott, / visszavonultan élt, és nem barátkozott senkivel / váralja lakói közül, amit kétségkívül / bölcsen cselekedett.”²³

Amiről nem vagy igen keveset szól a fáma, pedig tényigazság: Gárdonyi Egerben összegyűjtötte széthullott családját. Magához vette gyerekeit. Egerbe hívta édesanyját. Nemes Nagy Terézia (1840–1926) férje, Ziegler Sándor mellett a hitvestársi türelem, a családi, anyai szeretet példaképe volt. Szerette a könyvet, a zenét, hangszeren is játszott. Írófia könyvügyekben is kikérte véleményét. Egerben is családot éltető, összetartó erőt képviselt. Hét gyermeket szült – ebből kettő érte meg a felnőttkort. Mind a hét gyermekét túlélte.

A GÁRDONYI – ÉS A SZOCREÁL ÉS A POSZTMODERN

Irodalmunk állampárti átírata 1945 után megtörtént. Horváth Márton *Lobogónk: Petőfi* – jelszavából kormányprogram lett. A magyar irodalomtörténet értékszemléletét Lukács György és Révai József szellemisége határozta meg. Petőfi, Ady és József Attila képviselte a „haladó hagyomány”-t. A marxi-lenini kultúrpolitika, ideológia értékítélete vált a művészetek minősítő kritériumává. A forradalmiság jegyében szorították félre Aranyt, peremre Babitsot, Kosztolányit, Pilinszkyt, Weörest... Majd kiderült: Adynak és József Attilának is akadnak politikai, ideológiai, filozófiai szeplői. Végül már csak Petőfi állt minden gyanú fölött.

Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténetének²⁴ kritikátörténeti összegezésében arról értekezik, hogy az első világháború után a nemzeti konzervatív kritika az *Egri csillagokat* eposzi mércével mérhető műnek könyvelte el. Az egri vári diadal méltán népszerű művét 1947-ig az irodalomkritikában egyedülálló, megkérdőjelezhetetlen hőskölteménynek, megismételhetetlen alkotásnak tartják. Bóka László is az 1952-es tanulmányában „a hazaszeretet regényét” Gárdonyi legfontosabb alkotásának tartja.²⁵

Gárdonyi pályáján is elkülönítettek három, ideológiai szempontból is obligát (növekedés, kifejlet, hanyatlás) korszakot: I. Népszerűsége törekvő, olykor ponyva-ízű, a népiesség irányába tévelygő, „romantikus” periódus (1863–1897) II. A történelmi nagyregények évtizedei (1897–1914). III. A „kiábrándultság”, a „hanyatló” korszak (1914–1922). Viták zajlottak arról, mikor kezdődött Gárdonyi „hanyatlása”, mikor uralkodtak el nála a lélektani toposzok, amelyek a „miszticizmusba menekülés” bizonyítékai. Keller Tamás elemzően bizonyítja: Gárdonyi műveinek lélektaniséga nem olyan szimplex, mint amilyennek azt némelyek beállítani igyekeznek.²⁶

1945 után az írói tehetség és teljesítmény megítélése, a szocreál ellentmondást nem ismerő rákfenéje a kötelező ideológia volt a cenzúra révén. A politika által „körön belül” tartott akadémiai és egyetemi műhelyekben különös, „aczélos” attitűdök

²³ KÁLNOKY László: *Összegyűjtött versei*. Osiris Kiadó, Bp., 2006. 393

²⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A magyar irodalom története II*. Gondolat Kiadó, 2007. 47. fejezet.

²⁵ BÓKA László: *Válogatott tanulmányok*, Magvető Kiadó Bp., 1966.

²⁶ KELLER Tamás: Gárdonyi regényeinek lélektana. In: „Agyagedénybe zárt Isten-sugar”. 107–129.

működtek. Gárdonyit politikai és ideológiai szempontok alapján csonkították egyművű ifjúsági regényíróvá. Az *Egri csillagok*at kivéve a többi alkotását homályban hagyták: negligálták.

Nagy Sándor *Gárdonyi közelében* című tanulmánykötetében a Gárdonyi körüli „tudatzavart” akarta eloszlatni: „Szeretnénk kiszabadítani az írókat az ideológiák sematikus rendszeréből és elsősorban életművének esztétikumát feltárni”²⁷. A szocreálból fakadó periodizációt reflektáltan kérdőjelezi meg. A világháborút ő is választóvonalnak tartja. Szerinte is az *Egri csillagok* az alkotópálya csúcspontján foglal helyet.

Sokáig a *pártosság*, *forradalmiság*, a szimplifikált *népiesség* szempontja vezette a divatlistát. A kor hősei a *forradalmárok* voltak. Az írók, költők felsőfokú minősítésének számított, ha sikerült róluk kimutatni: *forradalmár*, a műve pedig *forradalmi*. A „*forradalmár*” varázsszó végül rövid életűnek bizonyult, mint a divatok általában. Korunkban átértékelődött a *forradalmiság* fogalma, presztízse: elvesztette büvkörét. A szocreál kultúra- és irodalomszemléletét irodalomtörténet-írásunk a *modernség*, *posztmodernség* kánonjára váltotta fel. A korszakolásban is új trend született: *klasszikus modernség*, *avantgárd modernség*, *posztmodernség* és *posztmodernség utáni modernség* időszak.

A modernitások erős csábítást testesítenek meg. Amikor pedig a *paradigmaváltások* jöttek divatba, szemképráztaó gyorsasággal váltogatták őket. Jáki Szaniszló, Templeton-díjas teológus, tudományfilozófus, tudománytörténész szerint ezek a koncepciók a tudás módját hangsúlyozzák, szőnyeg alá söprik mindazt, amit valójában tudni lehetne és kellene.

Mára már a *modernség*, *modernitás* megnevezés túlterhelt, parttalan gyűjtőfogalommal vált. Eredetileg a kor követelményének megfelelő „újszerűt és divatot” jelentette. Aztán megbomlott a hagyomány és újítás összhangja. A művészetek területére is átvitt – *kitalált és elhitt* – *evolúció* jegyében bekövetkezett a nemzeti és szakrális értékek radikális lefokozása, tagadása és minden új, újszerű felmagasztalása.

A *modernizmus*, a *modernitás* szemlélete az ’új, újszerű elveket hirdető sokféle művészeti, főleg irodalmi irányzatokra jellemző. A szakkifejezés etimológiája a latin *modus*: ’mérték’, ’mód’. Származéka a *modo* (’imént, épp most’) határozói alak. A *módi* a német *die Mode* átvétele. A francia *la mode* jelentése: ’mód’, ’ízlés’, ’divat’, ’forma’, ’igemód’, ’módszer’, ’hangnem’. Az angol *mode*, *modernism*, *modernity*, az olasz: *modernità* és szószármazékai is a *divatot*, *divatost* hangsúlyozzák. A *modern*, *premodern*, *posztmodern* korszakoló és minősítő társfogalmak nálunk hosszú életű terminus technicusnak bizonyultak. A *modernségnek*, különösen a *posztmodernnek* már túlságosan sok változata, ága-boga van, különféle variánsai, értelmezései már álokoskodásnak, rabulisztikának tűnnek.

A divatos *paradigmaváltás* alapszava, a *paradigma* bizonyításra alkalmazott példa, egy adott szóhoz tartozó nyelvtani alakváltozatok, ragozott alakok sorát jelenti. Ebben az értelemben a *paradigmatikus* annyit tesz, mint *mintaszerű*, *szabályszerű*. Ez a szócsalád a görög *paradeigma* ’minta, példa’ nyomán a *para* ’mellett’, *deiknü-*

²⁷ Vö.: NAGY Sándor: *Gárdonyi közelében*. 2000. Eger, Dobó István Vármúzeum.

mi: 'megmutat' jelentéselemekből áll. (*Paratus, parare, apparatus*: kész, készül, készít, készülék.)

Jáki Szaniszló²⁸ korunk divatfogalmáról, a *paradigmaváltásról* kritikusan összegezi felfogását. Hangsúlyozza: „a megismerés cselekedete sohasem jár minden akaratlagos elem nélkül. Sőt minél mélyebbre nyúl az intellektus, annál inkább elköteleződik vizsgálatának tárgyával. Az akarati elköteleződés a megismerő ember legbelsőbb tudatának része.” A paradigmaváltások, a posztmodern koncepciók a tudás módját hangsúlyozzák, közben a szőnyeg alá söprik mindazt, amit tudni lehet és kellene. Ezekhez nincs szükség következetes és precíz definíciókra. A „koncepciók”, „forradalom”, „pártosság”, „paradigmaváltás” stb. fogalomzavarából van kiút, ha figyelembe vesszük Jáki Szaniszló útmutatását: „Kopernikuszi fordulattal ért fel, ha az elmének arra a képességére koncentrálunk, amellyel *valamit* megismerhet, vagyis mindenekelőtt megismerheti a *dolgokat*.”²⁹

A „*paradigmaváltás*” bármennyire divatos jelszó és tetszetős kifejezés, éppen az ifjabb generációk képviselői egyre kevésbé emlékeznek arra, hogy ezt a latin grammatikában honos megnevezést nem lehet az ember kénye-kedve szerint váltogatni. Ráadásul a különböző deklinációjú főneveket nem lehet önkényesen ragozni. Akkor sem történik radikális átalakulás, ha mind az öt deklinációt hibátlanul tudjuk végigragozni. A paradigmák azonban egyes történészek és irodalomkritikák szerint másként működnek. Szerintük a *paradigmaváltások* radikális változásokkal járnak együtt, a megelőző és a következő állapot összemérhetetlenül más. Egyszerűbb lenne bevallani: nem tudunk mit kezdeni ezekkel a divatszeszélyekkel, ha a világhírűség, érthetőség erényéről nem akarunk lemondani.

KÉT GÁRDONYI TÁRSASÁG ÉS AZ EGRI UTÓKOR

Gárdonyi halála után (1922. október 30) Egerben Gárdonyi sírja fölé az egriek mauzóleumot álmotdák.³⁰ Tordai Ányos egri ciszterci tanár kezdeményezésére az író emlékét ápoló, egri székhelyű társaságot szerveztek. A szegedi Dugonics Társaság, a kecskeméti Katona József Kör, a győri Kisfaludy Társaság stb. alapszabályainak át tanulmányozása után készítették el a Gárdonyi Géza Társaság alapszabályzatot. Az 1923-ban megalakult irodalmi egyesület.

Elnöknek választották Werner Adolfot, az egri ciszterci gimnáziumigazgatót, a későbbi zirci apátot. Alelnökök lett: Breznay Imre tanítóképző intézeti tanár, dr. Molnár Kálmán jogakadémiai tanár. Főtitkár: dr. Tordai Ányos ciszterci gimnáziumi

²⁸ JÁKI Szaniszló: *Egy elme világa. Szellemi életrajz hitről és tudományról*. Kairosz Kiadó, Bp., 2003.

²⁹ JÁKI Szaniszló: *Egy elme világa. Szellemi életrajz hitről és tudományról*. Kairosz Kiadó, Bp., 2003. 142–143; 146.

³⁰ SZECSKÓ Károly: *A Gárdonyi-kultusz kezdetei Egerben. Agria*, 2015. Tél. 103–117. Az író 1922. november 2-án az egri vár Bebek-bástyáján nagy részvétellel temették el. Az *Egri Népiújság* 1922. november 3-i számában már megjelent „Mauzóleumot Gárdonyinak!” című cikk felhívása, amelyet a városi tanács, gyűjtést kezdeményezve – megerősített. A tervet a *Hírlap* 1922. november 5-i száma közölte. A terv nem valósult meg, de Gárdonyi József fiának az utcanévadással kapcsolatos javaslat sikerrel járt: a Gárdonyi-ház környékén *Egri csillagok*, *Cecey Éva* és *Miklós diák* utcákat neveztek el.

tanár. Titkár: Vucskits Jenő az Állami Főreáliskola tanára, Ady Endre egykori nagyváradi barátja. Jegyző: Nemeček Aurél, városi tisztviselő. Ügyész: dr. Pataky István jogász. Pénztáros: Lemle Rezső, az állami főreáliskola tanára. Ellenőr: Benkóczy Emil, a tanítóképző tanára. A társaság célja, a Gárdonyi-kultusz ápolása, az irodalom népszerűsítése. A Gárdonyi Társaság Eger város és képviselőtestületének a védnöksége alatt aktívan munkálkodott. Az Egert is iszonyúan sújtó háborús vészorkorokban, 1944-ben szüntette be tevékenységét.

Egerben 1952 őszén az 1552-es vári diadal 400. évfordulóját ünnepelték. Gárdonyi sírjáról az ultrabalos városvezetés eltávolította a fakeresztet és a „Csak a teste” feliratot. A sírra betonlapot helyeztek, felirata: *Gárdonyi Géza 1863–1922*. A Gárdonyi-síremléket eredeti állapotába csak az 1989/90-es változások után állították vissza.

Gárdonyi halálának ötvenedik évfordulójára lelkes egri tanárok, olvasást, irodalmat szerető polgárok emlékülést és ünnepségeket szerveztek. 1972-ben Egerben Gárdonyi Géza Társaság alakult, amelynek elnöki tisztét Nagy Sándor irodalomtörténész vállalta. A Társaság hivatalos célja a megyei közművelődés színvonalának emelése volt. A *Gárdonyi Géza Társaság Kiskönyvtára* könyvsorozatban három egri, Heves megyei tematikájú kötet is megjelent: a *Gárdonyi-emlékülés előadásai, Tinódi Lantos Sebestyén egri históriás énekei*³¹ és egy *megyei népballada-gyűjtemény* is. Az 1980-as évekre az egyesület által szervezett események száma megritkult, 1985-ben a Gárdonyi Géza Társaság hivatalosan is megszűnt.³²

Az 2005-ös esztendő a Gárdonyi-recepciótörténetben valóban *annus mirabilis*. A 2005-ös és 2006-os év folyamán a Magyar Televízió – a BBC hasonló műsorfolyamának mintájára – megrendezte *A Nagy Könyv* vetélkedőt. Különféle fordulók, szavazásokon derült ki, hogy az olvasók számára melyik a legnépszerűbb, legismeretebb, legkedveltebb szépirodalmi olvasmány. Az *Egri csillagok* jelölték meg legnépszerűbb regénynek.

Annak emlékére, hogy ezt az országos, rendhagyó televíziós vetélkedést az *Egri csillagok*, a „nemzet regénye” nyerte meg, Eger Városa szobor pályázatot hirdetett, amelynek eredménye egy Gárdonyi-térplasztika lett. Popovits Zoltán köztéri alkotását 2006 szeptemberében avatták fel. Az Érsekkert északkeleti oldalán, az Eszterházy Károly Egyetem Egészségház utcai épülete előtt található emlékhelyen – két kandeláber és három pad között egy kőasztalon – az *Egri csillagok* bronz példánya nyitott oldalával lefele helyezve látható.

Varga Zita egri könyvtáros tanulságos könyvet publikált *Gárdonyi Géza könyvtára* címmel.³³ Meggyőzően bizonyítja: Gárdonyi bibliofil ember volt, elkötelezettje a könyvtárügynek. Szerteágazó érdeklődésének dokumentuma a hajdan tízezer példányra becsült könyvtára. A gyűjtemény időközben már a felére csökkent. A hagra-

³¹ *Tinódi Lantos Sebestyén egri históriás énekei*. Eger, 1974. Dobó István Varmúzeum. Szerk.: Sugár István, dr. Nagy Sándor.

³² KOROMPAI János: *Adatok a Gárdonyiról elnevezett irodalmi társaságok történetéhez*. *Agria*, XXV–XXVI. évf. (1990)

³³ VARGA Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Eger, 2000. Bródy Sándor Könyvtár. Vö.: Varga Zita: *Gárdonyi könyvtára*. In: *Agyagedénybe zárt Isten-sugár*”. 203–2016.

tékban található könyvtár jelenlegi állománya 3628 mű, 4903 kötetben, beleszámítva a folyóiratokat is. A hiányzó, csaknem ötezer kötet hollétéről nincsenek adatok.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság – Sipos Lajos, majd pedig Gintli Tibor elnökleivel – Heves megyei Csoportja és az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár égisze alatt –, Gárdonyi és Bródy születésének 150-dik, Kálnoky Lászlónak pedig 100 éves jubileuma kapcsán számos konferenciát, rendezvényt szervezett. A MIT Heves megyei elnökeként, kiváló munkatársakkal, Farkas Mártával, Kárpáti-né Ézsiás Edittel, Bodó Boglárka Ritával és társaikkal együtt végeztük a feladatokat. Példaértékű összefogás eredménye, a *Hungarovox Kiadó* jóvoltából szerkesztésében napvilágot látott az *Egri jubileumok* sorozat három könyve: *Agyagedénybe zárt Isten-sugár. In memoriam Gárdonyi Géza; Születtem Egerben, amire büszke vagyok. In memoriam Bródy Sándor*, és *Visszazentem a világ hangjait. In memoriam Kálnoky László* című tanulmánykötet.

„DEVECSER – GÁRDONYI-TELEPÜLÉS”

A kultuszra mintaadó példa: Kodály portréjával ékes tábla, „Üdvözljük Kecskeméten, Kodály Zoltán városában” köszönti a Kecskemétre érkezőket a városba vezető főutak mentén. A nagykőrösiek is büszkén vallják: *Nagykőrös Arany János városa*.

Szülősgyőrökön elsőként tették ki a Gárdonyi arcképével díszített táblát a falun átvezető út mellé: „Gárdonyi-település”. Devecser követte a jó példát, Ferenczi Gábor polgármesterrel az élen, felavatták a „Devecser Gárdonyi-település” táblát.

2018. január 22-én Devecserben létrehozták az ország első és egyetlen civil önszerveződésű *Gárdonyi Géza Emléktársaságát*. Címerüket a „Fel nagy örömré...” felirat díszíti. Bognárné Simon Katalin elnök, Németh Ernő titkár, Keller Péter tiszteletbeli elnök. Az elnökségi tagok munkáját Czeidl József, M. Mester Katalin, Ferenczi Gábor, Cs. Varga István és Nagy Nándor Richárd devecseri plébános is segíti. Az emléktársaság alapításának célja: Gárdonyi szellemi és tárgyi kulturális örökségének megőrzése, népszerűsítése. Ferenczi Gábor polgármesterrel az élen már egy Gárdonyi-emlékház berendezésén munkálkodnak.

KÁL – ZIEGLER SÁNDOR MIHÁLY: „KOSSUTH FEGYVERGYÁROSA”

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc számon tartott nemzeti hőse, Gárdonyi édesapja: Ziegler Sándor Mihály (1823–1879). Családjuk ősi fészke Sopron, de Ziegler Sándor Mihály már a Sopron megyei Nemeskéren született. Bécsben végzett, gépészmérnök és feltaláló volt. Szinte teljes vagyonát a magyar szabadságért áldozta. „Kossuth fegyvergyárosa” kiérdemelte Petőfi és Bem barátságát. Kompakt, mozgó fegyvergyárat irányított.

A világsos fegyverletétel után az aradi várból életveszélyes pillanatban megmenekült. Nemeskérré hazatérve, feljelentették, bebörtönözték. A nemeskériek azonban

a védelmére keltek. Kérvényt írtak felmentése ügyében. Azt állították: tévedés, név-
tévesztés történt. A zűrzavaros időkben az osztrák hatóságok helyt adtak a kérvény-
nek: „kiszabadult”.

Családjával együtt országszerte sokat vándorolt. Nemzeti érzésű földesurak ura-
dalmaiban gépmesterként kereste kenyerét. A vándorlás színhelyei: Szőlősgyörök,
Balatonkenese, Akarattya, Agárd, Kiliti, Pátka, Székesfehérvár, majd Pest, Buda,
Sály, Helyőcsaba, végül pedig Kál következett. Nagyút-pusztán 1879. október 5-én
tért meg Teremtőjéhez. Sírja a kápolnai csata színhelyének közelében, a káli temető-
ben ’48-as emlék- és kultuszhely. Kálban is sor került egy út menti „Gárdonyi-tele-
pülés” feliratú tábla avatására, sajnos, időközben már eltűnt ez a kultusz-jeltábla.

MEGÉRDEMELTÜK-E?

Gárdonyi életművének korjellemező utóélete bizonyítja: utókora a magyar katakliz-
mák, sorstragédiák ellenére sem volt iránta hálátlan. Az utókor joga és kötelessége,
lelkiismereti vizsgálja, hogy jussolt tulajdonát élő-eleven örökséggé tegye.

Gárdonyi temetésén Kosztolányi gyászbeszédet mondott, a *Nyugat* nevében is
búcsúzott. A gyászmenetben Gárdonyi koporsóját is vitte. Számára Gárdonyi „Jókai
és Mikszáth társaságában Hatalmas Harmadik”. Nem „hideg lángelme”; nem „prófé-
táló”: „más volt és sokkal több volt minekünk. Ő a bájos lángelme volt.”

A hajdani, lesajnált „falusi tanító” és tollforgató az egész magyarság tanítómeste-
re lett.³⁴ Eger legfőbb jótévője száz év óta: Gárdonyi Géza. Jövőre lesz 100 éve an-
nak, hogy „az egri író” átköltözött a halhatatlanságba. Tordai Ányos javaslatát elfo-
gadva temették „az *Egri csillagok* íróját az *egri vár* földjébe. És Eger város
képviselőtestülete önmagát megtisztelő megértéssel úgy határozott, hogy Dobó Ist-
ván és Bornemissza Gergely íródeákját fönt, a legnagyobb hősök temetőjébe, az egri
vár földjébe helyezi békés pihenésre. Mi egriek följebb nem vihettük. De a jó Isten,
hisszük, még magasabbra vitte.”³⁵

Gárdonyi a magyar ön- és népismeret, nemzettudat és nemzeti kultúra mélyforrá-
sa. Őbenne a magyarság antropológiai leckét, és emberségnövesztő írógondolkodót
kapott. Számos remekműve halhatatlan. Gárdonyi életművére is érvényes: „Egy köl-
tő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie”.³⁶
Műveinek utóélete is bizonyítja: az irodalom nem kánonokban, hanem művekben és
az olvasók szívében él.

³⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: *A Pesti Hírlap Emlékkönyve*, 1928.

³⁵ Tordai Ányos: *Gárdonyi utolsó napjaiból*, Naplójegyzetek, (*Élet*. XIII évf. 23. sz. 1922. november 12. 5.)

³⁶ NÉMETH László: *Ady ünnepe*. In: N. L.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1995. 750.

Az irodalmárok felelőtlensége Gárdonyi Géza és Fekete István kapcsán

Az irodalomtól, a jó irodalomtól, a jó szövegektől, a jó szövegek olvasásától való elfordulásért felelősek az irodalmárok: irodalomtörténészek, irodalomtudósok, kritikusok, és persze a nekik megfelelni akaró írók és költők. Miért? Azért, mert az irodalmárok elvont és téves eszméket követve olyan irányzatokat és műveket akarnak kanonizálni, egyúttal népszerűsíteni, sőt tukmálni az olvasóközönségre, amelyek sokkal inkább elriasztanak, mint vonzanak, s a tudományban, közéletben kivívott hatalmuk okán az írók és költők nekik akarnak megfelelni, így igyekeznek olyasmit írni, ami nekik tetszik, nem pedig az olvasóknak, ezzel pedig a kör bezárul. Vagyis: nehezen olvasható, nehezen értelmezhető szövegek születnek elvont irodalmi elvárások alapján, s a kicsit lenézett, mert maradnak vagy műveletlennek tartott olvasóközönség elfordul az irodalomtól. A vége pedig az, hogy a nagyközönség tényleg nem olvas, és műveletlen marad; ahogy azt manapság tapasztaljuk. Jobb esetben még olvas egy kicsit: a hivatalos irodalomból kimaradt műveket, például a főntről, esztétikai magasságokból mélyen lenézett ifjúsági vagy bulvár, ún. tömegkulturális műveket; rosszabb esetben azt sem, mert nem alakult ki kapcsolata az olvasással.

Korunk irodalomtörténet-írásának alapvető tévedése, mondhatni bűne, hogy az irodalmi folyamatokra rákényszeríti a haladáseszményt, a fejlődésbe vetett vakhitet. Vagyis azt, hogy ami tegnap volt, az ma már nem jó, nem elég korszerű, a mai törekvések a menők, és övék a jövő. Óriási tévedés.

Nekünk két súlyos és túlhajszolt ideológia is jutott. Az egyik volt a marxizmus. A marxista irodalomtörténet saját filozófiai szempontjai szerint válogatott és rangsorolt, az egyik ilyen szempontja a realizmus osztályozása. Volt valamikor régen, az ókorban a naiv realizmus, majd jött egy felvilágosult kritikai realizmus, most pedig, a szocializmus időszakában elértük a legfejlettebb fokot, a szocialista realizmust, amely mindennél üdvözítőbb. Persze már közben is gyanakodtunk, hogy ez nincs így rendben, ma pedig ki olvas szocialista realista műveket? A másik káros és súlyos ideológia most is hat: ez a posztmodern világ egyik irodalomtörténeti irányzata a dekonstruktivizmus, recepcióesztétika. Fő gondolata, az író nem lényeges, sőt még a mű sem annyira, sokkal inkább az, amilyen hatást (olvasatot) kivált belőlünk. Ehhez a béna gondolathoz az vezetett, hogy a 20. századi irodalmi irányzatok, szintén külső, irodalomtörténeti bátorításra nagyon elfajultak, azaz eltávolodtak az olvasótól. Mindenre a modernizmus mércéjét kezdték alkalmazni. Eszerint volt premodern korszak, majd jött a modern, az avantgárd, végül pedig itt vagyunk a neoavantgárd után a posztmodernben, ismét csak úgy, mintha ez lenne minden idők legjobb-

ka. Fejlődünk, haladunk, minden a jelen, talán még inkább a jövő, a múlt csak valami béna előkészület.

Ezzel a haladáseszménnyel, a hozzá való ragaszkodással és merő önteltséggel van a hiba. Nem hiába írja Szepes Erika egyik könyvének címében a posztmodern, dekonstruktivista, hermeneutikus irodalomelméletre utalva: „mocsos mesterség”. Keményen szembeszáll a posztmodern dekonstruktivista koncepciókkal, melyek megölik az irodalmi spiritualitást (mondhatjuk lelkeségnek is), rávilágít ellenmondásaira, leleplezi felszínességüket. Egyes költők is észreveszik ezt, Petri György így lázad: „*Valaha történeteket írtunk, / aztán a nemrég múltban „szövegeket”... / redukálódtunk hát mondatokra ... / végül az / üres papír. / Amivel kitörölhetjük a seggünk.*” (A minimum művészetétől a művészet minimumáig. A posztmodernről) (Szepes 2012: 11). Szepes Erika így összegzi a posztmodern világlátás és beszédmód lényegét: „létrehozta-megteremtette azt az arctalan, személytelen néptömeget, a plázaembert, akinek pillanatnyi élvezeti céljai vannak csak, önmagáért, élete jobbításáért – netán társaiért is –, anyaga helyzete fellendítéséért, kulturálódásáért, egészsége megőrzéséért eszébe sem jut cselekedni... legfeljebb arra törekszik, hogy nejlonszatyor helyett papírcsomagban vigye haza a reklámban látott, leértékeltként áruult terméket. A posztmodern átlagembernek nincsenek életstratégiái, csak túlélési taktikái. Ez az emberkép áldemokratizmusával, a fogyasztói társadalom reklámozásával a liberális kapitalista piacgazdaság emberképe. Arctalan, személytelen, a hatalom számára csak annyiban nem érdektelen, hogy céljaira felhasználja.” (Szepes 2012: 51).

A 20. századi irodalomtörténészek és nyomukban lihegve a nekik megfelelni akaró írók, költők, kritikusok egy része a haladáseszme tévútjára tévedt. Mert hogy haladás nincs. Legfőljebb változás van. A mitológiában, szakralitásban jártas esztéták, filozófusok, művelődéstörténészek – a magyarok közül élükön Hamvas Bélával – százszor ismétlik: nincs haladás! A halmozás, a gyorsulás, a technológiai fejlődés nem haladás, hanem változás; nem fejlődés, hanem a legtöbb esetben: visszafejlődés. Csak egy példa: nagyszerű dolog repülővel körbepülni a világot; de vajon egyszerűbb, sikertelenebb, boldogtalanabb, butábbak voltak-e elődeink, akik soha nem ültek repülőre, sőt, esetleg még településük vagy szülőházjuk határát sem hagyták el.

Érdemes figyelni Hamvasra: „A tudás nem vált meg. Egyedül az éberség. (...) Az éberségnek vallásos-metafizikai jellege van. Az éberséggel az ember a halhatatlanságot éri el. Ezért az éberség vallásos állapot” (1995: 44-45.), „A történeti ember fordítva él” (1995: 52.), „Fejlődésről természetesen szó sincs” (1995: 189.), „Az egész újkori humanitáskultúra, a lélektan, az irodalom és társadalomtudomány, a filozófia, a morál, az esztétika, a filológia, a vallástudomány teljes egészében és kivétel nélkül megvalósíthatatlan, soha realizálásra nem kerülhet... Ez a sok millió kötet fölösleges, haszontalan, hiábavaló, bizonyos tekintetben fájdalmasan értelmetlen, s mintha meg se lenne írva... Merő „kultúra” – idealitás, magas fecsegés, tartalmatlan, nemlétező igény számára készült, nemlétező cél érdekében, illuzórikus színvonalon, a valóságos emberi léttel semmi kapcsolata sincs, nem volt és nem is lesz. (...) az

egész újkori világban van valami alaptalan, felfújtt, hamis, belül üres nagyozolás, amely magas eszmékre, keresztény vallásra, morális értékekre hivatkozik, de azokat nem veszi komolyan és azokat megvalósítani meg sem kíséri” (1995: 235–236).

Az irodalomnál maradvá: az első fennmaradt irodalmi szövegek esztétikai színvonalával semmivel nem kezdetlegesebb, silányabb, mint egy mai Nobel-díjas íróé. Az eposzokban, görög drámákban vagy a magyar irodalom és költészet gyökereinél már minden esztétikai érték megtalálható. Szó sincs tehát haladásról. Hamvas pofonja a haladáseszmének: „Az őskor emberének életfeladata a szeretet szellemének realizálása, a szakrális életrend; ez a kultusz. A történeti ember életfeladatának az Én hatalmának megvalósítását érzi, ez az érzés alakította ki a vad, durva, zárt, önző, primitív életrendet, a profán életrendet.” (1995: 243–244.)

Két ide is kötődő író kapcsán kívánom ezt bizonyítani: Gárdonyi Gézáról és Fekete Istvánról. Igazából egyiküket sem fogadta be az akadémiai (hivatalos) irodalomtörténet, de szerencsénk van, mert legalább az olvasóközönség, az ifjúság, és nyomukban a pedagógia egy kicsit mégis. Cáfolhatatlan népszerűségük miatt így, immel-ámmal jobb esetben a „futottak még” kategóriába sorolták őket; rosszabb esetben az 1960-as évek nagy irodalomtörténete, az akkori idők legnagyobb hatású irodalmár-akadémikusának véleménye alapján fanyarul elfogadta az *Egri csillagokat*, majd hozzátette: de utána Gárdonyi művészete hanyatlik. Ennek fő okát persze miszticizmusában látta az önmagát szigorúan haladáspártinak gondoló marxista irodalomtörténész. Önteltsége már ma is karikatúra tárgya lehetne, de inkább mélységesen sajnáljuk. Fekete István igazából sohasem került be az irodalomtörténetbe. Részben azért, mert ha népiesnek tartjuk, akkor az a haladásban lévőknek meghaladott dolog, számukra modern népiesség sincs, mert lenézik a vidéket, a kicsit együgyűnek tartott „ifjúsági írók” pedig amúgy sem kerülnek bele a fősodró irodalomtörténetbe.

Így járt – többek mellett – Gárdonyi Géza és Fekete István. Holott mindkét szerző tökéletes. Egyetemes és magyar jelenségekről írnak, mondhatni kalandos, átélhető, tehát olvasható, befogadható módon. Gondolataik nemhogy nem avultak el, hanem újabb jelentésekkel gazdagodnak. Mindkét író írt történelminek és ifjúságinak mondott, ezért kicsit „leértékelt” regényt. De ezekben és persze ezek mellett más műveikben mindkét író mély, általános és örök emberi lélektani és filozófiai gondolatokat közöl, ráadásul számunkra jól megelevenítő, átélhető környezetben. Gárdonyi Gézá és Fekete Istvánt olvasók százazrei, sőt talán milliói igazolták; ráadásul az idő is. Műveikben ott van az örök ember. Az ember gondolatai és problémái mindig ugyanazok: egyén és közösség; kapcsolati gondok; sors- és áldozatvállalás; felnőtté válás; a természethez, társadalomhoz való viszony. Gárdonyi Géza és Fekete István ráadásul magyar írók, sajátos magyar nézőponttal, magyar karakterológiával, magyar kultúrával, magyar múlttal, magyar tájjal és többnyire magyar emberek problémáival. Gárdonyi Géza kapcsán elegendő talán csak az ifjúsági regényként elkönyvelt *A láthatatlan emberre* gondolni. Gárdonyi ugyanis ebben kifinomult lélektani eszközökkel ábrázolja az ember összetett, kiismerhetetlen, feltárhatatlan jellemét, a mindenkiben rejlő „láthatatlan embert”. Fekete István írásai, gondolatai pedig meg-

lepően aktuálisak a mai, a természethez való kapcsolatát elvesztő ember számára. A természet törvényeinek megismerése („a berekkel nem lehet okoskodni”) minden földlakó számára alapvető és elengedhetetlen. S ezt mutatja be regényes módon, magyar tájon érzékeltetve olvasóinak. A *Tüskevár* vagy a *Téli berek* felfogható öko-regénynek is. Ráadásul a természetleírás nemegyszer filozofikus, kozmikus, spirituális tartalmat ölt:

„(Éjjel) a bokrok összehúzódnak, és figyelni kezdenek, a fák gyökere a földet tapogatja, és ágaik a magasságot, ahol mégis mozog a levegő, s ez az észrevétlen mozgás is mindig mond valamit. ... ég és a föld összeér a sötétségben, a valóság az álmokkal, a múlt a jelennel, s az élet a halállal, amelyeknek, nem tudni, hol vannak a határai. Ez az az idő, amikor összefolyik a mozgás a mozdulatlansággal, a szín a színtelenséggel, a van a ninccsel, a ma a holnappal, a lehető a lehetetlennel, és a gondolatok is úgy mozognak, mintha semminek nem lenne sem neve, sem értelme; amikor a magányos ember rádöbben önmagára, csodálatos emberi valóságára, s ugyanakkor arra is, hogy ez a valóság alig valamivel kevesebb vagy valamivel több a semminél” (Fekete 1966: 216).

Mind Gárdonyi, mind Fekete István munkásságában tetten érhető a szakralitás, spiritualitás és a kultúránk mélyén ott lapuló keleti gondolkodás, világlátás. Ne feledjük, a magyar kultúra legmélyebb rétege keleti, ha úgy tetszik ázsiai; s ez a réteg az, amely annyira sajátossá, egyedivé teszi mai világunkat is; s azok a legnagyobb íróink, akik ezt érzik és érzékeltetni tudják. Mindkét író műveinek sok-sok jelentésrétege van, és ebből fakad aktualitásuk is. Az egri hősök helytállása ma is példamutató kell, hogy legyen; a „berek” örök szabályai pedig az örök természet elsőrendűségére figyelmeztetnek. Ha feladjuk hazánkat, ha eluraljuk a természetet, akkor nekünk „annyi”.

Végére hagytam a két író nyelvi teljesítményét. Mindkét író a magyar nyelv mestere. Megfürödhünk gazdag nyelvi kifejezéseikben, mert szavaikban, szólásaikban, képeikben ott van a magyar gondolkodásmód. Már csak ezért is első helyre kell tenni őket minden olvasmánylistában. Nagy baj lesz, ha az *Egri csillagok* vagy a *Tüskevár* már nem lesz trendi, esetleg lecserélik valami felszínes varázslótörténetre.

IRODALOM

- Fekete István (1966) *Téli berek*. Móra Kiadó, Budapest.
Hamvas Béla (1995) *Scientia sacra*. I. Medió Kiadó, Szentendre.
Szepes Erika (2012) *A mocskos mesterség – gondolatok a paradigmaváltásról*. Hungarovox Kiadó, Budapest.

Adamikné Jászó Anna professor emeritus, ELTE BTK, az MTA doktora (DSc). Sokat foglalkozott a nyelvtan és az olvasás tanításával (*A magyar nyelv könyve, A magyar olvasástanítás története, Az olvasás múltja és jelene*). Jelenleg kutatási területe a retorika, a retorikai elemzés. Szerkesztette a Retorikai lexikont, összefoglaló műve *A klasszikus magyar retorika*. Legutóbbi könyvei: *Retorikai kisszótár, Stilisztikai kisszótár, Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*.

Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, az ELTE, a PKE és az SZFE egyetemi tanára. Elsősorban a mai magyar nyelv és folklór kérdéseivel foglalkozik, de antropológiai szemlélete a kultúrák, civilizációk világára is kiterjed. Főbb munkái: *A fenntartható magyar nyelv, Szövegantropológia, Az álmok nyelve, Nyelvszokások, A művészet és a nyelv születése*. A nagyközönség elsősorban korábbi rádiós és televíziós műsoraiból ismeri (Hej, hej, helyesírás, Tetten ért szavak). A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda alapítója. Honlapja: www.balazsgeza.hu.

Buváry Livia magyar irodalom-ének-zene szakos tanár, énekes előadóművész, az Állami Operaház nyugalmazott énekkari művésze. Több műfajban tevékenykedik sikeresen: magyardal énekesként, opera-operett énekesként, színészként. Egyéni életútjáról a weboldala, és Youtube csatornájának videói részletes érdekes információval szolgálnak.

Cs. Varga István irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő; az ELTE BTK nyugalmazott, habilitált tanára. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. A debreceni egyetemen szerzett magyar–oroszl szakos diplomát. Könyvei: *Jeszenyin világa*. (Európa Kiadó, 1986) *Tanújelek. Németh Lászlóról*. (Magvető Kiadó, 1987) *Szent művészet I-II*. (1994; 2000.) *Adósságtörlesztés*. (2002) *Látókör* (2012). *A Gárdonyi-, Bródy-, Kálnoky-, Jáki Teodóz-émlékkönyv szerkesztője. Borkultúra kettős tükrökben* (2016. Társszerző: Rác László.) „Nyújts feléje védő kart...” Kölcsey Ferenc: Hímnusz. Hungarovox Kiadó, Bp., 2020. Kitüntetései: Kapuvár díszpolgára, ELTE *Pro Universitate, Pro Agraria* Életmű-díj, *Heves Megyei Prima-díj, Toldy-díj, Magyar Érdemrend Lovagkeresztje, József Attila-díj, VÁR-díj, Szőlősgyörök Értékes Embere* díszoklevél.

Fábiánné dr. Szenczi Ibolya irodalomtörténész, tanár, szerkesztő. Könyvei és tanulmányai jelentek meg a népi írói mozgalomról. Ő tárta fel Kádár Lajos népi író munkásságát, gyűjtötte össze az elfeledett író köteteit. Másik nagy kutatási területe a Nolit-díjas Milos Crnjanski élete és munkássága, nemzetközi konferenciákon mutatta be új kutatási eredményeit. 2019-ben jelent meg *A Listi Köpcsényi irodalmi rejtély megoldása* című könyve, mely 300 évvel ezelőtti irodalmi rejtélyre találta meg a megoldást.

Gabri Rudolf a felvidéki Nagykapos és Vidéke Társulás, valamint az Ung-vidéki Csemadok Területi Választmányának az elnöke. A rendszerváltás után alapítója és főszerkesztője az *Ungi Táj* havilapnak, jelenleg a *Magyarház* negyedévenként megjelenő folyóirat főszerkesztője. Megjelent legjelentősebb helytörténeti munkája: *A battányi alapiskola története*. 2013-ban az Ung-vidéki magyarság kultúrájának ápolásáért a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesült.

Hegedűs Imre János a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem filológiai fakultásán doktorált irodalomtörténetből. 1984-ben Ausztriába emigrál. 2004-ben települ vissza az anyaországba. Benedek Elekről írt monográfiát. Jelenleg szabadfoglalkozású író, a Magyar Írószövetség tagja. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2018-ban Művészeti életpálya elismerése díjban részesítette.

Hnatik-Riskó Márta Beregszászban született 1965-ben. Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett diplomát magyar-filológia szakon 1987-ben, azóta magyartanárként dolgozik. 1995-től mindmáig a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium tanára. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Beregszászi Alapszervezetének elnökségi tagja.

Holczman Ágnes Somogyban, a Balaton mellett nőtt fel, s itt van az otthona azóta is. Érettségi után a Kaposvári Tanítóképző Főiskolán tanult, majd Szombathelyen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Először újságíróként helyezkedett el, majd tanítani kezdett. Jelenleg Szőlősgyőrökben, a Dél-Baltoni Gárdonyi Géza Evangélikus Általános Iskolában dolgozik. Férjével és két gyermekével Balatonbogláron él.

Horváth József történész és könyvtáros, a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér igazgatóhelyettese. Fő kutatási területei a koraujkori mindennapi élet története (főként végrendeletek, hagyatéki iratok alapján), valamint a művelődéstörténet, ezen belül főként Győr és a Kisalföld könyv-, könyvtár-, sajtó- és nyomdászattörténete – no és szűkebb hazája, Moson megye, azon belül Kimle története és néprajza.

H. Tóth István a neveléstudomány kandidátusa, alkalmazott nyelvész. A Kecskeméti Tanítóképző Főiskola nyelvész docense és főigazgató-helyettese, az Ungvári Állami Egyetem akadémiai kutatói ösztöndíjas vendégtanára, majd a moszkvai Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultásának docense, lektora, továbbá a prágai Károly Egyetem Filozófiai Fakultásának docense, vendégprofesszora, ezután a Balassi Intézet nyelvtanára. Oktatott az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán Vácott. Ez idő tájt Budapesten a NovoSchool óraadója. Szakmai tanácsokkal segíti prágai, műfordítással foglalkozó hallgatóit, a kárpátaljai magyar nyelv és irodalom szakos tanárok és a szerbiai magyar nyelvű óvodapedagógusok közösségeit, továbbá a Felvidéki Gyermek Rockszínház csoportjait. Egyetemi doktori és a kandidátusi kutatásai óta foglalkozik olvasáspedagógiai, stilisztikai, valamint a magyar mint idegen nyelv oktatásának és kutatásának kérdéseivel. Hangsúlyosan a poétikai szövegművek tanulói megértését elemzi; kutatásaiban arra keresi a választ: milyen színvonalon értik, megértik-e az 1–8. évfolyamos olvasók a szépirodalmi alkotásokat?

Hubert Ildikó ny. tanár, irodalomtörténész. Bölcsészdoktor. Utolsó munkahely: ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Irodalom Tanszék. Többféle társaság tagja, a Magyar Olvasás-Társaság (HUNRA) egyik alapítótagja. Munkái: a Magyar Tudományos Művek Tára-ban (mtmt) megtalálhatóak. Jelenleg Baróti Szabó Dávid összegyűjtött verseinek kiadásán dolgozik. Kitüntetései: ELTE Trefort Ágoston Emlékplak (két alkalom), Apáczai Csere János-díj, Aradi Kölcsey Egyesület Kölcsey-díj.

Keller Péter gépészmérnök, minőségfejlesztő mérnök. Gárdonyi Géza dédunokája. Szőlősgyörökön él, a település értéktár bizottságának vezetője, a Göre Gábor Humorkonferenciák szervezője. *Az élő Gárdonyi-arc* című könyve mellett előadásokon, konferenciákon és folyóiratokban közzétett cikkekben értelmezi Jézus-követő Dédapja művészetének szakrális vonulatát.

Kovács Árpád az MTA doktora, a Pannon Egyetem habilitált professor emeritusa, korábban az ELTE, a KGRE és a PTE tanára. A *Filológiai Közöny* akadémiai folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke, regionális képviselő a Nemzetközi Dosztojevskij Társaság Elnökségében, a *Diszkurzívák* címet viselő tudományos kiadványok (Argumentum, 1–15) sorozatszerkesztője. Könyveiben, tanulmányaiban a magyar, az orosz és a világirodalom, valamint az irodalomelmélet és a nyelvboldcsélet körébe tartozó témákat dolgoz fel. Fontosabb könyvei: *Diszkurzívák* (2004), *Próza mű és elbeszélés. Regénypoétikai írások* (2010), *Versbe írt szavak* (2011), *Az irodalmi esemény* (2013). Németországban publikálta a perszonális elbeszélés műfajának szentelt monográfiáját.

Kovács Gábor az irodalomtudományok doktora, a veszprémi Pannon Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi tanszékének oktatója. Szakterülete az irodalomelmélet és a 19. század magyar irodalmának története. Irodalomelmélettel kapcsolatos publikációk és fordítások mellett monográfiája jelent meg Arany János elbeszélő költészetéről (*A történetképző versidom*), illetve egy kisebb kötetet publikált Gárdonyi prózaművészetéről (*A szó kényszerhelyzetben*). Gárdonyi műveiről további 25 publikációt közölt. Jelenleg a másfél évtizedes kutatásának összefoglalását prezentáló Gárdonyi nagymonográfiájának (*Gárdonyi regényművészete*) végső simításain dolgozik.

Major Róbert az érettségi után rövid ideig a Pécsi Nemzeti Színházban dolgozott, majd Zalaegerszegen a Hevesi Sándor Színházban kezdte meg színészi tanulmányait. 1994. február 6-án kapta meg a színészminősítést. Sokféle színházban játszott: alternatív színházban, magánszínházban, kőszínházban, bábszínházban. 1997 óta a saját társulatával önálló előadásokat is létrehoz. Mindezt úgy teszi, ahogyan tanulta: hittel, szorgalommal és alázattal.

Molnár F. Tamás 1979-ben végzett a Pécsi Orvostudományi Egyetemen. Sebész, mellkassebész és honvéd-katasztrófaorvoslás szakorvos, igazságügyi sebész szakértő. Hazai és nemzetközi szakmai társaságok vezetőségi tagja, az MTA Doktora (2012) Okleveles történész (2014). Közel négyéves külföldi mellkassebészkesedés mellett 1994-ben a PTE ÁOK-n létrehozta az általános mellkassebészetet, melyet 2012-ig vezetett, 2009 óta egyetemi tanárként. 2012 óta a győri Petz Aladár Kórház mellkassebészetén dolgozik alapítóként, mellette a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Kara Művelési Medicina Tanszéke egyik létrehozója (2013), tanszékvezető-helyettese. A kultúrorvostan (Medical Humanities) koncepció hazai elterjesztése fűződik a nevéhez. Kiterjedt kutatói, tudományszervezői, valamint történészi és szépirodalmi tevékenysége van.

Nagy János Ádám a BME Villamosmérnöki Karán szerezte diplomáját, majd az ERŐTERV-ben energetika rendszereket tervezett: nagyfeszültségű hálózatokat, majd atomerőművi és erőművi irányítástechnikai rendszereket. Később informatikai főmunkatársként dolgozott a BUVÁTI-ban, majd 1991-től saját cégeiben végzett ipari informatikai fejlesztéseket, illetve foglalkozott hagyományos iratkezelési tevékenység informatikai eszközökkel történő hatékonyságnövelésével. 2009-ben felkérésre megírta a Pécs Európa Kulturális Fővárosa című projekt keretében a *Pécsi Séták* című könyvet. Több éve munkatársaival sikeresen befejezte az OR-ZSE rendezetlen állapotban lévő könyvtárának informatikai módszerekkel történő rendezését és modernizálásának első ütemét. Több éve foglalkozik statisztikai, informatikai módszerek bevezetésével a humán tudományok olyan területein, ahol ez eddig még nem történt meg.

Oláh Róbert geográfus, történész, 2015 és 2020 között muzeológusa és pályázati referense a Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ, Könyvtár és Muzeális Gyűjteményének, így az Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjteménynek és valamennyi intézményének. Aktív szereplője volt a 2017-es nemzetközi Arany János-emlékévnék, a muzeális gyűjtemény több mint 1 milliárd forintos infrastrukturális fejlesztésének, az „Arany 200 – Arany János, a nagykőrösi pedagógus” időszaki, valamint az „...ide vágnám vissza.” című állandó kiállítások létrehozásának. Emellett képviselte városát több, az emlékév keretében rendezett konferencián, sajtótájékoztatón és kulturális rendezvényen. Jelenleg kormányzati igazgatási tisztviselőként az adatvédelemért és az integritásért felel a Ceglédi Tankerületi Központnál, mely mellett óraadó tanár a helyi katolikus általános iskolában. Kutatási területe Arany költészete és nagykőrösi évei (1851–1860) mellett a légkörfizikai folyamatok modellezése, a zivatarelektromosság parametrizációja, valamint a különleges ásvány- és kőzetképződések vizsgálata. Publikációnak száma meghaladja a 70-et, míg előadásainak száma a 350-et, mely mellett számos szakmai szervezet aktív tagja.

Rákos András civilben gépészmérnök, mind a történelmi, mind az irodalomtörténelmi területen teljesen kívülállónak számít. Családi hagyatékok, hallott történetek alapján kezdte el azokat az emlékeket felkutatni és feldolgozni, melyeket elei alkotak, gyűjtöttek. Ennek során lelte fel például azt a kéziratos könyvet, amely a családi legendáriumban „csittvári krónika” néven volt nyilvántartva, vagy kezdte el a sokáig elhallgatott Rákosy-életmű kutatását.

Sallai Éva bölcsészdoktor, tanár, szerkesztő, a Magyar Katolikus Rádió Hungaricum Média-díjas szerkesztő-műsorvezetője. Tanári pályája során magyar nyelv és irodalom tantárgyat és orosz nyelvet tanított általános iskolában, majd magyar nyelv és irodalom tantárgyat középiskolában, 20. századi magyar irodalmat és irodalomtanítás módszertana tantárgyakat főiskolán és egyetemen. Az ELTE címzetes vezetőtanára, tudományos tankönyvszakértő és közoktatási szakértőként akkreditált tanár-továbbképzéseket szervezett és tartott Pécsen, Budapesten, Újvidéken. Fő érdeklődési területe az oktatásügy, a társadalom- és kultúrpolitika. Tanulmányai, írásai folyóiratokban és könyvekben jelentek meg (mintegy 400 írás, 60 könyv, kiadvány). Hobbija a családja és a munkája.

Szalay Károly 1947-ben Pesten lett egyetemista, 1953–56 között aspiráns volt, tanított, könyvet és lapot szerkesztett. Fél száz könyve jelent meg, köztük irodalomtörténet, filmtörténet, monográfiák írókról, filmművészekről, képzőművészekről. Regényei az ókori időktől napjainkig különböző témákat tárgyalnak. 1985-ben megjelent regénye a *Rákosi korszak és 56 előtörténete*, 88-as regénye központjában a szabadságharc áll.

Violáné Bakonyi Ibolya a Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium könyvtárostánára, a diákkönyvtár, a muzeális könyvtár és az iskolai levéltár gondozója. Szabadidejében szívesen foglalkozik az iskola és a város történetével, érdekli az irodalomtörténet, különösen Csokonai Vitéz Mihály. A csurgói Csokonai Emlékhely egyik gazdájaként kiemelten gyűjti a költő somogyi tartózkodásával kapcsolatos információkat.

